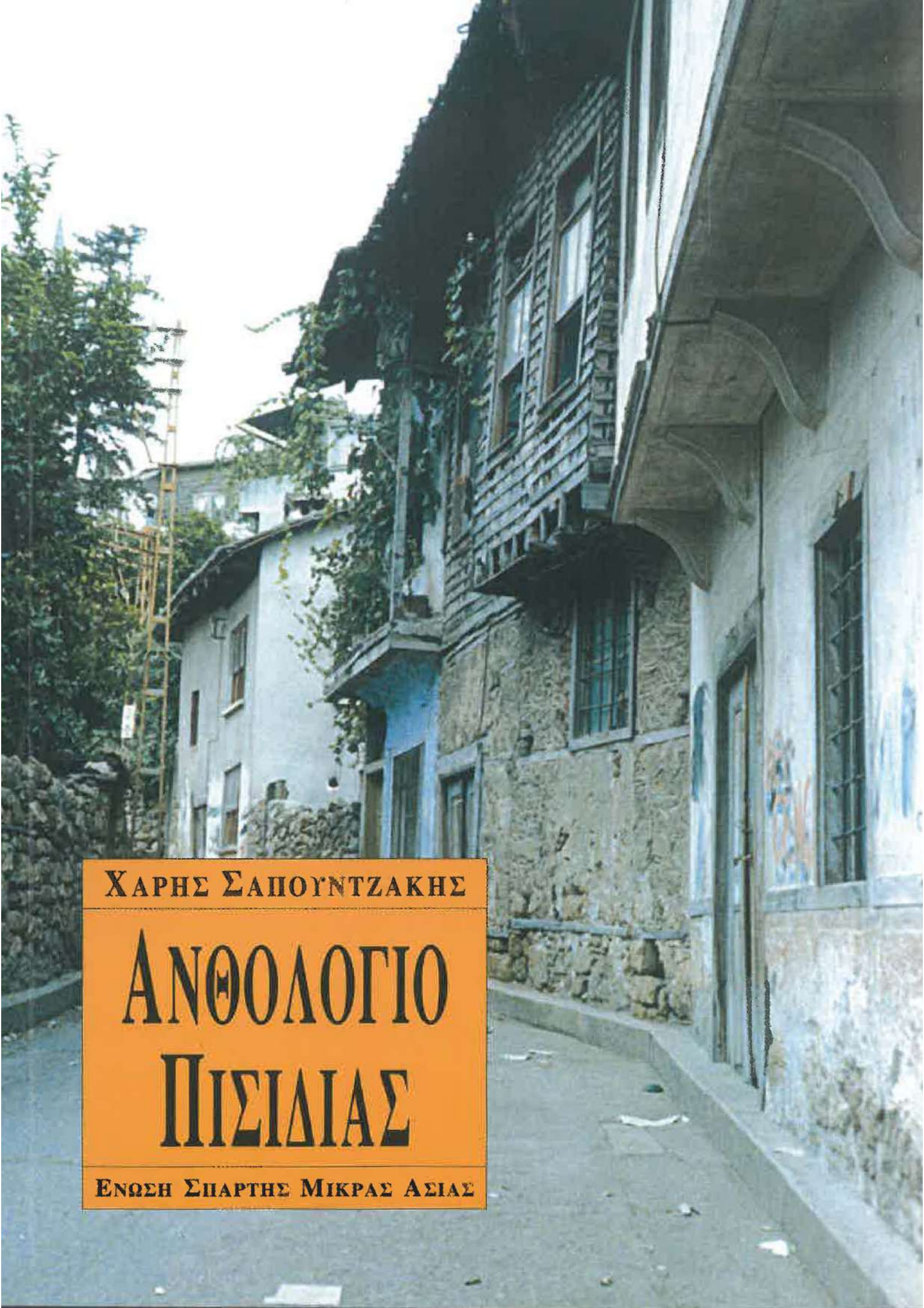

ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΠΙΣΙΔΙΑΣ

ΕΝΩΣΗ ΣΠΑΡΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Ο Χάρης Σαπουντζάκης γεννήθηκε στη Νέα Ιωνία. Ο πατέρας του, Δαμριανός, είχε γεννηθεί στη Σπάρτη και ήταν δάσκαλος. Μητέρα του ήταν η Κυριακή, γεννημένη στην Αιτάλεια.

Σπούδασε Παιδαγωγικά και Ψυχολογία. Επέτυχε σε εξετάσεις Μεταπτυχιακές και αφού υπηρέτησε ως δάσκαλος, ονομάσθηκε Σχολικός Σύμβουλος Πρωτ. Εκπ/σης. Ασχολήθηκε με τα κοινά και εξελέγη δημοτικός σύμβουλος Ν. Ιωνίας. Διετέλεσε Αντιδήμαρχος με αρμοδιότητες στην Παιδεία και τον Πολιτισμό. Στη διοίκηση της Ενώσεως ευρίσκεται από 30ετίας. Το 1985 εξελέγη Πρόεδρος και έκτοτε εκλέγεται συνεχώς μέχρι σήμερα. Έχει γράψει πολλά έργα παιδαγωγικού, λογοτεχνικού και ιστορικού περιεχομένου. Έχει πραγματοποιήσει διαλέξεις, ομιλίες και εισηγήσεις σε συνέδρια, σεμινάρια, συμπόσια για την Ιστορία και τον Πολιτισμό των Πατρίδων της Ανατολής και ιδιαιτέρως της Σπάρτης Μ. Ασίας.

© Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας
Αλατσάτων 27 Ν. Ιωνία
Τηλ.: 27.70.978
– Χάρης Σαπουντζάκης

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΠΙΣΙΔΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΣΠΑΡΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΑ

- Βάσου Βογιατζόγλου: *Η Πισιδία της Μ. Ασίας*, 1978.
- Βάσου Βογιατζόγλου: *Οι γειτονιές των απίστων*, 1981 (εξαντλήθηκε)
- Χάρη Σαπουντζάκη: *Η Ελληνική Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας (κατά τα τελευταία 200 χρόνια πριν από την Καταστροφή)*, 1983, Α βραβείο Εστίας Ν. Σμύρνης (εξαντλήθηκε)
- Βάσου Βογιατζόγλου: *Η Σπάρτη της Μ. Ασίας (σύμμεικτα λαογραφικά)*, 1986, Εύφημος μνεία Ακαδημίας Αθηνών, Β' έκδοση: 1992
- Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου: *Οι Αναμνήσεις μου (από την πατρίδα μου Σπάρτη Μ. Ασίας)*, Επιμέλεια: Χάρη Σαπουντζάκη, 1990 (εξαντλήθηκε).
- Πρακτικά 5^{ου} Συμποσίου Ιστορίας – Λαογραφίας Αττικής (*Η εγκατάσταση των προσφύγων στους δήμους και τις κοινότητες της Αττικής*), 1995.
- Χάρη Σαπουντζάκη: *Ανθολόγιο Πισιδίας*, 2000.
- Αντ. Καζαντζόγλου: *Η Βιογραφία του μητροπολίτου Πατάρων Μελετίου*, 2000.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Η «Σπάρτη της Ανατολής»: Τεύχη 1-26-(1989-2000).

ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΠΙΣΙΔΙΑΣ

ΕΝΩΣΗ ΣΠΑΡΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας έχει από πολλών ετών ξεκινήσει μια σημαντική προσπάθεια που σκοπεί στην έκδοση έργων αναφερομένων στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της αλησμόνητης πατρίδας Σπάρτης αλλά και του γενικότερου γεωγραφικού χώρου που είναι γνωστός με την αρχαία του ονομασία, ως Πισιδία.

Καθώς περνούν τα χρόνια και φεύγουν πια από τη ζωή κι οι τελευταίοι εκπρόσωποι της πρώτης γενιάς των προσφύγων, της πολύπαθης αλλά και τόσο δημιουργικής αυτής γενιάς είναι πρόδηλο ότι η δεύτερη γενιά, και, πολύ περισσότερο πια, η τρίτη και η τέταρτη, που με τη χαραυγή του αιώνα και της χιλιετίας προέβαλε, χρειάζονται ολοένα και περισσότερο υλικό να μελετήσουν για να μπορέσουν, αφού δεν έχουν, ως ενισχυτικό, το προσωπικό βίωμα, να κρατηθούν στις ρίζες, να εξακολουθήσουν να νοιάζονται για τις πατρίδες των προγόνων τους.

Έργο πραγματικά δύσκολο, όταν μάλιστα αναφέρεσαι στην Ιστορία και στον Πολιτισμό μιας περιοχής χωμένης μέσα στο παχύ κορμί της ενδοχώρας, μακριά από τα παράλια της Ιωνίας και της Αιολίας, όχι λουσμένης από τα φώτα του ενδιαφέροντος των ιστορικών, την ώρα που τα γραπτά ντοκουμέντα,

χωρίς να είναι ανύπαρκτα, είναι σπάνια, και χρειάζεται πολύς μόχθος και μεράκι ασίγαστο για να βρεθούν, να καταγραφούν, ν' αξιολογηθούν, και να δοθούν στον αναγνώστη.

Μια λύση ίσως θα ήταν να γίνει δεύτερη και τρίτη, όπου έχει γίνει δεύτερη, έκδοση, των ήδη εκδοθέντων από την Ένωση έργων: του Βασίλη Βογιατζόγλου, του Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου, του Χάρη Σαπουντζάκη. Περιλαμβάνουν και ιστορία και λαογραφία και περιήγηση.

Ναι· αυτή ίσως θα ήταν μια λύση, που θα μπορούσε σιγά σιγά και να υλοποιηθεί.

Όμως είναι γνωστό ότι πέρα από τους πιο πάνω συγγραφείς υπάρχουν και άλλοι των οποίων το έργο έμεινε ανέκδοτο, ή είναι αποσπασματικά δημοσιευμένο σε διάφορα έντυπα, άρα πολύ δύσκολα προσπελάσιμο από τους πολλούς. Υπάρχουν επιστολές, υπάρχουν αναφορές, υπάρχουν διηγήσεις και περιγραφές Ελλήνων και ξένων περιηγητών, στο διάβα αιώνων, υπάρχουν μαρτυρίες που σε σπαραγματώδη μορφή βρίσκονται σε παλιά τετράδια, σε μπλοκάκια σημειώσεων, άλλες γραμμένες στα ελληνικά, άλλες στα τουρκικά, άλλες στα караμανλήδικα. Και αναφέρονται στην Σπάρτη βέβαια και τα λεγόμενα «περίχωρά» της, στα όρια πάντα της ευρείας περιοχής της Πισιδίας. Μιλούν για ιστορία, για διάφορα περιστατικά της καθημερινής ζωής, για ήθη, έθιμα και παραδόσεις, για τη ζωή σπουδαίων ανθρώπων μας, για τις ασχολίες και τις δραστηριότητές τους, για τα μνημεία. Εδώ πια απαιτείται μια ανθολόγηση. Κι αυτό τολμούμε.

Οι περισσότεροι ανθολογούμενοι είναι Σπαρταλή-

δες, είναι Πισίδες. Είναι και άλλοι που ανθολογούνται ακριβώς, γιατί μας δωρίζουν σπουδαία στοιχεία για την Πισιδία.

Κάποτε κάποιος έπρεπε να δώσει φωνή σ' αυτούς τους επώνυμους ή ανώνυμους, συμπατριώτες ή μη, σαν ένα μνημόσυνο, σαν μια κατάθεση ψυχής αλλά και ουσίας στους νεωτέρους. Σ' ένα πρώτο επίπεδο αυτό, στα τελευταία τουλάχιστον 12 χρόνια, γίνεται μέσα από τις στήλες της εφημερίδας «Σπάρτη της Ανατολής», που εκδίδει, με ευθύνη μου, η «Ένωσή» μας και ιδιαίτερα μέσα από τη σελίδα «Μορφές και κείμενα». Αλλ' αυτό δεν μπορεί, φυσικά, να καλύψει το κενό, γιατί άλλο πράγμα η εφημερίδα κι άλλο μια έκδοση οργανωμένη που θα κρατηθεί στη βιβλιοθήκη, και θα είναι εύχρηστη ανά πάσα στιγμή.

Αυτό επιχειρούμε λοιπόν με την έκδοση του «Ανθολογίου Πισιδίας». Δίνουμε μάλιστα τον υπότιτλο: «κείμενα, μαρτυρίες, επιστολές: μέρος Α'» με την ελπίδα ότι καθώς συνεχίζεται η έρευνα στα αρχεία, στη βιβλιογραφία, σε όποια επιβιώνει ακόμη πρωτογενή μαρτυρία, θα υπάρξει, με τη βοήθεια του Θεού, κι ένα μέρος Β', γιατί βέβαια πολύτιμο υλικό περιμένει την ανάσυρσή του από τη σκονισμένη γωνιά του και την αξιοποίησή του.

Και μια βασική εξήγηση: δεν γράφουμε ιστορία με την αυστηρή επιστημονική έννοια του όρου, αν και μερικά κείμενα διεκδικούν κι αυτήν την τιμή. Εμείς ανθολογούμε. Ανθολογούμε ντοκουμέντα των τελευταίων 5 αιώνων μόνο, αφότου δηλαδή η Σπάρτη της Πισιδίας εμφανίζεται ως μια οντότητα με την ελληνική, χριστιανική παρουσία στην περίοδο, τη νεώτερη, της ιστορίας της.

Τρεις σημειώσεις: Πρώτη: σ' ορισμένα σημεία μπορεί να υπάρχει επικάλυψη μεταξύ των λεγομένων των ανθολογουμένων. Είναι φυσικό, όταν μιλούν κάποιοι για την ίδια χρονική περίοδο και για παραπλήσια θέματα ή γεγονότα. Δεύτερη: διατηρείται η γλώσσα και το ύφος του ανθολογουμένου. Ελάχιστες παρεμβάσεις και δευτερεύουσας σημασίας, για την ανάγκη αναγνωσιμότητας, έχουν γίνει με ιδιαίτερη προσοχή και σεβασμό, όταν πρόκειται γι' αντιγραφές από τετράδια ή πρόχειρες σημειώσεις κ.λ.π.

Τρίτη: Θ' άξιζε, ασφαλώς, να βιογραφηθούν αρκετές δεκάδες Σπαρταλήδων και Πισιδών πρώτης και δεύτερης γενιάς, τουλάχιστον, που έχουν καταξιωθεί με το έργο, τους και την προσωπικότητά τους. Αυτόας είναι ένα ακόμη χρέος μας. Όμως στο Ανθολόγιο βιογραφούνται μόνον οι ανθολογούμενοι.

Η εργασία μου αυτή, που μου πήρε περισσότερα από 10 χρόνια για να οργανωθεί και να κατατεθεί για έκδοση, προσφέρεται εξ ολοκλήρου στην «Ένωση».

Ευχαριστώ το Θεό γιατί με αξίωσε να φτάσω ως εδώ αυτό το έργο κι ακόμη ευχαριστώ τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου, όλους τους συμπατριώτες που με παρότρυναν θερμά να μη σταματήσω μπροστά στις δυσκολίες και τέλος τους χορηγούς που συνέβαλαν στην υλοποίηση της απόφασης της διοίκησης, δηλαδή όλους εκείνους που με τις μεγάλες ή μικρότερες δωρεές τους στηρίζουν την Ένωση.

Νέα Ιωνία, Φεβρουάριος 2000
Χάρης Σαπουντζάκης

ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

Απόσπασμα από «Τα Παιδιά της Νιόβης»

[Πολύ εύστοχα από τους κριτικούς το 4/τομο έργο του λογοτέχνη κι Ακαδημαϊκού Τάσου Αθανασιάδη «Τα παιδιά της Νιόβης» ονομάστηκε «τοιχογραφία του μικρασιατικού ελληνισμού».

Στους Γ' και Δ' τόμους του μυθιστορηματός του ο συγγραφέας αφηγείται τα της εγκατάστασης των ξεριζωμένων προσφύγων στην Ελλάδα και τα των προσπαθειών τους να ορθοποδήσουν εδώ.

Το απόσπασμα που δημοσιεύουμε είναι από τον γ' τόμο (σελίδες 276-279), όπου παρεμβάλλεται, ως ιντερμέτζο στην κυρίως διήγηση, ένα τμήμα από το ημερολόγιο του κυρίου Τρύφωνα Ιωαννίδη περιοδεύοντος αντιπροσώπου της γαλλοελβετικής εταιρίας «La Poss».

Ο Τάσος Αθανασιάδης μέσω της ημερολογιακής αυτής καταγραφής παρουσιάζει τα εγκαίνια του ιερού ναού των Αγίων Αναργύρων στη Ν. Ιωνία, το 1923. Πρόκειται βέβαια για «πραγματικό» λάθος, αφού η θεμελίωση του ναού έχει γίνει, το 1928, κι όχι βέβαια το 1923, όπου όντως είχαν γίνει εγκαίνια, του συνοικισμού από το Νικόλαο Πλαστήρα.

Είχα την τιμή να παρουσιάσω, το 1992, στο Πνευματικό Κέντρο της Ενώσεως ως ομιλητή, στο πλαίσιο εκδηλώσε-

ων για τα 70 χρόνια της Καταστροφής το σεβαστό ακαδημαϊκό, να του διηγηθώ τα της ιδρύσεως της Ν. Ιωνίας και να του δώσω τα βιβλία μας, που αναφέρονται και στα της ιδρύσεως της Ν. Ιωνίας. Ένας συγγραφέας, δεν είναι υποχρεωμένος να παρουσιάσει με αυστηρή διάταξη τα ιστορικά γεγονότα σε ένα μυθιστόρημα. Μπορεί να παρεμβαίνει όταν αυτό δεν αλλοιώνει σοβαρά το ιστορικό πλαίσιο κι εξυπηρετεί την αφήγηση.

Η θεμελίωση της Ν. Ιωνίας έγινε στις 23 Ιουνίου του 1923 από τον Νικόλαο Πλαστήρα κι όσα λέγονται για την ονομασία της είναι απολύτως σωστά, καθώς αναπαράγονται από πληροφορίες που του είχαν δοθεί. Η θεμελίωση των Αγίων Αναργύρων έγινε στις 10 Ιουνίου 1928. Τότε δεν ήταν παρών ο Νικόλαος Πλαστήρας. Ήταν όμως ο Εθνάρχης Ελευθέριος Βενιζέλος, ο μακαριώτατος μητροπολίτης Αθηνών Χρυσόστομος, ο δήμαρχος Αθηναίων Πάτσης και πολλοί άλλοι επίσημοι].

**

Οι Σπαρταλήδες ταπητουργοί στην Αθήνα, σαν είδαν να στεγάζουν τους πλημυροπαθείς σε μισοτελειωμένα ακόμα οικήματα στους «Ποδαράδες», σπεύσανε να καταλάβουν τα υπόλοιπα. Ήταν γύρω στα διακόσια. Ο θρυλικός παπά Ιωακείμ, που τους είχε οδηγήσει με χίλιους κινδύνους απ' τη Σπάρτα της Πισιδίας στον Πειραιά, πρωτοστάτησε ξανά στην αιφνιδιαστική αυτή νέα εγκατάστασή τους. Είχε κιόλας περάσει πάνω από ένας χρόνος απ' τη θεμελίωση της εκκλησίας τους στη μνήμη των πολιούχων της γενέτειράς τους Αγίων Αναργύρων μαζί με το χτίσιμο μίας δεξαμενής για το πλύσιμο χαλιών. Ο πρωθυπουργός Στυλιανός Γονατάς με το Νικόλαο Πλαστήρα, υπουργούς

και πολίτευτές είχαν παρευρεθεί τότε στην τελετή, και τώρα άρχιζε ο αγώνας τους για την παραγωγή των χαλιών της φημισμένης στην Ευρώπη φίρμας «Σπάρτα χαλίσι». Κάθε αρχή ήταν δύσκολη. Σπαρταλήδες πολίτευτές με επικεφαλής τον ηρωικό παπά Ιωακείμ επισκέφτηκαν οικονομικούς παράγοντες ζητώντας τη χρηματοδότησή τους σε μια βιοτεχνία με διεθνή πελατεία που θα έφερνε άφθονο συνάλλαγμα στην Ελλάδα. Άρθρα στον Τύπο από ειδικούς εγκωμιάζαν τη σημασία της νέας βιοτεχνίας για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Μια έκθεση χαλιών στις αίθουσες του «Λυκείου των Ελληνίδων» προκάλεσε εντύπωση σε όσους την επισκέφτηκαν. Εμπειρογνώμονες, που έστειλε επί τόπου η «Εθνική Τράπεζα» για να διαπιστώσουν τη βιωσιμότητα της επιχείρησης, μείνανε εκστατικοί όταν βρέθηκαν σε δυο αυτοσχέδιους χώρους, που ήταν άλλοτε αποθήκες οικοδομικών υλικών, να βομβίζουν απ' τη λειτουργία των αργαλειών· οι αργαλειοί και οι εργάτριες, καθώς ήταν σκυμμένες πάνω τους, μοιάζανε σαν ενσωματωμένες μαζί τους. Σωστή κυψέλη. Κάναμε μια έκθεση ενθουσιαστική.

Η «Εθνική Τράπεζα», ο μικρασιάτης μεγαλεπιχειρηματίας Μποδοσάκης και η εταιρία Λιπασμάτων πρώτοι σπεύσανε να γίνουν χρηματοδότες της. Αυτή τη στιγμή περίμενε ο παλιός χαλέμπορος του Σαλιχλί Κωστής Σοφιανόπουλος για να υπογράψει τις συμφωνίες του με το συνεταιρισμό τους. Ο Γιουβάν Ιωακείμογλου, απ' τους εργολάβους του συνοικισμού, παλιός ταπητουργός στα Κούλα, υποσχέθηκε για χάρη τους να αποτελειώσει την ανοικοδόμηση σ' εκείνη την περιοχή για μια άνετη εγκατάστασή τους.

Τη μέρα όπου θα γινόταν συμβολικά η έναρξη της λειτουργίας των αργαλειών, ο Γιουβάν Ιωακείμογλου είχε

την έμπνευση να καλέσει την Ταρσή που είχε δουλέψει στους αργαλειούς του στα Κούλα μαζί με τη μητέρα της. Η μικρή κουλαλιά, άλλοτε Ταρσή Ντονούζογλου, ήταν τώρα σύζυγος του συμβούλου της Αμερικανικής Πρεσβείας «μίσις Τάρση Μόρτιμερ», όπως την αποκαλούσε ο Τρύφων Ιωαννίδης με το χαρακτηριστικό χιούμορ του. Τους θάμπωσε όλους με την ομορφιά της φθάνοντας με ένα αυτοκίνητο της πρεσβείας μαζί με τον άντρα της. Ο παπά Ιωακείμ, που είχε ακούσει στο μεταξύ το παραμύθι της ζωής της, την ευλόγησε. Γονάτισε και φίλησε το χέρι του. Παρακάλεσε τις εργάτριες να της κάνουν πλάι τους θέση, για να χειριστεί έναν αργαλειό. Εκείνες παραμέρισαν με δέος μπροστά στην καλλονή. Η Ταρσή άρχισε να μετακινεί τις χτένες με μεγάλη δεξιοτεχνία ρίχνοντας ματιές στο σχέδιο του χαλιού που κρεμόταν μπροστά της. Την καταχειροκρότησαν. Σταμάτησε απότομα. Δεν μπορούσε να συνεχίσει. Έσκυψε πάνω στο τρίποδο και ξέσπασε σε λυγμούς.

Έτσι άρχισε η μεγάλη βιοτεχνία χαλιών στην Ελλάδα, στον άσημο τότε προσφυγικό συνοικισμό «Ποδαράδες», που αργότερα θα μετονομαζόταν «Νέα Ιωνία», για να εξελιχθεί στη δεύτερη βιομηχανική πόλη ύστερα από τον Πειραιά...

ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ ΑΡΤΕΜΙΑΔΗΣ

«Η περίεργη ζωή μου»

[Το 1994 ο αείμνηστος Νίκος Αθανασίου, επίλεκτο μέλος της Σπαρταλήδικης κοινωνίας κατέθεσε στο μουσείο της Ένωσης Σπάρτης Μ. Ασίας ένα φάκελο με χειρόγραφα και φωτογραφίες του Βασιλάκη Αρτεμιάδη, ενός εκ των σπουδαιότερων Σπαρταλήδων με σημαντικότετη δράση και στη Μικρασία κι εδώ.

Τα χειρόγραφα δεν ήταν άλλο παρά η αυτοβιογραφία του. Ένα απόσπασμά της, ειδικότερα το πρώτο της μέρος που αναφέρεται στα γεγονότα πριν από την Καταστροφή, δημοσιεύθηκε στη «Σπάρτη της Ανατολής» και στη στήλη: «Μορφές και θέματα» (αρ. τεύχους 14, Μάιος 1994).

Αυτό ακριβώς το τμήμα αναδημοσιεύουμε παρακάτω. Όπως είναι φυσικό και ο Βασιλάκης Αρτεμιάδης δίνει τη δική του εκδοχή για την ονομασία της Σπάρτης αλλά και τα στοιχεία που παραθέτει για την ιστορία της πόλης, την εκπαίδευσή της, τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία είναι πολύ χρήσιμα για την οργάνωση μιας πλήρους εικόνας της Σπάρτης.

Είναι πολύ σημαντικό το τμήμα της αυτοβιογραφίας που αναφέρεται στις παραστάσεις του, μαζί με το Βασίλειο Μουσαίο, στον εθνάρχη Ελευθέριο Βενιζέλο, το 1919, για να επεκτείνει τη ζώνη κατοχής του ελληνικού στρατού ως τη Σπάρτη. Ήταν η εποχή που βρισκόταν στην Αθήνα απε-

σταλμένος των συμπατριωτών του της Σπάρτης για να δει τον εθνάρχη και να τον υποβάλει το υπόμνημα.

Οι Σπαρταλήδες της Σμύρνης, μια πολυπληθής και δυναμική παροικία, είχε κινητοποιηθεί εκείνα τα χρόνια με σκοπό την απελευθέρωση της Σπάρτης. Έκανε παραστάσεις στις ξένες δυνάμεις, υπέγραψε υπομνήματα. Είχε μάλιστα ιδρύσει και Σύλλογο, την «Ένωση Πισιδών».

Επειδή για το σημαντικότερο αυτό θέμα, που ως τα τελευταία χρόνια, δεν ήταν γνωστό, δημοσιεύουμε στο «Ανθολόγιο» και την εργασία του Νίκου Βικέτου: Η «Ένωση Πισιδών» της Σμύρνης και οι ανθελληνικοί διωγμοί στη Σπάρτη της Μ. Ασίας» παραπέμπουμε εκεί τον αναγνώστη για την παράθεση των επιπλέον αναγκαίων λεπτομερειών.

Και για να ολοκληρώσουμε εμείς τη βιογραφία του Αρτεμιάδη θα πούμε ότι αργότερα στην Αθήνα εξελέγη βουλευτής, ενώ υπήρξε συγγραφέας εξειδικευμένων έργων, αναφερομένων ιδίως στη συνθήκη της Λωζάνης και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Διετέλεσε Πρόεδρος της Ενώσεως στη 10/ετία του '50 και συνέβαλε πολύ στην ανέγερση του Πνευματικού της Κέντρου, γνωστού τότε ως «Οίκος Σπάρτης», περιερχόμενος την Ευρώπη και την Αμερική και συγκεντρώνοντας χρήματα].

**

«...Η τύχη τάφερε να γεννηθώ και ανατραφώ τα πρώτα χρόνια της ζωής μου εις την ωραία «Σπάρτην» Μ. Ασίας, πόλιν περίφημον, 30 χιλ. κατοίκων, αντιγραφήν εις κάλλος Ελβετικής πόλεως... Οι ανθώνες, οι ελαιώνες, οι αμπελώνες και η πλούσια βλάστησις της έδιδαν ιδιαίτερη ομορφιά. Από τον Απρίλη άνθιζαν τα λουλούδια. Ο Κέστρος διέσχιζε την πόλιν και της έδιδε ιδιαιτέραν αίγλην και χά-

ριν... Ο Ελληνικός πληθυσμός, πλούσιος εις πνευματικήν ανάπτυξιν, ανήρχετο εις 8.000 ψυχάς. Μικρά παροικία Αρμενίων, περί τας 2.000 ψυχάς ησχολείτο εις την βιοτεχνίαν και πλούσιοι Αρμένιοι εγκατεστημένοι εις την Σμύρνην και αλλαχού εβοήθουν τους ομοεθνείς των. Ο υπόλοιπος τουρκικός πληθυσμός, εγκρατής εις τας εκδηλώσεις του, ησχολείτο κυρίως εις την γεωργίαν. Αι σχέσεις Τούρκων και Ελλήνων ήσαν σχετικώς ομαλαί μέχρι της ανόδου των Νεοτούρκων εις την εξουσίαν...

Η Σπάρτη, τουρκιστί «Ισπάρτα», κείται εις οροπέδιον ύψους 1.000 περίπου μέτρων υπέρ την επιφάνειαν της θαλάσσης. Οι σοφοί συζητούν την ονομασίαν της. Άλλοι την δέχονται ως την «Βάριν», αρχαίαν Πισιδικήν πόλιν. Ο Ελληνικός πληθυσμός, κυρίως άλλοτε αγροτικός, έλεγε «Μεταβαίνω εις Βάριδα», «εις τα Σπαρτά», «εις τα Σπάρτα». Άλλοτε την δέχονται ως ονομαζομένη «Σάπορτα» και ούτω καθεξής. Η νεωτέρα πόλις έχει γνωστήν ιστορίαν 300 και πλέον ετών. Υπήρχε ξυλογραφία φέρουσα το έτος 1714 με αραβικούς χαρακτήρες ως έτος ανεγέρσεως οικιών. Πάντως η ιστορία της είναι γνωστή από εδώ και 250 χρόνια. Οι Τούρκοι ως κατακτηταί εισήλθον εις την πόλιν από τας γειτονικάς χώρας του εν Ικονίω κράτους των, του Σουλτανάτου «Ρουφ» περί τα 800 χρόνια πριν... Επί Οσμανλιδών Σουλτάνων κατεκτήθη η πόλις από τον «Χαμίδ» και έκτοτε ονομάζεται επαρχία «Χαμίδ Απάτ» ή επαρχία «Ισπάρτα». Η Ελληνική παροικία ήτο γηγενής, ωμίλει άλλοτε την Ελληνικήν ως διάδοχος Αλεξανδρινών και των επιγόνων αυτών, συν τω χρόνω όμως, ήρχισε να ομιλή την Τουρκικήν, να χρησιμοποιή την «Καραμανλικήν διάλεκτον», την οποίαν αι νεώτεροι γενεαί δια των περιφήμων σχολών των κατώρθωσαν εν μέρει να υποκαταστήσουν δια της καθαρευούσης ελληνικής.

Οι Σπαρταλήδες ήσαν περίφημοι εις την δημιουργίαν «δημοσίων σχέσεων». Από 150 και πλέον ετών είχαν αρχίσει να οργανώνονται βιοτεχνικώς και βιομηχανικώς. Οι αλατζάδες και τα κασμήρια ήσαν περιζήτητα. Εξελικτικώς έφθασαν να εγκαταστήσουν περιφήμους αργαλειούς ταπήτων εις όλην την πόλιν και τα περίχωρα και έδωσαν φωμί εις τας πενεστέρας τάξεις επί μίαν 20/ετίαν και πλέον. Τα χαλιά ήσαν πλουσιώτατα εις σχέδια. Εντεύθεν και η ιδιαίτερα ποιότης «χαλιά Σπάρτα». Πλείστοι διέπρεψαν με πρώτον τον Δρα Πρόδρομον Γρηγοριάδη, αρχικώς δημαρχ. ιατρόν και μετέπειτα βιομήχανον περιωπής, τον Ιορδάνην Στύλογλου, ειδικόν καλλιτέχνην εις τα βιομηχ. σχέδια των χαλιών, τον Δαμιανόν Στύλογλου, επίσης ειδικόν εις την βαφήν των νημάτων. Η ως άνω εταιρία είχε ιδρύσει και υποκατάστημα εις Μπάρλα με προϊστάμενον δια σύντομον περίοδον τον πατέρα μου. Επίσης σπουδαίοι βιομήχανοι ταπήτων ήσαν οι Μηνάς Κεχαγιόγλου, Κ. Αθανάσογλου, Ιορδ. Δουρμπέογλου, Αδελφοί Δημ. και Στ. Δανόπουλοι, Νικόλ. Σουτζόγλου.

Η σηροτροφία ήτο επίσης προηγμένη με πρωταθλητήν τον Μελέτιον, όστις την εισήγαγε.

Επίσης η βιοτεχνία αλατζάδων ήτο πολύ διαδεδομένη. Εις όλα τ' ανωτέρω συμμετείχον και μουσουλμανικά οικογένεια. Δυστυχώς η παρεμβολή ξένων τη πόλει στοιχείων συνετέλεσεν εις την μείωσιν της δραστηριότητος των γηγενών κατοίκων, τέλος δε η ομαδική εξορία των ομογενών, πραγματοποιηθείσα το 1918 κατέληξεν εις την πλήρη καταστροφήν των επιχειρήσεών των. Μετά την εκτόπισιν του άρρενος πληθυσμού, την διεύθυνσιν ωρισμένων επιχειρήσεων ανέλαβον αι γυναίκες, αι οποίαι τα έφεραν εις πέρας, έως ότου και αυταί εγκατέλειψαν την πόλιν ως υποκείμεναι εις την Ανταλλαγήν.

Η παραγωγή σταφυλιών, σύκων, αχλαδιών, πεπονίων, καρυδιών και δημητριακών ήτο επίσης φημισμένη. Εν ενί λόγω η Σπάρτη ήτο περίφημος ως γεωργική πόλις, εφάμιλλος Ελβετικών πόλεων, λόγω της βοήθειας και του κλίματος.

Αποφοιτήσας μετ' άλλων συμμαθητών μου της δευτέρας Ελληνικού Γυμνασίου, εσπούδασα μαζί με τον περίφημον αλλ' ατυχή συμφοιτητήν μου Ηλίαν Πατσόγλου ή Δαμιανίδην, αποβιώσαντα εν Δαρδανελλίοις ως αξιωματικός του Τουρκικού στρατού (1915) και τον Ιορδάνην Δουρμούσογλου εις το Τουρκικόν Γυμνάσιον Σπάρτης και εν συνεχεία εις Τουρκίαν εις το Φιλολ. Γυμνάσιον του Πανεπιστημίου της Κων/πόλεως και ενεγράφην εις την Νομικήν Σχολήν της πόλεως ταύτης όπου εφοίτησα ομαλώς επί δύο έτη, αλλ' ο επελθών Α Μεγάλος Πόλεμος με ηνάγκασε να φύγω δια την Σμύρνην όπου ήτο εγκαταστημένη η οικογένειά μου. Όπως είχαν προβλέψει ήρχισεν η στράτευσις των εφέδρων αξιωματικών, εις ούς είχομεν ενταχθή εις τα επαρχίας. Αλλ' η τύχη με ηυνόησε να λάβω μέρος εις διαγωνισμόν και να επιτύχω πρώτος μεταξύ 282 υποψηφίων ως Γραμματεύς της Ερυθράς Ημισελήνου, διατελούσης υπό την προεδρίαν του Καθολικού Λετοΐφ, Διευθυντού της Οθωμανικής Τραπεζής της ιδίας πόλεως. Μετά παρέλευσιν εξαμήνου περίπου περιήλθεν η Προεδρεία εις νέον Διοικ. Συμβούλιον υπό τον κ. Κ. Καραπιπέρην, εγώ δε παρέμεινα εις την θέσιν μου μέχρι της λήξεως του Πανευρ. Πολέμου. Ούτω με την έλευσιν του Δίξον, Αρχηγού του Αγγλικού Αντιτορπιλλικού εις Σμύρνην κατά τον Οκτώβριον του 1918 παρητήθην και μετέβην εις Κων/πολιν ίνα αποσύρω τα έγγραφα της φοιτήσεώς μου εις το εκεί Πανεπιστήμιον και μετεγράφην εις το τρίτον έτος Πανεπιστημίου Αθηνών οπόθεν απεφοίτησα μετά διετίαν με βαθ-

μόν «Άριστα» και ήρχισα να δικηγорώ εν Σμύρνη μέχρι της φρικτής τραγωδίας της αποχωρήσεως του Ελληνικού Στρατού. Εν τούτω τω μεταξύ παρεκλήθην να μεταβώ μετά του Βασιλείου Μουσαίου, ιατρού, εν Αθήναις και υποβάλω παράκλησιν εις τον τότε Εθνάρχην Ελευθέριον Βενιζέλον περί επεκτάσεως της Ελληνικής Κατοχής και εις τας περιφερείας της Μητροπόλεως Πισιδίας, δηλαδή εις την περιοχήν Μάκρης και περιχώρων, Ατταλείας και περιχώρων, Σπάρτης και περιχώρων, ων οι άρρενες κάτοικοι είχαν εκτοπισθή, εις τα ενδότερα της Μ. Ασίας, εις Ερζερούμ, Βαν, Διαρπεκίρ, κλ.π. Παρουσιάσθημεν προ του Εθνάρχου και εξεθέσαμεν τας παρακλήσεις μας. Ο Βενιζέλος εξεπλάγη από το περιεχόμενον του υπομνήματός μας και από τας εξηγήσεις μας. Μας είπεν ότι ήτο αδύνατος η επέκτασις πέραν της ζώνης την οποίαν κατείχεν ο Ελληνικός Στρατός. Εις δευτέραν επίσκεψίν μας μας εδήλωσε ρητώς ότι καίτοι εκτιμά το περιεχόμενον του υπομνήματός μας τω ήτο αδύνατον να αναλάβη νέας ευθύνας, εις ζώνην μάλιστα κατεχομένην μερικώς υπό του Ιταλικού Στρατού. Τας ανωτέρω απόψεις διεβιβάσαμεν εις τους συμπολίτες μας, προς μεγάλην απογοήτευσίν των...

Επί δύο περίπου έτη, ήτοι από του Οκτωβρίου του 1920 μέχρι της 15ης Αυγούστου 1922, εδικηγόρευσα εν Σμύρνη, ενώπιον των Ελληνικών Δικαστικών Αρχών (Δικαστήρια οργανωμένα δεν υπήρχον). Ούτω εφθάσαμεν εις τον απαίσιον Αύγουστον, ότε έλαβον τηλεφώνημα από φίλον μου εις την Αρμοστείαν να φύγω εκ Σμύρνης διότι ήμην εγγεγραμμένος εις τον Τουρκικόν κατάλογον των προς εκτέλεσιν υποψηφίων. Εγνώριζα ότι δεν ήμην αρεστός εις τους Τούρκους, οι οποίοι έπνεον μένεα εναντίον μου λόγω του γεγονότος ότι είχαν αποφοιτήσει από το Ελληνικόν Πανεπιστήμιον και εδικηγόρησα ενώπιον

των Ελλήνων Δικαστικών Αρχών. Αμέσως, αυθημερόν, έφυγα εκ Σμύρνης εις τα Λίτζα των Βρυούλλων και εκείθεν με ιστιοφόρον εις Χίον... και ούτω τέσσαρας ημέρας προ της εισόδου του Κεμάλ, ευρισκόμεν εις το Ελεύθερον Ελληνικόν Κράτος...

ΗΛΙΑΣ BENEZHS

Το χρέος πρέπει να διδάσκεται
(Η βράβευση από την Ακαδημία Αθηνών
του Πατάρων Μελετίου)

[Στο βιβλίο του «Μικρασία χαίρε» ο λογοτέχνης-ακαδημαϊκός Ηλίας Βενέζης, ο δημιουργός της «Αιολικής Γης», του «Νούμερο 31328» και της «Γαλήνης», έχει συμπεριλάβει ένα κείμενο, χρονογράφημα για την ακρίβεια, που είχε δημοσιεύσει στην εφημερίδα «Το Βήμα», το 1963. Αφορούσε στην απονομή τιμής από την Ακαδημία Αθηνών στον ιεράρχη μας Πατάρων Μελέτιο, που είχε γίνει τότε, με την ευκαιρία της συμπληρώσεως 50 ετών αρχιερατείας του.

Με την περιγραφή του Βενέζη αποδίδεται –μέσα σε λίγες σειρές– όλη η αληθινή ζωή και το έργο του μητροπολίτη μας, του Σπάρταλη ιεράρχη Μελετίου.

Ο ανθολόγος έχει γράψει πολλά για τον αείμνηστο δεσπότη μας. Και το γεγονός ότι ταυτοχρόνως με την έκδοση του Ανθολογίου κυκλοφορεί από την Ένωση, το έργο του κ. Αντ. Καζαντζόγλου «ο Άγιος των Πισιδών, Πατάρων Μελέτιος» τον υποχρεώνει να περιορισθεί στην παράθεση του τόσο χαρακτηριστικού αυτού κειμένου του μεγάλου Ηλία Βενέζη συμπληρώνοντάς το με τα λόγια ενός άλλου Κυδωνιέως, του Φώτη Κόντογλου, ο οποίος σ' ένα άρθρο του, που είχε δημοσιευθεί στην εφημερίδα «Ελευθερία» της

18ης Απριλίου 1954, με τον τίτλο: «το Πάσχα μακριά από τις πολιτείες» έγραφε:

«Αν θέλει να δη κανείς, την Κυριακή του Πάσχα, αρχιερατική λειτουργία που να νομίζει πως βρίσκεται στο βάθος της Μ. Ασίας κατά τον καιρό του Παλαιολόγου, ας λειτουργηθή στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων της Νέας Ιωνίας. Ο δεσπότης Άγιος Πατάρων Μελέτιος, είναι η πιο βυζαντινή φυσιογνωμία που βρίσκεται στην Ελλάδα, και σαν λειτουργεί έχει μια πνευματική μεγαλοπρέπεια που σπάνια μπορεί να τη δει πια κανένας στους δεσποτάδες μας»¹].

**

Ένα βράδυ, σε μια πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών, για την επέτειο της 25ης Μαρτίου. Η Ακαδημία εκείνο το βράδυ βράβευε ένα μόνο έργο· το έργο της ζωής ενός γέροντα ιεράρχη της Μικρασίας, του Μητροπολίτη Πατάρων Μελετίου. Το ανώτατο πνευματικό Ίδρυμα της χώρας τιμούσε την εθνική και χριστιανική δράση αυτού του γέροντα, που από το 1910 υπηρέτησε τον αλύτρωτο μικρασιατικό ελληνισμό και την Εκκλησία, κυνηγημένος απ' τους Τούρκους, καταδικασμένος σε θάνατο. Επί δύο χρόνια περιπλανιόταν στα βάθη της Μικρασίας, υποφέροντας στερήσεις και κακουχίες σοβαρές, ώσπου γλύτωσε καταφεύγοντας στην Ελλάδα στα 1924. Εγκαταστάθηκε τότε στη Νέα Ιωνία, ως βοηθός του Αρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου, και δίδοντας παράδειγμα σπάνιο δεν θέλησε να εγκαταλείψη ποτέ τους χριστιανούς του προσφυγικού του συνοικισμού, που εποίμαινε, για να καταλάβη μια θέση επισκόπου απ' τις περιζήτητες που του πρόσφεραν. Έμεινε εκεί ως τα βαθιά γερατειά του.

Όταν παρουσιάσθηκε στην πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας, εκείνη τη βραδιά της βράβευσής του, ο Πατάρων Μελέτιος, βυζαντινή μορφή αυθεντική με το λιγνό σώμα, το ξερακιανό μαυριδερό πρόσωπο, με την ήρεμη ματιά, είχαμε όλοι το αίσθημα πως μεταφερόμαστε στους παλαιούς χριστιανικούς καιρούς της Τουρκοκρατίας και του κρυφού σχολειού. Αυτή η αίσθηση έγινε ακόμα πιο έντονη σε λίγο, όταν ήρθε το άλλο βιβλικό πρόσωπο, ο πρώτος γέροντας της Μικρασίας, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος, πρώην Μητροπολίτης Φιλαδελφείας, και κάθισε πλάι στον τιμώμενο. Όταν ο τότε γενικός γραμματεύς της Ακαδημίας Αναστάσιος Ορλάνδος τελείωσε την ανακοίνωση του κειμένου της βράβευσης του Πατάρων, λέγοντας ότι η διάκριση προς τον γέροντα της Ιωνίας συμβόλιζε συγχρόνως και την οφειλόμενη τιμή προς τους αφανείς ήρωες του Μικρασιατικού Ελληνισμού, οι δύο γέροντες σηκώθηκαν όρθιοι. Σηκώθηκαν όρθιοι και όλοι οι παρόντες, όλη η επίσημη Ελλάδα που βρισκόταν στην Ακαδημία. Ο γέροντας της Ιωνίας πήρε την περγαμηνή του απ' τα χέρια του Προέδρου της Ακαδημίας, άρχισε ταραγμένος, συγκινημένος, να ψελλίζει τις ευχαριστίες του. Δεν ακουόταν παρά μόνο από όσους ήταν κοντά του. Ωστόσο σ' όλη την αίθουσα των τελετών η σιγή ήταν κατανυκτική. Είπε ο δεσπότης με σεμνότητα, με ταπεινότητα, πως το έργο του ήταν ελάχιστο εμπρός στο έργο τόσων άλλων που εργάσθηκαν και εμαρτύρησαν στην Ανατολή, μίλησε για την Εκκλησία και το Γένος. Απ' την ταραχή δεν έβρισκε τις λέξεις που ήθελε, έτρεμαν τα χείλη του, και αυτό έκανε τη σκηνή απείρως συγκλονιστική. Όταν τελείωσε, ο Αρχιεπίσκοπος τον αγκάλιασε και τον ασπάσθηκε. Η εικόνα ήταν αλησμόνητη: οι δύο γέροντες δεσποτάδες της Μικρασίας στέκονταν εκεί ως σύμβολα,

ως υπόδειγμα βίου, στους ταραγμένους καιρούς της Εκκλησίας. Εδίδασκαν το χρέος – αφού και το χρέος πρέπει να διδάσκεται.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Να σημειώσω ότι σκίτσο του Μελετίου με το μολύβι έχει φιλοτεχνήσει ο Φ. Κόντογλου. Βρέθηκε έπειτα από επίμονη έρευνα στα αρχεία και έχει αναρτηθεί στο Γραφείο της Ενώσεως.

ΝΙΚΟΣ ΒΙΚΕΤΟΣ

Οι ανθελληνικοί διωγμοί στη Σπάρτη της Μικράς Ασίας

[Στις 10 Δεκεμβρίου 1990 η Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας οργάνωσε στο Πνευματικό Κέντρο της διάλεξη με ομιλητή το γεν. γραμματέα της Ενώσεως Σμυρναίων κ. Νίκο Βικέτο. Θέμα πρωτότυπο αλλά και ιδιαίτερα σημαντικό για την ιστορία της Σπάρτης και των Σπαρταλήδων: «Η Ένωση Πισιδών» της Σμύρνης και οι ανθελληνικοί διωγμοί στη Σπάρτη της Μικράς Ασίας».

Ο ομιλητής παρουσίασε πλούσια στοιχεία από αρχεία που μερικά έβλεπαν για πρώτη φορά το φως της δημοσιότητας.

Ολόκληρη η διάλεξη δημοσιεύθηκε στα υπ' αριθμ. 8 και 10 φύλλα της «Σπάρτης της Ανατολής». (1991-92).

Στον ανθολόγιο περιλαμβάνουμε το β' μέρος της πολυσήμαντης αυτής εργασίας που αναφέρεται στους διωγμούς των Σπαρταλήδων, όπως αυτοί εκτίθενται στο Υπόμνημα που είχε υποβάλει η «Ένωση Πισιδών» της Σμύρνης προς τις μεγάλες δυνάμεις. Ζητώντας ουσιαστικά να επιτρέψουν την ένωση της Πισιδίας με τη μητέρα Ελλάδα.

Το Υπόμνημα είναι συνοδευτικό ψηφίσματος, το οποίο καταχωρούμε στο φωτογραφικό μας Παράρτημα. Το ψήφισμα συντάχθηκε στη Σπάρτη στις 12 Δεκεμβρίου 1918

και υπογράφεται από τους: Ιπποκράτη Κιοκπάσογλου, Ν. Διαμιανίδη, Πρόδρομο Γρηγοριάδη, Δαμιανό Στύλογλου, σεβαστά πρόσωπα της κοινότητας όλα.

Ο Νίκος Βικέτος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1948. Είναι εκπαιδευτικός μικρασιατικής καταγωγής. Από ετών είναι γεν. γραμματέας της Ενώσεως Σμυρναίων, και διευθυντής της εφημερίδας «Μικρασιατική Ηχώ»].

**

Το δεύτερο είναι το μεγαλύτερο μέρος του υπομνήματος που περιγράφει τον άγριο διωγμό που ξέσπασε κατά της ελληνικής κοινότητας το 1914, σε μια περίοδο που η πόλη είχε δοκιμαστεί από φοβερό σεισμό, συνεπεία του οποίου έχασαν τη ζωή τους 300 κάτοικοι, κατέπεσαν 800 σπίτια και μεταβλήθηκαν τα υπόλοιπα σχεδόν σε ερείπια. Για την περίθαλψη των θυμάτων του σεισμού μετέβη από τη Σμύρνη στη Σπάρτη αποστολή της Αδελφότητας του Αγγλικού Νοσοκομείου, η οποία παρέμεινε στην πόλη ένα μήνα.

Ο άγριος και αμείλικτος διωγμός έγινε «επί προσχεδιασμένου σχεδίου» τονίζουν στο υπόμνημά τους οι Σπαρταλήδες και σημειώνουν ότι εάν ο πόλεμος διαρκούσε λίγο ακόμη «η πόλις ημών ήθελε απαλειφθή της επιφανείας της γης».

Ας παρακολουθήσουμε πως εξελίχθηκε ο διωγμός, σύμφωνα με το υπόμνημα των Σπαρταλήδων.

1. Με την ενθάρρυνση και την καθοδήγηση δασκάλων, χοτζάδων, στρατιωτικών ο όχλος ξεσπά σε κάθε είδους βιαιότητες, καταδιώξεις, προπηλακισμούς, φόνους, διαρπαγές, λεηλασίες. Οι χωρικοί καταδιώκονται και φονεύονται, τα κτήματα και η περιουσία τους διαρπάζονται από

τα όργανα του Κράτους. Η ύπαιθρος ερημώνεται, καθώς οι κάτοικοι έντρομοι εγκαταλείπουν τα σπίτια τους και έρχονται πρόσφυγες στη Σπάρτη.

2. Ταυτόχρονα ξεσπά φοβερό οικονομικό μπούκοτάζ και παρεμποδίζονται οι συναλλαγές με τους χριστιανούς εμπόρους. «Ροπαλοφόροι Τούρκοι ιστάμενοι προ των εμπορικών καταστημάτων των χριστιανών ημπόδιζαν βία τους θέλοντας να συναλλάσσονται μετ' αυτών» καταγγέλλουν οι Σπαρταλήδες.

3. Στις μέρες που ήταν διοικητής της πόλης ο ανηψιός του Ταλαάτ πασά, ο Πεχίτζ Βέης και νομάρχης Ικονίου ο διαβόητος Αζμή Βέη τριάντα πρόκριτοι και τρεις ιερείς, χωρίς λόγο και αιτία συλλαμβάνονται και ως κακούργοι και εγκληματίες μεταφέρονται σε χώρες που απείχαν από τη Σπάρτη «άνω των 15 ημερών». Πέντε απ' αυτούς πέθαναν από τα δεινοπαθήματα και τις κακουχίες.

4. Παράλληλα αρχίζει και η «λευκή σφαγή» του ανδρικού πληθυσμού της Σπάρτης, δηλαδή η στρατολογία των χριστιανών Ελλήνων στα «τάγματα εργασίας».

Μόλις άρχισε η στρατολογία στρατιώτες με «εφ' όπλου λόγχην» όρμησαν στα σπίτια της ελληνικής συνοικίας, συνέλαβαν όλους τους άνδρες που ήταν 17 μέχρι 50 ετών και τους οδήγησαν στην φυλακή. Όσους δεν μπόρεσαν να πληρώσουν το αντισήκωμα (μπεντέλι) τους έστειλαν «εις τα αγρία στέπας της Αρμενίας εις τας καυστικές πεδιάδας της Συρίας και εις τα άγρια μεταλλεία της Βίγας» και εκεί πολλοί βρήκαν το θάνατο από την πείνα και τις κακουχίες. Και οι Σπαρταλήδες σημειώνουν στο υπόμνημά τους: «Το εξής χαρακτηριστικόν της απανθρωπίας και της σκληρότητας των Γερμανών διηγούνται αυτόπται μάρτυρες των εν Βίγα δεινοπαθημάτων. Εν τη περιφέρεια ταύτη άνω των 15 χιλ. εργατών εχρησιμοποιούντο εις τα

μεταλλεία εργαζόμενοι 15 ώρας το ημερονύκτιον, έχοντες ως τροφήν τεμάχιον ξηρού άρτου μη δυναμένου να φαγωθή. Ότε ημέραν τινά ούτοι παραπονέθησαν προς τον Γερμανόν αξιωματικόν δια την ποιότητα του άρτου και την υπερβολικήν εργασίαν, ούτος κυνικώτατα απήντησε «εγώ μόνον εργασία γνωρίζω, την τροφήν ο Τούρκος... Και όστις πεινά ας φάγη ψείρες που τρέχουν εις τα ρούχας».

6. Όσοι χριστιανοί απέμειναν στη Σπάρτη κλήθηκαν να συνεισφέρουν κάθε είδους τρόφιμα που φύλαγαν στις αποθήκες τους, νήματα και βαμβάκια για τις ανάγκες του στρατού και του στόλου, οικιακά σκεύη για τα νοσοκομεία, τα ορφανοτροφεία και διάφορα καταστήματα «ως την ύπαρξιν μέχρι τούδε δεν είδομεν» γράφουν οι Σπαρταλήδες.

Σαν να μην έφταναν οι επιτάξεις, άρχισε και η λεηλασία στην αγορά. Στρατιωτικοί με το πρόσχημα των επιτάξεων «διέρπασαν ου μόνον δια τους στρατιώτας χρήσιμα είδη αλλά και πολλά αντικείμενα πολυτελείας αποβλέποντες μάλλον εις πλουτισμόν παρά εις εφοδιασμόν των αναγκαιούντων».

5. Οι Έλληνες υποχρεώθηκαν να ζήσουν στην πόλη τους. Κάθε μετακίνηση χριστιανών σε άλλη πόλη απαγορεύτηκε αυστηρά. Όσοι τόλμησαν να παραβούν τη διαταγή του αποκλεισμού, δολοφονήθηκαν «ή καθ' οδόν ή εις τα μέρη όπου έφθασαν».

Στο υπόμνημα των Σπαρταλήδων διαβάζομε: «Ούτω ο Αθανάσιος Αθανάσογλου κατεκρεουργήθη εν Τεφεννή, οι Αδελφοί Ευστάθιος και Γρηγόριος Ασλάνογλου εδάρησαν ανηλεώς εν Τεφεννή και εστάλησαν σιδηροδέσμιοι ει το Στρατοδικείον της Σμύρνης. Εν Καυκλήει οι αδελφοί Χ. Δουρμούσογλου αφού εδάρησαν, εξεδιώχθησαν εκείθεν

κακήν κακώς η δε μεγάλη αυτών περιουσία διηρπάγη υπό των χωρικών.

Ο εκ των προκριτών του τόπου μας και των ευεργετών ου μόνον των χριστιανών αλλά και των Τούρκων Παναγιώτης Σερεφετίνογλου απεγυμνώθη της επαύλεως του αξίας 20 χιλ. λιρών.

Το αυτό έπαθεν και ο εν Κιλίτ Κιοϊ διαμένων Γεώργιος Κιοκπάσογλου απολέσας κτήμα 10 χιλ. λιρών».

7. Ευρηματικοί στο να επεξεργάζονται δεινά κατά των Ελλήνων της Σπάρτης, οι Τούρκοι προέβησαν και σε άλλες ενέργειες. Με την πρόφαση του εξωραϊσμού της πόλης κατεδάφισαν σειρά καταστημάτων χωρίς να επιτραπεί στους ιδιοκτήτες τους «η παραλαβή του υλικού των οικοδομημάτων» και το σπουδαιότερο «χωρίς καν επί των ερειπίων αυτών να σχηματισθεί η πλατεία ην διεκήρυττον ότι ήθελον ανεγείρη εκεί».

Παρόμοια εγκλήματα με αυτά που καταγγέλλουν οι Σπαρταλήδες, εκθέτουν στα υπομνήματά τους και οι άλλοι Πισιδείς από το Νησί, την Πάρλα, την Απολλωνία, καθώς και οι Έλληνες των άλλων περιοχών της Μικράς Ασίας.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια γενοκτονία ανάλογης, από άποψη εθνολογικής συμφοράς, σημασίας με τη γενοκτονία των Αρμενίων, που στοίχισε σύμφωνα με μια πρόσφατη έρευνα του Κ.Μ.Σ. τη ζωή 700.000 ανθρώπων και το ξερίζωμα του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Μικράς Ασίας από τις προγονικές του εστίες.

Η γενοκτονία του Μικρασιατικού Ελληνισμού αποδεικνύει περίτρανα πως οι Τούρκοι ουδέποτε αποδέχτηκαν τους Έλληνες ως «ισότιμους πολίτες» του Κράτους τους, ούτε τους αναγνώρισαν θρησκευτικά, πολιτικά και ανθρώπινα δικαιώματα των χριστιανών που ζούσαν στην επικράτειά τους.

ΒΑΣΟΣ ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ

Η τελετή του γάμου

[Ο Βάσος Βογιατζόγλου είναι ο πολυγραφότερος συγγραφέας μας. Τρία έργα του έχει εκδόσει η Ένωση: «Η Πισιδία της Μ. Ασίας», «οι Γειτονιές των απίστων», «Η Σπάρτη της Μ. Ασίας: σύμμεικτα λαογραφικά». Αν έπρεπε να γίνει δίκαιη, αναλογικά, ανθολόγηση από το έργο του, θα χρειάζονταν δεκάδες σελίδες. Αλλά, όπως έχει εξηγηθεί και στην εισαγωγή, σκοπός του Ανθολογίου είναι να δώσει περισσότερο χώρο σ' όλους όσοι έχουν γράψει ή έχουν μιλήσει για την Ιστορία και τον Πολιτισμό των πατρίδων της Πισιδίας, χωρίς να είναι δυνατή, ή τουλάχιστον εύκολη, η πρόσβαση στο έργο τους και ενώ έχουν καταθέσει πολύτιμα στοιχεία, αυτά κινδυνεύουν ν' απωλεσθούν.

Από το σπουδαίο έργο του Β. Βογιατζόγλου δίνουμε δύο κείμενα, ένα περιγραφικό από τις «Γειτονιές των απίστων» (για το Βουρδούρι) κι ένα λαογραφικό (με θέμα το Γάμο) από το έργο «Η Σπάρτη της Μ.Ασίας: σύμμεικτα, λαογραφικά».

Όντας πρώτης τάξεως λογοτέχνης ο Βογιατζόγλου επιτυχαίνει να επενδύσει με γλώσσα γλαφυρή, ρέουσα και γεμάτη χρώματα όλα του τα κείμενα, ακόμη και τα αυστηρώς ιστορικά.

Αυτό περισσότερο απ' όλα φαίνεται στα λαογραφικά του,

όπου βέβαια εντυπωσιάζει και το πλήθος των μαρτυριών και λεπτομερειών από όλες τις εκφάνσεις και τους κύκλους της ζωής. Θα προτείνουμε στον αναγνώστη ν' αναζητήσει το έργο αυτό του Β. Βογιατζόγλου και να το διαβάσει. Θα εισηγούμασταν μάλιστα να επιμείνει στο κεφάλαιο: «τα φαγητά και οι τρόποι που τα μαγειρεύαν». Θα καταπλαγεί!

Ο Β. Βογιατζόγλου γεννήθηκε το 1935 στη Ν. Ιωνία από γονείς Σπαρταλήδες. Είναι γιατρός και σπουδαίος λογοτέχνης και συγγραφέας. Το 1998 το «Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού» του συμπατριώτη μας Λάζαρου Εφραίμου γλου κυκλοφόρησε το έργο του: «Πισιδικά επώνυμα και βαπτιστικά»].

**

Οι γάμοι γίνονταν πάντοτε Κυριακή, λιγάκι πριν το μεσημέρι. Στο σπίτι της νύφης ατμόσφαιρα λαχανιαστή. Οργασμός. Βουητό και κίνηση, δίχως τελειωμό. Ένα πλήθος γυναικές που συναγωνίζονται, να δείξουν τον καλύτερο εαυτό τους. Φροντίδα για το στολισμό της νύφης. Εναγώνια προσμονή παντού για την πρώτη δημόσια εμφάνισή της. Το νυφικό της φόρεμα ολόκληρο, κεντημένο στο χέρι. Λευκό, μακρύ, βαρύτιμο ή όχι, ανάλογα. Μετά το ντύσιμο της «φόρτωναν» τα χρυσαφικά της. Όλα. Φλουριά πεντόλιρα, περιδέραια, αλυσίδες χρυσές σε αρμαθιές. Κάποτε ήσαν τόσο πολλά, που, μερικά, τα φόρτωναν και στις παράνυμφες. Τα πήγαιναν μέχρι την εκκλησία και τα επέστρεφαν με τη νύφη.

Μονάχα ο πέπλος έμενε για το τέλος. Δουλειά των αντρών. Ο πατέρας, οι αδερφοί, οι ξάδερφοι, οι φίλοι. Ο πατέρας, συγκινημένος, έριχνε το πέπλο στο κεφάλι της κόρης του. Έλεγε:

- Γκιζ' μ, μπέν ντουβαριν' ορτούμ!
 που πα να πει: Κόρη μου, εγώ σου κάλυψα τον τοίχο, εν-
 νοώντας με τούτο το συμβολισμό: σε κάλυψα ως εδώ, σε
 προστάτεψα ως εδώ, η ευθύνη μου για σένα τέλειωσε.

Και παρέδινε τη σκυτάλη σ' εκείνον, που θ' ανήκε από
 δω κι εμπρός. Ο γάμος ήταν αμετάκλητος και οριστικός.
 Σ' όλη τη διαδικασία της ετοιμασίας η νύφη έπρεπε, να
 παραμένει σιωπηλή. Καθώς και σ' όλη τη διάρκεια της
 τελετής. Αλλά και μετά, στο γλέντι που θ' ακολουθούσε ε-
 πίσης. Ήταν ένα παμπάλαιο δείγμα σεμνότητας και υπο-
 ταγής.

Στο σπίτι του γαμπρού, ξυρίζουν και ντύνουν το γα-
 μπρό. Κουστούμι μαύρο, βαρύ, λευκό κολάρο, σκληρό.
 Μεταξωτή, μαύρη γραβάτα. Γιλέκο. Το κοστούμι αυτό το
 φύλαγε ο γαμπρός για «επίσημο ένδυμα» ως τα γεράμα-
 τά του. Όλη μέρα στα σπίτια των μελλονύμφων κερνούν
 τους επισκέπτες με ζαχαρωτά και γλυκά το ταψιού. Και
 οπωσδήποτε βέβαια σουμάδα. Πατροπαράδοτο ποτό κά-
 θε γαμήλιας γιορτής.

Λιγάκι πριν το μεσημέρι χτυπάει ρυθμικά η καμπάνα.
 Θα ταίριαζε ο ρυθμός της με τις λέξεις: Θα πε-ράσει-νύ-
 φη... Θα πε-ράσει-νύφη...

Η πομπή από το σπίτι της νύφης ξεκινάει για το Ναό.
 Μπροστά ο κεχαγιάς¹. Περπατώντας, με όση επισημότητα
 μπορούσε να διαθέσει για την περίπτωση, έλεγε κάθε τό-
 σο:

- Χάιντε γιορούν! Χάιντε γιορούν!²...

Ακολουθούν τα όργανα, βιολιά και ούτια. Λοξοδρομώ-
 ντας κάθε τόσο στα σοκάκια, ξαναγυρίζοντας και ξανα-
 φεύγοντας όλη την ώρα. Οι συνοικίες των Χριστιανών γε-
 μίζουν μ' ένα χαρούμενο βουητό πέρα για πέρα.

Πίσω από τα όργανα, σταθερή, αμίλητη ακολουθεί η νύ-

φη. Σεμνή, χαμηλοβλεπούσα, φορτωμένη αρμαθιές τα χρυσαφικά της. Δίπλα ο πατέρας της αλύγιστος. Οι αδερφοί, οι αδερφές, οι παράνυμφοι. Και, τέλος, το συγγενολόι ολόκληρο και οι καλεσμένοι φίλοι, όλοι ντυμένοι στα καλά τους.

Παράλληλη πομπή κι από το σπίτι του γαμπρού. Ξεκινάει κι αυτή με τον ήχο της καμπάνας. Κεφαλή της πομπής η μάνα του. Ακολουθούνε: ο γαμπρός, ντυμένος άψογα, οι δικοί του όλοι, οι φίλοι, το σόι, ο κουμπάρος. Ήταν συνηθισμένο, να αλλάζει τα στέφανα πρόσωπο στενά συγγενικό της νύφης ή του γαμπρού. Αδερφός ή πρωτοξάδερφος. Και η αγορά στεφανιών δεν ήταν στις υποχρεώσεις του. Γιατί ο Ναός είχε πάντα ένα ζευγάρι ασημένια, που τα χρησιμοποιούσαν όλοι. Μετά την τελετή ο ιερέας τα απόθετε και πάλι στο Ιερό του Ναού.

Κάθε Ναός είχε στη διάθεσή του, εκτός από τ' ασημένια κι ένα ζευγάρι χρυσά. Τα χρησιμοποιούσε στην, όχι και τόσο σπάνια, περίπτωση που ο γαμπρός ήταν... παρθένος! Για τη νύφη, έτσι κι αλλιώς, το πράγμα ήταν αυτονόητο.

Η τελετή του γάμου γινόταν, με πραγματική κατάνυξη. Ολόκληρο το τυπικό της Ορθόδοξης παράδοσης ψαλλόταν με πολλή προσοχή. Η χαρά ήταν μεγάλη για όλη την κοινότητα. Και ολοφάνερη.

Σ' όλη τη διάρκεια του μυστηρίου οι καλεσμένοι έριχναν στο ζευγάρι λουλούδια, κουφέτα και μικρά νομίσματα (δίγροσα). Πλήθος χαριτωμένες σκηνές με τα παιδιά που έτρεχαν, να προλάβουν. Το τέλος της τελετής ολοκληρώνεται με το σύνθημα της χαράς, που ρίχνει ο κεχαγιας.

Κοινή η πομπή της επιστροφής τώρα για το σπίτι του γαμπρού. Σ' όλη τη διαδρομή ευχές και αστεία, πειράγματα και παραινήσεις χαρούμενες, φρόνιμες συμβουλές.

Το πολύβουο πλήθος ξεκινούσε για το μεγάλο γλέντι. Μπροστάρηδες οι μουσικοί. Καλεσμένοι δεκάδες. Κάποτε κι εκατοντάδες.

Στο «ταχταλίκι» του σπιτιού στριμώχνονται όλοι όπως όπως, αν είναι καλοκαίρι. Το χειμώνα βολεύονται στα δωμάτια. Αν τύχαινε το σπίτι του γαμπρού να μην είναι εξαιρετικά ευρύχωρο, μπορούσε να δοθεί για την περίπτωση κάποιο συγγενικό σπίτι περισσότερο άνετο.

Τα κορίτσια κυκλοφορούσαν σαν μέλισσες στο σπίτι. Φροντίδα πρώτη: η προσφορά καφέ με σουσαμένια κουλούρια κι ακόμη: ούζο με παστουρμά και σουτζούκι, με τοπαλάκια κι ένα πλήθος άλλους μεζέδες. Οι μουσικοί έπαιζαν ασταμάτητα. Οι στενοί συγγενείς και φίλοι μένουν για το γαμήλιο τραπέζι. Οι άλλοι φεύγουν.

Το φαγοπότι που άρχιζε μαλακά με τους μεζέδες συνεχιζόταν με το πατροπαράδοτο κεσκέκ. Με μπορέκια και πιλάφια. Με καπαμάδες και πιλάφια. Ύστερα τα γλυκά και οι χαλβάδες. Ώρες ατέλειωτες το γλέντι. Κάποτε μέρες.

Όμως, αν για όλους τους καλεσμένους η βραδιά ήταν διασκεδαστική, δεν συνέβαινε το ίδιο με τους νεόνυμφους. Γι' αυτούς η κατάσταση ήταν, περίπου, βασανιστική. Το έθιμο δεν έδινε ούτε στη νύφη ούτε στο γαμπρό το δικαίωμα να καθήσουν. Τους κρατούσε για ώρες ολόκληρες... όρθιους. Με το ζόρι. Δέκα και δώδεκα ώρες κάποτε. Πολλά φαιδρά και άλλα συνέβαιναν, βέβαια, αυτές τις ώρες³. Και μέσα σε τούτη την ευφρόσυνη ατμόσφαιρα γιορταζόταν το μεγάλο γεγονός του γάμου ως αργά η νύχτα. Όσπου εξαντλημένο το ζευγάρι θα πήγαινε πια να κοιμηθεί. Δεν ήταν σπάνιες οι φορές, που το γλέντι συνεχιζόταν ως το πρωί και ερήμην του ζευγαριού, που αποσυρόταν για τη πρώτη νύχτα του γάμου του.

Η πρώτη νύχτα του γάμου. Γεμάτη γοητεία, μυστήριο

και άγνοια, τροφοδότησε, καθώς, άλλωστε, ήταν φυσικό, μιαν ατέλειωτη φιλολογία από πιπεράτες ιστορίες, ανέκδοτα και άλλα πολλά ευτράπελα.

Ο έρωτας πριν από το γάμο, μάλλον δεν ήταν πάντα γνωστός στους άντρες. Και σίγουρα, βέβαια, στις γυναίκες, όπου η μάνα, οι θειάδες, άλλες φίλες της οικογένειας ηλικιωμένες, είχαν φροντίσει, να διδάξουν... τα πρέποντα για την περίπτωση. Καταλαβαίνει εύκολα κανείς, πως η πρώτη νύχτα του γάμου ήταν πολύ πιθανό, να παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες στο ζευγάρι!..

Burdür

[Οι Σπαρταλήδες επισκέφθηκαν την Πισιδία πέντε τουλάχιστον φορές ομαδικά, οργανωμένα: το 1954, το 1979, το 1983, το 1986 και το 1989. Στο διάστημα αυτό υπήρξαν βέβαια και μεμονωμένες επισκέψεις.]

Ο Β. Βογιατζόγλου ταξίδεψε με μια μικρή σχετικά ομάδα Σπαρταλήδων, με επικεφαλής, τον πρόεδρο της Ενώσεως, αείμνηστο Κοσμά Νικολαΐδη, το 1979.

Ήταν, θάλεγε κανείς, μια καλή περίοδος. Σώζονταν ακόμη πολλά στοιχεία της Ελληνικής παρουσίας, ενώ το κλίμα ήταν αρκετά καλό στις σχέσεις με τους Τούρκους.

Προϊόν των εντυπώσεων απ' αυτό το ταξίδι του Β. Βογιατζόγλου ήταν ένα πολύ επιτυχημένο βιβλίο ταξιδιωτικών εντυπώσεων το: «Οι Γειτονιές των απίστων», που κυκλοφόρησε σε α' έκδοση το 1981 και σε β' το 1986.

Η διεισδυτική κριτική και φιλοσοφημένη ματιά του λογοτέχνη και ερευνητή έδωσε πρώτης ποιότητας περιγραφές, που είχαν αφήσει τότε εξαιρετικές εντυπώσεις όχι μό-

νο σε Σπαρταλήδες και μη Σπαρταλήδες αλλά και στους λογοτεχνικούς κύκλους από τους οποίους είχε κριθεί ως το καλύτερο ταξιδιωτικό βιβλίο της χρονιάς εκείνης. Επιλέξαμε το κεφάλαιο «Burdur», όπου ο συγγραφέας παρουσιάζει τις εντυπώσεις του από τη δεύτερη πόλη της Πισιδίας, το Βουρδούρι, το Βυζαντινό Πολυδώριο, ακριβώς για να δώσουμε χώρο σ' αυτήν την κοινότητα, που παρά την αριθμητική της δυνατότητα και το καλό πολιτιστικό επίπεδο της πριν από την Καταστροφή δεν έγινε μετά απ' αυτή γνωστή, όσο η Σπάρτη, το Νησί, το Πάρλα κ.λπ. ίσως γιατί δεν είχε δικό της εθνικοτοπικό σωματείο να την προβάλει].

**

Εικόνα. Ο Χαράμ, τυπικό πρόσωπο Τούρκου σε μαύρο και καφέ. Παχύ, μαύρο μουστάκι, μαύρα μαλλιά γεμάτα χώμα, πόροι χοντροί σε πρόσωπο καφέ, βαθιά χαράκια γύρω απ' το στόμα. Χέρια βαριά, σα ρίζες δέντρου, στεγνά, δίχως γιαλάδες, απελέκητα, βρώμικα νύχια. Πασπαλισμένος ολόκληρος με ιδρώτα, σκόνες και ξερόχορτα μοιάζει να ξεπετάχτηκε από γκραβούρα του δέκατου εβδόμου. Φέρνει στο νου ξένους περιηγητές που όργωναν τα χρόνια εκείνα την αχανή αυτοκρατορία των Οθωμανών. Μου μοιάζει εντελώς αγράμματος. Ίσως γι αυτό είναι στ' αλήθεια πρόθυμος και απλός. Ο Χαράμ μαντεύει αμέσως τι ζητάμε. Αυτά τα όνειρα που δεν γνωρίσαμε πραγματικά τα σκοτεινά φαντάσματα των παιδικών μας χρόνων, που γυρίζουν πάλι και πάλι, ιχνηλατώντας την ταυτότητά τους, μια θέση στη δική μας ζωή. Τούτο το παληκάρι είναι νέο πολύ, για να θυμάται. Είναι πράγματα στη ζωή, που καθηλώνει ο νους με ασυνήθιστη διαύγεια και ακρίβεια.

Σκηνές από τον καθημερινό μας βίο, γεγονότα και σχέψεις φευγαλέες, σπαράγματα ερωτικά, ιδέες, λόγοι. Στιγμές, που η προσοχή, αγρυπνώντας, γράφει τις λεπτομέρειες, τη σειρά, την ένταση, τη σπουδαιότητά τους. Είναι το μυστικό εκείνο φως της συνείδησης, που έλαμψε για μια στιγμή ολάκερο. Μνήμη του αιωνόβιου γέροντα, γυμνή, σαν τη λεπίδα. Αυτή η ξαφνική καταιγίδα συγκινήσεων.

Το σπίτι, ένα χαμόσπιτο. Πατίνα πρασινόμαυρη. Καπνός και μούχλα. Χαγιάτι με τσιμέντο, αλέα με γεράνια, κατηφέδες και δυόσμο. Κληματαριά, σύρριζα στο πρεβάζι της πόρτας. Σκαλιά λουσμένα στον ασβέστη. Ο Χαράμ βγάζει τα παπούτσια του. Λεπτομέρεια της παράδοσης που διατηρεί το σεβασμό του ξένου ανέγγιχτο στο σπίτι που θα τον δεχτεί. Αυτός ο περίεργος λαός, που στο πιο μεγάλο μέρος του αρνιέται με πείσμα τον πολιτισμό της δύσης, πιστός στο Κοράνι. Ο Χαράμ φιλάει το χέρι του γέροντα. Το τυπικό μιας άγραφης τελετουργίας, διατηρημένης στα ήθη του λαού, στις ρίζες της παράδοσης και στη νοοτροπία του. Δεν ξέρω να μετράω την ακρίβεια και το βάρος σε τούτες εδώ τις λεπτομέρειες. Μα τις μιμούμαι. Η ιδέα της αλήθειας υπάρχει στο νου βαθιά, πίσω απ' τις πράξεις. Τούτο μετράει ακόμα. Συλλογιέμαι, πόσες αντινομίες ζουν μέσα στην ιστορία του λαού αυτού, στη συμπεριφορά του, στις σχέσεις του με τ' άλλα έθνη. Μα όλα ετούτα δεν είναι της στιγμής.

Εικόνα. Ο Χασάν-μπαμπα κοντεύει τα εκατό. Στην τούρκικη παράδοση ο τίτλος του μπαμπά δηλώνει το σεβασμός στα χρόνια. Παχύς, με κεφάλι μεγάλο, φαλακρό. Χείλια, προγούλια, μάγουλα, χυμένα προς τα κάτω. Στη γωνιά, καθισμένος σταυροπόδι ο γέροντας πάνω σε χαμηλό μιντέρι, καπνίζει χωρίς σταματημό. Στην πλάτη του

μπάντα υφαντή με κυνηγούς καβαλλάρηδες κι αγριοπούλια. Πάνω από το κεφάλι του ένα εκκρεμές. Σκαλίσματα στο ξύλο. Έντονη μέσα μου η ανάγκη για να τον ρωτήσω αν είναι απομεινάρι των Ρωμιών. Ένα τραπέζι χαμηλό μπροστά του, στρωμένο εφημερίδες. Φτώχια που φλυαρεί παντού. Ένα ποτήρι νερό, τα τσιγάρα, ο αναπτήρας, τασάκι ξέχειλο στάχτες κι αποτσίγαρα.

Ο Χασάν-μπαμπα, μνήμη νεανική, αναβλύζοντας ανεξάντλητη. Είναι απίστευτο πόσα θυμάται. Χρονολογίες, πρόσωπα, σχέσεις ανθρώπινες, διαμάχες, ονόματα τούρκικα, χριστιανικά, περιστατικά, γεγονότα σημαντικά ή ασήμαντα. Κάθε που αρχίζει κάποια φράση, μου λέει απλά: *Καρντασίμ, αδερφέ μου*. Το νοιώθει αυτό. Μιλάει αργά, βαρειά, με διακοπές, προσπαθώντας, να ξαναβάλει μπροστά τη σκουριασμένη ρόδα των ετών. Καπνίζει αδιάκοπα.

Ο Χασάν-μπαμπα είναι η ζωντανή ιστορία του Burdur. Βυθίζεται στην καταχνιά της μνήμης του, να ξεριζώσει κάτι πολύτιμο κάθε φορά. Η στάση του στο μιντέρι, ο καπνός, το φως του απομεσήμερου που χύνεται απ' τις φυλλωσιές, σα χρυσοκίτρινο ρευστό. Ετούτη η τελετουργική ατμόσφαιρα. Εικόνα μαντείου. Η φωνή που κυματίζει αργά μες το δωμάτιο, σα χρησμός. *Περνούσαμε ωραία τότε, θα μου πει. Τώρα όλα μπαστάρδεψαν*. Μαντεύω πόσα θέλει να ομολογήσει με τούτα ο σεβάσμιος γέροντας. Ο μεγάλος ανώνυμος λαός, αποκομμένος απ' τις εφήμερες διαμάχες της ιστορικής του επιφάνειας, δεν λησμονεί τους Έλληνες. Αγάπη και έχθρα σε διαδοχή αιώνων. Όπως ανάμεσα στ' αδέρφια.

Είχε μια νοσταλγία ο λόγος του. Εκείνη τη γλυκειά μαγανεία, την αργόσυρτη του ανατολίτη παραμυθά. Κληρονομιά της ράτσας του. Καθώς θυμάται με παίρνει μαζύ

του στις γειτονιές του Burdur. Στο ναμάζι τους και στο δικό μας Πάσχα. Στο νου ένα σεργιάνι στα παζάρια τους και στ' αλισφερίσια τους. Μιλάμε με τα παρατσούκλια τους, ακολουθάμε τις εποχές, φροντίζουμε τα σπίτια, τους μπαχτσέδες, τα χωράφια μας και τις σοδειές. Πενθούμε, γιορτάζουμε, χαιρόμαστε τις γεννήσεις, θάβουμε πάλι αδερφωμένοι τους νεκρούς μας, λατρεύουμε, βρίζουμε και δοξολογούμε τον ίδιο Θεό, καθένας με τον τρόπο του. Ο Χασάν-μπαμπα θυμάται. Και σαν να βρίσκει την αρχή του καναλιού, βαθαίνει, όλο και περισσότερο στα περασμένα. Η αίσθηση, πως τούτη η αναδρομή δεν σώνεται ποτέ. Ρουφάω τη μνήμη του δίχως να ξεδιψάω. Μετέχω.

Κατηφορίζοντας στη γειτονιά των απίστων. Συντροφιά μας ο Χαράμ κι ένα τσούρμο παιδιά που ακολουθάνε. Απόγεμα γλυκό, πορτοκαλένιο φως που αστράφτει στα βρωμόνερα των σοκακιών. Σκουπίδια, σκυλιά, συνθήματα πολιτικά στους τοίχους. Κατάρες και ζητωκραυγές. Ένας σκύλος μου δείχνει σιωπηλά την υγρή του μουσούδα. Μια πόρτα κλείνει με πάταγο. Μαντεύω τις κρυφές ματιές πίσω απ' τα παράθυρα. Σιωπή. Αυτό το κεντρικό καλντερίμι, που μάζεψε τα σπίτια των Ρωμιών, έρπει, θαρρείς, φαχουλεύοντας τα σπλάγχνα της παλιάς πολιτείας. Χαριτωμένοι ελιγμοί ως την πλατεία, που βρίσκεται η εκκλησία της *Μεταμόρφωσης του Σωτήρα*. Άλλα, μικρότερα καλντερίμια με την πέτρα γλυμένη από τις βροχές, τα πέταλα των αλόγων και τα χρόνια. Σκόρπιες μουριές. Μου δείχνουν τα σπίτια κι απ' τις δυο πλευρές, γνώριμα Ελληνικά. Λίγους τόνους μονάχα χαμηλότερα. Σκυθρωπές όψεις που δεν αναπνέουν πια, αμίλητες, σα νεκρές. Απομεινάρια μιας έξοχης πατίνας από έντονα χρώματα, ζεστά. Οι ίδιες γερασμένες πόρτες κι εδώ, στέγες αμφίβολες, σκουριασμένα φουρούσια, το σαράκι στις πόρτες, στα παρά-

θυρα. Εξώστες, ριγμένοι στο κενό με απόγνωση, μετέωροι, αμφίβολοι, έτοιμοι λες ν' αυτοκτονήσουν. Αυτά τα σπίτια, σφιχταγκαλιασμένα, έχουν κουρνιαώσει τώρα φοβισμένα, φαντάσματα μιας εποχής του μύθου. Μες στη σιωπή, θαρρείς πως προσδοκούν ακόμη εκείνη την πνοή, που θα φυσήσει επάνω τους, για να γεμίσουν μονομιές με τις γνώριμες αλλοτινές φωνές, την ομορφιά, τις μυρωδιές, την περηφάνειά τους. Ή στα μπαλκόνια, τα παράθυρα και τα χαγιάτια. Μια πνιγερή μυρωδιά από κάτουρο και καβαλίνα, που σε κυνηγάει παντού.

Η εκκλησία της Μεταμόρφωσης. Καλύτερα: ότι απομένει απ' αυτήν. Πλατεία που σχηματίζει το κεντρικό καλντερίμι στο τελικό του άνοιγμα. Όπως και τότε. Ο Χαράμ δείχνει το σπίτι του παπά στο νότιο άκρο της. Πιο μεγάλο κάπως ετούτο, πιο εντυπωσιακό, καλύτερα διατηρημένο. Η εκκλησία τρίκλιτη βασιλική είναι σήμερα αποθήκη ξυλείας. Ντουβάρια γερά πέτρινα. Σινάζια ξύλινα σ' όλη τη διαδρομή τους. Αυτή η δυνατή εντύπωση που προξενεί ο απροσδόκητος όγκος της. Η μεγαλύτερη εκκλησία που είδα σ' όλη την Πισιδία. Χαμηλές πόρτες και παράθυρα στα πλάγια με τυφλά ημιθόλια. Φαρδειές φάσες λευκές που πλαισιώνουν τα περιθώρια τους. Όλα τ' ανοίγματα ετούτα χτισμένα σήμερα με τούβλα. Ο χώρος γύρω παρατημένος στην τύχη του. Τραβέρσες σκόρπιες, άλλες δεμένες ή στοιβαγμένες πρόχειρα, σκουπίδια, πέτρες, σκουριασμένα βαρέλια. Η κεντρική πύλη, το μόνο άνοιγμα που απομένει κι αυτή αμπαρωμένη γερά. Με όλες μας τις προσπάθειες δεν βρέθηκε ο κλειδούχος. Στους τοίχους ολοφάνερα ίχνη από χρώμα ρούσο, σκοτεινό. Περισσότερο στην ανατολική πλευρά. Στην ίδια πλευρά τρεις κόγχες ημικύκλιες, με τη μεσαία ψηλότερη. Οι στέγες κωνικές, επίπεδες, χαμηλωμένες. Ίχνη από κεραμίδια. Παράθυρα, το μεσαίο με θόλο.

Ακόμα τρία παράθυρα πάνω από τη μεσαία κόγχη. Όλα ετούτα κλεισμένα τώρα βιαστικά με τούβλα. Πελεκημένες πέτρες, συμμετρικά χτισμένες, που δυναμώνουν το κράτος της οροφής. Ο Χαράμ εξηγεί και τούτο το περίεργο, δείχνοντας τη στέγη: κάθε πέμπτη πέτρα έχει το σχήμα του σταυρού. Προσπάθησα μάταια, να διακρίνω τούτη τη λεπτομέρεια. Ίσως αυτό να ζει μονάχα στην παράδοση των ντόπιων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Έμμισθος υπάλληλος της Δημογεροντίας, για την είσπραξη των φόρων. Τα τελευταία χρόνια αντικαταστάθηκε στους γάμους από το νεωκόρο.

2 Εμπρός περπατάτε!

3 Η Ευτυχία Καλλιοντζίδη-Ασχλάνογλου μου αφηγήθηκε τούτο το περιστατικό. Μια νύφη κατά το έθιμο υποχρεώθηκε να μείνει όρθια για κάμποσες ώρες δίπλα στον άντρα της – όρθιο κι αυτόν φυσικά. Η ουροδόχος κύστη της αρνήθηκε, όμως, να συμμορφωθεί με τούτο το μάρτύριο. Έτσι, σε λίγο, η μικρή λίμνη που άρχισε ν' αχνίζει γύρω από τα πόδια της, μαρτύρησε μιαν ακράτεια, που για χρόνια πολλά έδινε υλικό για πειράγματα και ανέκδοτα στους Σπαρταλήδες...

Ο Κοσμάς Νικολαΐδης μου αφηγήθηκε και τούτο: Σε κάποιο γαμήλιο τραπέζι, ξέχασαν να προσφέρουν χαλβά στο γαμπρό. Τραυματισμένος στον εγωισμό του αυτός και για να τους πειράξει κρύφτηκε με τρόπο μέσα σε μια ντουλάπα. Όταν κατάλαβαν την απουσία του, έγινε μεγάλο σούσουρο, άρχισαν να ψάχνουν και κάποτε τον εντόπισαν. Άρχισαν να τον παρακαλούν να βγει, γιατί η «ώρα της κρεβατοκάμαρας» για το ζευγάρι είχε πλησιάσει. Αλλά ο γαμπρός ήταν ανένδοτος. Μέσα από την ντουλάπα απαντούσε μονότονα στις ικεσίες τους:

- Να πάει να κοιμηθεί με τη νύφη όποιος έφαγε χαλβά!
- Ο αφηγητής μου δεν διευκρίνησε, αν, τελικά, οι γλεντζέδες της βραδιάς διαρρήξανε τη ντουλάπα ή ο γαμπρός συνθηκολόγησε.

ΕΛΕΗΜΩΝ ΔΑΜΙΑΝΙΔΗΣ

Η Εφορεία των σχολείων Σπάρτης από το 1892-1913

[Από τις πιο μεγάλες μορφές των κοινοτικών και εκπαιδευτικών πραγμάτων στη Σπάρτη υπήρξε ο γιατρός Ελεήμων Δαμιανίδης.

Γεννημένος στη Σπάρτη (το 1874) έδειξε από μικρός ιδιάιτερες κλίσεις και δυνατότητες. Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του πήγε στην Αθήνα γράφτηκε στην ιατρική σχολή και πήρε το δίπλωμα του γιατρού - παθολόγου - επάγγελμα που άσκησε στη Σπάρτη, η οποία εκείνα τα χρόνια είχε πολλούς έλληνες γιατρούς.

Ασχολήθηκε με τα κοινοτικά πράγματα κι επί 20/ετία σχεδόν εκλεγόταν πρόεδρος της εφορείας των σχολείων.

Το 1899 μεταβαίνει για ανώτερες σπουδές στο Παρίσι. Όταν επέστρεψε το 1890 ασχολείται και πάλι, επιτυχώς, με τα κοινοτικά και την εφορεία των σχολείων.

Μετά τη Μικρασιαστική καταστροφή εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και πάλι βοήθησε στα συλλογικά πράγματα. Μάλιστα είχε ορισθεί αντιπρόεδρος, με πρόεδρο τον Πατάρων Μελέτιο, της Μεγάλης Ερανικής Επιτροπής για την ανέγερση του τότε λεγομένου "Οίκου Σπάρτης" (1949). Πέθανε το 1950.

Η μελέτη του με θέμα: "Η Εφορεία των Σχολείων Σπάρ-

της από το 1882 - 1913" εκτείνεται σε πολλές σελίδες και κατετέθη, το 1928, μαζί με άλλες μελέτες της Σπάρτης στο Σύλλογο της Αθήνας.

Από εκεί αργότερα, αφού προστέθηκε και η μεγάλη εργασία του Αντώνη Σαπουντζάκη: "Η Πισιδία και η Σπάρτη" κατατέθηκε στο "Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών" της Μέλπως Μερλιέ.

Καταχωρούμε τις πρώτες σελίδες, γιατί εμπεριέχουν πολύτιμα στοιχεία της πλέον απομακρυσμένης περιόδου. Στις υπόλοιπες σελίδες ο συγγραφέας κάνει λόγο για τα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί εξαιτίας της συγχωνώσεως των δύο οργάνων διοίκησης, της Δημογεροντίας και της Εφορείας των Σχολείων εις ένα, το της Εφοροδημογεροντίας, για λόγους λειτουργικούς και παρουσιάζει τις ενέργειές του ως προέδρου για τη στελέχωση των σχολείων, την αντιμετώπιση των υπερόγκων δαπανών κ.λπ.

Σημειώνουμε και εδώ, πάντως, ότι ο αναγνώστης καλόν θα είναι, για πληρέστερη ενημέρωσή του, να μελετήσει όλα τα έως τώρα εκδοθέντα από την "Ένωση Σπάρτης" βιβλία. Και ιδιαίτερα το "Η Ελληνική Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας, στα τελευταία 200 χρόνια πριν από την Καταστροφή» του Χάρη Σαπουντζάκη, έκδοση Ενώσεως, 1983.]

✱✱

Ότε διετέλουν φοιτητής εν τω εν Αθήναις Εθνικώ Πανεπιστημίω έλαβον επιστολήν υπό της τότε Εφορείας των σχολών Σπάρτης φέρουσαν υπογραφήν των τότε Εφόρων Δαμ. Σπυρίδου ιατρού, Γερ. ΧατζηΛεοντίου Φαρμακοποιού, Χαρ. ΧατζηΑγαπόγλου και δύο άλλων, ων τα ονόματα μοι έχουν διαφύγει, δι' ης εξουσιοδοτήθην όπως εν συνεννοήσει μετά του προέδρου του άρτι συσταθέντος

Μικρασιατικού Συλλόγου (ούτινος έσχον την τιμήν να είμαι εκ των ιδρυτών) κ. Μαργαρίτου Ευαγγελίδου, τότε υφηγητού της Ιστορίας της Φιλοσοφίας εν τω Εθν. Πανεπιστημίω, αποστείλω δια τα Σχολεία της γενετείρας έναν διευθυντήν των Σχολών διδάκτορα του Πανεπιστημίου και δύο δημοδιδασκάλους τελειοφοίτους ανεγνωρισμένων Σχολών. Ως τοιούτος εξελέγη ο κ. Γεώργιος Σακκάρης, άρτι ανακηρυχθείς διδάκτωρ του Εθνικού Πανεπιστημίου, νέος άριστα μορφωμένος και με ουχί ολίγην πείραν, άτε χρηματίσας προ της αποπερατώσεως των σπουδών του, φοιτητής ων, διδάσκαλος και διευθυντής εις πολλάς ορθόδοξους κοινότητας, με ετήσιον μισθόν 90 εικοσοφράγκων και έξοδα μεταβάσεως, ποσόν δια πρώτην φοράν, μέχρι της εποχής εκείνης, προσφερθέν εις διδάσκον προσωπικόν υπό της ημ. Κοινότητος.

Εστάλη λοιπόν ο εν λόγω κύριος μετά δύο άλλων δημοδιδασκάλων δια το Σχολικόν Έτος 1893-1894 και διηύθυνε τα ημ. Σχολεία, άτινα απετελούντο εξ 9/τάκτου Αρρεναγωγείου, 5/τάκτου Παρθεναγωγείου και μονοτάκτου Νηπιαγωγείου, μετά μιας προκαταρκτικής τάξεως.

Η τότε Εφορεία αποτελουμένη εκ των ως άνω είρηται 5 φιλομούσων και φιλοπροόδων ανδρών εκτιμήσασα την δράσιν και την αποτελεσματικήν εργασίαν του Διευθυντού κ. Σάκκαρη ηύξησε δια το δεύτερον έτος τον μισθόν αυτών εις 90 λίρας οθωμανικάς δηλ. το σχολικό έτος 94-95. Ότε δε αρχάς του 1895 αποπερατώσας τας σπουδάς μου εν τω Εθν. Πανεπιστημίω και εφοδιασθείς δια της απαραίτητου σχετικής αδείας εξασκήσεως επαγγέλματος εν Τουρκία του εν Κωνσταντινουπόλει Τουρκικού Πανεπιστημίου μετέβην εις Γενέτειραν προς εξάσκησιν του επαγγέλματός μου, εύρον τα Σχολεία ημών άριστα λειτουργούντα υπό την εμπνευσμένην Διεύθυνσιν του εν λό-

γω κυρίου, όστις κατά το έτος εκείνο συνέστησε δια πρώτην φοράν και Φιλαρμονικήν Εταιρείαν υπό την επωνυμίαν “ο Αμφίων” εις ην μετείχον νέοι ευσταλείς και φίλοι των Μουσών εκ της εκλεκτής κοινότητος Σπάρτης, οίτινες εις ολίγον χρονικόν διάστημα έπαιζαν μετά 12 οργάνων εκλεκτά τεμάχια, συντελούντες ουκ ολίγον εις την όσον οίόν τε λαμπροτέραν διεξαγωγήν των εορτών κατά τε τας Σχολικάς και Κοινοτικές Εορτάς.

Κατά το νέον κανονισμόν της Εφορείας, τον προ δύο ετών περίπου, δηλ. άμα τω διορισμώ του Μητροπολίτου Πισιδίας του Σεβασμιώτατου Ιεράρχου κ. Γερασίμου Τανταλίδου, υπό την προεδρίαν Αυτού υπό ανδρών φιλομούσων και φιλοπροόδων Νικολάου Θεμελίδου δικηγόρου, Χ’ Λαζάρου Κετχουτάογλου, Παντελεήμονος ΧατζηΠαχσόγλου εμπόρων και Νικοδήμου Γεωργιάδου, δικηγόρου, συνταχθέντα και εν τη Γενική συνελεύσει επικυρωθέντα, κατά τον νέον, λέγω, κανονισμόν της Εφορείας, εγένοντο κατά την 15ην Αυγούστου του 1895 αι εκλογαί της Εφορείας δια τρία έτη, ως τοιούτοι ανεδείχθησαν οι κ. Γεράσιμος ΧατζηΛεοντίου - πρόεδρος, Νικοδ. Γεωργιάδης, Χα’ Ιωάννης, Χα’ Αρσλάνογλου “Ταμίας”, Βασίλειος Εβρένογλου και ο υποφαινόμενος. Αν και επανειλημμένως παρεκάλεσα τον Άγιον Πισιδίας όπως απαλλάξη με εκ του σπουδαίου τούτου και επιμόχθου καθήκοντος, επειδή ήμουν ακόμη εις τας αρχάς του πρακτικού μου σταδίου, τη επιμόνω απαιτήσει Αυτού ηναγκάσθην να υποχωρήσω και να δεχθώ το βαρύ τούτο, ως υπέθετον, του Εφόρου αξίωμα.

Το πρώτον μέλημα της Εφορείας ήτο ως ήτο επόμενον, η εκλογή του προσωπικού των Σχολών και η σύνταξις του προϋπολογισμού. Ως Διευθυντής του Αρρεναγωγείου αντί του παραιτηθέντος και δι ουδενός τρόπου υποχωρήσαντος να διαμείνη και να υπηρετήση την φιλτάτην ημών

πατρίδα κ. Σακκάρη, προσελήφθη ο επίσης διδάκτωρ της Φιλολογίας Γεώργιος Τσακίρης, εκ Μάκρης της Πισιδίας. Διευθύντρια δε του Παρθεναγωγείου η δεσποινίς Μελπομένη Σεραφετινίδου, τελειόφοιτος του Αρσακείου Αθηνών και του Νηπιαγωγείου η Χα΄ Πολυτίμη Καχραμάνογλου: ἥς κατά το τέλος του έτους εκείνου επί τη συμπληρώσει εικοσιπενταετίας εγένετο προς τιμήν της και προς ενθάρρυνσιν του διδάσκοντος προσωπικού πανηγυρική εορτή εις ἣν τη προσκλήσει της Εφορείας, έλαβον μέρος όλα τα σωματεία της Κοινότητας και σχεδόν άπασα η πόλις. Τα ονόματα του υπολοίπου με διαφεύγουσιν δυστυχώς ένεκα της παρελεύσεως ουχί σμικρού χρόνου. Ενταύθα επειδή ως κύριον μέλημα μετά την πρόσληψιν του προσωπικού ήτο η σύνταξις του προϋπολογισμού, νομίζω κατάλληλον την περίστασιν να διαφωτίσω κατά το ενόν τους ημετέρους αναγνώστας, εις τα των λεπτομερειών του προϋπολογισμού ως εξής:

Η Συντήρησις των ημετέρων εκπαιδευτηρίων εξηρτάτο, δύναται τις να είπη, εκ της δραστηρίου ειλικρινούς και αόκνου εργασίας των κατά καιρούς Εφόρων καθ' ότι πάγια μεν εισοδήματα επαρκούντα εις την διατήρησιν των σχολών δεν υπήρχον, και τα ολίγα τα υπάρχοντα δεν ήσαν άξια λόγου, απετελούντο λοιπόν οι πόροι των σχολών εκ των ακολούθων:

α) Αι προκάτοχοι Εφορείαι ημών κατά το 1890 μετά πολλάς εσωτερικάς διενέξεις είχαν κατορθώσει να στήσουν δυο μεγάλας μαρμαρίνους πλάκας εκατέρωθεν της εισόδου της μεγάλης αιθούσης του Αρρεναγωγείου επί της κεφαλής των οποίων ήσαν γεγραμμένοι χρυσοίς γράμμασι οι στίχοι “Σπάρτη πατρίς έθηκεν αγάκλητον ούνομα τώνδε Μουσών γαρ ναοίς τύγχανον ολβοδόται” κάτωθεν δε των άνω στίχων τα ονόματα των μεγάλων Ευεργε-

τών των προσενεγκόντων άνω των 150 λιρών, των Ευεργετών των προσενεγκόντων 100 λιρ. και πλέον, και των Δωρητών των προσενεγκόντων 25 λίρας και πλέον, εκτός δε αυτών ανηρτώντο αι εικόνες ελαιογραφημένοι και εις μέγα σχήμα των προσενεγκόντων άνω των 300 λιρών, ο θωμανικών εννοείται, ποσά ουχί ευκαταφρόνητα δια τη ημετέραν κοινότητα. 5 εικόνες ήσαν ανηρτημένοι μέχρι των τελευταίων ετών, αι των Ιωάννου Κιοκπάσογλου, Παναγιώτου Σερεφετίνογλου, Χα΄ Σοφίας Κεχαγιόγλου, Στεφάνου Τσακήρογλου και Ιορδάνου Τουρπέγογλου. Επί δε των πλακών ήσαν γεγραμμένοι εκτός των άνω κυρίων χρυσοίς μεν γράμμασι τα ονόματα των Σταύρου Κιοκπάσογλου, Χα΄ Ναθαναήλ Κετχουτάογλου, Στεφάνου Σερεφετίνογλου, Χα΄ Λαζάρου Κετχουτάογλου, Στεφάνου Παπάζογλου ως μεγάλων Ευεργετών. Των Ευσταθίου Μισσηλίδου, Νικολάου Ελλέζογλου, Χα΄ Ιορδάνου Τζακήρογλου, Νικολάου Τιλφιλίδου, Αντωνίου Τιλφιλίδου, Ιωάννου και Ξένης Χατόγλου, δι' ερυθράς μελάνης ως Ευεργετών. Και των Πισιδίας Βενεδίκτου, Μηνά Παλόγλου, Χα΄ Αγαπόγλου, Ζαχαρία Μωραλόγλου, Ανδρονίκης Στ. Δημήτογλου, Δημητρίου Σεκερτζόγλου, Κωνσταντίνου Στύλογλου, Χα΄ Θεοδοσίου Χότζογλου, Ευσταθίου Αγλαήλογλου, Νικοδήμου Γεωργιάδου, Νικολάου Δημητριάδου και άλλων ως τα ονόματα με διαφεύγουσι και παρ' ών αιτώ συγγνώμην, ως Δωρητών. Τα εισπραττόμενα ποσά απετέλουν το αποθεματικόν λεγόμενον κεφάλαιον, ουδεμίαν αι εκάστοτε Εφορείαι είχαν δύναμιν να καταναλώσι εκ του αποθεματικού κεφαλαίου, αλλά τη κοινή αποφάσει μετά της Δημογεροντίας κατηναλίσκετο εις αγοράν ή εις κατασκευήν οικοδομημάτων προσοδοφόρων όπως αι εκάστοτε Εφορείαι εισπράττουσαι εκ των τοιούτων κτημάτων τα εισοδήματά των, προσθέτωσιν αυτά εις

τον ετήσιον προϋπολογισμόν, τοιαύτα δε ήσαν : έν μαγαζείον εν Σμύρνη, έν εν Σπάρτη, δύο παράγκες ξύλινες δωρηθείσαι κατ' ευθείαν εις την Εφορείαν, αργότερον δε το κοινοτικόν λεγόμενον Καφενείον περί ου θα γράψω εκτενέστερον, λοιπόν ο προϋπολογισμός των ημ. Εκπαιδευτηρίων απετελείτο εκ των εισοδημάτων των κτιρίων. β) εξ επιδομάτων λαμβανομένων εκ των ταμείων των Εκκλησιών των τεσσάρων συνοικιών κατ' αρχάς και αργότερον των τριών, ποσόν κυμαινόμενον μεταξύ 10000-12000 γροσίων γ) Εκ των ετησίων εισιτηρίων των εισπραττόμενων υπό των μαθητών και μαθητριών, ποσόν κυμαινόμενον επίσης 5000-15.000 γροσίων και 20000 το τελευταίον έτος δηλ. 1913-14 δ) εκ του αντιτίμου των ενδεικτικών, ελέγχων, απολυτηρίων κ.τ.λ. ποσόν κυμαινόμενον 3-4 χιλ. γροσίων ε) εκ του λαχείου. Η εκ τούτου απολαυή κατ' αρχάς μεν δεν ήτο αξία λόγου καθ' ότι απετελείτο εκ του αντιτίμου εργοχείρων πλεκομένων και ετοιμαζομένων καθ' όλον το έτος υπό των μαθητριών του Παρθεναγωγείου εν είδει μαθήματος, κατά δε τας δημοσίους ενιαυσίους εξετάσεις δια πλειστηριασμού πωλουμένων με υψηλάς τιμάς, εννοείται, εις το κοινόν. Αλλ' επειδή η τοιαύτη απολαυή ήτο ουχί επαρκής δια την συμπλήρωσιν των εσόδων του προϋπολογισμού ενομίσαμεν καλόν κατά το 1896 να μεταβάλωμεν εις χρήμα.

Η Εφορεία λοιπόν αφ' ου προηγουμένως κατώρθωνε να λαμβάνη κατ' έτος μετά πολλών κόπων και πολλών διατυπώσεων την άδειαν της Νομαρχίας και ταύτην περιορισμένην, όπως εκποιή αυτά εντός του Νόμου, περιεφέροντο λοιπόν τα μέλη της Εφορείας εις τας οικίας του φιλομούσου κοινού προς εκποίησιν, έστελνε δε και εις τους εν τω εξωτερικώ ευρισκομένους πατριώτας και απελάμβανε τα τρία τέταρτα περίπου εκ του όλου δηλ. $\frac{3}{4}$ των 1000 με-

τζητίων, ποσόν ουκ ολίγον ανακουφιστικόν εις το βαρύν προϋπολογισμόν αυτής. Στ) Εκ των δίσκων κατά τας ονομαστικές εορτάς των Εκκλησιών και εκ της πωλήσεως κηρίων υπό της Εφορείας κατά τας μεγάλας εορτάς, ως των Θεοφανείων, των Εισοδίων της Παναγίας, της Κοιμήσεως της Παναγίας και του Αγίου Νικολάου, ως και άπασαν την απολαυήν, δηλαδή δίσκων τε και κηρίων εκ της πανηγύρεως της εξοχικής εκκλησίας των Αγ. Αναργύρων ης η απολαυή καθ' ολοκληρίαν του τε εσπερινού και της λειτουργίας ανήκε τη Εφορεία. - ζ) Εκ της πωλήσεως των βιβλίων η Εφορεία αν και είχε σχεδόν το μονοπώλιον των βιβλίων, η εκ ταύτης απολαυή δεν ήτο αξία λόγου καθ' ότι ήτο υποχρεωμένη να τροφοδοτή, ούτως ειπείν, τους απόρους μαθητάς και μαθητρίας. - Ουχί άξιον σημειώσεως ποσόν εισεπράττετο εκ του μετοχικού του Αγ. Γεωργίου κυμαινόμενον μεταξύ 1000-1500 γροσίων κατ' έτος και θ) και τελευταίον εκ της Σχολικής εορτής. Η εορτή αύτη ως ανεφέραμεν και ανωτέρω ετελείτο, αντί της ημέρας των Τριών Ιεραρχών, την Κυριακήν του Θωμά, καθ' ότι κατά την εποχήν εκείνην σχεδόν άπαντες οι συμπολίται ημών ευρίσκοντο εν τη Γενετείρα...

ΚΙΜΩΝ ΕΛΜΑΛΟΓΛΟΥ
ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΟΥΡΜΟΥΣΟΓΛΟΥ
ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

Σπαρταλήδες Ταπητουργοί
σ' ολόκληρη την Ελλάδα

[Η Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας ετοιμαζόταν να τιμήσει τους Σπαρταλήδες Χαλιτζήδες για την μεγάλη προσφορά τους στην καταξίωση του ονόματος της αξέχαστης πατρίδας στα πέρατα της οικουμένης με τα υπέροχα χαλιά που κατασκεύαζαν (η εκδήλωση έγινε το 1997) και τρία στελέχη της ο αείμνηστος πια σήμερα, γενικός γραμματέας της, Κίμων Ελμαλόγλου, η σημερινή αντιπρόεδρος Πηνελόπη Δουρμούσογλου, θυγατέρα του Τηλεμάχου Δουρμούσογλου, εκ των πρώτων ταπητουργών και σχεδιαστών, κι ο Πρόεδρος Χάρης Σαπουντζάκης απεφάσισαν με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, τις γνώσεις του καθενός και τη βιβλιογραφία να κάνουν μια συλλογική εργασία με τον τίτλο: «Σπαρταλήδες Ταπητουργοί σ' ολόκληρη την Ελλάδα».

Δούλεψαν ένα χρόνο περίπου και κατέθεσαν αυτή την εργασία τους στη «Σπάρτη της Ανατολής». Εκεί δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμ. 18, φύλλο του 1996. Ο ανθολόγος έχει προσθέσει, με δική του ευθύνη, δυο-τρία νεώτερα στοιχεία.

Δυο λόγια για τον Κίμωνα Ελμαλόγλου: γεννήθηκε στη Σπάρτη, το 1914. Στην Ελλάδα ασχολήθηκε με το Εμπόριο. Υπηρέτησε την Ένωση Σπάρτης, επί 30 χρόνια, σχεδόν, τα περισσότερα από τη θέση του γ. γραμματέως. Πέθανε το 1998. Και άλλα δύο για την Πηνελόπη Δουρμούσογλου. Θυγατέρα του Τηλεμάχου και της Μαριάνθης Δουρμούσογλου. Ασχολήθηκε μαζί με τις αδελφές της Μαρίκα, Καλλιόπη και Ανθούλα στις ταπητουργικές και υφαντουργικές επιχειρήσεις του πατέρα της. Από 10/ετίας είναι δραστήριο μέλος των διοικήσεων της Ενώσεως].

**

Οι συμπατριώτες μας Σπαρταλήδες μόλις έφτασαν ξεριζωμένοι κι εγκαταστάθηκαν όπως όπως στη Νέα Ιωνία, αλλά και σ' άλλα μέρη της Ελλάδας βάλθηκαν αμέσως να στήσουν από τα ψίχουλα των αποζημιώσεων μικρά και μεγάλα ταπητουργεία προκαλώντας για μια 12/ετία τουλάχιστον (1923-1935) μια κατακόρυφη ανάπτυξη της ταπητουργίας στην Ελλάδα.

Η ταπητουργία που παρήγε διαφόρων τύπων χαλιά, κι όχι μόνο τα «δικά» μας Σπάρτα χαλησί ήταν μια βιοτεχνία και βιομηχανία που τότε βασιζόταν στα φθηνά γυναικεία μεροκάματα και μπορούσε εύκολα να αναπτυχθεί και ως Οικοτεχνία, όμως δε γινόταν δυστυχώς να παρακολουθήσει και το διεθνή ανταγωνισμό. Γρήγορα έγινε ασύμφορη και εξέπεσε.

Στη θέση της δυναμικά πρόβαλε η συγγενική της κλωστοϋφαντουργία. Τα περισσότερα ταπητουργεία μετεβλήθησαν σε κλωστοϋφαντουργεία.

Σ' ετούτο το σημείωμα κάνουμε μια λεπτομερή καταγραφή των επιχειρήσεων που ίδρυσαν και λειτούργησαν οι

Σπαρταλήδες, πριν από τον πόλεμο, σ' ολόκληρη την Ελλάδα και αναφερόμαστε βασικά σε Σπαρταλήδες της 1^{ης} γενιάς.

Ταπητουργία στη Νέα Ιωνία

Τα περισσότερα ταπητουργεία, όπως ήταν φυσικό, ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στη Ν. Ιωνία στο διάστημα 1923-1940.

Βασικός λόγος που ενίσχυσε τον Παπαϊωακείμ στην ιδέα του να εγκατασταθούν οι ξεριζωμένοι Σπαρταλήδες στη Νέα Ιωνία, ήταν βέβαια τα νερά του Ποδονίφτη. Πρόκειται για το γνωστό χείμαρο που διέσχιζε τους τότε λεγόμενους «Ποδαράδες», τον αρχαίο Περσό (σήμερα έχει σκεπαστεί), δεδομένου ότι η ανάπτυξη της ταπητουργίας απαιτεί πολλά νερά για το πλύσιμο των χαλιών.

α) Η μεγαλύτερη ίσως βιομηχανία χαλιών στήθηκε μεταξύ 1923-24 από το Φίλιππο Καχραμάνογλου στην τότε οδό Δαρδανελλίων και σημερινή 28^η Οκτωβρίου. Επρόκειτο για εργοστάσιο που είχε στεγασθεί σε χώρους μεγάλους και ευπρεπείς και φιλοξενούσε στην ακμή του 70 εργαλειούς που λειτουργούσαν συνεχώς.

Ο Φίλιππος Καχραμάνογλου επεξέτεινε γρήγορα στην επιχείρησή του στήνοντας παραρτήματα στο Γαλαξείδι (30 εργαλειοί) και στην Κοκκινιά (40 εργαλειοί).

Η ιστορία του Φ. Καχραμάνογλου μας πηγαίνει στην αλησμόνητη πατρίδα Σπάρτη, όπου είχε καταφέρει από απλός υπάλληλος της Εταιρείας Oriental Carpet να γίνει βιομήχανος με 200 εργαλειούς κι αργότερα στη Σμύρνη να έχει εγκαταστήσει άλλη μεγάλη μονάδα καθώς και στα γειτονικά Βουρλά, τη μεγαλύτερη εκτός Σπάρτης, με 110 εργαλειούς. Το έργο του συνέχισε ο γιος του Χάρης Κα-

χραμάνογλου, που έγραψε και το σύγγραμμα «Το Χαλί» Χαλιά με σχέδια του Χάρη υπάρχουν στο Λευκό Οίκο και στο Προεδρικό Μέγαρο, στην Αθήνα (το βραβευμένο «Μεσολόγγι»).

Πάντως ο Φ. Καχραμάνογλου διεκδικεί και τον τίτλο του πρώτου ταπητουργού στην Ελλάδα, αφού το πρώτο-πρώτο ταπητουργείο που ίδρυσε στο Πολύγωνο, ήταν στα 1922.

β) Στην ίδια αυτή οδό Δαρδανελλίων, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «οδό των χαλιών» αναπτύσσονται ακόμη ταπητουργεία των Παύλου και Θρασύβουλου Καχραμάνογλου, ενώ του Αβραάμ Καχραμάνογλου ιδρύεται στην οδό Πισιδίας (σε χώρο που μετέπειτα λειτούργησε ο κινηματογράφος «Ριάλτο»).

Λίγο πιο κάτω, στην οδό Δαρδανελλίων πάντα, αναπτύχθηκε το ταπητουργείο της Σοφίας Γαβριηλίδου (της πασίγνωστης Χαλητζού Σοφίας), στη γωνία με την οδό Μαριμαρά, η οποία πέρα από τους ιστούς που είχε στημένους στο ταπητουργείο της, είχε εγκαταστήσει εργαλειούς σε πολλά γειτονικά σπίτια.

Μια μικρή βιοτεχνία ήταν και της Θεογνωσίας Κοτζαϊβάζογλου-Αθανασόπουλου.

γ) Άλλα ταπητουργεία στη Ν. Ιωνία ήταν:

1) του Τηλέμαχου Δουρμούσογλου στην οδό Σμύρνης. Ανθηρή επιχείρηση με περίπου 70 εργαλειούς. Έδινε δουλειά σε προσφυγοπούλες σ' ολόκληρη την πόλη της Ν. Ιωνίας αλλά και σε μοναχές που δούλευαν στα μοναστήρια της Πάρνηθας και αλλού. Ο Τηλέμαχος Δουρμούσογλου ίδρυσε το ταπητουργείο του, το 1925, βασιζόμενος στην εξαιρετική γνώση της σχεδίασης και της ανάμειξης των χρωμάτων.

2) Του Δημητρίου Εφραίμογλου, στην οδό Ατταλείας. Στο εργοστάσιο του Δημητρίου (Δημητρού) κατασκευάζονταν χειροποίητα χαλιά, όλων των τύπων, αλλά βέβαια

και «Σπάρτα χαλυσί» και προωθούνταν σ' ολόκληρη την Ελλάδα.

Το 1950 την επιχείρηση ανάλαβε ο Σίμος Εφραίμογλου, ενώ το 1977, ο «Οίκος Εφραίμογλου» βραβεύτηκε από τον «Εθνικό Οργανισμό Ελληνικής Χειροτεχνίας».

Σήμερα είναι ίσως η μόνη πια επιχείρηση χαλιών Σπάρταλη, που λειτουργεί και μάλιστα ευδοκίμως. Έχει περάσει στην 3^η γενιά, στο Δημήτρη Σίμου Εφραίμογλου.

3) Του Νικολάου Χατζησταθόγλου, στην οδό Ρίμινι, που ως ακίνητο σώζεται ακόμη μισοερειπωμένο.

4) Του Δημοσθένη Κιοτσέκογλου, στην ίδια οδό.

5) Του Πέτρου Κιουρτσόγλου, στην Γρηγορίου Ε.

6) Της Κλεάνθης Λουκίδου, στην οδό Χριστιανικής Ενώσεως.

7) Του Κυριάκου, του Κύριλλου, και του Σταύρου Μωραλόγλου. Μετά τον πόλεμο ο Σταύρος μετέφερε την επιχείρησή του στην Εύβοια.

8) Του Παύλου Θωμόγλου, στην οδό Ηρακλείου. Ο γιος του Σάββας συνέχισε την επιχείρηση στη Ρόδο.

Ταπητουργία στην Αθήνα

Η μεγαλύτερη βιομηχανία Σπάρταλη ταπητουργού που εγκαταστήθηκε στην Αθήνα ήταν του Μηνά Κεχαγιόγλου, στη συνοικία Κουντουριώτικα, με 80-100 ιστούς. Την επιχείρηση συνέχισαν τα παιδιά του Μηνά: Νάθαν, Ιάσων, Στέφανος.

Στου ΦΙΕ (Δουργούτι) στήθηκε η βιομηχανία του Ευστ. Εβρενέζογλου.

Ταπητουργία σε άλλες περιοχές της Αττικής

Ο Θεοδ. Παπάζογλου και οι γιοι του (Γιώργος, Κων/νος,

Στέλιος και Περικλής) ίδρυσαν και λειτούργησαν μια πολύ μεγάλη μονάδα στο Περιστέρι, που αργότερα μετατράπηκε στη γνωστή βιομηχανία μαλλίνων υφασμάτων «Άριστον».

Στο Βύρωνα αναπτύχθηκε η βιοτεχνία χειροποίητων χαλιών των αδελφών Μωραλόγλου και Σ. Σινανίδη, η εταιρεία «Σπάρτα».

Στη Νίκαια είχαμε αρκετές βιομηχανίες χαλιών:

1) Του Γεωργίου Παγιασλή που συνέχισε τη δραστηριότητα του πατέρα του Ιωάννη, ο οποίος υπήρξε εκ των πλέον σπουδαίων ταπητουργών της Σπάρτης (βιοτεχνία Δανόπουλου-Παγιασλή). Το εργοστάσιο ήταν ακριβώς δίπλα στην ιστορική μάντρα της Κοκκινιάς.

2) Του Μηνά και του Αντωνίου Αθανάσογλου, που και αυτοί συνέχιζαν το έργο του πατέρα τους Χαραλάμπους, οποίος ήταν εκ των διακεκριμένων ταπητουργών της Σπάρτης. Η επιχείρηση είχε και παραρτήματα στην Κέρκυρα.

3) Του Κυριάκου Καχραμάνογλου και του Πέτρου Ουζούνογλου.

Του Χαραλ. Παζαρόγλου.

4) Στο Κερατσίνι (Ταμπούρια) εγκαταστάθηκε το ταπητουργείο των υιών Δαμιανού Καχραμάνογλου: Χαραλάμπους, Περικλή, Ευαγγέλου και Χρήστου.

Ο Δαμιανός Καχραμάνογλου ήταν αυτός που είχε φέρει τεχνικούς και σχεδιαστές στη Σπάρτη από το Ουσάκ για να βελτιώσουν την ποιότητα χαλιών τύπου Κασάρειας που δούλευαν. Ανήμερα των Φώτων του 1920 δολοφονήθηκε από τους τσέτες μπροστά στα μάτια των παιδιών του.

Το πρώτο εργοστάσιο είχε ιδρυθεί στην πλατεία Κυψέλης στην Αθήνα, το 1922, σε συνεργασία με το συγγενή του Μενέλαο Ρεΐσογλου.

Στην *Ελευσίνα* ίδρυσε ταπητουργείο ο *Ιάσων Παπάζογλου* απασχολώντας 30 εργάτριες.

Στο *Νέο Φάληρο* αλλά με παράρτημα στην *Πάρο* ίδρυσε ταπητουργείο ο *Χαράλαμπος Παντελίδης* (*Ταχτζόγλου*).

Ταπητουργεία στην επαρχία

Η *Έδεσσα* υπήρξε η πόλη που λόγω των πολλών νερών της, φιλοξένησε ανθηρές επιχειρήσεις.

Εκεί εγκαταστάθηκαν οι βιομηχανίες:

α) *Ιορδάνη, Στράτου, Ιωάννη και Παναγ. Κοτζαίβάζογλου*, που αργότερα μετεγκατεστάθη ως εταιρεία παραγωγής χαλιών μηχανής *ERCO*, στον *Περισσό*.

β) *Σταύρου Ελμαλόγλου*,

γ) *Αδελφών Κοτσαντώνογλου και*

δ) *Πιπίτσας Ευθύμογλου*, με συμμετοχή του *Μισαήλ Μισαηλίδη*. Στη *Βέροια* ο *Διογένης Θωμαΐδης* εγκατέστησε σε παλιά τζαμιά ταπητουργεία. Συνεργάστηκε με το γαμπρό του *Μενέλαο Ρεΐσογλου*. Ο τελευταίος μετά τον πόλεμο γύρισε στην *Αθήνα* κι ίδρυσε ταπητουργείο, με παράλληλες εγκαταστάσεις στη *Χαλκιδική* και στην *Καβάλα*.

Στη *Βέροια* αναπτύχθηκε το ταπητουργείο *Βασ. Ελμαλόγλου* που συνέχισε με το γιο του *Δαμιανό* στη *Θεσσαλονίκη*.

Στη *Θεσσαλονίκη* είχαμε τις επιχειρήσεις του *Δαμιανού Στύλογλου* και του *Νίκου Κιοκπάσογλου*.

Στο *Βόλο* εγκαταστάθηκε η επιχείρηση του *Πρόδρομου Γρηγοριάδη*, με Παράρτημα στη *Θεσσαλονίκη*, που λειτούργησαν ο γιος του *Γρηγόρης* και η θυγατέρα του *Κλειώ Μητσάκου*. Ο *Πρόδρομος Γρηγοριάδης* ιστορικά έχει α-

να γνωρισθεί ως ο ιδρυτής της ταπητουργίας στην αληθινή πατρίδα Σπάρτη.

Στην Πάτρα υπήρχε το ταπητουργείο του Ιορδάνη Ελμαλόγλου και στις Σπέτσες του Νίκου Σουτζόγλου.

Στη Νέα Αρτάκη λειτούργησε το ταπητουργείο Χρήστου Χατζηγεωργίου με 150 εργάτριες. Λίγο πριν από τον πόλεμο κλήθηκε από το Χαϊλέ Σελασιέ της Αιθιοπίας κι έδωσε την τέχνη του χαλιού στους Αιθίοπες.

Στα Ιωάννινα εγκατέστησε αργαλειούς στα 1960 ο Νικόλαος Φυτάνογλου.

Στην Ύδρα, όπου από την πρώτη στιγμή είχαν εγκατασταθεί πολλές Σπαρταλιές, ιδρύθηκε γρήγορα κοινοπραξία χαλιτζήδων, με τον τίτλο «Ένωση των ταπητουργών της Ανατολής».

Στην Αλεξανδρούπολη είχε εγκατασταθεί ο Βασίλης Αργυριάδης ενώ στη Μυτιλήνη είχαμε τον Παντελή Σεραφετινίδη και το Στράτο Χοτζόγλου (συνεχίζεται με τους κληρονόμους του).

Τέλος, στην ακριτική Λήμνο ο Ιω. Αρσλαμπαλόγλου είχε εγκαταστήσει τη δική του επιχείρηση.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΗΛΙΑΔΗΣ

Η ίδρυση του Συλλόγου των Πισιδών στη Σμύρνη (Επιστολή)

[Στα αρχεία της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας, βρίσκεται μια επιστολή, που στάλθηκε το 1976 στον τότε Πρόεδρο, αείμνηστο Κοσμά Νικολαΐδη. Αποστολέας της ο αείμνηστος κι αυτός, τέως βουλευτής, Περικλής Ηλιάδης, δευτερότοκος γιος του σπουδαίου δασκάλου της Σπάρτης, του Καμπούρο Χότζα, Χαραλάμπους Ηλιάδη.

Η καταχώρηση αποσπάσματος αυτής της επιστολής γίνεται για να πληροφορηθεί ο αναγνώστης, τα κατά τον αποστολέα της, βέβαια, στοιχεία της ίδρυσης του «Συλλόγου των Πισιδών» στη Σμύρνη. Σύλλογο τον οποίο θεωρώ ως τον «παππού» της Ενώσεώς μας, αφού «πατέρας» πρέπει να λογιστεί ο πρώτος-πρώτος σύλλογος των Πισιδών, στην Αθήνα, με τιμητικά Πρόεδρο τον Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου αλλά δραστηριότατα μέλη τους: Β. Πετράκη, Β. Αρτεμιάδη].

Εν Θεσ/νίκη τη 27/6/976

Προς τον κ. Πρόεδρον του «Οίκου Σπάρτης»

Νέαν Ιωνίαν

.....
 Πολυτάραχος υπήρξε η παιδική-μαθητική κι όλη η με-
 τέπειτα ζωή μου. Εργαζόμουν ως βοηθός συντάκτη και
 διορθωτής της εφημερίδας «Αρμονία» του αείμνηστου
 Μιχ. Σείζάνη στη Σμύρνη και φοιτούσα στην περίφημη
 «Ευαγγελική Σχολή» 1910-1914. Συμμαθητάς είχαν τον
 Σωκράτη Πατζόγλου-Δαμιανίδη, τον Σπύρον Κεραμέα
 (υιόν του Παρτατζή Γιορντάν), τον Νεόφυτον Φυτάνο-
 γλου, τον Νίκον και Κοσμάν Παλόγλου κ.ά. Ετελείωσα
 το 1914 την Ευαγγελικήν Σχολήν όπου πλην του αειμνή-
 στου Μ. Σείζάνη και της συζύγου του Ουρανίας, με συ-
 νέδραμε οικονομικώς και ο αείμνηστος εθνομάρτυς και
 άφθαστος πατριώτης, Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσό-
 στομος.

Το 1911 είχα γνωρίσει στη Σμύρνη και τον πολιτευτή εκ
 Γρεβενών, αείμνηστον Γεώργιον Α. Μπούσιο, βουλευτήν
 τότε στην Τουρκική Βουλή και υπαρχηγό του κόμματος
 «Ελευθερία-Συνεννόησις» (Ιντιλάφ), του συνταγματάρ-
 χου Σαδήκ Βέη, με επίκεντρον τον φιλελεύθερον πρίγκηπα
 Σαμπαχετίν, αντιπάλων του Νεοτουρκικού κοιμιτάτου των
 Εμβέρ, Νιαζή, Σεφκίτ, Ταλαάτ κλπ.

Το 1914 εγκατέλειψα τη Σμύρνη και κατέφυγα εις την
 Αθήνα αλλά πριν εγκαταλείψω την Τουρκία και την αλη-
 σμόνητη Σμύρνη είχα κάμει κάτι εκεί άξιο λόγου.

Μεταξύ των ετών 1910-1914, ενώ ήμουν μαθητής της
 Ευαγγελικής Σχολής, νομίζω το 1913, συνέλαβα πρώτος
 εγώ την ιδέα ιδρύσεως ενός Σπαρταλήδικου Συλλόγου
 στη Σμύρνη με την επωνυμία «Πισιδία» ή «Σπάρτη της
 Πισιδίας», δεν ενθυμούμαι ακριβώς, με στόχους εθνικούς,
 πατριωτικούς, φιλανθρωπικούς και αλληλοβοηθητικούς των
 εν Σμύρνη πολλών Σπαρταλήδων και ανεκοίνωσα την σκέ-
 ψη μου στον στενό μου εκεί φίλον Σοφοκλή Χρ. Παλιό-

γλου, μαθητήν κι εκείνον τότε στο Λύκειο Γιαννίκη, στην οδό Ρόδων...

Όταν λοιπόν ανεκοίνωσα την σκέψη μου και εισηγήθην σχετικώς στον αλησμόνητο Σοφοκλή εχάρη τα μέγιστα και προσφέρθη προθυμότατα ν' αναλάβει αυτός τα τυχόν έξοδα, που θα εχρειάζοντο για την ίδρυση του Συλλόγου.

Ολόχαρος τότε εγώ και ενθουσιασμένος επεδόθην αμέσως στη σύνταξη του καταστατικού το επαρουσίασα εντός ελαχίστων ημερών εις τον Σοφοκλή, εζητήσαμε από το «Λαϊκόν Κέντρον» και τον περιβόητον επιστάτην και φύλακά του «Χατζήν» μια αίθουσαν συγκεντρώσεως και κάποιαν Κυριακήν παρουσιάζομεν εγώ στο βήμα, ενώπιον αρκετών συμπατριωτών και ιδίως του μαθητόκοσμου, αναπτύσσων δια μακρών το θέμα... Ενθυμούμαι ακόμα τα θερμά συγχαρητήρια των προσελθόντων Σπαρταλήδων και ιδίως των αιμνήστων αδελφών Ιωάννη και Σταύρου Βερουτζή (Περουτζόγλου). Ήσαν νομίζω και οι Ιπποκράτης, Χατζηχαράλαμπους (Σοκόγλου), ο Σπύρος Σταυρίδης και νομίζω ο Βασ. Νικ. Θεμελίδης που δεν ξεύρω αν ζη.¹

Έτσι ιδρύθη στη Σμύρνη ο Σύλλογος «Πισιδεία» του οποίου υπήρξα ο πρώτος Πρόεδρος δι' εκλογών, με αντιπρόεδρον τον Σοφοκλήν Παλιόγλου.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

¹ Το ότι υπήρξε Σύλλογος Πισιδών στη Σμύρνη είναι βέβαια ιστορικά διακριβωμένο. Ο πλήρης τίτλος του θα πρέπει να ήταν «Ελληνικός Σύλλογος Ενώσεως Πισιδών Σμύρνης». Αυτός όμως ο Σύλλογος φέρει ως έτος ιδρύσεως το 1918. Άρα ο σύλλογος που ο αιμνήστος Περικλής Ηλιάδης διατείνεται ότι ίδρυσεν το 1913-1914, προϋπήρχε. Ο Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου αναφέρει ότι στο ταξίδι του στη Σμύρνη ήλθε σ' επαφή με το «Σύλλογο της Πισιδίας» του οποίου τα γραφεία ήταν στη Λέσχη των Κυνηγών, στην περίφημη Προκυμαία του Και, αμέσως μόλις έφτασε στη Σμύρνη, δύο μέρες μετά την είσοδον του Ελληνικού στρατού στις 4 Μαΐου 1919.

Μ. ΘΑΒΩΡΙΤΗΣ

Η λίμνη του Εγερδίου

[Το 1972 κυκλοφόρησε ένα αρκετά ιδιότυπο βιβλίο: “Μνήμες Μικράς Ασίας” του Μ. Θαβωρίτη. Ο συγγραφέας, ως νέος, είχε ζήσει τα τελευταία χρόνια του Ελληνισμού στη Μικρασία κι είχε μάλιστα εξοριστεί, όπως όλοι οι άνδρες, με τα “τάγματα εργασίας”. Πολλά χρόνια μετά την εγκατάστασή του στην Ελλάδα έβαλε σκοπό να βρει στοιχεία για το Άππα, ένα σιδηροδρομικό σταθμό της γραμμής Σμύρνης – Εγερδίου αρκετά κοντά στη Σπάρτη, όπου ο πατέρας του ήταν σταθμάρχης. Γύρισε πολλές προσφυγικές γειτονιές, μάζεψε στοιχεία από συγγράμματα και μαρτυρίες και τελικά, ανακατεμένα με αρκετή φιλοσοφημένη, διάθεση και ποίηση τα εξέδωσε σ’ ένα βιβλίο 300 τόσων, μεγάλων σελίδων. Αποσπούμε ένα κεφάλαιο με τον τίτλο “Εγερδίου” λόγω των πολύ ενδιαφερουσών πληροφοριών που δίνει για το Νησί, το καθαρά ελληνικό χωριό, που βρισκόταν μέσα στη λίμνη τον Εγερδίο. Λόγω της μεγάλης έκτασής του, έγιναν ορισμένες περικοπές, που δεν αλλοιώνουν όμως τη συνολική εικόνα.

Να σημειώσουμε ότι σήμερα έχει αλλάξει εντελώς το τοπίο. Το νησί ενώθηκε με την ακτή και δεν είναι πια ...νησί. Όταν πριν από 10 χρόνια είχα επισκεφθεί για τελευταία φορά το Νησί διασωζόταν ακόμη ετοιμόρροπη η εκκλησία

των Αγίων Αναργύρων' και το διώροφο ξύλινο κτίσμα απέναντι που νομίζαμε ότι ήταν το μεγάλο σχολείο του Νησιού, αλλά μάλλον επρόκειτο για την κατοικία επιφανούς Νησλή αφού, όπως διηγείται ο Θαβωρίτης, το πραγματικά εντυπωσιακό σχολείο του Νησιού το είχαν κατεδαφίσει οι Τούρκοι μετά την καταστροφή και τον ξεριζωμό. Πολλά σπίτια Νησλήδων σώζονταν κατοικούμενα από Τούρκους. Όμως τα έργα τουρισμού που έχουν κάνει οι Τούρκοι έχουν αλλοιώσει εντελώς σχεδόν το χώρο].

**

Κατά τον Βυζαντινό ιστορικό Κίνναμο, η “Πασγούση” καλουμένη λίμνη είναι η λίμνη του Εγερδίου. Όπως την παρουσιάζει παλιά λιθογραφία, δημοσιευμένη στο Λονδίνο, και που την παραθέτει ο Arundell στο βιβλίο του “Discoveries in Asia Minor”, το 1834, εμφανίζει κάτι το περίεργο.

Πρέπει να σημειώσωμε ότι η λεζάντα που συνοδεύει την λιθογραφία αναφέρει ότι η θέα δίνεται από τη θέση “Ντεμίρ καπού – Σιδηρά πύλη. - Ασφαλώς πρόκειται για την πύλη του Καλέ (φρουρίου) του Εγερδίου. Τοποθεσία με την επωνυμία “Ντεμίρ καπού” κανέννας από τους επιζώντες Εγερδιριώτες δεν θυμάται, ούτε ο Αν. Παυλίδης, ούτε ο Ιωσήφ Φυτανίδης, ούτε και ο Δημήτρης Χατζηδημητρόγλου που είναι σήμερα 77 ετών. Ούτε και στον φάκελλο των τοπωνυμίων Πισιδίας του Κ.Μ.Σ. βρίσκεται τέτοιο όνομα.

Εκείνο όμως που δημιουργεί ιδιαίτερες υποψίες είναι ο ορεινός όγκος στο βάθος της λίμνης, που φαίνεται να επισκιάζει το μεγάλο νησί. Τέτοια όμως διαμόρφωση του ορίζοντος γύρω από τη λίμνη και τόσο κοντά είναι απaráδεκτη, γιατί είναι ανύπαρκτη. Όσο θυμάμαι κι εγώ

προσωπικά τόσο κοντά δεν βλέπαμε ένα τέτοιο βουνό.

Φαίνεται ότι ο καλλιτέχνης εδημιούργησε μια δική του, αυθαίρετη, σύνθεση περιβάλλοντος σχεδιάζοντας πολύ κοντά απομακρυσμένα βουνά.

Ίσως ακόμα να πρόκειται για σύγχυση της τοποθεσίας “Καγιά ντεβέ” (πέτρινη καμήλα) που είναι πανόμοια με τον ορεινό αυτό όγκον που την αναφέρει ο Arundell (τομ. 2^{ος}, σελ. 124), παραθέτει μάλιστα και σχετική λιθογραφία, και η οποία βρίσκεται σε άλλη λίμνη, την Καγιά – γκιόλ, καθώς λέγει ο ίδιος.

Καθόλου παράξενο, λοιπόν, το περιβάλλον των δύο λιμνών ν’ αποδόθηκε από τον καλλιτέχνη “εν συμφυρμώ” γύρω από τη λίμνη Εγερδίο. Μια αντιπαραβολή με την επομένη εικόνα που είναι παρμένη από σύγχρονη carte-postale που έφεραν οι Νησλήδες από εκεί με την τελευταία τους επίσκεψη, δείχνει πολύ καθαρά ποιος είναι ο πραγματικός φυσικός περίγυρος των νησιών.

Από τη φωτογραφία αυτή, που την έφεραν οι Νησλήδες από το Εγερδίο με την τελευταία τους εκδρομή εκεί, φαίνεται πολύ καθαρά, αν πέρα από δύο νησιά της λίμνης υπάρχει ο ορεινός όγκος, όπως τον αποδίδει η λιθογραφία που δημοσιεύει ο άγγλος συγγραφέας F.U.J. Arundell, το 1834.

Μια άλλη ανακρίβεια της λιθογραφίας είναι η τοποθέτηση του μεγάλου νησιού πιο κοντά στην ξηρά από το μικρό, ενώ στην πραγματικότητα συμβαίνει το αντίθετο.

Γύρω από τη λίμνη

Γύρω στις όχθες της λίμνης και στην τοποθεσία Κιοκτάς υπήρχε την παλιά εποχή μεγάλος τριανταφυλλώνας, που

ήταν τσιφλίκι της οικογενείας Χατζηχαραλάμπους (ίσως και του Βασίλη Δανιηλίδη). Η παραγωγή του ροδέλαιου βρισκόταν στα χέρια των Ελλήνων, αλλά την ήλεγχε η Τουρκική Κυβέρνηση που το συγκέντρωνε στο μονοπώλιο.²

Μια άλλη περιοχή 45 χιλιόμετρα έξω από το Εγερδίρ στη Ν.Α. όχθη του βορεινού μέρους της λίμνης, δηλ. της Χοριάν γκιολού, λεγόταν Καζιρέ (η Κάζερε). Εκεί υπήρχε μεγάλη πηγή, και τότε που ζούσαν εκεί οι Έλληνες τα νερά ήσαν γεμάτα από βύδρες. Την έλεγαν “Κουντούζ – μπουναρί” (πηγή των ενυδρίδων, καστόρων).

Στο Καζιρέ υπήρχε μεγάλος ερειπιώνας με πολλούς αρχαίους τάφους. Και σε απόσταση μιας ώρας είναι η τοποθεσία “Κούμ – νταμλού” (στάνη της άμμου), όπου υπήρχαν άλλες αρχαιότητες με πολλές επιγραφές. Κατά τον Α. Καπλανίδη, στην περιοχή αυτή υπήρχαν ερείπια αρχαίου ναού ή του Απόλλωνος ή του Ποσειδώνα, που βρισκόταν στην άκρη της λίμνης. Από εκεί προέρχεται μια ταφόπετρα που είχε επάνω ζωγραφισμένο ένα ψάρι με καμάκι στο χέρι έτοιμο να καμακώσει ένα ψάρι. “Την πλάκα αυτή την έσπασαν στα δύο οι Τούρκοι Εσκινίγγ Μεχμέτ και ο αδελφός του Αλής στα 1913 – 1914 και την έφεραν στην αυλή του σπιτιού τους, στο ΝΗΣ».

Στο Καζιρέ κοντά υπήρχε και ένα χριστιανικό μοναστήρι που η εκκλησία του, “Καζιρέ Παναγιά”, λειτουργούσε τακτικά και συχνάζαν από τα γύρω μέρη πολλοί φιλακόλουθοι. Ήταν αφιερωμένη στη Γέννηση της Θεοτόκου και μολονότι η περιοχή κατοικείτο από Τούρκους κάθε 1^η Σεπτεμβρίου γινόταν “πανήγυρις” και συνέρρεαν πολλοί χριστιανοί. Κατά τον Αβ. Καπλανίδη, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, στην περιοχή του Καζερε υπήρχαν παλαιά 40 εκκλησίες, σκαλισμένες σε απόκρημνους βράχους.

Αλλά εμείς, προσθέτει, ξέραμε της Παναγίας, του Αγίου Γιώργη, των Ταξιαρχών και την Ούν εκκλησεσή (=εκκλησία του αλευριού). Οι Τούρκοι την περιοχή αυτή την ωνόμαζαν “αλλά τζινέρ” (=του διαβόλου). Σχετικά δε με την ονομασία αυτή κυκλοφορούσε μεταξύ τους η εξής παράδοση που θυμίζει το φαινόμενο των Δροσουλιτών της μονής του Αγίου Χαραλάμπου στα Σφακιά της Κρήτης:

Έλεγαν οι Τούρκοι ότι έβλεπαν συχνά στα γύρω υψώματα την Παναγία των Χριστιανών να εμφανίζεται νύχτα με λαμπερό κόκκινο φόρεμα, να κρατά θυμιατό και να θυμιατίζει.

Οι Τούρκοι, γενικά, πιστεύουν στην Παναγία, την “Μεργιέμ”, όπως την αποκαλούν. Νόμιζαν δε ότι με το θυμιατισμα αυτό ήθελε ν’ αποδιώξη τα δαιμόνια, γι’ αυτό και η ονομασία που έδωσαν στην περιοχή.

Στα μέρη αυτά, όπως μου λέγουν οι Νησιήδες, δεν ήταν καθόλου σπάνιο να βλέπη κανείς Τούρκους προσκυνητές να προσέρχονται με πλούσια δώρα στις χριστιανικές εκκλησίες και να επικαλούνται την θεία συνδρομή για τους ανθρώπους των και για τα ποίμνιά τους.

Στο χωριό Πεντηρέ (Pedire), που απείχε μιάμιση ώρα από την Πάρλα, οι Τούρκοι έφερναν τα πρόβατά τους, κάθε φορά που λιγόστευε το γάλα τους, για να πιούν νερό από το αγίασμα της Παναγίας. Ήταν εκεί ένας βράχος που σχημάτιζε μεγάλη σπηλιά, και μέσα υπήρχε ένα εκκλησάκι της Παναγίας. Έτσι, επέστευαν ότι τα πρόβατά τους γίνονταν καλά και απέδιδαν περισσότερο γάλα.

Πιο κάτω από τον βράχο αυτόν υπήχαν τα ερείπια παλιάς εκκλησίας του Αγίου Μανδηλίου, που απ’ αυτά εσώζοντο μόνο τα θεμέλια και το δάπεδο.

Γενικά η περιοχή γύρω από την Πάρλα είχε πολλές εκκλησίες και μοναστήρια. Εκεί κοντά ήταν η αρχαία πόλη

της Σέλγης, στην οποία κατά κάποια εκδοχή εμαρτύρησαν οι μαθηταί του Αποστόλου Παύλου Ακύλας και Πρίσκιλλα.

Ανάμεσα στο Πεντηρέ και το Εγερδίρ υπήρχε μια τοποθεσία που έφερε το όνομα “Μητροπόλ”. Συμπεραίνουν ότι η ονομασία θα είχε σχέση με κανένα κτήμα που ανήκε σε μητροπολίτη. Γιατί από την εκκλησιαστική ιστορία δεν προκύπτει ότι υπήρξε ποτέ εκεί έδρα μητροπολίτου.

Η χερσόνησος πάνω στην οποία είναι χτισμένη η πόλις Εγερδίρ, είναι προέκταση, όπως προείπα, του βουνού “Σιβρί-ντάγ”, (=μυτερό βουνό), στην κορυφή του οποίου υπήρχε πύργος και η εκκλησία της Παναγίας, που λεγόταν “Σιβρί – Παναγιά”.

Από τον Ιωάννη Ζαχαριάδη πληροφορούμαι ότι σε λίγη απόσταση από το Ουγιούκ, αποβάθρα στην αντίπερα όχθη της λίμνης, υπήρχαν αρχαιότητες.

Φαίνεται ότι η περιοχή αυτή είχε υποστή καθίζηση, γιατί τα ερείπια των κτισμάτων προχωρούσαν μέσα στη λίμνη. Οι τοίχοι ήσαν χτισμένοι από τούβλα των οποίων το μέγεθος ήταν περίπου ένα μέτρο. Στο μέρος αυτό σχηματίζονται τρεις χερσονησίδες, που οι κάτοικοι τους είχαν δώσει τα ονόματα: “Κεραμετλή μπουρούν” (Κεραμιδένια άκρη), “Ορέν – μπουρούν” (Αρχαία άκρη) και “Μσά – μπουρούν” (άκρη του Μσά).

Αλτούν-Ολούκ (Χρυσοπηγή)

Σ’ ένα χωριό, που το έλεγαν Σεράπ – Χανέ, υπήρχε το τσιφλίκι του Στεφάνου Ελίζογλου και σε απόσταση μιάμισης ώρας από εκεί βρισκόταν η πηγή “Αλτούν – Ολούκ”. Φαίνε-

ται, ότι εκεί παλαιά υπήρχε χριστιανικό ιερό, γιατί κάποιος Γιουρούκος βρήκε μια χρυσή λαβίδα, που την πούλησε στον Προκόπιο Ζαχαριάδη, θείο του πληροφοριοδότη μου. Στη γύρω περιοχή υπήρχαν σαράντα πηγάδια και κατοικείτο από Γιουρούκους οι οποίοι έτρεφαν πολλά πρόβατα.

Οι Νησλήδες έχουν οργανώσει κατ' επανάληψη εκδρομές για να επισκεφθούν είτε ως άτομα είτε σαν σύνολο την παλιά τους πατρίδα.

Με όσους μίλησα, ήσαν κατενθουσιασμένοι από τη φιλία που τους έδειξαν οι σημερινοί Τούρκοι.

Εκείνο που έκανε ιδιαίτερη εντύπωση ήταν η γενναιοδωρη φιλοξενία τους. Παντού όπου πήγαιναν τα πάντα ήσαν πληρωμένα από τους παλιούς των συμπατριώτες. Στους περιπάτους των τους συνώδευαν και γυναίκες τουρκάλες, παρά τη συνήθεια που επικρατεί ακόμα εκεί να μη βγαίνουν στο δρόμο. Μια Κυριακή που παραβίαζαν τα έθιμά τους έλεγαν στις γειτόνισσές τους, για να δικαιολογηθούν: “Σήμερα, για χάρη των ξένων μας καταργούνται οι τύποι και τα έθιμα που έχουμε. Ίσως να φαίνεται άπρεπο, που εμφανιζόμαστε στους δρόμους, αλλά έχουμε μαζί μας τους παλιούς συμπατριώτες μας και πρέπει να τους περιποιηθούμε και να τους ευχαριστήσουμε, αλλιώς δεν γίνεται...”.

Αυτά με πληροφόρησε ο Δανιήλ Δανιηλίδης, που διατηρεί κατάστημα νεωτερισμών στην Αγία Τριάδα του Πειραιώς, όπως του τα αφηγήθηκε η αδελφή του που έλαβε μέρος στην εκδρομή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Σήμερα η εκκλησία έχει αναπαλαιωθεί από τους Τούρκους. Έχει μάλιστα

γίνει και κανονική λειτουργία εκεί. Και ακόμη όπως πληροφορούμεθα, γίνονται τα «θυρανοίξιά» της από τον ίδιο τον Οικουμενικό Πατριάρχη, Βαρθολομαίο (Μάιος 2000). Ο Οικουμενικός Πατριάρχης θα επισκεφθεί και τις 2 εκκλησίες της Σπάρτης.

- 2 Από το Περιοδ. “Ξενοφάνης” Ζ, σελ. 398 πληροφορούμεθα ότι η καλλιέργεια των τριανταφυλλώνων και η παραγωγή ροδελαίων βρισκόταν σε αύξουσα πρόοδο γενικά στην Πισιδία. Το 1910 η παραγωγή ροδελαίων στη Σπάρτη μόνο είχε φτάσει τις 60.000 μισκάλια. Miskal αραβικά ήταν μέτρο βάρους που ζύγιζε 1,5 δράμι. Και τη χρονιά αυτή, η τιμή κατά μισκάλι ήταν 32 έως 33 γρόσια. Δηλ. Η μία οκά στοίχιζε περίπου 85,5 λίρες. Τα 60.000 μισκάλια μας κάνουν 225 οκάδες προς 85,5, είναι 192.375 λίρες. Ποσό σεβαστό για την εποχή εκείνη.

ΗΛΙΑΣ KAZAN

Πέραν του Αιγαίου¹

[Είναι απορίας άξιο πώς ένα τέτοιο κεφάλαιο της ελληνικής ιστορίας, τόσο πυκνό σε δραματικότητα η οποία ραγδαία κορυφώνεται, που διαθέτει χώρους, απ' αυτούς που θα λέγαμε «εξωτικούς» και ήρωες σπουδαία πρόσωπα ιστορικά (βασιλείς, πρωθυπουργούς, στρατιωτικούς, κληρικούς, έλληνες, τούρκους, ευρωπαίους, αμερικανούς, ηγέτες, λαϊκούς), στοιχεία ιδανικά για την ανάπτυξη μιας ενδιαφέρουσας πλοκής στο είδος που ονομάζουμε «ιστορικό μυθιστόρημα», όπως είναι αυτό της περιόδου 1919-1922 με την εκστρατεία του ελληνικού στρατού στη Μικρασία, την καταστροφή, τον ξεριζωμό και την προσφυγιά, δεν ενέπνευσε τους λογοτέχνες μας, δεν τους έδωσε υλικό κι ερεθίσματα για να γράψουν μυθιστορήματα πνοής.

Βέβαια έχουμε τον Ηλία Βενέζη, το Στρατή Δούκα, τη Διδώ Σωτηρίου. Δε φτάνουν κι άλλωστε κι αυτοί περιορίζονται στη ζωή της Σμύρνης και των παραλίων. Ελάχιστα προχωρούν στο εσωτερικό της Μικρασίας αυτού που λέμε «Ανατολία».

Το κενό έρχεται ν' αναπληρώσει θα' λεγε κανείς, ένας ελληνοαμερικανός, ο Ηλίας Καζάν. Ο πασίγνωστος και πολυβραβευμένος σκηνοθέτης του Χόλλυγουντ κ.λπ. Ο Καζάν όμως δεν είναι τόσο γνωστός και για το συγγραφικό του έργο.

Το τελευταίο του μυθιστόρημα «Πέρα από το Αιγαίο» που κυκλοφόρησε, σε μετάφραση στα ελληνικά, από τις εκδόσεις «Καστανιώτη» το 1995, μας ενδιαφέρει απόλυτα και μας καλύπτει πέρα για πέρα, γιατί ούτε λίγο ούτε πολύ το μεγαλύτερο μέρος του εκτυλίσσεται στο Βουρδούρι και τη Σπάρτη (ο Καζάν για κάποιους λόγους, που δεν κατανοώ ακριβώς, παραφράζει κάπως το Βουρδούρι-Burdur σε Μπουρναντούρ, ενώ τη Σπάρτη την ονοματίζει με το τουρκικό της όνομα «Ισπάρτα») στην κρίσιμη αυτή εποχή 1919-1922.

Ο ήρωας του έργου του, ένας κυνικός ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας, έρχεται από την Αμερική στη Σμύρνη, με την είσοδο σχεδόν του ελληνικού στρατού σ' αυτήν, για να τιμωρήσει τον υπεύθυνο για το θάνατο του πατέρα του Τούρκο έμπορο και για ν' αναπτύξει τη δραστηριότητά του που δεν είναι άλλη από την εμπορία χαλιών. Έτσι λοιπόν προχωράει, κι αυτός στο εσωτερικό της Μικρασίας αγοράζοντας χαλιά ώσπου φτάνει στο Βουρδούρι και τη Σπάρτη.

Ο Καζάν περιγράφει με αρκετή δόση αλήθειας κι άλλη τόση βέβαια υπερβολής, για τις ανάγκες της ιστορίας του, τη ζωή Ελλήνων και Τούρκων στο Βουρδούρι, ιδίως, μέσα από τη γνωριμία του ήρώα του (Σταύρου Τοπούζογλου) με την ανιψιά μιας πλούσιας ελληνικής οικογένειας (των Παπάζογλου), τη Δόμνα. Μάλιστα αυτή η Δόμνα, ένας δυναμικός κι ανεξάρτητος χαρακτήρας, που σχετίζεται άνετα με Τούρκους κι Έλληνες, ασχολείται με μια μικρή επιχείρηση παραγωγής ροδελαίου. (Απ' αυτό και μόνο είναι φανερό ότι ο Καζάν είναι λαμπρά πληροφορημένος για τις δραστηριότητες των Πισιδών).

Ο Σταύρος μετακινείται συνεχώς, κατά περιπετειώδη τρόπο, διασχίζοντας ολόκληρη την Ανατολία. Φτάνει στην

Τεχεράνη. Από εκεί γυρίζει με πλοίο στην Αττάλεια. Καταλήγει στη Σμύρνη. Ξαναγυρίζει στο Βουρδούρι και τη Σπάρτη. Πάλι Σμύρνη, μετά Αθήνα, Αμερική, πίσω στη Λέσβο. Τέρμα στην Αθήνα.

Είναι πάντα παρών στις μεγάλες στιγμές και στις ώρες των δραματικών αποφάσεων. Μιλάει με το Χρυσόστομο Σμύρνης, τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, το βασιλιά Κωνσταντίνο, το στρατηγό Χατζηανέστη, το Νουρεντήν, τον Αμερικανό Πρόξενο Χόρτον. Ζει στην οπισθοχώρηση του στρατού, την καταστροφή της Σμύρνης, τον ξεριζωμό, την πρώτη εγκατάσταση των προσφύγων στην Αθήνα.

Οι αναφορές του για τη Σπάρτη, το Βουρδούρι και τους ανθρώπους τους, Έλληνες και Τούρκους, είναι πάρα πολλές. Όχι πάντα ακριβείς. Οι ανάγκες της μυθοπλασίας τον οδηγούν σε παραποίηση της πραγματικότητας μερικές φορές. Πάντως δε θα 'λεγε κανένας ότι αδικεί την εικόνα του ελληνισμού στην Πισιδία (όρο που βέβαια δε χρησιμοποιεί καθόλου).

Ο ίδιος φορέας της Μεγάλης Ιδέας, αλλά με μια μη υποκρυπτόμενη περιφρόνηση προς τους Τούρκους θα θελήσει στο τέλος να εξιλεωθεί, γιατί τα πάντα υπότασσε στον εύκολο πλουτισμό, χαρίζοντας το εργοστάσιο χαλιών που είχε ιδρύσει στην Αθήνα στις Σπαρταλιές υφάντριες, που του είχαν δώσει νέο νόημα τη ζωή, όταν είχε μιλήσει μαζί τους καθώς τις είχε δει στοιβαγμένες με τα παιδιά τους στο επιταγμένο Βασιλικό θέατρο, τις πρώτες ημέρες της προσφυγιάς τους, όταν ακόμη οι άνδρες, όδευαν προς το Ντιαρμπεκήρ και τον αφανισμό με τα «Τάγματα Εργασίας», τις είχε θαυμάσει, γιατί αντί να ζητιανεύουν ζητούσαν νήματα, χρώματα και ιστούς να δουλέψουν το χαλί.

Λίγο πριν από το θάνατό του ο αείμνηστος πρόεδρος της

Ενώσεως Κοσμάς Νικολαΐδης (1987) μου έλεγε ότι ο Ηλίας Καζάν τον είχε επισκεφθεί στο σπίτι του στη Νέα Ιωνία και του ζητούσε στοιχεία για τη ζωή στη Σπάρτη!

Ομολογώ ότι κάπως αμφέβαλλα για την ακρίβεια των λόγων του, τότε. Τι ζητούσε ένας Ηλίας Καζάν από τον Πρόεδρο της Ενώσεως;

Όμως είναι ολοφάνερο το τι ζητούσε. Και το ότι πήρε πάρα πολλά. Μόνο που, κακή συνήθεια των μεγάλων ή και των όχι μεγάλων, συγγραφέων, δεν λέει πουθενά τίποτε γι' αυτή την προσφορά του αιμνήστου προέδρου μας.

Ο Ηλίας Καζάν γεννήθηκε κοντά στην Κωνσταντινούπολη το 1909. Πέθανε το 1999. Υπήρξε σπουδαίος σκηνοθέτης του αμερικανικού θεάτρου και κινηματογράφου. Τα έργα του σημείωσαν παγκόσμια επιτυχία. Η συνολική του προσφορά αναγνωρίστηκε πρόσφατα με την απονομή του βραβείου Όσκαρ.

Αναφέρουμε τα έργα του: «Αμέριχα-Αμέριχα» «Λεωφορείο ο Πόθος», «Ο θάνατος του εμποράκου» «Βίβα Ζαπάτα», «το Λιμάνι της αγωνίας» που θεωρούνται ανεπανάληπτα δημιουργήματα].

**

«...ΤΟ ΜΠΟΥΡΝΤΑΝΤΟΥΡ ΗΤΑΝ μια πόλη με πέντε χιλιάδες περίπου ψυχές, όπου το κάθε τούρκικο σπίτι είχε κι έναν αργαλειό και ο κάθε Έλληνας ήταν έμπορος. Ο Σταύρος κατάλαβε ότι είχε φτάσει όταν είδε μερικούς επιβάτες όρθιους με τις αποσκευές τους συγκεντρωμένες πλάι του έτοιμους να κατέβουν από το τρένο. Το τρένο όμως προχώρησε, αφήνοντας πίσω τους μικρούς οικισμούς και βρέθηκαν σ' ένα τόπο κάπου ψηλότερα, με την πόλη από κάτω, στην καμπή ενός ποταμού. Και ξαφνικά πρόβαλε

μπροστά τους ένας σταθμός με κόσμο που περίμενε, άμαξες για μίσθωση και γαϊδούρια για μεταφορές παντού τριγύρω.

Χαμηλά στην κοιλάδα ήταν η καρδιά της πόλης, με τους μιναρέδες να καλούν τους πιστούς σε προσφορά λατρείας πέντε φορές τη μέρα – στην κάθε γειτονιά, θα ‘λεγε κανείς, ήταν κι ένας μιναρές- και κάπου κοντά, αλλά σε άλλη γειτονιά, ένας μικρότερος αριθμός από κωδωνοστάσια ύψωναν στην κορυφή τους προς τον ίδιο ουρανό, για τους πιστούς του Κυρίου Ημών Ιησού. Ο Σταύρος ήταν εξοικειωμένος μ’ αυτή τη συνύπαρξη δύο θρησκευμάτων – έτσι ήταν και στη γενέτειρά του στην Καισάρεια.

Διάλεξε εκείνη που φαινόταν καλύτερη από μια σειρά βρώμικες άμαξες. Πρώτη του δουλειά ήταν, σκέφτηκε, να γνωρίσει το βαλή, τον τοπικό διοικητή. Στο δρόμο όμως, καθώς περνούσαν δίπλα από κάποια ζαχαροπλαστεία, είπε στον οδηγό να σταματήσει, πήδηξε κάτω και αγόρασε ένα μεγάλο κομμάτι χαλβά με φιστίκια, έκοψε λίγο για τον αμαξά και μια γωνιά για τον εαυτό του. Ύστερα ρώτησε τι ήταν το πλήθος που ήταν μαζεμένο κάτω, στην καμπή του ποταμού.

«Αυτή τη μέρα», τον πληροφόρησε ο αμαξάς, «οι χωρικοί φέρνουν στην πόλη τα χαλιά που υφαίνουν όλο το καλοκαίρι οι γυναίκες τους κι οι κόρες τους και στήνουν παζάρι».

«Εκεί να με πας», είπε ο Σταύρος. «Ας μείνει γι’ αργότερα ο βαλής. Χάιντι γκιντελίμ!» – Άντε, πάμε.

Πάνω και πίσω απ’ το παζάρι, στο βάθος, δέσποζε ένα χιονοσκεπαστο βουνό, μεγαλόπρεπη αντίθεση στο ταπεινό ανθρώπινο δράμα που ξετυλιγόταν σ’ αυτή τη σκηνή των συναλλαγών, κάτω. Μια μεγάλη επίπεδη έκταση, εκεί που γινόταν το παζάρι, ήταν γεμάτη από χαλιά και άλλα

υφαντά σε διάφορα μεγέθη και σε ποικιλία χρωματισμών που αντιστοιχούσαν στα χρώματα πολύτιμων λίθων, αλλά κάτω απ' το λαμπρό ήλιο και με το παιχνίδι των φωτοσκιάσεων φάνταζαν ακόμα πιο λαμπερά. Δίπλα στην κάθε στοίβα υφαντών, που καθώς ήταν σκεπασμένα φαίνονταν σαν σωροί ρούχων, ήταν καθισμένες οι γυναίκες που τα είχαν υφάνει και όρθιοι, επιβλέποντας, τους παραστέκονταν οι άντρες του σπιτιού. Οι γυναίκες βύζαιναν μωρά στην αγκαλιά τους, οι άντρες τις υπηρετούσαν, έκαναν τα παζαρέματα. Γύρω από το παζάρι περίμεναν κάρα, μουλάρια, γαϊδούρια, και καμήλες που είχαν κουβαλήσει το εμπόρευμα...

Ο Σταύρος τότε άρχισε να σαλεύει. Με χίλιες προφυλάξεις, έρποντας με την κοιλιά, πέρασε μέσα απ' το ιερό, όπου βρήκε μια πλαϊνή πορτούλα. Προσπέρασε τον αποκοιμισμένο φρουρό και βρέθηκε έξω στο υπαίθρο, ελεύθερος.

Το πρωί έκανε την αποκοτιά να βγει στο δρόμο και να σταματήσει με παρακάλια το κάρο ενός χωρικού ζητώντας του να τον πάρει μαζί του. Η τύχη, λένε, έχει γυρίσματα. Ο Τούρκος χωρικός τον πήρε, του 'κανε νόημα να βουλευτεί ανάμεσα στα εργαλεία του και στους άλλους χωριάτες που ήταν πάνω, άντρες και γυναίκες. Πήγαιναν στα χωράφια τους, έξω απ' την πόλη Ισπάρτα.

Οι χωρικοί σπάνια έχουν εθνικιστικά πάθη. Η πίστη κι η λατρεία τους περιορίζεται σ' ένα κομμάτι γης. Όσο πιο νότια προχωρούσαν, η ομορφιά της εξοχής ξετυλιγόταν στο βλέμμα τους σε όλο της το μεγαλείο και τα σημάδια του πολέμου εξαφανίζονταν. Κι εξαφανίζονταν μαζί κι οι διακρίσεις ανάμεσα σε Τούρκο και σε Έλληνα. Η φαμελιά του χωρικού μοιράστηκε την τροφή της με τον Σταύρο κι ούτε που τον ρώτησαν, όσο ταξίδευε μαζί τους, με ποιων το μέρος ήταν.

Στην κεντρική πλατεία της Ισπάρτα το κάρο στάθμευσε κι ο Σταύρος κατέβηκε. Φίλησε το χέρι του οικογενειάρχη που τον καλοδέχτηκε σε μιαν ώρα που μια τέτοια υποδοχή ήταν ό,τι πιο πολύ λαχταρούσε.

Ο Σταύρος είχε ξανάρθει σ' αυτή την πόλη: βρισκόταν τώρα κοντά στο Μπουρνταντούρ, κοντά στην ασφάλεια. Σε μιαν άκρη της πλατείας είδε κάτι μεγάλα μεταλλικά βαρέλια στοιβαγμένα το ένα πάνω στο άλλο. Η πόλη δεν είχε καταληφθεί από τους Τούρκους ακόμα, και οι Έλληνες ετοιμάζονταν να την πυρπολήσουν αντί να την παραδώσουν άθικτη. Έτσι η εμπρηστική ύλη, το παραφινέλαιο των βαρελιών, ήταν έτοιμη και σε αρκετή ποσότητα. Πίσω από αυτά τα βαρέλια κοιμήθηκε ο Σταύρος εκείνη τη νύχτα.

Το πρωί βγήκε να ζητιανέψει για τροφή και του έδωσαν φαγητό στην πίσω πόρτα ενός τζαμιού. Μια χριστιανική εκκλησία, του είπαν, λειτουργούσε ακόμα. Πήγε κι εκεί κι εξασφάλισε ένα δεύτερο γεύμα. Πήρε ύστερα το δρόμο για το Μπουρνταντούρ και για μια φορά ακόμα στάθηκε τυχερός: τον δέχτηκαν πάλι σ' ένα αμάξι που πήγαινε προς την ίδια κατεύθυνση. Ο πόλεμος δεν είχε φτάσει εδώ.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Το «Πέρα από το Αιγαίο είναι η συνέχεια του μυθιστορηματός του «Ο Α-νατολίτης»

ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ

Ένα Παραμύθι της Σπάρτης

[Ο πολιτισμός ενός λαού φαίνεται από τα πολλά ή λίγα λαογραφικά στοιχεία, τα ήθη κι έθιμα, τις παραδόσεις, τα τραγούδια αλλά και τα παραμύθια του.

Οι Σπαρταλήδες, και για την ακρίβεια οι Σπαρταλιές, γνώριζαν να διηγούνται τις μακρές νύχτες του πολύ κρύου χειμώνα του υψίπεδου, γύρω από τη χόβολη και με μόνιμο επιδόρπιο τους ξηρούς καρπούς και τ' αποξηραμένα φρούτα του καλοκαιριού, ωραιότατα παραμύθια. Συνήθως με συμβολισμούς αλλά και με τον πλούτο της έκφρασης και τις ιστορικές καταβολές.

Η Μαριάνθη Καπλάνογλου, Σπαρταλιά της 3ης γενιάς, αριστούχος του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής σχολής Αθηνών και διπλωματούχος του πανεπιστημίου των Παρισίων είναι συγγραφέας και ερευνήτρια. Την άνοιξη του 1995 κατέγραψε ένα παραμύθι που της το διηγήθηκε η κ. Σουσσάνα Φώτογλου-Κοσμαΐδου, γεννημένη στη Σπάρτη κι εγκαταστημένη στη Νέα Σπάρτη, στο Τσοτύλι της Μακεδονίας, χωριό που ίδρυσαν οι Σπαρταλήδες, μετά το 1922 αναζητώντας εκεί την τύχη τους στη ροδοκαλλιέργεια.

Το παραμύθι λέγεται: «Το παραμύθι του βασιλιά με τα τρία κορίτσια και του βασιλιά με τα τρία αγόρια». Δη-

μοσιεύθηκε στη «Σπάρτη της Ανατολής» (τεύχος 18, 1996)].

**

«Κάποτε ήταν δύο βασιλιάδες. Ο ένας είχε τρία κορίτσια και ο άλλος είχε τρία αγόρια. Εκείνος που είχε τ' αγόρια καμάρωνε πολύ κι έλεγε στον άλλο «Ε, κοριτσιών πατέρα», δηλαδή τον περιφρονούσε που είχε μόνο κορίτσια. Ο καϊμένος ο βασιλιάς πήγαινε στο σπίτι στενοχωρημένος. Έρχεται η μεγάλη κόρη και του λέει:

«Πατέρα, γιατί στενοχωριέσαι;»

«Άσε με κορίτσι μου», της λέει, «δεν ξέρεις εσύ».

«Πες το να δούμε».

«Ε, να», λέει, «έτσι κι έτσι, αυτά μου είπε ο άλλος βασιλιάς».

«Αμάν πατέρα», του λέει, «κι εγώ νόμιζα γαμπρό δε με βρήκες και στενοχωριέσαι».

Φεύγει η μεγάλη κόρη, αυτός καθόταν πάλι στενοχωρημένος. Μετά έρχεται η μεσαία:

«Πατέρα τι έχεις;»

«Άσε με, κορίτσι μου, η μία η μεγάλη με στενοχώρησε πιο πολύ και συ τώρα θες να μάθεις».

«Όχι, πατέρα, πες μου».

Της λέει έτσι κι έτσι κι αυτή τα ίδια:

«Ωχ», λέει, «κι εγώ νόμιζα γαμπρό δε βρήκες και στενοχωριέσαι».

Φεύγει κι αυτή. Πάλι καθόταν αυτός στενοχωρημένος. Έρχεται κι η τρίτη, η μικρότερη.

«Πατέρα να με πεις».

«Άσε με παιδί μου, οι δυο άλλες με στενοχώρησαν πιο πολύ, κι εσύ...».

«Όχι, να μου πεις».

Της λέει ο πατέρας της έτσι κι έτσι.

«Εντάξει», του λέει αυτή. «Αύριο πήγαινε σ' αυτόν που σε λέει κοριτσιών πατέρα και πες του: να στείλουμε το δικό σου το μικρό γιο και τη δικιά μου τη μικρή τη θυγατέρα στα ξένα και να δούμε τι θα κάνουν».

Έτσι κι έγινε. Την άλλη μέρα η μικρή κόρη του ενός βασιλιά και ο μικρός γιος του άλλου ετοιμάστηκαν να πάνε στα ξένα. Φόρτωσαν τα άλογα τι θα πάρουν. Αλλά το κορίτσι ήταν πολύ έξυπνο. Στο δρόμο λέει στο παιδί:

«Κοίταξε, εσύ δε θα κάνεις τίποτα. Μόνο όταν θα κοπρίσει το άλογο, αυτά θα τα μαζέψεις στο τσουβάλι, δε θα τ' αφήσεις, γιατί αυτά κάνουν πολλά χρήματα, όταν θα γυρίσουμε στην πατρίδα».

Αυτός ήταν λίγο αγαθός, φαίνεται κι, όπως του είπε, τα μάζευε.

Αυτή έφτασε σε μια πολιτεία. Αλλά δεν ήταν σαν κορίτσι, είχε ντυθεί άντρας, και τα μαλλιά, όλα, δε φαινόταν που ήταν κορίτσι. Εκεί γνωρίστηκε με βασιλόπαιδα, έναν τρεχάματα, αγώνες, παντού κέρδιζε αυτή. Αλλά ένα βασιλόπουλο την κοίταζε, την ανάσταινε, έλεγε «αυτή κοπέλα πρέπει να είναι». Με τα πολλά μια μέρα της λέει:

«Θα παλαίψουμε».

Κι εκεί που πάλευε έσπασε το δόντι της, εδώ πέρα μπροστά.

Από κει πια αυτή γέμισε λίρες, πράματα, λέει:

«Να γυρίσουμε στην πατρίδα».

Αυτή γέμισε τα τσουβάλια τις λίρες, πράματα, ο μικρός ο γιος του άλλου βασιλιά γέμισε τα τσουβάλια του με ακαθαρσίες του αλόγου.

Έφτασαν στην πατρίδα. Αυτή ντύθηκε πάλι κορίτσι. Μαζευτήκανε στην πλατεία ο κόσμος, λέει:

«Ξεφορτώστε πρώτα του κοριτσιού το άλογο».

Χτυπάνε τα τσουβάλια, τ' ανοίγουν, χύθηκαν οι λίρες. Ανοίγουν και του παιδιού, χύθηκαν τα βρώμικα.

«Κοιτάξτε», λέει τώρα, «ποιος έχει κορίτσια και ποιος έχει παιδιά». Απ' τη ντροπή του έφυγε αυτός που καμάρωνε ότι είχε παιδιά.

Το βασιλόπουλο όμως απ' την άλλη πολιτεία, εκείνο που την έχασε, πήγαινε από πολιτεία σε πολιτεία και τη γύρευε αυτή που συμπαθούσε. Γιατί το βασιλόπουλο ήξερε ότι αυτή δεν ήταν αγόρι. Και πουθενά δεν την έβρισκε. Μια μέρα, εκεί που γυρνούσε, πέρασε κάτω από το μπαλκόνι της και κοίταξε κι αυτός είδε το δόντι της, που ήταν σπασμένο. Κι από κει τη γνώρισε το βασιλόπουλο και ήρθε και την πήρε και ζήσαν αυτοί καλά και μεις καλύτερα.

ΣΑΒΒΑΣ ΕΛ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ

Μικρασία

[Ο καπετάνιος Ελευθέριος Κεχαγιόγλου από τη Νίκαια μου είχε δώσει προ ετών ένα τετράδιο, στο οποίο ο πατέρας του, Σάββας, έχει καταγράψει, πρόχειρα ειν' η αλήθεια, αναμνήσεις του από την πατρίδα του Σπάρτη, αρκετά χρόνια μετά τον ξεριζωμό. Επειδή πάντα τα κείμενα, οι μαρτυρίες των απλών ανθρώπων, έχουν τη σημασία τους, γιατί με τα δικά τους μάτια βλέπει η μεγάλη πλειοψηφία τα πράγματα, καταχωρούμε αποσπασματικά μερικά κομμάτια αυτού του εντελώς πρόχειρου, ακατέργαστου, όσο και γνήσιου υλικού].

Ονομάζομαι Σάββας Ελευθερίου Κεχαγιόγλου ή Ραπτόπουλος το πρώτο επώνυμο το έφερα από τη χαμένη πατρίδα, το δεύτερο μου το δώσανε οι θετοί γονείς μου. Είμαι 66 χρονών. Κάθε χρόνος που περνάει με σπρώχνει συναισθηματικά στις ρίζες μου. Η μνήμη μου νιώθω να με βοηθάει να φτάσω πολύ πίσω, όταν ακόμη σερνόμουν στην εξώπορτα του σπιτιού μου και καθώς ήταν μισάνοιχτη η πόρτα έβλεπα το χιόνι, όπου άσπριζε και έκαμα χαρά, όταν ήλθε ο μεγάλος μου αδελφός και με πήρε από την πόρτα και με πήρε στο κρεβάτι να κοιμηθούμε μαζί...

Ο πατέρας μου ήτο υποδηματοποιός. Καλός τεχνίτης μάλιστα. Βοηθούς είχε τ' αδελφία μου: Λουκά, Θωμά, Μηνά. Είχα και 2 αδελφές, τη μεγάλη που τη λέγανε Δέσποινα και τη μικρή αδελφούλα, την Πιπίνα. Η μητέρα μου λεγόταν Μαρία. Ήταν πολύ καλή, ψηλή, σωστή κυρία. Από πάνω από το μαγαζί ήτο σπίτι με τζαμαρία. Εμείς τα παιδιά πηγαίναμε σχολείο, όπου μια μέρα μας πήραν τα σχολεία μας και κουβαλούσαμε τα θρανία στις εκκλησίες: στην Παναγία, ήταν πολύ μεγάλη εκκλησία, όπου από κάτω άλλη εκκλησία, Άγιος Παντελεήμονας, χειμωνιάτικη. Οι εικόνες ήταν αριστουργήματα...

...Μας πήραν και τις εκκλησίες μας, μας πήραν και τους δασκάλους μας κι έτσι έκλεισαν τα σχολεία που τα έκαναν νοσοκομεία των Τούρκων. Θυμάμαι ένα απόγευμα φωνάζανε«Λευτέρη, γκελ μπουρντά», δηλαδή να βγεί έξω από το σπίτι και ν' ακολουθήσει Τούρκο αξιωματικό και 4 στρατιώτες. Εμείς τα παιδιά κλαίγαμε... Το πρωί τους είχαν σ' ένα μεγάλο περιβόλι από 13 μέχρι 67 ετών και τους πάνε εξορία... όταν έφευγαν πήγα στον πατερούλη μου. Τον φίλησα κι αυτός με φίλησε στο δεξί μάτι...

...Κάθε μάνα έβαζε το παιδί σε μαγαζιά. Εγώ δε πήγα σ' ένα γέρο, όπου ήταν φαναρτζής. Είχε πάρει 4 γυναίκες. Από την πρώτη του γυναίκα είχε ένα παλληκάρι βαριά τραυματισμένο... Είχε μικρό μαγαζί. Τ' όνομά του ήταν Οπτουρμάν.

...Για μια στιγμή βλέπω τις γιαγιάδες να συζητούν πολύ στεναχωρημένες. Μετά από λίγο διάστημα άρχισαν και πουλούσαν διάφορα πράγματα. Είχαν μεγάλη αξία. Τα 'παίρναν μπιρ-παρά. Γινόταν χαλασμός κυρίου. Η μάνα μας είχε πάρει τρία γαϊδουράκια και βάλαμε τα υπάρχοντά μας. Φεύγοντας πολλές Τουρκάλες έκλαιγαν κι έλεγαν: τι θα γίνουμε εμείς τώρα; ...Έπειτα από 65 χρόνια

που γράφω κλαίω με δάκρυα στα μάτια για τη μεγάλη αδικία που μας κάνανε.

...Πριν ξημερώσει ο Θεός την ημέρα ήρθαν οι απαίσιοι και μας ψάξανε για λεπτά ή τίποτε άλλο. Το πρωί όταν σηκωθήκαμε να ετοιμαστούμε πουθενά ο αγωγιάτης. Το 'σκασε και τα λεπτά τα είχε πάρει. Όταν προχωρούσαμε άξαφνα και επετέθησαν οι τσέτες όταν φτάναμε σε κανένα χωριό να ξεκουραστούμε όλο και μας έλεγαν; όποια οικογένεια θέλει μπορεί να γυρίσει στα σπίτια της. Λοιπόν, έλεγαν, αφού δεν απαντάτε, ε, λοιπόν, θα υποφέρετε πάρα πολύ.

Όταν καμιά φορά φτάσαμε στο Αϊδίνι (βέβαια, πρόκειται για την Αττάλεια) παραθαλάσσιο μέρος, όπου και μείναμε περίπου μια εβδομάδα. Μείναμε σε ξενοδοχείο της κακιάς ώρας. Ο ξενοδόχος δεν μας πήρε λεπτά.

Η πόλη ήταν ερειμωμένη. Σ' έπιανε απελπισία. Αφήνουμε τις εκκλησίες, τα σπίτια μας με τα περιβόλια. Τι να θυμηθεί κανείς;

Κατεβήκαμε στην παραλία όπου μας έψαξαν μέχρι και τις κάλτσες. Μας ρωτούσαν συνέχεια αν είχαμε μετζήτια και χρυσαφικά. Μπήκαμε σε μεγάλες βάρκες. Φεύγοντας πια από την Αττάλεια ρίχνω μια ματιά πίσω μου με δάκρυα στα μάτια. Ζυγώσαμε στο καράβι. Οι αξιωματικοί μας βοηθούσανε πολύ καλά. Από το πρωί ως τ' απόγευμα υποφέραμε τρομερά σε σημείο αφάνταστο. Η νύχτα μας σκέπασε. Δηλαδή δεν είδαμε τη φιλτάτη μας Μικρασία...

(Σημείωση: Για να γίνει αναγνώσιμο το κείμενο διορθώθηκαν τα ορθογραφικά λάθη, μπήκαν σημεία στίξης και υπήρξε πολύ διακριτική διευθέτηση ορισμένων προτάσεων. Δεν πειράχθηκε καθόλου η αμεσότητα και το αληθές περιεχόμενο. Βεβαίως κόπηκαν κάποιες φράσεις και η μαρτυρία σταματά στην αναχώρηση των Σπαρταλήδων από την Αττάλεια).

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΙΟΥΡΤΣΙΔΗΣ

[Ο Ευστάθιος Κιουρτσίδης του Ιωάννη μου έφερε πριν από λίγο καιρό ένα τετράδιο με δικές του σημειώσεις. Είναι ό,τι είχε συγκεράσει από τις διηγήσεις του θείου του Αθανάσιου, που είχε γεννηθεί το 1906, άρα ήταν αρκετά μεγάλος για να γνωρίζει τα γεγονότα στην πατρίδα. Γράφει απλά έως απλοϊκά, αλλά για τον ανθολόγο όμως κι αυτό έχει τη σημασία του.]

Ξεχωριστή εντύπωση προκαλεί η αναφορά στο επάγγελμα και την καταγωγή του προσπάππου του: γουναράς από την Καστοριά! Επάγγελμα που άσκησε στη Σπάρτη με επιτυχία!

Εξάδελφος του Ευστ. Κιουρτσίδα ήταν ο πολιτικός μηχανικός Μιχαήλ Κιουρκτσόγλου, ένα σπουδαίο στέλεχος του Συλλόγου στα χρόνια, μεταξύ 1950-1970. Με σχέδια δικά του κτίσθηκε το μέγαρο της Ένωσης και στα δύο του μέρη (1956 και 1975). Ο Μ. Κιουρκτσόγλου μετά την αποστράτευσή του (είχε το βαθμό του συνταγματάρχη) πολιτεύθηκε και μάλιστα είχε διορισθεί γεν. διευθυντής του Ο.Τ.Ε.

Βέβαια γίνεται περίληψη και συντόμευση των κειμένων καθώς και με την άδεια του ανθολογούμενου διορθώθηκαν κάποια λάθη για να είναι αναγνώσιμο το κείμενο].

...Ο παππούς μου Φίλιππος είχε παντρευτεί με τη γιαγιά μας Γεσθημανή και αποκτήσαν τέσσερα παιδιά τρία αγό-

ρια και μια κόρη. Ο πρώτος γιος ήταν ο θείος Χρήστος, ο δεύτερος ο θείος Πέτρος και ο τελευταίος, ο μικρός, ο Ιωάννης, ο πατέρας του γράφοντος.

Σήμερα 10 Οκτωβρίου 1998 η αφήγηση γίνεται από το μεγάλο αδελφό του παππού μου. Τον Αθανάσιο, που είναι γεννημένος το 1906 κι ήταν αρκετά μεγάλος κι έζησε κοντά στον παππού μου, έως το 1921, που τον επήραν εξορία μαζί με πολλούς πατριώτες από 70 χρονών έως 15.

Η πόλις που έμειναν λεγόταν Σπάρτα του νομού Ικονίου. Ο πατέρας του παππού μου, σε ηλικία 20-25 χρονών, μετανάστευσε από τη Καστοριά, όπου οι γονείς του ήταν γέννημα-θρέμμα Καστοριανοί και το επάγγελμά τους γουναράδες. Όπως είναι γνωστό σε όλο τον κόσμο οι Καστοριανοί κάνουν το επάγγελμα του γουναρά που τουρκικά η γούνα λέγεται «κιουρκ» και το επίθετό του ονομάστηκε «Κιουρκτσόγλου» (του γουναρά ο γιος).

Ο προσπάππος ξεκινώντας από την Καστοριά ρωτούσε σε άλλους Έλληνες που βρίσκονταν Έλληνες βρέθηκε στην πόλη Σπάρτα της Μικράς Ασίας, του νομού Ικονίου. Υπήρχαν κι άλλοι πατριώτες ελληνικής καταγωγής και έκανε το επάγγελμα του γουναρά που είχε μεγάλη πέραση.

Τα διάφορα δέρματα τα έφερναν οι κυνηγοί από μια περιοχή που είχε άφθονο κυνήγι, στην οροσειρά του Ταύρου, με υψόμετρο άνω των 1.000 μέτρων.

Ο μετανάστης Καστοριανός, ο προπάππος μου, ο Γιάνκος, αγόρασε ένα κτήμα μεγάλο κοντά στη λίμνη κι έκτισε ένα κτίσμα με κορμούς δέντρων και με λίγη κλίση σ' ένα μέρος από πάνω χώμα και μ' έναν κύλινδρο, όταν έβρεχε κυλινδρίζανε για να πατιέται το χώμα και να μην στάξει. Μέσα εκεί μάζευε τα δέρματα και τα επεξεργαζόταν κάνοντας γούνες για πλούσιες οικογένειες και τσιφλικάδες.

Τον περισσότερο καιρό έμενε σ' ένα χωριό που ονομαζόταν «Κασή Κορά» που απείχε 80 χιλιόμετρα από τη Σπάρτη.

Ο Γιάνκος είχε παντρευτεί στη Σπάρτα κι ο πρωτότοκος γιος του ήταν ο παππούς Φίλιππος, ένας όμορφος, ψηλός άντρας. Βοηθούσε τον πατέρα του σ' όλες τις δουλειές, αλλά και στα σπασίματα χρησιμοποιώντας βότανα σαν πρακτικός γιατρός.

Τα παιδιά του Γιάνκου στη Σπάρτα, παρέα με άλλα παιδιά βάζουν ένα στοίχημα. Το στοίχημα ήταν στα ερείπια της παλιάς πόλης Σπάρτα, σε απόσταση περίπου μια ώρα που είχε βρύσες και πήγαιναν όλοι οι χριστιανοί και άλλοι μια μέρα το χρόνο και γίνονταν παιχνίδια, στο Αγιάσμανα, πολλές φορές σ' αυτό το σημείο έβγαινε από τα χαλάσματα ένα τεράστιο φίδι με ένα κεφάλι που είχε δύο μικρά κέρατα κι ο κόσμος φύγει-φύγει. Το στοίχημα των παληκαριών ήταν ποιος θα το σκοτώσει το φίδι. Η παρέα επέλεξε το Σωτήρη. Αυτός με μεγάλη υπομονή και θέληση παραμόνευε, μέρες πολλές να το σκοτώσει και όπως έγινε.

Ως ένδειξη του άθλου αυτού με το ρόπαλο που σκότωσε το φίδι το γδέρνει το περνάει στο ρόπαλο και το φέρνει στην παρέα του. Άλλοι τον θαύμαζαν και άλλοι έλεγαν ότι το φίδι δεν έπρεπε να το σκοτώσει, διότι το θεωρούσαν ιερό. Μετά απ' αυτό το γεγονός αρρώστησε το παληκάρι και πέθανε. Αυτό είχε συγκλονίσει τη χριστιανική ελληνική παροικία στην πόλη Σπάρτα....

ΖΑΦΕΙΡΑ ΜΑΝΤΕΝΛΟΓΛΟΥ

Ο ξεριζωμός στο Ουλούμπορλου

[Το Ουλούμπορλου – η βυζαντινή Σωζόπολη, η αρχαία Απολλωνία – ήταν στα χρόνια πριν από τη καταστροφή μια κωμόπολη με 15.000 Τούρκους και περίπου 1.500 Έλληνες. Απέιχε 10 χιλιόμετρα από τη Σπάρτη κι ήταν σκαρφαλωμένο επάνω σ' ένα λόφο, όπου δεσπόζει πάντα το ρωμαϊκό φρούριο. Η ελληνική συνοικία βρισκόταν εντελώς αποκομμένη από την τουρκική στις υπώρειες του λόφου και τουλάχιστον πριν από μερικά χρόνια τα σπίτια της δεν είχαν κατοικηθεί από Τούρκους, όπως είχε γίνει στη Σπάρτη, το Βουρδούρι, το Νησί. Έμενε σαν μια νεκρούπολη να περιμένει την επανακατοίκησή της.

Το Ουλούμπορλου που σημαίνει «έξοχη πόλη», ήταν Καϊμακαμλίκι (διοικητής Καϊμακάμης) και υπαγόταν στο μουτεσαριφλίκι της Σπάρτης (διοικητής μουτεσαρίφης).

Εκκλησιαστικά βέβαια υπαγόταν στη μητρόπολη Πισιδίας.

Η μαρτυρία της Ζαφείρας Μαντενλόγλου πάρθηκε στον Πειραιά, το 1961, από τους συνεργάτες του «Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών» και βρίσκεται καταχωρισμένη στο β' τόμο της «Εξόδου» που κυκλοφόρησε το 1982.

Πραγματικά, όπως αφηγείται η Μαντενλόγλου, η ταλαιπωρία των Σπαρταλήδων υπήρξε πολύ μεγάλη. Ο ανα-

γνώστης θα πρέπει να διαβάσει σχετικά και το έργο: «Αναμνήσεις από την πατρίδα μου Σπάρτη Μ. Ασίας του Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου (έκδοση της Ενώσεως, 1990)].

**

...Από τότε που άρχισε ο μεγάλος πόλεμος του 1914 τα σπίτια μας άδειασαν από τους άντρες. Τους πήρανε στο στρατό, πήγανε στα αμελέ ταμπουρού.¹ Και μείναμε μόνες με τα μικρά παιδιά και τους γέρους, τους πολύ γέρους.

Ύστερα γύρισαν τ' αδέρφια μας στα 1918, γύρισαν τα παλικάρια του χωριού και τότε παντρεύτηκαν πολλά κορίτσια. Τότε παντρεύτηκα κι εγώ τον Ηλία. Είπαμε πως ησυχάσαμε, άνοιξε η καρδιά μας κι ελπίσαμε να ζήσουμε πάλι καλά. Δυόμισι χρόνια όμως κράτησε αυτό και στα 1921 βγήκε πάλι διαταγή απ' τον άτιμο τον Κεμάλ, να ορφανέψουμε πάλι τα ρωμέικα σπίτια. Από 10 χρονών αγόρια ως γέρους πολύ τους πήρανε όλους στην εξορία. Μείναμε έρημες πάλι στα σπίτια. Οι Τούρκοι, είναι αλήθεια, όχι μόνο δε μας επείραζαν αλλά μας έδειχναν καλοσύνη και φιλία.

Δυο χρόνια πάνω κάτω περάσανε έτσι. Είδηση δεν είχαμε απ' τους δικούς μας. Ό,τι μαθαίναμε απ' τον ένα και τον άλλο.

Σαράντα μέρες πριν τα Χριστούγεννα, αρχές Νοεμβρίου 1922, μας ειδοποίησε ο καίμακάμης πως έπρεπε να αδειάσουμε τα σπίτια μας και να φύγουμε όλοι. Θα πηγαίναμε στην Αττάλεια και από κει θα παίρναμε το πλοίο να πάμε στην Ελλάδα. Μας ήρθε ξαφνικό. Δεν ξέραμε, να χαρούμε που θα πηγαίναμε στην Ελλάδα, να λυπηθούμε που αφήναμε τον τόπο μας και το σπίτι μας και όλη μας τη ζωή; Σαν χαμένοι ήμαστε, δεν ξέραμε τι να σκεφτούμε. Ήμαστε μόνες, βλέπεις, με μωρά παιδιά στην αγκαλιά. Άντρες ό-

λοι όλοι στο Ουλούμπορλου ήτανε δύο γέροι άρρωστοι και τυφλοί.

Ο καϊμακάμης μας είπε ότι δεν μπορούμε να πάρουμε μαζί μας πράγματα αλλά ότι θα μπορούσαμε να τα πουλήσουμε. Δαχτυλίδια κι άλλα διαμαντικά αξίας καθώς και λίρες χρυσές δεν έκανε να βγάλουμε έξω. Αυτή ήτανε η διαταγή και θα μας κάνανε αυστηρό έλεγχο στην Αττάλεια πριν να μπούμε στα βαπόρι. Ο καϊμακάμης μάς αγαπούσε πολύ και ήθελε όπως όπως να μας βοηθήσει και να μην πάθουμε κακό. Και στους αγωγιάτες που ήρθανε μαζί μας πολλές φορές το είπε, πολύ να μας προσέξουνε να μη μας πειράξει κανείς. Και σ' εμάς, για το καλό μας έλεγε να φύγουμε κουρελιασμένοι, για να μην έχουμε φόβο στο δρόμο.

Όλοι οι Τούρκοι λυπόταν που θα φεύγαμε και δεν το πιστεύανε πως θα μείνουνε μόνοι τους. Όταν πηγαίναμε να τους πουλήσουμε τα πράματά μας έλεγαν: «Μην τα πουλάτε. Αφήστε τα να σας τα φυλάξουμε. Θα έρθετε πάλι κι εμείς θα σας τα δώσουμε όπως θα μας τ' αφήσετε.»

Κι αυτό αλήθεια το λέγανε, όχι από πονηρία. Πολλές γυναίκες σκάβανε σε κρυφά μέρη και κρύβανε λίρες και διαμαντικά με την ιδέα ότι θα γυρίσουνε πίσω και θα τα βρούνε.

Αυτό έκανε και η αδελφή του άντρα μου. Μάζεψε όλα τα χρήματά της και τα διαμαντικά της και τα έκρυψε σ' ένα λάκκο. Άμα το έμαθα εγώ πήγα πρωί πρωί στο σπίτι της και την έβαλα και τα έβγαλε και τα έκρυψε πάνω της. Δεν το πίστευα ποτέ πως μπορούσαμε να γυρίσουμε πίσω. Άλλη πατρίδα πια, και ό,τι κάνουμε εκεί.

Τα πράματά μας τα πουλήσαμε στους Τούρκους και πήραμε παγκανότες.

Με τα χρήματα αυτά μπορέσαμε και βγάλαμε εισιτήριο στο πλοίο, στην Αττάλεια, και ήρθαμε εδώ.

Φύγαμε με γαϊδούρια και κάναμε οχτώ ημέρες από το Ουλούμπορλου στην Αττάλεια. Εκεί πραγματικά οι Τούρκοι τζανταρμάδες² σε ψάχνανε ολόκληρη να μην έχεις μαζί σου λίρες και χρυσ αφικά. Πήρανε πολλά που βρήκανε. Και πολλοί όμως ήξεραν τον τρόπο και πλήρωναν τον Τούρκο και πήραν μαζί τους πολλές λίρες.

Το βαπόρι ήτανε τούρκικο και μας έφερε κατευθείαν στην Ελλάδα. Σ' άλλο μέρος δε σταματήσαμε. Μόνο από το Ουλούμπορλου ήμαστε μέσα. Από τη Σπάρτα και την Πάρλα δεν έφυγαν έτσι κανονικά όπως εμείς, αυτοί τράβηξαν πολλά.

Το πλοίο μας έβγαλε στις Σπέτσες, μείναμε δεκαπέντε μέρες εκεί, μας έστειλαν στο Κρανίδι κι εκεί κάναμε λίγους μήνες. Εκεί ήρθε και με βρήκε ο άντρας μου και μας πήρε και πήγαμε στην Ύδρα. Εκεί ήρθε και ο αδελφός μου από τη Σμύρνη. Αυτός εγκαταστάθηκε εκεί, έκανε και δικό του σπίτι κι έμεινε είκοσι χρόνια. Εμείς μείναμε τέσσερις πέντε μήνες και σηκωθήκαμε και φύγαμε και ήρθαμε εδώ στην Κοκκινιά. Στην Ύδρα ο τόπος δεν είχε νερό, οι άνθρωποι ήτανε φτωχοί, με δυσκολία έβρισκες ψωμί. Αν μέναμε εκεί θα πεθαίναμε. Όλοι φύγαμε - είχε από τη Σπάρτα και την Πάρλα οικογένειες - και οι πιο πολλοί πήγανε σ' ένα χωριό της Κοζάνης του Kütahya.

Εδώ αρχίσαμε πάλι απ' την αρχή, ο Ηλίας καλαϊτζής στους δρόμους, εγώ χαλιά στον αργαλειό και μεγαλώσαμε τα παιδιά μας και εμείς ζήσαμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Αμελέ ταμπουρού = τάγματα εργασίας, ουσιαστικά τάγματα εξόντωσης, θανάτου.

2 Τζανταρμάδες = χωροφύλακες.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΗΛΟΪΤΗΣ

Οδοιπορικόν (απόσπασμα)

[Ο Ιάκωβος Μηλοΐτης από την Πάτμο υπήρξε ένας ταξιδιώτης, ένας περιηγητής του 16ου αιώνα. Όργωσε κυριολεκτικά ολόκληρη την Ευρώπη, τη Μεσόγειο, τη Μικρασία. Σ' έναν πορτολάνο (ταξιδιωτικό χάρτη με διάφορες χρήσιμες, περιεκτικές πληροφορίες) της εποχής καταγράφει βιαστικά τις εντυπώσεις του. Το γεγονός ότι ενώ προσπερνά με 2-3 λέξεις πολιτείες μεγάλες, αφιερώνει σχεδόν μια παράγραφο για τη Σπάρτη, την οποία ονομάζει «Σπαρτά», όπως ακριβώς θ' άκουσε να τη λένε τότε, γιατί μετά, όπως ξέρουμε με την μεταφορά του τόνου γενικώς ονομαζόταν «Σπάρτα» (τα), κάτι θα σημαίνει.

Άλλωστε η ερευνητική του ματιά, παρά τον υπερβολικά ελλειπτικό του λόγο, δεν άφησε απέξω, εκτός της Σπάρτης, βέβαια, την Αττάλεια τα Βουρλά, τις Φώκαιες, τη Μαγνησία, τα Θείρα, τα (την) Κούλα, κ.λ.π. απόδειξη του ότι ξεχώριζε τις πολιτείες που είχαν έντονο το ελληνικό στοιχείο].

.....
Από την Αλεξανδρία έως πρώτη γης της ανατολής μία χώρα ονομάζεται Ατάλια, έστι πόρρω εκ της Αλεξανδρείας μίλια 450. Και εις την χώραν την Ατάλια έστι πολλοί χρι-

στιανοί Έλληνες, αλλά ου γινώσκουσι γλώσσα ελληνική· μόνον τούρκικη γλώσσα· και υπάρχουσι καλοί χριστιανοί και γραμματισμένοι γράμματα ελληνικά, τυπογραφία εκ της Βενετίας. Και εκ της Ατάλιας έσω της στερεάς δύο και ήμισυ ημέρας εις χώρα ονομάζεται Σπαρτά: και εις τα Σπαρτά πολλοί Χριστιανοί Έλληνες· ου γινώσκουσι γλώσσα ελληνική.

ΝΙΚΟΣ ΜΗΛΙΩΡΗΣ

Οι Σπαρταλήδες

[Ο Νίκος Μηλιώρης (Βουρλά, 1896 – Αθήνα, 1983) υπήρξε ασφαλώς μια από τις πιο δυναμικές παρουσίες του Μικρασιατικού Ελληνισμού στα μεταπολεμικά χρόνια. Ιστορικός συγγραφέας, λαογράφος, αισθαντικός λογοτέχνης άφησε αξιόλογο έργο όχι μόνο για τη γενέτειρά του, τα ηρωικά Βουρλά, αλλά και για τη μνήμη ολόκληρης της Ρωμιοσύνης της Ανατολής.

Τον είχα αποκαλέσει (το 1978) «κορυφαίο Μικρασιολόγο» και, αν και κάπως αδόκιμος, ο όρος, έγινε δεκτός και έκτοτε του απεδίδετο από πολλούς, διότι ανεδείκνυε την πολυσχιδή του δράση.

Πολυγραφότατος αλλά και ικανός με τα κοινά. Συμμετείχε σε κάθε δραστηριότητα των προσφύγων.

Μετά την αποστράτευσή του – συνταγματάρχης του Οικονομικού – έμεινε πολλά χρόνια στη Νέα Ιωνία, στην κατοικία που οι παλιοί θα θυμούνται, ακριβώς απέναντι από την κυρία είσοδο του ναού των Αγ. Αναργύρων. Υπήρξε εκ των στυλοβατών του «Ιωνικού Συνδέσμου» της Ν. Ιωνίας, μέλος της Συντακτικής Επιτροπής της «Μικρασιατικής Ηχούς» και των «Μικρασιατικών Χρονικών», μέλος στο «Συμβούλιο Στέγασης των προσφύγων», ιδρυτικό στέλεχος του «Εθνικού Μουσείου Ελληνισμού της Ανατολής» κ.λπ.

Ζώντας πολλά χρόνια στη Νέα Ιωνία, άνθρωπος με προοδευτικές ιδέες, κέρδισε την αγάπη των νέων λογοτεχνών. Μαζί με την γλυκυτάτη σύζυγό του, την ποιήτρια Ρίτα Μηλιώρη, είχαν δημιουργήσει στο σπίτι τους ένα στέκι ανήσυχων, δημιουργικών ανθρώπων, το περίφημο «Σαλόνι των Μηλιώρηδων».

Ανθολογούμε ένα σημείωμά του, με τον τίτλο «Σπαρταλήδες» που δημοσιεύθηκε στο φύλλο 855 του «Προσφυγικού Κόμου» (έτος 1947) και ένα κείμενο από το βιβλίο του «Μικρασιατικές Επιφυλλίδες» (Αθήνα, 1974), με τον τίτλο «Ο παπα-Ιωακείμ Πεσματζόγλου».

Ο Νίκος Μηλιώρης, όπως εξίσου κι ο Χρήστος Σολομωνίδης, (ο δεύτερος βέβαια Σμυρνιός), αν και μη Σπάρταλης, εγνώρισε καλά τους συμπατριώτες μας και πάντοτε έγραφε και μιλούσε γι' αυτούς με τα καλύτερα λόγια.

Θα ήταν παράλειψη αν στο «Ανθολόγιο Πισιδίας» δεν καταχωρίζονταν, έστω ενδεικτικά, και ορισμένα τέτοια δημοσιεύματα].

Δεν τους ήξαιρα. Ζούσαμε τόσο μακριά εκεί πέρα στην Μικράν Ασία, χωρίς καμμιά σχεδόν ευκαιρία επαφής, και ακόμα κάτω από συνθήκες ζωής, τελείως μπορούμε να πούμε διαφορετικές. Τους εγνώρισα όμως από κοντά και συνέζησα και συζώ μαζί τους πιά, χρόνια τώρα, τα χρόνια της προσφυγιάς μας. Δεν ξαίρω ακόμα καλά-καλά πώς ζούσανε στην παλιά τους πατρίδα. Μας υποσχεθήκανε να μας το πούνε αυτό στο βιβλίο ή και στα βιβλία που ετοιμάζουνε.

Ξαίρω όμως καλά πια τώρα τι είνε αυτοί οι Μικρασιάτες Έλληνες, σαν χαρακτήρες και σαν φυλετική ιδιοσυγκρασία.

Αποτελούν, είνε τόσο έκδηλο με ποικίλες εκφάνσεις αυτό, ένα από τα ζωτικότερα, τα δυναμικότερα και τα ευφυέστερα τμήματα του μικρασιατικού Ελληνισμού ειδικότερα, αλλά και του εθνικού μας συνόλου γενικότερα.

Πολλοί όταν ήλθαν εδώ πρόσφυγες δεν μπορούσαν να μιλήσουν διόλου τα ελληνικά και ακόμα οι περισσότεροι τα μιλούν με την ιδιότροπη χαρακτηριστική προφορά των παλαιών τουρκοφώνων.

Είχαν όμως μέσα τους κλεισμένη την Ελλάδα· την Ελλάδα αληθινά σαν ιδανικό ανώτερο, ιερό.

Πρακτικοί με μια καταπλήσσουσα επιδεξιότητα και ικανότητα προσαρμογής και επιτυχίας στα διάφορα επαγγέλματα, στις βιοτεχνίες, στο εμπόριο και στις επιχειρήσεις κάποιου ευρύτερου και σημαντικότερου κύκλου.

Συγχρόνως όμως και οραματιστές και οι απλοί και οι κοινοί άνθρωποι του λαού, αλλά και οι εξελιγμένοι, οι φτασμένοι σε κάποια περιοχή, με επιτυχίες αρκετές στις συγκεκριμένες επιδιώξεις της όποιας δήποτε δουλειάς τους· οραματιστές κάποιου άλλου σκοπού που βρίσκεται πάντα πιο ψηλά και πιο πέρα από αυτές τις συγκεκριμένες επιδιώξεις της καθημερινής τους ζωής.

Και τον οραματισμό τους τον ξεχωρίζουμε στην βαθιά και πηγαία θρησκευτικότητα τους, στην ακοίμητη νοσταλγία τους προς τη χαμένη δροσόλουστη, ροδοστεφανωμένη γενέτειρά τους, στη στενή και ενεργητική αλληλεγγύη τους, στην αγάπη τους προς τη μόρφωση και γενικώς τα ενδιαφέροντα τους για τα γράμματα και τις ηθικές αξίες.

Η προχτεσινή εορτή της Ενώσεώς τους στην Νέα Ιωνία υπήρξε μια ακόμα διαπίστωση και επιβεβαίωση του χαρακτηρισμού αυτού των Σπαρταλήδων προσφύγων, αποκαλυπτική ίσως για όσους δεν τους έχουν γνωρίσει και δεν τους έχουν προσέξει όσο τους αξίζει.

Ικανοποιηθήκαμε και εγκάρδια τους συγχαρήκαμε γι' αυτό, από την επιτυχημένη οργάνωση της εορτής τους, ενθουσιαστήκαμε ή καλλίτερα αισιοδοξήσαμε όταν ακούσαμε την ανάπτυξη ενός πολύ καλού προγράμματος σοβαρά και ευρύτερα εκπολιτιστικών μελλοντικών πραγματοποιήσεων.

Συγκινηθήκαμε όμως, κατάβαθα και ζωηρά και αυτό το θεωρώ ως το ωραιότερο απόχτημα από την προχτεσινή αυτή εορτή, όταν στα μάτια των πρεσβυτέρων από αυτούς, του Σεβάσμιου Σπάρταλη Δεσπότη και των άλλων κάπως γεροντοτέρων, είδαμε να ξαναζωντανεύη όσα χρόνια κι αν πέρασαν και δεν είχε λίγα πια τα χρόνια αυτά, το γλυκύτατο όνειρο, παντοτεινό ίνδαλμα της παλιάς τους ζωής, εκεί πέρα στην αξέχαστη πατρίδα και κοντά σ' αυτό όταν φάνηκε, απ' όλες τις ανάλογες εκδηλώσεις πως και τις ψυχές των νεωτέρων φλογίζει πάντα η ίδια πίστη που φλόγιζε και τις ψυχές των προγόνων τους.

Η πίστη προς την Ιδέα την Ελληνική προς την Αιωνιότητα και Ανωτερότητα της φυλής μας.

Άξιος ερμηνευτής αυτής της πίστεως, υπήρξε τελικά στην ίδια αυτή εορτή, ένας από τους πιο χαρακτηριστικούς εκπροσώπους των σημερινών μας εθνικών αγώνων, ένας Ακρίτας της Βορείου Ελλάδας μας, που βρέθηκε χτες μαζί μας και μας μίλησε με τον ένθεο παλμό του πιστού και του εθνικού μαζί δασκάλου και μάρτυρα, ένα διαλεχτό παιδί της Μικράς Ασίας από τα Σπάρτα της Πισιδείας κι αυτό ο βουλευτής Φλωρίνης κ. Περ. Ηλιάδης¹.

Οι Σπαρταλήδες πρέπει να το ομολογήσουμε αποτελούν ένα καύχημα, αλλά και ένα παράδειγμα σε πολλά, γι' όλους εμάς τους άλλους μικρασιάτες πρόσφυγες.

Ο παπα-Ιωακείμ

Ένας παπάς· αλλά πως τον αισθανόμαστε· πόσο μας έχει επιβληθεί.

Πέρασαν χρόνια από τότε που πρωτοθεμελιώθηκε ο προσφυγικός συνοικισμός των Ποδαράδων, η Νέα Ιωνία, όπως τη συνηθίσαμε πια και την ξαίρει τώρα το Πανελλήνιο. Πρώτος ανάμεσα στους πρώτους οικιστές της, θερμούργος εμπνευστής των ξεθεμελιωμένων που άρχισαν να στήνουν την καινούργια φωλιά τους. Και οι πατριώτες του, οι Σπαρταλήδες, τον θυμούνται και τον αναφέρουν, με μια ιδιαίτερη κυριολεκτικά εκτίμηση, με σεβασμό και με αγάπη πολύ πιο πριν, από μας από τους άλλους φυσικά, από τα χρόνια της «χαμένης πατρίδας», τον καιρό που στάθηκε ανάμεσά τους πραγματικός πνευματικός πατέρας, ποιμενάρχης αφοσιωμένος και ικανός, με κείνη τη δημιουργική σοφία και φρόνηση και την επιβάλλουσα δύναμη του οδηγού, ως την απόλυτη, την κατά πάντα αυταπάρνηση, στάθηκε παραστάτης και καθοδηγητής και στις καλές και στις κακές μέρες του ποιμνίου του. Γέρος τώρα, αποσύρθηκε πια από την ενεργό δράση του εκκλησιαστικού του λειτουργήματος. Γέρος – και ο Θεός ας τον πολυχρονίζει, του το ευχόμαστε μ' όλην μας την ψυχή – μα με γεράματα θαλερά, με καρδιά και πάλιν παλληκαριού, γενναία, θερμή και πρόθυμη· θα τον δούμε πάντα, εκεί, πρώτον το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης, το βράδυ αυτό το Μεγάλο αληθινά, το μοναδικό του Μεγάλου Πάθους του Θεού και Σωτήρος μας, του Μεγάλου Μυστηρίου της Θρησκείας μας, θα τον δούμε, μεγαλοπρεπής και σεβάσμιος, ιεροφάντης αληθινός, να βγαίνει από την Πύλη του Ιερού Θυσιαστηρίου των Αγίων Αναργύρων,

κρατώντας στα χέρια του, ο ίδιος πάντα, κάθε χρόνο, χρόνια τώρα, από τότε που πρωτοθεμελιώθηκε ο προσφυγικός συνοικισμός των Ποδαράδων, από τότε που ήταν ακόμη μια χαμηλή παράγκα σκεπασμένη με πισόχαρτο η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων, κρατώντας στα χέρια του με ομοίωμα του Εσταυρωμένου και να προχωρή σταθερά ανάμεσα στο πυκνότατο εκκλησίασμα.

«Σήμερον κρεμάται επί ξύλου», η φωνή του πρωτακούεται κραδαινόμενη και έτσι σαν απόκοσμη λigo, μέσα από το εσωτερικό του Θυσιαστηρίου, ως ότου βγει και απλωθεί βοερή και γεμίσει όλο τον ιερό χώρο κάτω από τους θόλους του Ναού. Τα κεριά, τα αναρίθμητα αναμένα κεριά τρέμουν στα χέρια των πιστών· τα μάτια βουρκώνουν· η ατμόσφαιρα γεμίζει από το δέος του Μυστηρίου, από την ταραχή της ομαδικής εξάρσεως. Και ο Παπα-Ιωακείμ προχωρεί.

«Λόγχη εκεντήθη ο Υιός της Παρθένου». Και η φωνή του χωρίς διόλου να πέφτει, παίρνει σιγά-σιγά μιαν ιερή, ζεστή, απλότητα, μιαν έκφραση όλο και περισσότερο κατανυκτική. Στα χέρια του, που αρχίζουν να τρέμουν τώρα, ίσως και από τα χρόνια, μα πιότερο από το εσωτερικό πάθος του μυσταγωγού, κρατά το ομοίωμα του Θείου Μάρτυρα πάνω στο Σταυρό Του, με χαρακτηριστικά πονεμένη, ευλαβική στοργή – αυτήν την αίσθηση την έχουμε όλοι μας εκείνη τη μεγάλη στιγμή – την στοργή, κάτι από την στοργή, την ανέκφραστη της Μάνας μπροστά στο τρομερό και άδικο συγχρόνως μαρτύριο του Παιδιού Της.

«Προσκυνούμεν σου τα Πάθη Χριστέ». Φθάνει στο τέρμα της η ιερή πορεία. Κάποιες στάλες ιδρώτα λαμπυρίζουν πια τώρα στο σεπτό μέτωπο του γηραιού ιεροφάντη και πάνω στα αραιά άσπρα του μαλλιά, έχουν πλέξει και σταματήσει μερικά άσπρα και κόκκινα πέταλα λουλουδιών.

Ο Παπα-Ιωακείμ εξεπλήρωσε και εφέτος το τάμα του, το χρέος του, προς το Χριστό.

Ευγνωμοσύνη του οφείλουμε και εμείς για το αναγάλιασμα που νιώσανε οι ψυχές μας, για το αναφτερούγισμά τους, χάρις και σ' αυτόν μέσα στους κόσμους του Μυστηρίου, μέσα στους κόσμους της Θείκης Παρουσίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

† Σπαρταλήδες βουλευτές στην Ελληνική Βουλή μέχρι σήμερα έχουν εκλεγεί οι αείμνηστοι Βασ. Αρτεμιάδης, Περ. Ηλιάδης και ο Λαζ. Εφραίμογλου.

ΠΕΤΡΟΣ ΠΛ. ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ

Οι πρώτοι δάσκαλοι μετά την Ελληνική Επανάσταση
του 1821 στη Σπάρτη Πισιδίας

[Ο Πέτρος Πλάτωνος Μισαηλίδης είναι δισέγγονος του μεγάλου διαφωτιστή του Μικρασιατικού Ελληνισμού, που διετέλεσε και για 3 χρόνια (1841-43) δάσκαλος στην Ελληνική σχολή της Σπάρτης, του Ευαγγελινού Μισαηλίδη. Ο συγγραφέας δημοσίευσε, σε πολλές συνέχειες, στην εφημερίδα “Προσφυγικός Κόσμος”, το 1983, αποσπάσματα από την ανέκδοτη, έως τότε, μελέτη του “ο τουρκόφωνος ελληνισμός της ανατολής”.

Τα κείμενά του κινούνται σε 2 βασικούς άξονες: α) την παρουσίαση της ζωής και του έργου του Ευαγγελινού Μισαηλίδη αλλά και του αδελφού του Μισαήλ Μισαηλίδη, που και αυτός υπηρέτησε ως δάσκαλος στη Σπάρτη, την ίδια περίπου εποχή με τον Ευαγγελινό, β) την προσφορά ορισμένων στοιχείων για την οργάνωση της ζωής στη Σπάρτη και κυρίως προ του 1875. Στην πρώτη ενότητα ο Πέτρος Πλ. Μισαηλίδης βιογραφεί τον προσπάππον του Ευαγγελινό με πάρα πολλά στοιχεία για την πολυσήμαντη ζωή του στα διάφορα κέντρα του Μικρασιατικού και παροικιακού Ελληνισμού (Κων/πολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια). Στη δεύτερη ενότητα ο Π. Μισαηλίδης, αφού έχει τελειώσει με τη ζωή και το έργο των αδελφών Ευαγγελινού και Μισαήλ πα-

ρέχει ορισμένα στοιχεία για τη γενική εικόνα της ζωής στη Σπάρτη, ιδιαίτερα των προ του 1875 χρόνων. Ίσως εδώ να έχουμε κάποια επικάλυψη μέσα από τις ανάλογες εργασίες του Σακκάρη, του Τσακίρη και άλλων, αλλά έχει σημασία και η οπτική γωνία από την οποία καθένα βλέπει τα πράγματα και τι περισσότερο αναδεικνύει.

Ο Πέτρος Μισαηλίδης ο οποίος δεν είναι βέβαια Σπάρταλης εκκινώντας ίσως και από κάποιες πικρίες του προσπάππου του κριτικάρει αυστηρά τον τρόπο οργάνωσης της κοινοτικής, ζωής στη Σπάρτη, περίπου κατά τον τρόπο που το ίδιο κάνει, με περισσότερο τακτ είν' η αλήθεια, ο Σακκάρης. Οι αναφορές στην απαιδευσία των κληρικών και των δημογερόντων, δεν στερούνται βάσεως. Διαχρονικά όμως, στη γενικότερη θεώρηση της προσφοράς τους νομίζω ότι κληρικοί και δημογέροντες δικαιώνονται, αν λάβει κανείς υπόψη τις δυσμενέστατες συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβίωνε η ελληνική Χριστιανική κοινότητα της Σπάρτης και το γεγονός ότι, παρά την τουρκοφωνία, ο εθνισμός των ελλήνων κατοίκων διατηρήθηκε στο πιο ψηλό βαθμό.

Ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης γεννήθηκε το 1820 στα Κούλα (την αρχαία Κολόη της Φρυγίας). Πέθανε στην Πόλη το 1890.

Σπούδασε στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και μετά στην Άνδρο στο ονομαστό σχολείο του Θεόφιλου Καΐρη, για να ολοκληρώσει τις σπουδές του στη Φιλοσοφική σχολή του Παν/μίου της Αθήνας. Αφού εργάστηκε για λίγο ως διερμηνέας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Αλεξανδρείας ήρθε προσκαλεσμένος του μητροπολίτη Πισιδίας, Γεράσιμου ν' αναλάβει τη διεύθυνση της Ελληνικής σχολής της Σπάρτης, το 1841, όπου εργάστηκε μαζί με τον αδελφό του για 3 χρόνια.

Συνδέθηκε στενά με τους Σπαρταλήδες. Τους αγάπησε αλλά κι αυτοί τον τίμησαν στα κατοπινά χρόνια, όταν αυτός μεν από τη Σμύρνη και τη θέση του ως διευθυντής μιας πο-

λύ μεγάλης εφημερίδας, της “Ανατολής”, βοηθούσε στην πρόοδο των εκπαιδευτικών πραγμάτων της Σπάρτης, αυτοί δε τον αναδείκνυαν ως εκλέκτορά τους στην εθνοσυνέλευση εκλογής Οικουμενικού Πατριάρχη, το 1884 και το 1887. Ο Ευαγγελινός διακρίθηκε κυρίως ως συγγραφέας. Εγγραψε 250 περίπου βιβλία “ελληνικά” και τουρκόφωνα (στην καραμανλήδικη, διάλεκτο, ανάμεσά τους και το κλασσικό “Ταμασάι Ντουνγιά βε Δζεφακιάρ ου Δζεφακές” δηλαδή: “το θέαμα του κόσμου κι ο Πολύπαθος”, έργο 4/τομο, με 1086 σελίδες που εκδόθηκε το 1871 – 72 στην Πόλη. Ο τρίτος τόμος του έργου είναι αφιερωμένος στον Σπάρταλη δημογέροντα Τζοτάν Παπά)...

Το έργο αυτό του Ευαγγελινού, μυθιστόρημα με πολλή φαντασία και δράση σε διάφορα μέρη και κυρίως τη Μικρασία, κατεξοχήν συνδέεται με τη Σπάρτη, αφού στο μύθο του εμπλέκονται ο Χατζητριαντάφυλλος Ελλέζογλου, ο γνωστός Σπάρταλης φιλικός που μεταμφιεσμένος σε Χότζα έκανε πολλά ταξίδια κι απελευθέρωνε Έλληνες αιχμαλώτους από τις μάχες του 1821 και ο Ιωάννης από την Αθήνα, ο πρώτος σπουδαίος δάσκαλος της Σπάρτης και μετέπειτα μητροπολίτης Σμύρνης που προσποιούμενος τον ιμάμη περιφερόταν τις επαρχίες της Πισιδίας, του Αϊδινίου και του Ικονίου κι απελευθέρωνε Έλληνες¹.

Ο Ευαγγελινός θεωρείται ως μια από τις μεγαλύτερες μορφές του Ελληνικού διαφωτισμού στη Μ. Ασία, κατά τον 19ο αιώνα. Το έργο του βρίσκεται συνεχώς στην επικαιρότητα και μελετάται στην Τουρκία].

**

Τότε προσκαλεσμένος ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης από τον φιλόμουσο Μητροπολίτη Πισιδίας Γεράσιμο (1835-1845)

ατταλειώτη, στην ανασυστημένη στη Σπάρτη της Μ. Ασίας από τον ίδιο και από έγκριτους κατοίκους της “Ελληνική Σχολή” ανέλαβε την οργάνωση και διεύθυνσή της, επιτυγχάνοντας στο τρίχρονο διάστημα της εκεί θητείας του (1841-1843) εξαιρετική πρόοδο στη μάθηση, από τους τουρκόφωνους μαθητές του, του ελληνικού λόγου, τόσο στην έκφραση της ομιλούμενης νεοελληνικής όσο και στην κατανόηση της λόγιας ελληνικής των γραπτών κειμένων.

Ύστερα όμως από τρία χρόνια αποδοτικής συστηματικής λειτουργίας των σχολείων της Σπάρτης, ανάμεσα στους κατοίκους της δημιουργήθηκαν έριδες γύρω από την αναγκαιότητα και τη διατήρηση της. “Ελληνικής Σχολής” τους, γιατί η φοίτηση σ’ αυτή μεγαλωμένων παιδιών τους, στερούσε στους περισσότερους γονιούς τη χρειαζόμενη στις δουλειές τους βοήθεια, με το φόβο ακόμα και ολότελα να τη χάσουν όταν χάρη στα γράμματά τους στραφούν σε άλλους επαγγελματικούς προσανατολισμούς.

Ακόμα ξεσηκώθηκαν και οι δημογέροντές τους, που καθώς οι περισσότεροί τους ήταν απαίδευτοι, μα θεοσεβούμενοι σαν Ανατολίτες που ήσαν, έδιναν μεγαλύτερη σημασία και φροντίδα στις θεόρατες και πάρα πολλές για τον τόπο τους εκκλησίες παρά για τα χρειαζούμενα για την προαγωγή των παιδιών τους σχολεία, επειδή η συντήρηση των σχολείων στερούσε τις εκκλησίες από σημαντικό μέρος των εισοδημάτων τους. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του φιλόμουσου ιεράρχη τους Γερασίμου και των προοδευτικών κατοίκων της Σπάρτης, δημογέροντες, επίτροποι εκκλησιών και ένα μέρος λαού κατάφεραν τελικά να κλείσουν την “Ελληνική Σχολή” της Σπάρτης, με τον τελειωμό της σχολικής χρονιάς του 1843, διατηρώντας μόνο την “Αλληλοδιδασκτική Σχολή” τους, που με τις δικές

τους αντιλήψεις ήταν αρκετή για τον τόπο τους.

Η παραμονή του Ευαγγελινού Μισαηλίδη στη Σπάρτη στο τρίχρονο διάστημα της θητείας του στην εκεί “Ελληνική Σχολή”, έδωσε την αφορμή στο ανήσυχο πνεύμα του να προβληματισθεί και με τη δημοσιογραφία στέλνοντας ανταποκρίσεις του στην εφημερίδα της Σμύρνης “Αμάλθεια” και τελικά να ενταχτεί οριστικά στο δημοσιογραφικό λειτούργημα.

Ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης και μακρυά ακόμα της Σπάρτης διατήρησε στενούς τους δεσμούς του μ’ αυτήν σ’ όλη του τη ζωή και το σχετικό του το ενδιαφέρον τακτικό το εξέδηλωνε από τις στήλες της “Ανατολής” απ’ όπου και έδωσε και αγώνες σκληρούς για τα προβλήματα της Σπάρτης και της Πισιδίας γενικότερα, με ιδιαίτερη έμφαση και προσοχή στα εκπαιδευτικά του τόπου ζητήματα. Ακόμα και στη μεγάλη πνευματική εξόρμηση του Ελληνισμού, που από το 1861 ακολούθησε τις ευεργετικές στους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θεσμικές της Πολιτείας μεταρρυθμίσεις του Σουλτάν Αμπδούλ Μετζήτ με το “χαττ-χουμαγιούν” της 18) 1.3.1856, όπου και ο ίδιος με την εφημερίδα του “Ανατολή” ενεργά συμμετείχε, συντέλεσε καθοριστικά με τις επίμονες προτροπές του και την πρακτική συμβολή του να ιδρυθούν και λειτουργήσουν στη Σπάρτη:

Παρθεναγωγείο από το 1869

Φιλόπτωχη Αδελφότητα από το 1870

Αναγνωστήριο με τίτλο “Η Φιλομάθεια” από το 1872...

...που του δώρισε και βιβλία των δικών του εκδόσεων όπως και τακτικά του έστελνε το φύλλο της εφημερίδας του “Ανατολής” και που κάηκε στα 1877 στη μεγάλη φω-

τιά της Σπάρτης μαζί με τους 500 τόμους της βιβλιοθήκης του, που ως τότε είχε αποκτήσει.

Η πρόωρη, στο πεντάχρονο μόλις διάστημα δράσης της, καταστροφή της “Φιλομάθειας”, που ήταν λέσχη φιλολογική με πολιτιστική, εξαρχής, διασύνδεση συνεργασίας της με τον πολύ αξιόλογο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο “Ομηρος” Σμύρνης, ήταν πραγματικά απώλεια στην πνευματική ανάπτυξη της Σπάρτης.

Μα και στο πασίγνωστο και πολυδιαβασμένο από τους Ανατολίτες για τις κοινωνικές του αλήθειες, τα φιλοσοφικά του διδάγματα και τις ωφέλιμες γνώσεις του ηθογραφικού μυθιστόρημά του “Το Θέαμα του Κόσμου και ο Δυνάστης του Αδύναμου” ή κι αλλιώς “Ο Πολύπαθος”, που έκδοσε στην Πόλη στα 1872, κείμενα του αναφέρονται σε τοπογραφικά, ιστορικά και λαογραφικά θέματα της περιφέρειας της Πισιδίας όπως ο ίδιος τα περιγράφει... Και αφιερώνει: “Σε ένδειξη εκτίμησης της φιλίας μας που διατηρούμε από τον καιρό που για τρία χρόνια έκαμα το δάσκαλο στη Σπάρτη και για τις υπηρεσίες που προσφέρατε στην εφημερίδα μου “Ανατολή” από την έκδοσή της για το φωτισμό της Ανατολής, αφιερώνω σε σας τον τρίτο αυτόν τόμο του βιβλίου μου “Το Θέαμα του Κόσμου” και παρακαλώ γι’ αυτό να δεχθήτε αυτή την προσφορά μου.

Κωνσταντινούπολις Ιούλιος 1872

Ο εκδότης της εφημερίδας “Ανατολή”

Ευαγγελινός Μισαηλίδης.

Με την ευκαιρία της αναφοράς μας στο βιβλίο αυτό του Ευ. Μισαηλίδη παραδίνουμε σους ιστοριοδίφες της Μικρασιατικής Σπάρτης και τα ονόματα σπαρταλήδων συνδρομητών, όπως είναι δημοσιευμένα σε σχετικό πίνακα, που ίσως να έχουν τη σημασία τους στην ιστορία του τό-

που τους της εποχής εκείνης: Βασίλειος Τέχρα ογλού, Θοδόσιος Ελλέζ ογλου της γνωστής φιλοπάτριδας και μυημένης στον αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας οικογένειας της Σπάρτης, Κοσμάς Ευσταθίου, Πετράκης Μπαλλή, Χατζή Σάββας Τζοδάν μπαμπά σημαίνων προύχοντας και κοινοτικός άρχων, ο ιδρυτής του Πτωχοκομείου Σπάρτης και Χαράλαμπος Χατζή Κεχαγιά ογλού και μαζί και το όνομα του αναφερόμενου στο κείμενο του βιβλίου σελ. 364 σπάρταλη φιλικού με ενεργό δράση Τριανταφύλλου (Χαδζή Γκιουλλέ), που τον γνώρισε και ο ίδιος ο Ε. Μισαηλίδης από το διάστημα που έκανε στη Σπάρτη δάσκαλος.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Στο τεύχος 24 (1999) της «Σπάρτης της Ανατολής» δημοσιεύθηκε μετάφραση αποσπάσματος του «Πολύπαθου» που αναφέρεται στη ζωή του Χατζητριαντάφυλλου, με τον τίτλο: «Οι τρεις επισκέπται».

ΚΟΣΜΑΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Ιεροί Ναοί της πατρίδος μου

[Το κείμενο αυτό είναι η τρίτη συνέχεια και μέρος της πέμπτης από σειρά 6 περιγραφών που υπογράφοντας με το αρχικό γράμμα Χ. (Χατόγλου) είχε δημοσιεύσει ο Κοσμάς Νικολαΐδης στην εφημερίδα “Προσφυγικός Κόσμος”, το 1954, ύστερα από το πρώτο ταξίδι των Σπαρταλήδων στην αξέχαστη πατρίδα. Η σειρά των 6 αυτών δημοσιευμάτων είχε τον τίτλο: “Πώς είδα μετά τριάκοντα δύο έτη τη Σπάρτη της Μ. Ασίας”.

Ο Κοσμάς Νικολαΐδης είχε πολλές φορές από το βήμα της Ενώσεως Σπάρτης ομιλήσει για τις εκκλησίες της πατρίδας. Ήταν το αγαπημένο του θέμα. Την 10/ετία του '80 έγιναν πολλά ταξίδια Σπαρταλήδων στην αξέχαστη πατρίδα. Ο Β. Βογιατζόγλου και ο Χάρης Σαπουντζάκης περιγράφουν την κατάσταση των εκκλησιών που σώζονται (των δύο εκκλησιών της Παναγίας: Γενεθλίων και Εισοδίων, τα λείψανα του ναού του Αγ. Γεωργίου, τις 3 κολώνες της Κοιμήσεως και τα κάποια σπαράγματα του ναού των Αγ. Αναργύρων. Ο Χάρης Σαπουντζάκης (που επισκέφθηκε 3 φορές τη Σπάρτη) αναφέρεται και στον υπόγειο ναό του Αγ. Παντελεήμονος που ανακάλυψαν στο τελευταίο τους ταξίδι (1989). Βέβαια τίποτε δε θυμίζει την παλιά τους αίγλη. Καταρειπωμένοι οι δύο ναοί και καθημαγμέ-

νοι. Δεν ήταν πια αποθήκες του στρατού, αλλά ακόμη χειρότερα ήταν σκουπιδότοποι. Όμως σήμερα (2000) η Τουρκική Κυβέρνηση αναπαλαίωσε τους δύο αυτούς ναούς. Εξέλιξη πολύ σημαντική που ως ένα βαθμό οφείλεται και στις παρεμβάσεις της Ενώσεως και του Δ. Συμβουλίου της. Και αφού το 1989 πραγματοποιήθηκε άτυπη θεία λειτουργία στη Μητρόπολη από τους προσκυνητές Σπαρταλήδες, τώρα με τις ενέργειες που γίνονται είναι δυνατόν να έχουμε και πιο επίσημους εορτασμούς. Υπάρχει επικοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις τοπικές αρχές και αναμένονται εξελίξεις που θα ικανοποιήσουν το θρησκευτικό αίσθημα όλων (Μάιος 2000).

Ο Κοσμάς Νικολαΐδης γεννήθηκε στη Σπάρτη της Μ. Ασίας το 1901. Ο πατέρας του Νικόλαος Χατόγλου ασχολείτο με το εμπόριο στο Ντιναίρ.

Συνελήφθη και αυτός, όπως όλοι οι άνδρες της Σπάρτης και όδευσε στη μακρά θανατηφόρα πορεία των ταγμάτων εργασίας, ως τα βάθη της Ανατολικής Τουρκίας.

Ήλθε στην Ελλάδα μέσω του Ερυθρού Σταυρού από τη Συρία. Στην αρχή έδωσε εξετάσεις και επέτυχε στην Σχολή Αστφυλάκων της Κέρκυρας. Μετά όμως παραιτήθηκε και ασχολήθηκε με το εμπόριο.

Υπήρξε εκ των ιδρυτικών μελών της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας και αντιπρόεδρος της πρώτης της διοικήσεως.

Μετά τον πόλεμο διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην εξέλιξη του Συλλόγου, αφού διαδεχθείς τον Νικ. Χατζησταθόγλου παρέμεινε στην προεδρία του Συλλόγου περισσότερο από 20 χρόνια (1962-1985), στο διάστημα των οποίων έγιναν σημαντικά βήματα προόδου.

Ο Κ. Νικολαΐδης διετέλεσε ακόμη πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Ν. Ιωνίας (1950-1954), ενώ αμέσως με-

τά έθεσε υποψηφιότητα δημάρχου, αλλά δεν εξελέγη. Είχε το χάρισμα της ευγλωτίας. Διηγείτο με ξεχωριστό τρόπο όλη την τραγωδία του ξεριζωμού και κυριολεκτικά συνήρπαζε το ακροατήριό του.

Πέθανε στην Ν. Ιωνία, το 1987, αφού ήδη είχε ανακηρυχθεί επίτιμος πρόεδρος του Συλλόγου].

**

...Εκεί που ήτο άλλοτε η εξοχική Εκκλησία των Αγίων Αναργύρων είναι τώρα αμπέλι όπως και το παρακείμενον νεκροταφείον. Εις την γωνιά των αμπελιών βρίσκεται μια πέτρα κοίλη, το μόνο που σώζεται από την Εκκλησία, εις την κοιλότητα της οποίας γεμίζανε νερό και διαβάζανε αγιασμό ευσεβείς προσκυνηταί εις εκείνα τα αξέχαστα χρόνια. Η όλη έκτασις όπου κάθε Κυριακή και εορτή μαζευότανε τόσοσ κόσμος εορταστών και εκδρομέων, τώρα είναι έρημος και εγκαταλελειμμένη, διατηρούνται μόνον μερικά δένδρα από την ωραία δενδροστοιχία η βρύση και αυτή ημικαστραμμένη. Με τας νοσταλγικάς αναμνήσεις των παιδικών και μαθητικών μας χρόνων, όπου πότε από τους γονείς μας, πότε από τους διδασκάλους μας ωδηγούμεθα εκεί δια περίπατο και δια γυμναστικές επιδείξεις, απεχωρίσθημεν και από τους Αγίους Αναργύρους και περιεργαζόμενοι τα διάφορα σπίτια γνωστών και φίλων μας όσα διατηρούνται και επισημαίνοντας τας θέσεις όσων κατεδαφίσθησαν, φθάσαμεν εις τον ιερόν Ναόν της Γεννήσεως Θεοτόκου, που ήτο ως γνωστόν και ο Μητροπολιτικός Ναός της Πατρίδος μας. Ένας στρατιώτης σκοπός μας πληροφορεί ότι είναι στρατιωτική αποθήκη. Ως κτίριο διατηρείται σε αρκετά καλή κατάστασι, όπως επίσης σώζονται ο άμβων, το τέμπλο με μερικές μικρές εικό-

νες. Το ίδιο, στρατιωτική αποθήκη είναι και ο Ιερός Ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου, διατηρούμενος και αυτός σε σχετικώς καλήν κατάστασιν, έχουν όμως αφαιρεθεί, το ωρολόγι και η καμπάνα του.

Την ψυχικήν κατάστασιν εις την οποίαν ευρισκόμεθα, και την συγκίνησιν που μας κατείχε, αποχωριζόμενοι από τα ιερά αυτά κτίσματα δεν έχω την δύναμιν να περιγράψω, αφήνω να μαντεύσουν οι αγαπητοί μου αναγνώσται. Μετ' ολίγον βρεθήκαμεν εις την περιοχὴν που ἄλλοτε ἦσαν αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Αγ. Γεωργίου καὶ Ἰωάννου Προδρόμου καὶ το παρεκκλήσι τῆς Τσοῦκκα – Παναγιά. Γυρίζαμεν αρκετὴν ὥραν δια νὰ προσανατολισθῶμεν, ἐπιτέλους διαπιστώσαμεν ὅτι, ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ Ναοῦ τοῦ Αγ. Γεωργίου ἔχουν κτίσει σπῆτι καὶ μόνον ὁ χώρος τοῦ Ἱεροῦ (τοῦ αγ. Βήματος) κάτω χαμηλὰ ἐμείνε ἀσκεπής δια νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ἐκεῖ ἦτο ὁ παλαιὸς ναὸς τοῦ Αγ. Γεωργίου με τὸ ἀμυθῆτου καλλιτεχνικῆς ἀξίας τέμπλο τοῦ ποῦ ἦτο ἀριστούργημα λεπτῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης. Τί ἀπέγινε: κανεὶς δὲν ξέρει. Ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην, τὸν Ἅγιον Εὐστάθιον, τὸν Ἅγιον Φίλιππον δὲν σώζεται τίποτε, οὔτε τὸν χώρο ὅπου ἦσαν κτισμένα δὲν μπορέσαμεν νὰ βρούμεν. Ἐκεῖ ποῦ ἦτο ὁ ἱερός ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν εἶναι τώρα κτισμένο ἓνα νεόδμητο τζαμί, ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον σώζεται τὸ περιτοίχισμα τῆς αὐλῆς καὶ ὅλος ὁ χώρος εἶναι γεμάτος με λιγνίτην τοῦ παρακειμένου εργοστασίου.

Με τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ χώρου ὅπου ἦτο κτισμένος ὁ ἱερός καὶ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ Αγίου Νικολάου ἐτελείωσε τὸ προσκύνημα τῶν ἱερῶν μας ναῶν καὶ τῶν τάφων τῶν γονιῶν καὶ προγόνων μας, ποῦ ὡς γνωστόν ἦσαν εἰς τὰ προαύλια τῶν Ἐκκλησιῶν μας καὶ τὸ προσκύνημα τῶν ὁποίων ἦτο ἓνας ἀπὸ τοὺς κυρίους λόγους τῆς ἐκδρομῆς μας, ἀν καὶ τάφοι ὅπως τοὺς ἀφήσαμεν δὲν ὑπάρχουν, ἔχουν αφαιρε-

θεί και τα μάρμαρα και οι πέτρες, με τας επιγραφάς, που ήσαν τοποθετημένοι επ' αυτών...

Εις το προηγούμενον σημείωμα μου της παρελθούσης εβδομάδος, είχα αναφέρει ότι από τα υλικά της κατεδαφισθείσης Εκκλησίας Κοιμήσεως Θεοτόκου του Έμρε, είχαν κτισθή τρεις μεγάλοι οικοδομαί, μια των οποίων ήτο και το “Τζουμχουριέτ μεκτεπί” μας είχαν δε πληροφορήσει ότι μία μεγάλη αίθουσα της σχολής αυτής ήτο μουσείον περιέχον εκκλησιαστικά κειμήλια. Απετάθημεν εις τον κ. Δήμαρχον Σπάρτης και τη ευγενεί φροντίδι του κατορθώσαμεν να επισκεφθώμεν την τελευταίαν ώραν προ της αναχωρήσεώς μας εκ Σπάρτης, αυτήν την Σχολήν, όπου μας ανέμενον άλλαι συγκινήσεις. Οι εξωτερικοί τοίχοι της σχολής είναι κτισμένοι από “κιοφκέδες” της εκκλησίας δια την κυρίαν είσοδον εχρησιμοποιήθησαν τα μάρμαρα που εκόσμουν τας εισόδους της εκκλησίας. Προχωρήσαμεν κάτω στην σκάλα μια κολυμβήθρα ποιος ξέρει από ποια εκκλησία και πόσοι από μας βαπτισθήκανε σ' αυτήν μέσα τώρα χρησιμεύει δια να λοιώνουν ασβέστη μέσα! Ανεβήκαμεν επάνω και όταν ωδηγήθημεν εις την μεγάλην αίθουσα μείναμε εκστατικοί προ του θεάματος ενός τέμπλου καλλιτεχνικωτάτου και διατηρουμένου εις αρίστην κατάστασιν, ήτο δε το τέμπλο του Ιερού Ναού Ταξιαρχών. Έχουν αφαιρεθεί οι εικόνες των αγίων μας και εις τα θέσεις των είναι τοποθετημένοι φωτογραφίαι και σκίτσα των διαφόρων Σουλτάνων. Μείναμεν αρκετήν ώραν θαυμάζοντας το απaráμιλλο εκείνο αριστούργημα, που ποιος ξέρει ποιοι ικαναί χείρες υπομονετικών καλλιτεχνών το είχαν δημιουργήσει!

Καθ' όλην την διαδρομήν μας εις τας συνοικίας και προ παντός όταν περνούσαμεν από τους προς τας ελληνικάς συνοικίας δρόμους, οι Τούρκοι συμπατριώται μας, μας υ-

ποδέχοντο με χαρά και με συγκινητικές εκδηλώσεις, κλαίοντας πολλάκις μας προσκαλούσαν να μπούμε στα σπίτια τους, να ξεκουρασθούμεν λίγο να μας προσφέρουν κανένα αναψυκτικό κλπ., με ενδιαφέρον ρωτούσαν ο καθένας και η κάθε μια δια τους γνωστούς και γείτονες των, πολλές φορές βρισκόμεθα περικυκλωμένοι, προπαντός από γυναικούλες που όλο και κάτι ήθελον να μάθουν δια τις παληές των γειτόνισσες και φίλες. Όταν για μια στιγμή τις ερώτησα πως δεν μας ξεχάσατε; Πώς να σας ξεχάσωμεν; αφού το ψωμί το δικό σας τρώμε ακόμη, από την τέχνην που μας είχατε μάθει (την ταπητουργίαν) συντηρούμεθα ακόμη, ήτο η απάντησις των, ειλικρινής και αυθόρμητος.

Μια μέρα επιστρέφοντας στο ξενοδοχείο που μέναμε, είδαμε καμμιιά δεκαπενταριά χωρικούς που εκάθηντο εις το κάτωθι του ξενοδοχειακού καφεενείον, μόλις μας είδαν σηκωθήκανε όλοι και με το “χος γκελτιγνίζ” μας χαιρέτισαν, αφού ανταλλάξαμεν λίγα λόγια φιλοφροσύνης, τους αποχαιρετήσαμεν δια να φύγωμεν, αλλά μου πιάνει τότε τα δυο μου χέρια ο γεροντότερος, ο οποίος όπως μάθαμεν αργότερα ήτο ο μουχτάρης (ο Πρόεδρος) του χωριού των και μας λέγει: «πού πάτε; ημείς δια σας ήλθαμεν, θα πάμε στο χωριό μας.” Ήσαν από το Ιλαβούς (όπου ήτο και το αγίασμα των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης μαρτύρων) “πρέπει να έλθετε και στο χωριό μας, δεν θα πάτε στο “Αϊ Κυργιός”; Τα ίδια λόγια επαναλάμβανον και οι άλλοι με την επιμονήν τους μας απέσπασαν την υπόσχεσιν ότι θα έλθωμεν την άλλην ημέραν να τους δούμεν στο χωριό τους.

Και πράγματι την άλλη μέρα 16 εκδρομείς με τρία αυτοκίνητα πήγαμε στο Ιλαβούς, αλλά κάπως αργά προς το βράδυ. Μόλις φθάσαμεν, η πρώτη μας δουλειά ήτο, συνοδεία χωρικών, να ανεβούμε στο Αγίασμα, που αναφέ-

ραμεν ανωτέρω, αλλά λόγω του ανωμάλου εις ανηφόραν του εδάφους, μόλις επτά κατορθώσαμεν να φθάσωμεν στην κορυφή, όπου εξακολουθεί να πηγάζη και να τρέχη το ξακουστό εκείνο νερό, κρύο σαν του πάγου, χίλια επτακόσια και πλέον χρόνια από τότε που ανέβλυσε.

Εδώ χρειάζεται να γραφούν ολίγα τινά δια το αγίασμα αυτό. Κατά την χριστιανικήν παράδοσιν οι άγιοι Μάρτυρες Ιουλίττη μετά του τριετούς παιδιού της Κηρύκου καταδιωκόμενοι από τους ειδωλολάτραις διώκτας των, έφθασαν μέχρις εκεί στην κορυφή του βουνού και επειδή διψούσαν το παιδί έκλαιε και κτυπούσε το πόδι του ζητώντας νερό, και η μάνα του το παρηγορούσε ότι ο Χριστούλης των θα φρόντιζε για νερό. Και τότε ως, εκ θαύματος, εκεί που πατούσε το παιδί ανέβλυσε κρύο νερό και εδροσίστησαν και το νερό αυτό εξακολουθεί να πηγάζη και να τρέχη έκτοτε.

Η μνήμη των αγίων Κηρύκου παιδός της Ιουλίττης Μαρτύρων εορτάζεται την 15 Ιουλίου εκάστου έτους.

Προς της εκριζώσεώς μας από την πατρίδα όταν είμεθα εκεί, κάθε χρόνο από την προηγούμενη ημέρα την παραμονή δηλαδή της εορτής μετέβαινον πολλοί προσκυνηταί από την Σπάρτην και από τα περίχωρα με ένα ιερέα και αφ' εσπέρας ετελείτο έσπερινός και την άλλη μέρα το πρωί όρθρος και θεία λειτουργία, εκεί κοντά στην πηγή επί των ερειπίων παλαιάς εκκλησίας, (ίσως να υπάρχη εκεί και κανένα Μοναστήρι διότι και η τοποθεσία είναι πολύ κατάλληλος δια Μοναστήρι). Διαρκούσης της θείας λειτουργίας άρχιζαν και δυνάμωναν τα νερά ώστε καθ' όλον το μετέπειτα διάστημα μέχρι του χειμώνας με το νερό αυτό επότιζον οι χωρικοί τα περιβόλια και τους λαχανοκήπους των.

Το 1921 μετά την εκτόπισιν του ανδρικού πληθυσμού

της Σπάρτης εις το εσωτερικόν προς τας ανατολικάς επαρχίας, εις την Σπάρτην είχαν μείνει τα γυναικόπαιδα με ολίγους γέροντας. Φυσικά τα γυναικόπαιδα δεν μπόρεσαν να πάνε όπως κάθε χρόνο στο Αγίασμα του “Αϊ-Κηργιός” το νερό δεν δυνάμωσε και τα περιβόλια και οι λαχανόκηποι ξεραθήκανε, διότι δεν ποτισθήκανε.

Το επόμενο έτος αντιπροσωπεία χωρικών επεσκέφθη τον Αρχιερατικόν προϊστάμενον της Σπάρτης Αιδεσιμώτατον ιερέα Πάτερ Ιωακείμ Πεσματζόγλου (που χάρις στην διακρίνουσαν αυτόν ικανότητα και διπλωματικότητα, την αυτοθυσίαν και την προς το καθήκον του προσήλωσιν, κατώρθωσε να οδηγήση και να φέρη εις Ελλάδα το πνευματικό του ποίμνιον, τα γυναικόπαιδα μας χωρίς να πάθουν το παραμικρόν) και τον παρεκάλεσαν όπως έλθουν και πάλιν όπως πριν και διαβάσουν εις το αγίασμα δια να δυναμώση το νερό. Η ιδία επιτροπή επεσκέφθη και τον κ. Νομάρχην και τον παρεκάλεσε όπως φροντίση και έλθουν οι Χριστιανοί και διαβάσουν, τονίζοντες ότι επειδή δεν ήλθαν πέρυσι, δεν δυνάμωνε το νερό και οι κήποι των εξηράθησαν. Ο Νομάρχης κάλεσας τον Αιδεσιμώτατον Αρχιερατικόν προϊστάμενον του συνέστησε όπως δεχθή την παράκλησιν των χωρικών, και του υπέσχθη ότι θα λάβη όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα ασφαλείας των προσκυνητών. Η επίμονος παράκλησις των χωρικών έφερε το ποθούμενον αποτέλεσμα την παραμονήν της εορτής μετέβη στο αγίασμα συνοδευόμενος από πεντηκοντάδα γυναικών ο αείμνηστος Ιερεύς Πάτερ Άνθιμος και ετέλεσε εσπερινόν και Λειτουργίαν και το νερό δυνάμωσε πάλιν προς μεγάλην χαράν και ευγνωμοσύνην των χωρικών.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ «ΤΣΕΝΟΓΛΟΥ»

Οικογενειακά επώνυμα

[Ο Φίλιππος Νικολαΐδης “Τσενόγλου” (ο ίδιος χρησιμο-ποιούσε και τα δύο επώνυμα, θεωρώντας ως οικογενειακό το “Τσενόγλου”, δηλαδή Σιαγωνόπουλος, και το Νικο-λαΐδης, ως μεταγενέστερο που σημαίνει βέβαια το παιδί του Νικολάου) αναμφίβολα ήταν μια από τις ξεχωριστά αναδειχθείσες μορφές της Σπάρτης. Γεννημένος το 1888 και σπουδασμένος, όσο λίγοι, άφθαστος νομικός, φιλόδο-ξος, όσο θά πρεπε για Σπάρταλη και δυναμικός, ήθελε να διαδραματίσει ρόλο που να υπερβαίνει τα στενά όρια της Πισιδίας.

Η σύντομη αυτή εισαγωγή γίνεται για να παραπέμψει τον αναγνώστη στην πολυκύμαντη δράση του, που edίχασε πολλούς ως προς την αποτίμηση του έργου του.

Είναι ανάγκη εδώ να γίνει μια ιστορική αναδρομή με την αντικειμενικότητα που επιβάλλεται σ’ όποιον περιγράφει ιστορικά συμβάντα στα πολύ δύσκολα εκείνα χρόνια, λί-γο πριν από την Καταστροφή και τη θέση των προσωπικο-τήτων απέναντί τους.

Εδώ και 20 χρόνια τουλάχιστον, Έλληνες και Τούρκοι ι-στορικοί έχουν εκτενώς αναφερθεί στο ζήτημα της ίδρυ-σης του λεγόμενου “Τουρκορθόδοξου Πατριαρχείου” με τον Παπα-Ευθύμ, ως πατριάρχη.

Σε όλο αυτά τα έργα αναφέρονται τα ονόματα δύο επιφανών Σπαρταλήδων, ως συμμετεχόντων στην κίνηση αυτή: του Μητροπολίτου Πατάρων Μελετίου και του δικηγόρου Φιλίππου Νικολαΐδη.

Επειδή στο θέμα αυτό υπήρξαν παρατηρήσεις και παρερμηνείες, θα προσπαθήσουμε έστω κι αν ξεφεύγει αυτό από το έργο του απλού ανθολόγου, με γνώμονα πάντα την ιστορική αλήθεια, να το θέσουμε στις πραγματικές του διαστάσεις.

Είναι γνωστό ότι οι συμπατριώτες μου υπήρξαν τουρκόφωνοι, όπως τουρκόφωνοι σ' έναν μεγάλο βαθμό υπήρξαν και οι Καππαδόκες, όχι βέβαια και για τούτο το λόγο λιγότερο Χριστιανοί ή Έλληνες.

Στον Πόντο και στο εσωτερικό της Μικρασίας οι διωγμοί κατά των Χριστιανών ήταν πάντοτε πιο πολλοί και πιο εξοντωτικοί. Οι πληθυσμοί στέναζαν: οι σφαγές κι οι εξορίες διαδέχονταν η μία την άλλη. Όλα αυτά βέβαια πολλαπλασιάστηκαν στα χρόνια της απελευθέρωσης της Σμύρνης, ως την καταστροφή (1919-1922), καθώς όλος αυτός ο χώρος, με επίκεντρο την Καππαδοκία ήταν στην απόλυτη κυριαρχία του Κεμάλ και των διαφόρων συμμοριών (τσέτες).

Στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, κατά τρόπο που πολλοί είχαν θεωρήσει μη κανονικό, είχε ανέβει ένας βαθύτατα βενιζελικός ιεράρχης, ο Μελέτιος Μεταξάκης. Ήδη από τις 16 Μαρτίου 1919 ο προκάτοχός του δήλωνε ότι διέκοπτε τις σχέσεις του με την Υψηλή Πύλη και ανελάμβανε την πλήρη ευθύνη για τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτό όπως ήταν φυσικό ξεσήκωσε τους Τούρκους εθνικιστές κατά των ελληνικών κοινοτήτων του εσωτερικού της Μ. Ασίας, όπου είχαν και την απόλυτη δύναμη να επιβληθούν.

Ο διωγμός ξεκίνησε με τους κληρικούς που βρέθηκαν στα μέρη εκείνα. Μεταξύ αυτών συνελήφθη κι ο Πατάρων Με-

λέτιος (τότε ήταν βοηθός επισκόπου κι αρχιερατικός εκπρόσωπος του Πατριαρχείου στην Αττάλεια), κι εξορίστηκε στη μακρινή Μαλάτεια.

Τότε βρήκε την ευκαιρία ένας απλός ιερέας, ο Παπα-Ευθύμ Καραχισαρίδης, φιλόδοξος και πανούργος, να εμφανισθεί ως φιλοκεμαλικός προτιθέμενος να βοηθήσει τους Καππαδόκες να γλιτώσουν φυλακίσεις και εξορίες.

Έτσι θεωρώντας, ότι εκφράζει πολλούς Καππαδόκες Χριστιανούς στράφηκε κατά του Πατριάρχη και προσπάθησε, με τη βοήθεια των κεμαλικών, να ιδρύσει Τουρκορθόδοξο Πατριαρχείο. Για να γίνει όμως αυτό θα έπρεπε κάποιοι ιεράρχες να συμπράξουν. Έτσι αναγκάστηκαν 2-3 εξ αυτών, αφού πρώτα απελευθερώθηκαν, να μεταβούν στην Καισάρεια για να ιδρυθεί η Τουρκορθόδοξη Εκκλησία (με χριστιανούς ορθοδόξους, που όμως θ' ανεγνώριζαν τον Κεμάλ, θα δίδασκαν το Ευαγγέλιο στα τουρκικά κ.λπ.). Ο Μελέτιος είχε καταδικασθεί εις θάνατον από το Δικαστήριο της Ανεξαρτησίας και ήταν φυλακισμένος στο Βουρδούρι.

Συγκλήθηκε μια προσωρινή επιτροπή, το Μάιο του 1922, στην οποία Πρόεδρος, με τη βία, ορίστηκε ο Πατάρων Μελέτιος, που διορίστηκε μάλιστα και... αρχιεπίσκοπος Καισαρείας. Αυτής της επιτροπής, αντιπρόεδρος ήταν ο Φίλιππος Νικολαΐδης.

Απ' εδώ κι ύστερα αρχίζει μια ηρωική προσπάθεια κωλυσιεργείας. Οι αρχιερείς επικαλούνται διάφορα δογματικά κωλύματα και δεν ονομάζουν τον Ευθύμ μητροπολίτη, ενώ αγωνιωδώς αναμένουν κάποια προσέγγιση από το Πατριαρχείο και κάποια αποτελέσματα (;) από την ενδεχόμενη πίεση της Ευρώπης, προς την Τουρκία.

Στις 17 Ιουλίου 1922 συνέρχεται στην Καισάρεια το συμβούλιο των Καππαδόκων. Προεδρεύει ο Μελέτιος. Αχο-

λουθούν με βραδύ ρυθμό κι άλλες συνεδριάσεις. Τότε την προεδρία αναλαμβάνει ο Ικονίου Προκόπιος, ο οποίος με θαυμάσιους ελιγμούς αφενός μεν κινεί διαδικασίες κατά του Ευθύμ, αφετέρου δε προσπαθεί να στήσει γέφυρες με το Πατριαρχείο.

Όσπου καταρρέει το μέτωπο κι ακολουθεί η καταστροφή. Οι πληθυσμοί των παραλίων αλλά και της ενδοχώρας έως την Πισιδία, ξεριζωμένοι, καταφεύγουν στην Ελλάδα, όμως οι Καππαδόκες παραμένουν στις εστίες τους. Όπως είναι φυσικό τα πράγματα φθάνουν εκεί στο πιο επικίνδυνο σημείο της.

Ο Προκόπιος συνεχίζει τη διμέτωπη πάλη του, αλλ' αποδέχεται τον ορισμό του ως Πατριάρχη της αυτοκέφαλης εκκλησίας των Τουρκορθοδόξων. Στο Μελέτιο απονέμεται ο τίτλος του μητροπολίτου του Ικονίου. Μετά απ' αυτά οι Ιεράρχες (Προκόπιος-Μελέτιος-Γερβάσιος) κλείνονται στη μονή Φλαβιανών και διακόπτουν κάθε επικοινωνία με τον Ευθύμ, που φεύγει στην Αγκυρα.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αμφιταλαντεύεται μεταξύ ανοχής και αποδοκιμασίας προς τους τρεις, ώσπου απογοητευμένος ο Προκόπιος πεθαίνει στις 10 Μαρτίου 1923.

Με τη συνθήκη της Λωζάνης, αποφασίζεται η ανταλλαγή των πληθυσμών και οι Έλληνες της Καππαδοκίας έρχονται μέσω Μερσίνας στην Ελλάδα. Τελευταίος όλων, ως ο έσχατος ξεριζωμένος, γυμνός και πένης, φτάνει στην Αθήνα κι ο Μελέτιος, τον Αύγουστο του 1924.

Από τη σύντομη αυτή διήγηση είναι φανερό ότι ο Μελέτιος αγωνίσθηκε και τους ελληνικούς πληθυσμούς να διασώσει και τον Ευθύμ να μην αναγνωρίσει. Κάτω από τις συνθήκες εκείνες δεν μπορεί παρά το έργο του να χαρακτηριστεί ως εθνικό, γιατί αλλιώς θα μπορούσε να παραμείνει στην Τουρκία παίρνοντας αξιώματα, όπως έπρα-

ξαν άλλοι, και δε θα ερχόταν στην Ελλάδα, κοντά τους αγαπημένους του συμπατριώτες, στη Ν. Ιωνία χωρίς έδρα και αξιώματα.

Για τον Φίλιππο Νικολαΐδη τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι. Επρόκειτο - όπως είπαμε - για έναν πολύ προικισμένο νομικό που είχε τη φιλοδοξία να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη ροή των γεγονότων. Επρέσβευε ότι για τις ελληνικές κοινότητες του εσωτερικού της Μικρασίας, όπου ποτέ δεν θα έφθανε ή κι αν έφθανε δεν θα έμενε ο ελληνικός στρατός, η άκριτη υποστήριξη "εθνικιστικών" κινημάτων θα ισοδυναμούσε με εξόντωση, αφού οι Έλληνες σ' αυτά τα μέρη ήταν μικρή μειονότητα. Χωρίς να θεωρεί εχθρούς ή αντιπάλους αυτούς που έκαναν παραστάσεις στο Βενιζέλο και τις ξένες δυνάμεις για επέκταση της ζωής επιρροής της Ελλάδας, μετά το 1919, πέραν του Σαντζακίου της Σμύρνης, ευθέως διαχωρίζει τη θέση του και υπεστήριξε τις κινήσεις για Τουρκορθόδοξη Εκκλησία, όπως βέβαια αυτός την εννοούσε, ως χώρου όπου ο μικρασιατικός ελληνισμός της ενδοχώρας θα είχε σημαντικό ρόλο να διαδραματίσει.

Δεν συμφωνούμε με τη φιλοσοφία του Φιλίππου. Όμως θα ήταν απαράδεκτη εξαπλούστευση να κρίνουμε εξ αποστάσεως χώρο και χρόνο και συνθηκών τις προθέσεις εκ μόνου του αποτελέσματος (το ότι δηλαδή έφθασε να είναι ονομαστικά η "ψυχή" του τουρκορθόδοξου κινήματος).

Αρκεί και γι' αυτόν να λάβουμε υπόψη ότι ήρθε ξεριζωμένος στην Ελλάδα, χωρίς τίτλους και αξιώματα, ενώ ο γ. Γραμματέας της κινήσεως έμεινε με τον Ευθύμ στην Τουρκία και ότι ήταν κι αυτός εξόριστος με τα "τάγματα εργασίας" στην ενδοχώρα πριν γίνουν όλα αυτά.

Ο ανθολόγος αναφέρεται στον Φίλιππο Νικολαΐδη γιατί

ανθολογεί (2) κείμενά του από το μικρό του έργο: “Ιστορία της Σπάρτης Μ. Ασίας, κατά τον τελευταίον αιώνα» που γράφτηκε το 1941, αλλά κυκλοφόρησε το 1958 από την ανιψιά του, δικηγόρο Ολυμπία Χατζηγεώργη Θεοδώρου.

Το ένα είναι τα “Οικογενειακά επώνυμα” και το δεύτερο, που έχει με την ξεχωριστή σημασία του “Αι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων”.

Στο δεύτερο αυτό - το 41ο κεφάλαιο του βιβλίου του - κείμενο ο Φίλιππος Νικολαΐδης εμφανίζεται σε αντίθεση με πολλούς, αλλά και συμφωνώντας με άλλους, να υποστηρίζει ότι οι δύο κοινότητες - τουρκική και ελληνική - είχαν καλές σχέσεις μεταξύ τους. Κάτω ιδιαίτερα από το φως των τελευταίων εξελίξεων στην απαρχή της χιλιετίας οι απόψεις αυτές έχουν ίσως το ειδικόν τους βάρος].

**

Γενικώς όλα τα οικογενειακά επώνυμα κατέληγον εις “ογλού”, π.χ. Γεωργιογλού (Γεωργιάδης), Βασίλογλού (Βασιλειάδης), κτλ. Ο εξελληνισμός των επωνύμων άρχισε κατά τη εγγραφήν των εν Αθήναις σπουδαστών. Πρώτοι σπουδασταί το 1880 της Ιατρικής ο Δαμιανός Σπυρόγλου εβαπτίσθη εις Σπυρίδην και ο Ευστάθιος Δανόγλου εις Δανόπουλον και ουχί εις Μοσχόπουλον. Άλλα επώνυμα edίδοντο συγκριτικώς με τα ζώα, π.χ. Αρσλάνογλου (Λεοντόπουλος), Καπλάν ογλού (Τιγρίδης), Τιλκίογλου (Αλωπεκίδης), Δανόγλου (Μοσχόπουλος), Κετσιογλού (Αιγόπουλος). Άλλα επώνυμα από τα σωματικά πλεονεκτήματα, ως Ουζουνογλού (Μακρόπουλος), Τσενόγλου (Σιαγωνόπουλος). (Αυτό ήτο το επώνυμον της οικογενείας του γράφοντος, ως φαίνεται ο πρόγονός μου όστις απέκτησε των επωνυμίων ταύτην ή είχε μεγάλην σιαγώνα, ή ήτο πολύ

ομιλητικός). Άλλα επώνυμα εξ επαγγέλματος, ως Γιαγτζή ογλού (Λαδάς), Κουρκτζού ογλού (Γούναρης), Τερζιογλού (Ραπτόπουλος), Μουμτζογλού (Κηροπώλης), Παλόγλου (Μελίδης), Τσοχατζόγλου, Αλατσατζόγλου, Πασμετζόγλου. Επώνυμα εκ τόπου προελεύσεως, Μωραλόγλου (αρχηγός της οικογένειας των Μωραλιδών ήλθε το 1800 από τας Καλάμας), Σταμπούλογλου, Παγιασλόγλου, Καϊσερλόγλου κτλ. Τελευταίως δια της σπουδασάσης νεολαίας είχαν εξελληνισθή σχεδόν όλα τα επώνυμα και μερικοί παραλείψαντες την οικογενειακήν αυτών επωνυμίαν έφερον μόνον τα ονόματα του πατρός των, όπως ο γράφων.

Αι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων

Εν Σπάρτη αι σχέσεις των Ελλήνων και Τούρκων μέχρι των τελευταίων ετών ήσαν φιλικώταται, ημείς δεν ηκούσαμεν από τους γονείς μας τους γνωρίσαντες τα μεταξύ των δύο Εθνών σχέσεις από την αρχήν του δεκάτου ενάτου αιώνος, ουδεμίαν επίθεσιν, βιαιοπραγίαν, δόλωσιν, σφαγήν και ομαδικήν επιδρομήν των Τούρκων κατά των Ελλήνων. Προ 70-80 ετών ενεφανίσθησαν κάποτε μερικοί λησταί, όπως ο Κέφινσιζκ, ο Κοτανάκ, ο Ταβασλής και άλλοι, οι οποίοι ελήστευον τα Ταχυδρομεία του Κράτους, ήρχοντο εις συγκρούσεις με τους συνοδούς των ταχυδρόμων χωροφύλακας και κάποτε ελήστευον τους εμπόρους άνευ φόνου και βιαιοπραγιών. Δεν ηκούσαμεν την δια βίας εξισλάμισιν κανενός Έλληнос. Τα όσα συνέβησαν κατά τους παρελθόντας αιώνας της Τουρκοκρατίας επί της εποχής των Σελτσουκιδών, των Τουρκομάνων, των Τατάρων, των Γενουατών, των Ενετών, των Βυζαντινών, των

Ρωμαίων, και των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου θα γράφουν άλλοι οι οποίοι προσεχώς θα εκδώσουν πολυσέλιδον περιεκτικήν και πραγματικήν ιστορίαν της Σπάρτης τη συνδρομή των πατριωτών μας. Όπως επληροφορήθημεν δια την έκδοσιν ταύτης συνεργάζονται μετά του φίλου μας δημοσιογράφου κ. Σωκράτους Σινανίδου οι εν τη Νέα πατρίδι ημών αναδειχθέντες Νέοι επιστήμονες.

Πολλάκις Έλληνες και Τούρκοι έκαμνον συνεταιρικώς εμπορικός επιχειρήσεις, ωσαύτως επεσκέπτοντο αλλήλους κατά τας θρησκευτικές αυτών εορτάς. Επεκράτει πλήρης θρησκευτική ελευθερία, και εάν κάποτε ηνοχλούντο δια συνεχών κωδωνοκρουσιών και κατά το Πάσχα δια των πυροβολισμών δεν ενίσταντο διόλου. Οι εις τα χωρία εμπορευόμενοι ή οι διάφοροι επαγγελματίαι, οικοδόμοι, κτίσται και άλλοι επί συνεχείς μήνας διέμενον δωρεάν εις τας οικίας των Τούρκων τροφοδοτούμενοι υπ' αυτών.

Δεν ηκούσαμεν κανένα εμπορευόμενον να ληστευθή ή να σφαγιασθή υπό των Τούρκων εις τα χωρία, όπου δεν υπήρχον ούτε χωροφύλακες ούτε Αστυνόμοι. Υπήρχε μεγάλη αλληλεγγύη και αλληλοεμπιστοσύνη μεταξύ των δύο Εθνών, εφ' όσον και ιεροδιδάσκαλοι των Τούρκων εκήρυττον εις τα Τεμένη, ότι ο Ιερός Μουσουλμανικός Νόμος μας επιβάλλει να περιφρουρήσωμεν την ζωήν, την τιμήν και την περιουσίαν των ετεροδόξων, και αν τυχόν θα μείνουν χρεωμένοι εις τους ετεροδόξους θα τιμωρηθώσιν εις την μέλλουσαν ζωήν, και δι' αυτόν τον λόγον και προστάται της ζωής και περιουσίας των ετεροδόξων εθεωρούντο και μετά τον θάνατον ενός χρεωμένου αποβιώσαντος Τούρκου, οι κληρονόμοι έσπευδον να εξοφλήσωσι τα χρέη του κληρονομούμενου με τον δανειστήν ετερόδοξον.

Τοιαύται ήσαν αι σχέσεις των δύο εθνών μέχρι τέλους του δεκάτου ενάτου αιώνος. Παραθέτω το εξής παρά-

δειγμα: Περισσότεροι των Ελλήνων του γειτονικού μας Βουρδουρίου ήσαν μυλωνάδες το επάγγελμα και ενοικιασταί των διαφόρων υδρομύλων της περιφέρειάς επί συνεχή έτη διέμενον ούτοι οικογενειακώς εις υδρομύλους των Τούρκων, μεμονωμένους και κειμένους μακράν των χωρίων και άλλων κατοικιών. Δεν ηκούσθη ουδεμία επιβουλή κατά της τιμής και περιουσίας αυτών.

Δυστυχώς μετά την αναστήλωσιν του Τουρκικού Συντάγματος, την 10ην Ιουλίου 1908, οπότε από την χαράν μας ετρελλάθημεν όλοι ανεξαιρέτως οι Έλληνες άλληλοσπαζόμενοι μετά των Τούρκων και βαθμιαίως άρχισε να επέρχεται η ψυχρότης εις τας σχέσεις των δύο Εθνών. Εις αυτό εβοήθησε πολύ η μετά τον ατυχή πόλεμον του 1897 μετανάστευσις Τουρκοκρητών προσφύγων, και η μετά τον Βαλκανικόν πόλεμον μετανάστευσις των εκ Μακεδονίας Τούρκων· όλοι αυτοί οι πρόσφυγες έσπειρον τα μικρόβια του φανατισμού και της εξοντώσεως του Ελληνισμού. Μετά τον Παγκόσμιον πόλεμον και μετά την αποβίβασιν του Ελληνικού στρατού εις Σμύρνην, επήλθε πλήρης διάστασις μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων και την υφισταμένην αδελφικήν φιλίαν αντικατέστησε αίσθημα μίσους, εκδικήσεως, εξοντώσεως και εκριζώσεως εις τας περιφέρειάς εκείνας όπου είχαν εγκατασταθή οι αναφερόμενοι πρόσφυγες. Ευτυχώς εις την Σπάρτην είχομεν ελαχίστους τοιούτους Τούρκους πρόσφυγας και δι' αυτόν τον λόγον κατά την ιστορικήν ημέραν της εξόδου των γυναικοπαίδων, πολλοί φίλοι μας Τούρκοι έχυνον δάκρυα.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ

Επιστολή στον Αρχιεπίσκοπο
Της Κύπρου Πανάρετο
(για τον εξόριστο στη Σπάρτη
προκαθήμενό του Δαμασκηνό Α')

[Στο Κυπριακό περιοδικό «Κυπριακές Σπουδές», τεύχος ΚΔ' του 1960 δημοσιεύθηκε μια μελέτη για τον σπουδαίο ιεράρχη, τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Δαμασκηνό Α', ο οποίος στα 1827 είχε εξοριστεί, μαζί με τον αδελφό του Κυπριανό, από τον Τούρκο διοικητή της Κύπρου Αλή Ρουχή στη Σπάρτη.

Τις πληροφορίες για τη διαμονή του εξόριστου ιεράρχη μεταξύ των Χριστιανών της Σπάρτης τις παίρνουμε από επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αγαθαγγέλου προς τον Αρχιεπίσκοπο της Κύπρου Πανάρετο, που διεδέχθη το Δαμασκηνό.

Με την επιστολή του ο Παναγιώτατος ζητεί να ικανοποιηθεί το αίτημα-παράπονο των Χριστιανών κατοίκων της Σπάρτης, οι οποίοι εδάνεισαν πολλές φορές χρήματα στον εξόριστο Αρχιεπίσκοπο και τη συνοδεία του, χρήματα πολλά για να μπορέσει να ζήσει αξιοπρεπώς, κατά το αξίωμά του. Έναντι αυτών είχαν λάβει ομολογίες, στις οποίες εγγυητές ήσαν δύο μητροπολίτες της Κύπρου, ο Πάφου κι ο Κυρηναίας.

Όμως είχαν περάσει (2) χρόνια και τίποτε δεν είχαν λάβει παρότι υφίστατο διαδικασία πληρωμής αυτών των χρεών.

Αυτή η επιστολή, με την οποία ο Οικουμενικός Πατριάρχης, με αυστηρό ύφος ζητεί να ικανοποιηθεί το αίτημα των Σπαρταλήδων, γιατί αλλιώς επισείει την απειλή της αντιμετώπισεως του θέματος διοικητικώς, αναδημοσιεύθηκε στη «Σπάρτη της Ανατολής» (τεύχος 15°/1995), αφού πρώτα με την ευγενική φροντίδα του συμπατριώτη μας σκηνοθέτη Πολύκαρπου Πολυκάρπου και του Κυπρίου λογοτέχνη Κ.Π. Κύρρη είχε φθάσει στα χέρια μας αντίτυπο του περιοδικού «Κυπριακές Σπουδές».

Τι θα πρέπει να προσέξει ο αναγνώστης;

Πρώτον, ότι το 1827, υπήρχε ήδη στη Σπάρτη ανθούσα και δυναμική ελληνική και χριστιανική παρουσία. Τόσο δυναμική μάλιστα που δεν διστάζει να αλληλογραφήσει με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και μάλιστα για ένα τόσο λεπτό θέμα.

Δεύτερον, ότι σέβεται την Εκκλησία και δεν καταφεύγει στην Τουρκική διοίκηση, παρότι το χρέος είναι μεγάλο κι ο χρόνος που έχει μείνει ανεξόφλητο πολύς.

Τρίτον, ότι δεν διστάζει να φέρει στην επιφάνεια ένα τέτοιο θέμα, όχι γιατί δεν συναισθάνεται το πρόβλημα του εξορίστου, αλλά γιατί θεωρεί ότι δεν είναι σωστό να εγκαταλείπεται έτσι ένας τόσο σημαντικός άνθρωπος, επειδή δε βρίσκεται πλέον στην εξουσία].

**

«Μακαριώτατε και αγιώτατε αρχιεπίσκοπε νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου εν αγίω πνεύματι αγαπητέ και περιπόθητε αδελφέ και συλλειτουργέ της ημών μετριότη-

τος, Κύριε Πανάρετε, την φίλην ημίν αυτής μακαριότητα αδελφικώς εν Κυρίω κατασπαζόμενοι ήδιστα προσαγορεύομεν. Κατ' αυτές απέστειλαν προς την καθ' ημάς του Χριστού μεγάλην εκκλησίαν οι χριστιανοί μικροί και μεγάλοι της χώρας Σπάρτης της Πισσιδείας κοινάς αυτών αναφοράς και εις τας οποίας γράφουσιν αναφέροντες ότι ο εκεί υπερόριος προκάτοχος της πρώην Κύπρου κυρ Δαμασκηνός, τρεις ήδη χρόνους διατελών περιωρισμένος, άνευ της παραμικράς παραμυθίας εν στερήσει παντελή των προς το ζην και καταφυγών εις την χριστιανική των συμπάθειαν, εξήτησε παρ' αυτών δάνεια άσπρα προς εξοικονόμησίν του. Η κατάστασίς του με το να εκίνησεν εις οίκτον αυτούς και προς τούτοις επειδή είδον ότι ο αδελφός του Έξαρχος, κύρ Κυπριανός, έχει λαμβάνειν δι' ομολογιών από τον αρχιερατικόν αυτόθι θρόνον δια τούτο εδάνεισαν τη μακαριότητί του ικανής ποσότητος άσπρα και έλαβον τας ομολογίας ούσας εις το όνομα του ρηθέντος Εξάρχου κύρ Κυπριανού τας οποίας και επέστειλαν προς ημάς συγχρόνως προβάλλοντες το να γίνη πρώτον δια της εκκλησιαστικής υμών προστασίας η απάντησις των άσπρων αυτών ως κοινών δικαίων της χώρας αυτών γενομένων, ώστε, αν αποτύχωσι, να κινηθώσι με άλλους τρόπους. Παρατηρήσαντες γ' ούν τας ομολογίας αυτές είδομεν ότι έχουσι προθεσμίαν χρόνου ενός προς δώδεκα εν τοις εκατόν εξ ων η μία υπάρχει της μακαριότητος της γροσίων τεσσάρων χιλιάδων και διακοσίων εξήκοντα δύο, σεσημειωμένη τω 1827 Νοεμβρίου η', η δε του αγίου Πάφου κυρ Χαρίτωνος γροσίων εννέα χιλιάδων και διακοσίων τεσσαράκοντα, τω 1828 αυγούστου στ', η δε του αγίου Κυρηνίας κυρ Χαραλάμπους γροσίων έξ χιλιάδων, τω 1827 νοεμβρίου α', ενυπόγραφοι και οι τρεις. Προς δε τούτοις αναφέρουσιν ημίν οι διαλειφθέντες χριστιανοί από

βεβαιώσεως του ρηθέντος προκατόχου της ότι εν τω καιρώ της παραιτήσεώς του τω υπεσχέθησαν γρόσια τρεις χιλιάδας κατά συνήθειαν αρχαίαν προς ζωάρκειαν του, μέχρι όμως τούδε όχι μόνον δεν του εστάλη οβολός αλλά προ ενός και ημίσεος χρόνου ελθών ο διάκονος του αυτόθι προς απαίτησιν του εξαιτουμένου τούτου διεκρατήθη παραλόγως. Όθεν όχι μόνον ζητούσι και τα δι' όσα ακόμα μένουσι λαμβάνειν παρά της μακαριότητός της αλλά και οκτακόσια γρόσια, χρέος του αγίου Κυρηνίας προς τον ρηθέντα Κυπριανόν, τα οποία έμειναν εκτός της ομολογίας δια να τα δώση μετρητά τη οσιότητι του και δεν τα έδωσε και αυτά τα ζητούσι οι διαλειφθέντες χριστιανοί εξαιτούμενοι θερμώς της εντόνου ημών εκκλησιαστικής υπερασπίσεως υπέρ των δικαίων αυτών τούτων και προβάλλοντες τας τοπικάς ανάγκας των δια τας οποίας είναι αναγκαιοτάτη η ταχεία αυτών και άνευ αναβολής αποστολή ης μη γενομένης δια της εκκλησιαστικής μεσολαβήσεως θέλουσι διενεργήσει την αποστολήν μπουπασίρη¹ δια της δικαιοσύνης του υψηλού και κραταιού δοβλετίου. Κατά γουν τας αξιώσεις των χριστιανών τούτων γράφοντες τη αυτή μακαριότητι δια τήσδε της εκκλησιαστικής ημών επιστολής προτρεπόμεθα αυτή αδελφικώς, όπως πληροφορημένη καλώς δια των προς την εκκλησίαν κοινών αναφορών προβαλλόμενα και γνωρίσασα ότι αι ρηθείσαι ομολογίαι και το εν αυταίς χρέος της μακαριότητός της και των δύο υπ' αυτήν ειρημένων μητροπολιτών περιήλθε εις την ειρημένην χώραν Σπάρτη. Βλέπουσα τας κοινάς δι' αναφορών απαιτήσεις των χριστιανών, χωρίς να αναβάλη καιρόν, να αποστείλῃ όλα αυτά τα άσπρα τα τε εκ μέρους της ομολογούμενα και τα εκ μέρους της εκάστου ιερότητος τους οποίους και θέλει παραβιάσει κυριαρχικώς επιτάπτουσα αφεύκτως την απόδοσιν των χρεών των τούτων άξια και ε-

ξακριβούμενα προς εντελεστέραν της πληροφορίαν μέχρι των μέχρι σήμερον διαφόρων ως εξής, δηλαδή, τα της μακαριότητος της γρόσια 4262, το κεφάλαιον από της κη' νοεμβρίου και φέροντα διάφορον γρόσια εξακόσια ενήκοντα και παράδες τριάκοντα τέσσαρας, το του αγίου Πάφου κυρ Χαρίτωνος γρόσια 9240 το κεφάλαιον από του παρελθόντος αυγούστου στ' φέρουσι διάφορον γρόσια εξακόσια εξήκοντα οκτώ και παράδες δεκατέσσαρες και το του αγίου Κηρυνίας 6000 το κεφάλαιον φέρουσι διάφορον εννεακόσια ογδοήκοντα και εξ γρόσια ώσπερ όπου κεφάλαια και διάφορα συμποσούνται εις γρόσια εικοσιμίαν χιλιάδα και οκτακόσια τεσσαράκοντα οκτώ. Αυτά λοιπόν τα άσπρα, αγαπητέ αδελφέ, ανάγκη πάσα να τα αποστείλη ή μακαριότης της επιμελουμένη καθ' όλους τους δυνατούς τρόπους και τους διαλειφθέντας συναδέλφους υποχρεούσα επιμόνως να επιμεληθώσιν εις την τούτων εξοικονόμησιν καθ' ότι με πρώτον περιμένομεν την αποτελεσματική της απόκρισιν δια να πληροφορήσωμεν τους διαλειφθέντας χριστιανούς οίτινες επιπόνως δέονται της εκκλησιαστικής ημών προστασίας. Τη λέγομεν δε προειδοποιούντες την κοινήν αυτών γνώμην ότι εάν δεν προλάβη ήδη και αποστείλη προς ημάς όσον τάχος τα διαλειφθέντα χρέη αυτής τε και των μητροπολιτών έχουσι να διευθυνθώσι δια κοινών αυτών μαγζαρίων² προς το πολυχρόνιον κραταιόν δοβλέτι και τότε εξάπαντος θέλει σταλεί μουπασίρης αυτόθι δια να τα κάμη ταχσίλι³ και, κοντά εις την βίαν όπου έχει να δοκιμάση θέλει καθυποβληθή και εις έξοδα μουπασιριάτικα και ζημίας αφεύκτους. Ας προλάβη λοιπόν φρονίμως και τιμίως ή μακαριότης της και συγχρόνως με την αποστολήν των χρεών θέλει προσπαθήσει να αποστείλη και τα δεδουλευμένα του ρηθέντος προκατόχου της φυλάττουσα εν ταυτώ και την υπόσχεσιν της

και του χαρακτήρος της το αρχιεροπρεπές αδιάβλητον, υποχρεούσα συγχρόνως και τον άγιον Κηρυνίας εις το να συναποστείλῃ και τα οκτακόσια γρόσια, τα εκτός της ομολογίας του χρεωστούμενα, ως είρηται, τα οποία δεν φρονούμεν ότι θέλει αρνηθή, όλαι δε αι ποσότητες αυταί θέλουν εμβασθώσιν ασφαλώς προς ημάς ως γράφομεν και τη ιερότητί των ίνα και δι' ημών διευθυνθώσιν προς τους ειρημένους χριστιανούς εφ' ώ και περιμένομεν εν τέλει, τας αποτελεσματικάς αποκρίσεις εξάπαντος, η δε του Θεού χάρις και το άπειρον έλεος είη μετά της μακαριότητός της, αωλ' μαρτίω.

† Ο Κωνσταντινουπόλεως εν χω αδελφός

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 μουπασίρης: ειδικός απεσταλμένος. Τα έξοδα της αποστολής του ήταν γνωστά ως μουπασιριάτικα.
- 2 μαγζάρια: αναφορές από κατώτερο προς ανώτερο.
- 3 ταχσίλι: διανομή.

ΦΩΤΙΟΣ ΟΥΛΚΕΡΟΓΛΟΥ

Δημογεροντία

[Ο Φώτιος Ουλκέρογλου υπήρξε μια μορφή από τις ευγενέστερες της Σπαρταλήδικης κοινωνίας. Γεννημένος στη Σπάρτη το 1914, έζησε εκεί τα παιδικά του χρόνια. Άνθρωπος με ευρεία παιδεία ασχολήθηκε στην Ελλάδα με το εμπόριο και τις επιχειρήσεις. Μεγάλη υπήρξε η συνεισφορά του στα διοικητικά του συλλόγου των Σπαρταλήδων, στα χρόνια 1950-1970 (πέθανε 5 χρόνια, αφότου, παραιτηθείς από το Συμβούλιο της Ενώσεως ιδιώτευε). Ήταν ο επιτυχημένος γεν. γραμματέας, επί προεδρίας Κοσμά Νικολαΐδη. Ωστόσο για ένα μικρό διάστημα (1953) είχε διατελέσει και πρόεδρος του Συλλόγου.

Γνώστης αλλά και βαθύς μελετητής της ιστορίας της αξέχαστης πατρίδας, ήταν συχνά ο ομιλητής των επισήμων εκδηλώσεων του σωματείου. Μιλούσε από το βήμα πολλήν ώρα χωρίς να κουράζει το ακροατήριό του.

Οι ομιλίες του του συνήθως δημοσιεύονταν στον «Προσφυγικό Κόσμο» και το «Θάρος της Ιωνίας».

Στον «Προσφυγικό Κόσμο» του Σ. Σινανίδη κρατούσε μια στήλη χρονογραφημάτων, με τον τίτλο: «Φωτογραφήματα» απ' όπου με τρόπο άμεσο, αλλά όχι οξύ και με άψογα ελληνικά χειριζόταν σημαντικά θέματα της επικαιρότητας.

Το 1961 έδωσε διάλεξη στον «Οίκο Σπάρτης» με θέμα «Διάρθρωσις της Κοινοτικής ζωής» που εν συνεχεία δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθ. 1581 φύλλο του «Προσφ. Κόσμου», της 21^{ης} Μαΐου 1961.

Η ανθολόγησή του λοιπόν αφορά σ' ένα ενδιαφέρον απόσπασμα αυτού του άρθρου, που φέρει την επικεφαλίδα: «Δημογεροντία – Ονόματα δημογερόντων» και σ' ένα «φωτογράφημα» το «Οι Νεαρές κι η Πισιδία» που δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμ. 1111 φύλλο της 11^{ης} Μαΐου 1952 του «Προσφ. Κόσμου»].

**

...Κατά τα προ της εκδόσεως του Χάτι Χουμαγιούν έτη οι Χριστιανοί διοικούνται υπό των «μουχταροδημογερόντων». Ούτοι, ήσαν τρεις ανά συνοικίαν, με πρόεδρον τον Αγιάν και κατωτέρους κατά βαθμόν τον Μουχτάρ Εββέλ και τον Μουχτάρ Σανί. Είχον επίσημον σφραγίδα και ετιμώντο υφ' όλων.

Πολλάι οικογένειαι εις την Μικράν Ασίαν φέρουν ακόμη το όνομα Αγιάνογλου ως προερχόμεναι από κάποιον Αγιάν.

Μετά την έκδοσιν του Χάτι Χουμαγιούν, του Διατάγματος δηλαδή της Υψηλής Πύλης, που εξεδόθη μετά τον Κριμαϊκόν πόλεμον, κατόπιν πιέσεως των Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσεως, και διά του οποίου Διατάγματος εδίδοντο προνόμια εις τας μειονότητες που σχεδόν εξισούντο συνταγματικώς με τους Τούρκους, εδημιουργήθη η Πρώτη Δημογεροντία βάσει καταστατικού με την πρωτοβουλίαν του Δεσπότη. Το 1861 συνετάχθη το καταστατικόν της Δημογεροντίας βάσει των υπό του Νομοθετικού Αυτοκρατορικού Διατάγματος παρεχομένων δικαιωμάτων ισο-

νομίας και ισοπολιτείας εις τους χριστιανούς. Αυτό συνέβη και εις όλας τας άλλας ελληνικάς κοινότητες του Μικρασιατικού και γενικά του υπόδουλου ελληνισμού. Η Δημογεροντία απετελείτο από 8 μέλη, Δημογέροντες. Ήτο η ανωτέρα Διοίκησις της Κοινότητος και αντεπροσώπευε το Έθνος παρά τη Τοπική Αρχή. Τα 8 Μέλη αντεπροσώπευαν ανά δύο εκάστην των 4 χριστιανικών συνοικιών.

Εις τα Τοπικά Διοικητικά Συμβούλια, τα οποία είχαν δημιουργηθή τότε, παρεκάθηντο ως εκπρόσωποι του χριστιανικού πληθυσμού και οι Μητροπολίται ή οι επίτροποι των και 2 χριστιανοί Σύμβουλοι, οι οποίοι φυσικά ήσαν Δημογέροντες. Κατ' αυτόν τον τρόπον η Δημογεροντία συνεδέετο με την Τουρκικήν Διοίκησιν και συμμετείχεν αυτής.

Η εκλογή των Δημογερόντων δεν εγίνετο δια καθολικής του λαού ψηφοφορίας. Ήτο έμμεσος. Συνήρχετο η Γενική Συνέλευσις, η οποία ήτο το κυρίαρχον Σώμα. Αυτή απετελείτο από τα μέλη της Δημογεροντίας, της Κεντρικής Επιτροπής, της Εφορείας των Σχολείων και των Επιτρόπων των Εκκλησιών. Πλην τούτων εκαλούντο και οι διακρινόμενοι, δια τα πλούτη, την καταγωγήν και την μόρφωσιν των πολίται.

Τόσον οι εκλογείς όσον και οι υποψήφιοι Δημογέροντες έπρεπε να έχουν συμπληρωμένον το 30ον έτος της ηλικίας των. Δεν υπήρχε περιορισμός όσον αφορά την εκλογήν των επανεκλεγέντων. Δηλαδή, ηδύνατο Δημογέρων να επανεκλεγή δια πολλοστήν φοράν.

Εκλογαί της Δημογεροντίας ελάμβανον χώραν την πρώτην Κυριακήν του Μαΐου. Την Γενικήν Συνέλευσιν διήυθυνεν ο Δεσπότης. Δεν ετίθεντο υποψηφιότητες, αλλά ο Πρόεδρος επρότεινε τους υποψηφίους μεταξύ των εγκυροτέρων προκριτών, οι λοιποί εξέφραζαν την γνώμην των.

ο δε γραμματεὺς κατέγραφε τα αποτελέσματα. Η λογοδοσία της παλαιάς Δημογεροντίας εγένετο την 21 Μαΐου, ημέραν εορτάσιμον, του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, ενώπιον όλων των κοινοτικών αρχών.

Εγένετο πρώτον δοξολογία εις «μονοκκλησίαν» (εσήμαινε την λειτουργίαν εις μίαν μόνην εκκλησίαν, καθ' ην αι υπόλοιποι εκκλησίου των τεσσάρων συνοικιών δεν ελειτούργουν) και συνεκεντρούτο άπαν το πλήθος των πιστών εις την μόνην λειτουργούσαν. Κατόπιν η Δημογεροντία προέβαινεν εις την λογοδοσίαν της χρήσεως των δύο ετών και ανεκοίνωναν τα ονόματα της νέας τοιαύτης. Η νέα Δημογεροντία εξέλεγε τον Πρόεδρον και τον Γραμματέα της. Ο τελευταίος έκαμε χρέη και Ταμίου.

Εις τα Συμβούλια της Δημογεροντίας ηδύνατο να παρίσταται ως πρόεδρος ο μητροπολίτης ή ο επίτροπός του, ο οποίος συνήθως ήτο ιερεύς. Όπου όμως δεν υπήρχον ιερείς αρκούντως μορφωμένοι, οι μητροπολίται διώριζον ως επιτρόπους των Κοσμικούς, ονομαζομένους «Εξάρχους». Αναπληρωματικά μέλη δεν υπήρχον. Οι απερχόμενοι ή οι αποδημούντες προς Κύριον, αντεκαθίσταντο δι' άλλων της εμπιστοσύνης των υπολοίπων μελών.

Οι Δημογέροντες ήσαν φυσικά άμισθοι. Η Δημογεροντία προσελάμβανε και ειδικόν γραμματέα, ο οποίος ήταν έμισθος.

Αι συνεδρίαί της Δημογεροντίας, εγίνοντο κατά Κυριακήν συνήθως. Εκτάκτως δε ότε παρίστατο ανάγκη. Εκρατούντο τακτικά πρακτικά.

Η σφραγίς της Δημογεροντίας ήτο στρογγυλή, άνευ παραστάσεώς τινός, με εγχαραγμένας τας λέξεις «Δημογεροντία Κοινότητος Σπάρτη της Πισιδίας».

Τα γραφεία της Δημογεροντίας κατ' αρχάς ήσαν εις το μητροπολιτικόν μέγαρον. Αχρηστευθέντος όμως τούτου,

δεδομένου ότι ήτο παλαιόν, μεταφέρθησαν και ευρίσκοντο μέχρι των ημερών μας εις την αριστεράν πτέρυγα του Παρθεναγωγείου.

Η Δημογεροντία, εκτός του εμμίσθου ειδικού γραμματέως της είχε και έμμισθον κλητήρα.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΩΝ

- 1) Κιοκπάσογλου Γιαννάκης, Από τους ιδρυτάς της Δημογεροντίας (1860-85), Πρόεδρος.
- 2) Κεχαγιόγλου Νάθαν: Πρόεδρος (1902).
- 3) Κεχαγιόγλου Μηνάς: Πρόεδρος (1900-1914).
- 4) Σεραφετίνογλου Παναγιώτης (1900-1914).
- 5) Αθανάσογλου Χαράλαμπος (1900-1914).
- 6) Καχραμάνογλου Δαμιανός (1900-1914).
- 7) Χρηστίδης Χαράλαμπος (1905-1914)
Πρόεδρος (1914).
- 8) Διαμαντόγλου Ν. (1914-1917).
- 9) Τσενόγλου Ευστάθιος (1914-1917).
- 10) Γεωργιάδης Κοσμάς (1914-1917).
- 11) ΧατζηΔουρμούσογλου Κων. (1914-1917).
- 12) Σινανίδης Χαράλαμπος κλπ. κλπ.

Σπουδαίαν δράσιν ανέπτυξαν εκ των Δημογερόντων οι εξής:

- 1) *Κιοκπάσογλου Γιαννάκης*, εκ των ιδρυτών της Δημογεροντίας, προεδρεύσας, μεγαλέμπορος, άνθρωπος μεγάλης αντιλήψεως, αυστηρών αρχών και ηθικώτατος. Ήσκει μεγάλην επίδρασιν ουχί μόνον εις τους χριστιανούς αλλά και τους Τούρκους και τας αρχάς.
- 2) *Κεχιαγιόγλου Μηνάς*, μεγαλέμπορος και ταπητοβιο-

- μήχανος, ακεραίου χαρακτήρος και μορφώσεως ικανής.
- 3) Χρηστίδης Χαράλαμπος, δικηγόρος, γλυκός εις τους τρόπους, μειλίχιος, επιδείξας μεγάλην στοργήν και ενδιαφέρον δια τας λαϊκὰς τάξεις.
 - 4) Σεραφετίνογλου Παναγιώτης, μεγαλοκτηματίας, συνετός, σοβαρός, φιλόανθρωπος. Μετά της αιιδίμου συζύγου του Βηθλεέμ εβοήθουν αθορύβως τους ενδεείς. Εσπούδασε δι' ιδίων του εξόδων αρκετούς νέους παρὰδόσας αυτούς επιστήμονας εις την κοινωνίαν.

Οι «Νεαρές» και η Πισιδία

Διαπρεπής νομικός, άλλοτε καθηγητής σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, παλαίμαχος πολιτευτής, που θέλει να μένη σήμερα μακριά από όλα, γιατί δεν είναι άνθρωπος των συμβιβασμών, θυμήθηκε μια μέρα που συζητούσαμε για τα ιστορικά της Μικράς Ασίας, πως κάποιες από τις Νεαρές του Ιουστινιανού αφωρούσαν ιδιαίτερα την Πισιδία.

Νεαρές είναι, όπως πολλοί το ξέρουν, οι διατάξεις που έβγαλε ο ίδιος ο Ιουστινιανός, αφού προηγουμένως έβαλε και κωδικοποίησαν τους μέχρι της εποχής του νόμους και Διατάγματα που αποτελούν το Ρωμαϊκόν Δίκαιον.

Το περίεργο στον τόπο μας είναι πως μέχρι το 1936, όταν δηλαδή κωδικοποιήθηκε η Αστική Νομοθεσία, ίσχυαν όλοι αυτοί οι Ρωμαϊκοί και Βυζαντινοί Νόμοι!! Σήμερα όλα αυτά βέβαια πέρασαν στην ιστορία, μα αυτό δεν σημαίνει πως δεν έχουν την αξία τους και πως δεν είναι μια ιερή παρακαταθήκη για μας, από όπου μπορεί να αντλή το Έθνος μας σπουδαία διδάγματα.

Οι Νεαρές έχουν τούτο το ιδιαίτερο γνώρισμα. Ανάγονται στην εποχή της ακμής του Βυζαντίου και ίσως είναι μαζί με την ψυχή και το νού του μεγάλου εκείνου αυτοκράτορα οι Νόμοι εκείνοι που εστήριξαν και εκράτυναν την αυτοκρατορία.

Μπορεί από κει μέσα κανένας να δει πολλές πλευρές της ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τα αίτια της ρωμαλαιοφιλότητάς της, τη νοοτροπία της εποχής και να βγάλει συμπεράσματα και να κάνει συγκρίσεις!...

Στον περιορισμένο χώρο της στήλης αυτής θα αναφέρω μερικά σημεία από εκείνην που ο τίτλος της είναι «Περί Πραίτωρος Πισιδίας». Λέγει λοιπόν η Νεαρά αυτή: «... και ορώντες ως εν ταις των επαρχιών τραχυτέραις διπλής τινός μέχρι νυν στελλομένης αρχής ουδεμία προς τέλειον αυτάρκης τις ην, δια τούτο εν τισιν επαρχίαις ημών, εν αϊς αρχών τε πολιτικός ήν και στρατιωτικός άλλος, αεί μεν προς αλλήλους φιλονεικούντες, αεί δε μαχόμενοι, ουχ' όπως πράξαιεν τους υπηκόους αγαθόν, αλλ' όπως πλείον αυτούς επιτρίψαιεν, ωήθημεν χρήναι προς εν τι σχήμα συναγαγείν εκατέραν αρχήν... ούτω γαρ έσται σεμνός, ούτω φοβερός τοις ληστεύουσιν...».

Συνενώνει μ' άλλα λόγια την στρατιωτική και πολιτικοδικαστική αρχή στα χέρια ενός μόνον, που τον ονομάζει πραίτωρα, για να είναι πανίσχυρος αφ' ενός, να μη έχη αντιζήλους και αντιπάλους και να επιδοθή απερίσπαστος στην εξυπηρέτησι της διοικήσεώς του.

Κι' αυτή η τακτική αρχίζει από την Πισιδία όπως λέει: «Όπερ επί της Πισιδών χώρας άρξασθαι βουλόμεθα, διότι και τοις έμπροσθεν χρονογράφοις ειρημένον ευρήκαμεν το πρώην απάσης εκείνης της γης το Πισιδών Έθνος εξάρχειν, και δει δη την επαρχίαν ταύτην δείσθαι μείζονος και σφοδροτέρας αρχής πιστεύομεν, έπειδήπερ και κώμαι μέ-

γισται κατ' αυτήν είσι και πολυάνθρωποι και πολλάκις προς αυτούς στασιάζουσαι τους δημοσίους φόρους». Τρία συμπεράσματα: Πώς οι πρόγονοι των συμπατριωτών μας αποτελούσαν κάποια ξεχωριστή εθνότητα ή φυλή, πως η Πισιδία ήταν πυκνοκατοικημένη και πώς όπως και στην εποχή του Μ. Αλεξάνδρου, δεν το έβαλαν εύκολα κάτω, ήσαν πεισματάρηδες και κάτι παραπάνω, όπως φαίνεται από την παρακάτω παράγραφο: «Και τοις τε ληστρικοίς και ανδροφόνοις χωρίοις, όπως επί τινός ακρωρείας Λύκου κεφαλής καλουμένη ίδρυται, Λυκοκραντών τε οικητήριον ονομάζεται, την αρχήν ταύτην εφιστάναι...».

Δεν σήκωναν λοιπόν άλλα αστεία οι προπο-παπούδες μας, ιδίως σ' εκείνα τα μέρη, τα ψηλά και καλά προφυλαγμένα της Πισιδίας, πάνω στον Αντίταυρο!

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ

(Βιογραφικό Σημείωμα)

[Ένας από τους πιο δυναμικά εξελιχθέντες, στην εριοβιομηχανία Σπαρταλήδες είναι ο Περικλής Παπάζογλου του Θεόδωρου. Ίδρυσε στην Ελλάδα τη μεγάλη εριοβιομηχανία «Άριστον» και αναδείχθηκε στη θέση του αντιπροέδρου του συνδέσμου βιομηχάνων. Γεννήθηκε στη Σπάρτη, το 1910 και πέθανε στην Αθήνα, το 1997.]

Μετά από αίτημά μου, που του μετεβίβασε ο αείμνηστος Κίμων Ελμαλόγλου, δέχθηκε να μου παραχωρήσει λίγο πριν από το θάνατό του, ένα αντίγραφο, από τα μετρημένα στα δάχτυλα του ενός χεριού, της αυτοβιογραφίας του, την οποία προόριζε μόνον για τα εγγόνια του.

Ένα μεγάλο τμήμα της είχα προλάβει να το δημοσιεύσω στην «Σπάρτη της Ανατολής» (τεύχος 19, Ιανουάριος 1997). Σαν να είχε λίγο ενοχληθεί, γιατί θεωρούσε ότι δεν θα έπρεπε να δημοσιευθεί κάτι που προόριζε για τα εγγόνια του και που, όπως νόμιζε, θα εμφανέρονε ότι «δεν τα κατάφερνε καλά στην Έκθεση».

Ο ανθολόγος όμως πίστευε και πιστεύει ότι τέτοια κείμενα είναι πολύτιμα για την ιστορία της αξέχαστης πατρίδας και θα πρέπει να τα διαβάζουν όλα τα παιδιά και τα εγγόνια. Φυλάσσω ωστόσο το γράμμα του που το απηύθυνε στον Κίμωνα Ελμαλόγλου και του έλεγε ότι «κατό-

πιν εκφρασθείσης επιθυμίας του κυρίου προέδρου σάς στέλνω (έχει σημασία το σάς) ένα αντίγραφο του σημειώματος που είχα γράψει το 1982».

Ακόμη και σ' αυτό το απλό γράμμα ο αείμνηστος Περικλής Παπάζογλου (μεγάλος ευεργέτης της Ενώσεως) μιλούσε με πάθος για το σπίτι τους στη Σπάρτη και θυμόταν πολύ ζωνηρά τον καταστροφικό σεισμό του 1914.

Το ανθολογούμενο απόσπασμα ακριβώς αυτά τα σημεία θ' αναδείξει. Και κυρίως το σπαρταλήδικο σπίτι με το περίφημο υπόγειό του και τις προμήθειες για το βαρύ χειμώνα στο οροπέδιο του Ταύρου.]

«...Γεννήθηκα το 1910 στη Σπάρτη της Πισιδίας που ευρίσκεται σε ένα οροπέδιο ύψους 1.050 μέτρων, στους πρόποδες του Αντίταυρου, που είναι στο Νότιο-ανατολικό μέρος της Μικράς Ασίας, μεταξύ Ατταλείας και Αδάνων. «Παπάζογλου» σημαίνει γιος του παππά. Ασφαλώς κάποιος πρόγονος του πατέρα μου ήταν παππάς.

Η οικογένειά μου αποτελείτο από 4 αδέρφια τον Γιάνκο, τον Σπύρο, τον Στέλιο και τον Στέφανο και μια αδελφή που δεν θυμάμαι το όνομά της, γιατί ποτέ δε τη γνώρισα. Ο πατέρας μου ήτο πολύ δραστήριος έξυπνος και φιλομαθής. Από μικρός έμεινε ορφανός από μητέρα και πατέρα. Πρέπει να ξέρετε ότι την εποχή εκείνη στη Σπάρτη μιλούσαν τουρκικά (περίοδος μεταξύ 1870 και 1900).

Μόνον όσοι πήγαιναν στο σχολείο μάθαιναν ελληνικά που γι' αυτούς ήτανε μια ξένη γλώσσα. Κρατούσαν όμως βαθιά ριζωμένη τη θρησκευτική τους πίστη και ευλάβεια και τον πατριωτισμό τους...

Και για ν' αλλάξει λίγο το θέμα θα σας πωσ ένα αστείο

ανέκδοτο. Το 1920, μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τον Ελληνικό Στρατό, ήλθε δεν ξέρω πώς η γιαγιά μου Κυριακή, μητέρα της μαμάς μου από την πατρίδα μου την Σμύρνη. Ήταν Πάσχα, και όπως εσυνηθίζετο πήγαμε όλοι για να χαρούμε την ανάσταση το βράδυ στη Μητρόπολη της Σμύρνης, την Αγία Φωτεινή, όπου στο ωραίο και ψηλό καμπαναριό της γινότανε η Ανάσταση και τα πυροτεχνήματα και η ανύψωση της εικόνας της αναστάσεως. Ήτανε δε μαζί μας και η μακαρίτισσα η γιαγιά που όταν άκουσε το «Χριστός Ανέστη» έκανε το σταυρό της και είπε: «Δόξα σοι ο Θεός, άκουσα και ένα τούρκικο» ενόμιζε η καημένη ότι το «Χριστός Ανέστη» ήτανε Τούρκικα...

(Ο πατέρας μου) το 1889 ήταν πλέον φτασμένος, οικονομικά ανεξάρτητος και σε ηλικία 28 ετών επέστρεψε στην πατρίδα για να παντρευτεί.

Του επροξένεψαν την μητέρα μου, τότε 16 ετών και την παντρεύτηκε. Εδώ θα σας διηγηθώ ένα άλλο ανέκδοτο. Η μητέρα μου έλεγε πάντοτε ότι ήτο 15 ετών όταν παντρεύτηκε και ο πατέρας μου αναγκάσθηκε να πληρώσει, ένα ορισμένο ποσό στη δημογεροντία, για να του δώσουν την άδεια του γάμου, πράγμα που δεν αποδεχότανε ο πατέρας μου. Βλέπετε την εποχή εκείνη οι κοπέλες παντρεύονταν πολύ μικρές! Όταν μια κοπέλα είχε περάσει τα 20 με 22 χρόνια την λέγανε «μεγαλοκοπέλα» και πολύ συχνά έμενε στο ράφι. Ξέρω περιπτώσεις όπως ένας θείος μου χήρος και με δυο παιδιά, σε ηλικία 35 ετών, παντρεύτηκε τη θεία μου 13 ετών.

Ο πατέρας μου αφού παντρεύτηκε, επέστρεψε στη Σμύρνη... Την εποχή εκείνη άρχιζε να ακμάζει στη Σπάρτη η Ταπητουργία, το 1909 λοιπόν γνώρισε τη γενέτειρά του.

Έκτισε το σπίτι του στην «προκυμαία», έτσι λέγανε, γιατί από κει περνούσε ο χείμαρρος που τον χειμώνα ήταν

πάντα σαν μικρό ποτάμι¹ που προστατευόταν από δύο παρόχθειους τοίχους για να μην πλημμυρίζουν οι γειτονιές. Το σπίτι αυτό ήταν τόσο καλά κτισμένο, ώστε σώζεται ακόμη, παρά τη φθορά που υπέστη από την εγκατάλειψη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή...

Εκεί γεννήθηκα εγώ το 1910. Το σπίτι μας διώροφο, είχε ωραία πρόσοψη με αέτωμα, δύο παρτέρια ημικυκλικά μπροστά και στο πίσω μέρος έναν μεγάλο στενόμακρο κήπο με δρόμο ιδιωτικό στη μέση. Κάθε πλευρά στην αρχή του δρόμου είχε αποθήκες, εργοτάξιο και το βαφείο νημάτων και στο βάθος λαχανόκηπο.

Τα εργαλεία των χαλιών ήταν διανεμημένα στα διάφορα σπίτια, γιατί οι εργάτριες δεν έβγαιναν από τα σπίτια τους και με γαϊδουράκια κουβαλούσαν ό,τι χρειαζότανε τα εργαλεία: καινούρια στημόνια, μαλλονήματα, σχέδια κ.λπ. Το ισόγειο ήταν χωρισμένο στα δύο. Στο εμπρός μέρος ήταν τα σαλόνια υποδοχής. Αριστερά μια μεγάλη ξύλινη σκάλα οδηγούσε στον επάνω όροφο, όπου ήταν οι κρεββατοκάμαρες και το λιβινγκρούμ με το απαραίτητο μεγάλο μπαλκόνι. Από τη δεξιά πλευρά της προσόψεως υπήρχε μια άλλη είσοδος του σπιτιού που με διάδρομο οδηγούσε στην κουζίνα και με δεύτερη ξύλινη σκάλα στο επάνω σπίτι.

Μια άλλη σκάλα, πέτρινη αυτή, οδηγούσε στο υπόγειο. Αυτό το υπόγειο ήταν τεράστια αποθήκη τροφίμων, φυγείο της εποχής εκείνης, γιατί ήταν πολύ δροσερό το καλοκαίρι και το χειμώνα ήταν σωστό φυγείο, όπου εφύλαγαν τις σοδειές από φρούτα, συνήθως μήλα και σταφύλια που κρατούσαν μέχρι τον Μάρτιο-Απρίλιο, ξηρούς καρπούς, φουντούκια, αμύγδαλα και καρύδια, κρέατα καβουρδισμένα μέσα στο λίπος. Το ίδιο και κιμάδες καβουρδισμένους μέσα στο λίπος τους, πηγμένους σαν με-

γάλα ψωμιά, όλα τα τελευταία κρεμασμένα σε τσιγκέλια για τον φόβο των ποντικών. Όλα αυτά φυλαγμένα για το βαρύ χειμώνα...

Αυτό όμως που μου έμεινε άσβηστο στη μνήμη μου ήταν ο φοβερός σεισμός του χειμώνα 1913-1914².

Νύχτα παγερή μας εσήκωσαν από τα κρεβατάκια μας, μας κατέβασαν στον εμπρός κήπο του σπιτιού. Θυμάμαι που είδα το καμπαναριό, δεν ξέρω ποιας εκκλησίας, που κατέρρευσε. Θυμάμαι που υπάλληλοι έφεραν μεγάλα κλαδιά και ξύλα και άναψαν μια μεγάλη φωτιά στο ύπαιθρο, μπροστά στο σπίτι κι εμείς και οι περίοικοι καθίσαμε γύρω-γύρω να ζεσταθούμε έως ότου ξημερώσει. Ο πατέρας μου, παρά τις παρακλήσεις της μητέρας μου, έφυγε να βρει τα ορφανά του αδελφού του Στέλιου που ήταν σε άλλη συνοικία και σε παλιό σπίτι, όταν έφθασε είδε ότι το σπίτι είχε γκρεμιστεί. Φώναξε, φώναξε, αλλά κανείς δεν απαντούσε, και όταν γύριζε, έχασε τους δρόμους γιατί τα περισσότερα σπίτια είχαν γκρεμιστεί από μετασεισμικές δονήσεις και οι δρόμοι ήταν αδιάβατοι. Τα εξαδέλφια μου Ευάγγελος και Μαριάνθη ως εκ θαύματος βρεθήκανε την άλλη μέρα κάτω από τα ερείπια, σώθηκαν κάτω από ένα κρεβάτι στο υπόγειο του σπιτιού που είχε πέσει μαζί με το σπίτι.

Από το σεισμό αυτό το ένα τρίτο των σπιτιών είχε γκρεμιστεί, γιατί τα περισσότερα σπίτια δεν είχαν σκεπή και κεραμίδια, αλλά τaráτσες στρωμένες με παχύ στρώμα από χώμα-άργιλο, που το πατούσαν με κυλίνδρους και γινόταν αδιαπέραστο από το νερό... τα λέγανε «ντάμια». Αυτά από το βάρος τους δεν άντεξαν στο σεισμό, γκρέμισαν και καταπλάκωσαν τους ανθρώπους. Τα υπόλοιπα σπίτια, όλα σχεδόν είχαν πάθει ζημιές, εκτός από λίγα, όπως το δικό μας που ήταν καινούριο και κτισμένο αντι-

σεισμικά, με σκελετό από χοντρά ξύλα (τσατμάδες) και χτισμένο με πέτρες και καλό κονίαμα από ασβέστη, άμμο ποταμίσια που γίνεται σκληρό σαν γρανίτης.

Από το σεισμό πολλά παιδιά έμειναν ορφανά και τα πήραν διάφορες οικογένειες. Πήραμε κι εμείς ένα κοριτσάκι, την Μαριάνθη σαν ψυχοκόρη, 7-8 χρονών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Πρόκειται βέβαια για το χείμαρρο Τσάι, παραπόταμο του αρχαίου Κέστρου, όπου την ημέρα των Θεοφανείων έριχναν οι ιερείς το σταυρό για ν' αγιασθούν τα νερά.
- 2 Ο μεγάλος σεισμός της Σπάρτης έγινε στις 20 Σεπτεμβρίου 1914, ακριβώς τα μεσάνυχτα Κυριακής προς Δευτέρα. Έχει δίκιο ο Παπάζογλου να λέει ότι έκανε κρύο, γιατί στο υψόμετρο αυτό από τις αρχές του φθινοπώρου το αγιάζι το βράδυ είναι τσουχτερό. Οι καταστροφές ήταν τεράστιες. Κυρίως επλήγησαν οι 3 ελληνικές συνοικίες, οι προς το βόρειο τμήμα. Δεν έπαθε σχεδόν τίποτε η νοτιότερη συνοικία του Εμριέ. Υπήρξαν 300 νεκροί. Εκκλησιές, ευαγή ιδρύματα, σχολεία κ.λπ. έπαθαν μεγάλες ζημιές, που ουσιαστικά δεν αποκαταστάθηκαν. Το καμπαναριό που θυμάται ότι έπεσε ο μικρός Περικλής θα ήταν βέβαια των Εισοδίων της Θεοτόκου (είχε ύψος 15 μέτρων) και σήμερα φαίνεται μισογκρεμισμένο...

ΠΑΪΣΙΟΣ Β', Μητροπολίτης Καισαρείας

Οδοιπορικόν
(Επαρχία Πισιδίας)

[Μια από τις διακεκριμένες μορφές του ξεριζωμένου μικρασιατικού ελληνισμού υπήρξε και ο αείμνηστος πρωτοπρεσβύτερος Θεόδωρος Θεοδωρίδης από τα Φάρασα της Καππαδοκίας καταγόμενος.

Ο Θεόδωρος, προϊστάμενος, το 1985, του Ι. Ναού των Ταξιαρχών – Παναγίας Γρηγορούσης Πλάκας εκτιμώντας το έργο της Ενώσεως μού έστειλε επιστολή στην οποία περιέχεται απόσπασμα από τα Οδοιπορικά του μητροπολίτου Παϊσίου Β', που αναφέρεται και στην επαρχία Πισιδίας, το έτος 1808. Το Οδοιπορικό αυτό βρίσκεται στο καραμανλήδικο βιβλίο του Ιω. Κάλφογλου: «Μονή Φλαβιανών».

Είναι πολύ σημαντικό ότι ένας οξυδερκής άνθρωπος, ένας μητροπολίτης του αναστήματος του Παϊσίου που συνήθιζε να ταξιδεύει σ' όλη τη Μικρασία και να κηρύττει το Λόγο του Θεού, ενισχύοντας την ελληνική συνείδηση των κατοίκων, καταθέτει χρήσιμα στατιστικά στοιχεία των ελληνορθοδόξων κατοίκων των περιοχών. Η Σπάρτη προβάλλει να έχει τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή κοινότητα μετά το Καστελλόριζο (που υπαγόταν τότε, μαζί με τη Μάκρη και το Λίβισι στη μητρόπολη Πισιδίας): οικογένειες 720,

δηλαδή, κατ' εκτίμηση, κάτοικοι: 4000! Το 1808!].

**

...«Εκ του Ικονίου εισήλθον εις την επαρχίαν της Πισιδίας. Εν Σπάρτη, είδα, μετά χαράς, τον συμμαθητήν μου Διονύσιον εκ Πελοποννήσου, όστις ίδρυσε σχολείον και εσημείωσε αρκετήν πρόοδον¹.

Μετά δύο ημέρας μετέβην εις Αττάλειαν, όπου αντελήφθην την διαφοράν του κλίματος, εν μέσω χειμώνι.

Κατόπιν αδείας του Μητροπολίτου Κυρίλλου έμεινα 25 ημέρας, εκήρυξα εις 7 εκκλησίας.

Από εδώ μετέβην εις Πουλδούρ (Βουρδούριον) και έμεινα 15 ημέρας. Μετά την επίσκεψίν μου στις χριστιανικές οικογένειες ήλθα πάλιν στην Σπάρτην, στο Νις (Νησί) στην Πάρλα.

Κάτοικοι (διάβαζε: οικογένειες)

- 1) Ατταλείας: 450
- 2) Πουλδούρ (Βουρδούριον): 210
- 3) Σπάρτης: 720
- 4) Νις (Νησί): 96
- 5) Πάρλα: 80
- 6) Αλάγια: 186
- 7) Καστελλόριζου: 1000
- 8) Λιβίς-Μιγίς: 80

Σύνολον 2.889 ορθόδοξες χριστιανικές οικογένειες. Παιδεία με ελπίδες προόδου...».

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Πρόκειται βέβαια για τον Διονύσιο του Μώραλη που ίδρυσε σχολείο στη Σπάρτη προ του 1821....

ΑΡΧΟΝΤΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ένας Σπάρταλης αγωνιστής
Στην Επανάσταση του 1821
(στοιχεία μέσα από αρχεία).

[Πολλοί ίσως δεν ξέρουν ότι στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 και μάλιστα στον ελλαδικό χώρο συμμετείχαν πολλοί μικρασιάτες αγωνιστές. Αλλά όταν υπάρχουν στοιχεία που καταδεικνύουν ότι και Σπαρταλήδες ήρθαν εθελοντικά να πολεμήσουν στην Ελλάδα τόσο πολύ μακριά από την πατρίδα τους, ενώ τα αντίποινα των Τούρκων είχαν ήδη πλήξει την Πόλη, την Σμύρνη, τις Κυδωνίες, αυτό είναι πραγματικός ηρωισμός, αλλά και σημαντικό ιστορικό ντοκουμέντο για εκείνη την εποχή.]

Η Αρχοντία Παπαδοπούλου διακεκριμένη ιστορικός- φιλόλογος, λυκειάρχης, συγγραφέας και πρόεδρος του σωματείου των από τη Μαγνησία καταγόμενων, λαμπρή εκπρόσωπος της τρίτης γενιάς των μικρασιατών έψαξε στα αρχεία και δημοσίευσε κείμενό της με τον τίτλο: “Ένας Σπάρταλης αγωνιστής στην επανάσταση του 1821” στην εφημερίδα μας “Σπάρτη της Ανατολής” (τεύχος 2, Απρίλη 1989).

Επειδή το θέμα ήταν και είναι ιδιαιτέρως σημαντικό ο ανθολόγος αναζήτησε κι άλλα στοιχεία και βρήκε ότι μια δεκάδα περίπου Σπαρταλήδων αγωνιστών, υπό διαφόρους οπλαρχηγούς, πολέμησαν στην Πελοπόννησο - να τους

τραβούσε άραγε κάποια ρίζα;- κατά την Επανάσταση του 1821. (Αναφέρω τους στρατιώτες: Αντώνη Θεοδοσίου, Μιχάλη Αντωνίου, Ανδρέα Κυριάκου που πολέμησαν υπό τα διαταγές του Σμυρνιού οπλαρχηγού Γ. Σταυράκογλου, το 1824, στο Άργος και την Τριπολιτσά)].

**

ΑΙΤΗΣΗ

*Εν Αθήναις την 28 απριλίου 1846
Προς την Σ. Επιτροπήν επί των παραπόνων.*

Άμα η Σάλπιξ της ελευθερίας της Ελλάδος, ήχισεν δράξας εις χείρας τα όπλα: έτρεξα με εκείνον τον ένθερμον ζήλος με τον οποίον το προς την φίλην Ελλάδα η ψυχή μου αισθάνετο, και υπηρέτησα στρατιωτικώς από το 1821.

Μέχρι της απελευθερώσεως της πατρίδος εγκατέλειψα. Σ. επιτροπή, συγγενείς γλυκείς, φίλην πατρίδα, και το παν της καταστάσεώς μου, και έδραμον και εγώ να εκπληρώσω το Ιερόν μου χρέος προς την φίλην Ελλάδα, και να προσφέρω ως φόρον ευγνωμοσύνης προς αυτήν και την τελευταίαν του αίματός μου ρανίδα.

Ο Αστήρ της ελευθερίας, ανεφάνη τέλος, και η πατρίς σήμερον Κυβερνάται υπό συνταγματικούς θεσμούς. Σήμερον λέγω αναγνωρίζονται πλέον ως προς την πατρίδα ενός εκάστου αγωνιστού θυσίαι, συστηθείσης κατ' ευτυχίαν η επιτροπήν αυτήν υπό την έποψιν των μελών αυτής υπήρξαν αι ανδραγαθίαι εκάστου έλληνος.

Ενθαρρούμενος όθεν με την ιδέαν ταύτην, αρκούμαι μόνον να προσφέρω αλάνθαστους μάρτυρας μόνον τα Σεβαστά μέλλη της επιτροπής, επί των εκδουλεύσεών μου.

Δεν έχω να είπω άλλο τι ειμή ότι άπαντα τα πιστοποιητικά των εκδουλεύσεων μου εγκαίρως.....

2) Εν Αθήναις την 21η Ιουνίου 1865.

Προς την επί του αγώνος εξεταστικήν Σεβ. Επιτροπήν.

Πλήρης ενθουσιασμού δια την απελευθέρωσιν και ανεξαρτησίαν της Πατρίδος ο υποφαινόμενος Χαράλαμπος Πασχάλης εκ Σπάρτης της Μικράς Ασίας, κάτοικος προ χρόνων ενταύθα, άμα εξεράγη η ιερά των Ελλήνων Επανάστασις του 1821 ώρμησα μετά ζήλου, και πατριωτισμού εις τον πόλεμον παρευρεθείς απ' αρχής μέχρι τέλους αυτή εις πολλές και διαφόρους κατά του εχθρού εκστρατείας, πολιορκίας και μάχας υπό την οδηγίαν πολλών οπλαρχηγών και καθώς υπό του αιμνήστου Δημητρίου Ύψηλάντου, Γεωργάκη και Ιωάννου Π. Μαυρομιχάλη Μπεϊζαξέδων, Γεωργίου Αγαλόπουλου και Χατζή Ιωσήφ Συρίου, από τον τελευταίον τούτον, η Σεβ. αυτή επιτροπή....ευαρεστήθη ιδία και να πληροφορηθή ως επιζώντα και παραμένοντα ήδη εν Αθήναις κατ' έκτασιν τα περί εμού), μετά του οποίου συνεπαυρερέθην και εγώ εντός του φρουρίου Άργους κατά τα 1822. Υπό του Δράμαλη, και εκ της.... Εκείνης πολιορκίας, αφού έφθασαν μετ' ολίγας ημέρας προς βοήθειάν μας οι Στρατηγοί Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και Κολιόπουλος ενθαρρυσθέντες, ωρμήσαμεν τότε δια νυκτός εκ του φρουρίου ανάμεσα των εχθρών, και ούτω διαφυγόντες τον κίνδυνον ως εκ θαύματος, εφθάσαμεν όλοι εις Κεφαλάρι αβλαβείς.

Επομένως μετά την αποκατάστασιν της Πατρίδος, αφού υπέβαλον δι' αναφοράς μου ενώπιον της τότε επί των Στρατιωτικών εκδουλεύσεων εξεταστικής επιτροπής, παρουσιάσας συγχρόνως εκτός αυτών και τα όσα είχαν διάφορα πιστοποιητικά διατυπωμένα υπό του ανωτέρου αρχηγού μου και λοιπών, εβαθμολογήθην έπειτα εκείνης ως

ανθυπολοχαγός της Φάλαγγος προικοδοτημένος, αλλά ως προς τον βαθμόν μου τούτον απέναντι δικαιωμάτων μου προς την Πατρίδα, φρονώ εμαυτόν λίαν ηδικημένον και μη απαχρόντως διεξαγώμενον, επιφυλαττόμενος εν τούτῳ να παρουσιάσω ακολούθως εις την Σεβ. ταύτην επιτροπήν εάν εγκρίνη και τα υποστηρίζοντα τα παράπονά μου ταύτα αναγκαία αποδεικτικά.

Εν τούτοις υποβάλλω δια της ταπεινής μου και τέσσερα επίσημα αντίγραφα εκ των παρ' εμοί ευρισκομένων πρωτοτύπων πιστοποιητικών, τα μεν τρία του Εθνικού Ταμείου υπ' αριθ. 809.1950 και 243 και από 22 Ιανουαρίου, 11 Μαρτίου και 27 Σεπτεμβρίου 1826. Εν Ναυπλίῳ δι' ὅσα μου οφείλονται ἔκτοτε ἀπὸ ἐράνους μετρητῆς ἐξ ἀνάγκης της Πατρίδος και μου καθυστερούνται εισέτι, εἶναι δε του πρώτου πιστοποιητικού Γρόσια 1000. Του δευτέρου τάλληρα δίστηλα 41 και 8/12. Και του τρίτου Γρόσια 260 το δε τέταρτον υπ' αρ. 281 και ἀπὸ 8ης Ιουνίου 1826, ὑπάρχει και αυτοπροαίρετος προσφορά μου εις την Δημοτικὴν επιτροπήν του Ναυπλίου δια Γρόσια 115, περί των οποίων δεν ἔχω καμμίαν ἀπαίτησιν.

Ὅθεν η Σεβ. επιτροπή, ἀφ' ου ευαρεστηθῇ να λάβῃ υπ' ὄψιν της τα ἄνω εκτεθέντα μετὰ των επισυννημένων τριῶν πιστοποιητικῶν του Εθνικού Ταμείου, Παρακαλῶ να αποφασίσῃ και υπέρ εμοῦ ως ἔπεται.

1ον) Τον δίκαιον προβιβασμόν του στρατιωτικού βαθμοῦ μου με τας κανονικὰς αποδοχὰς αὐτοῦ.

2ον) Την ἐξόφλησιν των ἀνωτέρω ἀποδεικτικῶν παρὰ του Εθνικού Ταμείου των Γροσίων χιλίων διακοσίων ἐξήκοντα ἀντιστοιχούντων ἤδη με τα δραχμὴν καθὼς και των Ταλλήρων διστήλων τεσσαράκοντα ενός και οκτὼ των δώδεκα. Και

3ον) Ὅτι η Σεβαστὴ Επιτροπή εγκρίνει εις ἀνταμοιβήν

των εις τον Ιερόν αγώνα ιδίως διαπρεψάντων και σταθερώς υπηρετησάντων.

Επισυνάπτοντας τα αναφερόμενα τρία αποδεικτικά του Εθν. Ταμείου υπό στοιχ. Α.Β. και Γ. Καθώς και τα των προσφορών μου υπό στοιχ. Δ.

Υποσημειούμαι με σέβας βαθύτατον

Ευπειθέστατος

Χ. Πασχάλης

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΧΑΡΙΤΩΝΟΣ

Εκκλησιαστική μουσική εν Σπάρτη

[Η Εκκλησιαστική Μουσική αναδείχθηκε ιδιαίτερα στη Σπάρτη. Όπως λέγω και στην μελέτη μου για την Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας, οι Σπαρταλήδες ήταν φημισμένοι και ως μουσικοδιδάσκαλοι και ως μουσικοί.

Ο Στέφανος Παπαχαρίτωνος καταθέτει μια πολύ σύντομη μελέτη του για το θέμα αυτό στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών για να συμπεριληφθεί στον Τόμο των πραγματειών που κατατέθηκαν από τους ξεριζωμένους Πισίδες, ώστε να μη χαθεί, με τα χρόνια, ο πλούτος ο πολιτισμικός τους.

Και είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς γιατί ήταν τόσο σύντομη, ενώ είχε στοιχεία ικανά για ανάδειξη.

Ο Στέφανος Παπαχαρίτωνος γεννήθηκε στη Σπάρτη. Σπούδασε στην Πατμειάδα Σχολή. Στη Σπάρτη υπηρέτησε ως διδάσκαλος με πολλές γνώσεις εκκλησιαστικής μουσικής, από το 1906 ως την Καταστροφή. Μετά τον ξεριζωμό υπηρέτησε μόνο στην Ερεσσό της Μυτιλήνης. Ο γιος του Χαρίτων Παπαχαρίτωνος, που γεννήθηκε στη Σπάρτη, υπηρέτησε κι αυτός ευδόκιμα την εκπαίδευση. Εξελίχθηκε και έφθασε στο βαθμό του Γενικού επιθεωρητή της Μέσης Εκπ/σης].

**

Η Εκκλησιαστική μουσική εν Σπάρτη κατά την εποχήν της μαύρης δουλείας φαίνεται, ότι ήτο πολύ ανεπτυγμένη. Διότι λέγεται ότι, πολλοί εγνώριζον την παλαιάν μέθοδον της Εκκλησιαστικής μουσικής. Αλλά και όταν η Εκκλησιαστική μουσική μετερρυθμίσθη και μετεβλήθη επί το απλούστερον κατά την νέαν μέθοδον αυτής, επίσης πολλοί διέπρεψαν ως μουσικοί και μουσικοδιδάσκαλοι. Περίφημοι μουσικοί τιμήσαντες ικανώς την γενέτειραν αυτών είναι οι εξής: Σπυρίδων ο εκ της συνοικίας του Εμρίου, δομέστικος του Πατριαρχείου, ακμάσας κατά το πρώτον ήμισυ του 19^{ου} αιώ-
νος, τονίσας διάφορα τροπάρια μεταξύ των οποίων και το «Επί Σοί χαίρει Κεχαριτωμένη» εις ήχον πλ. δ, Ανδρέας Ουλκερίδης μουσικοδιδάσκαλος ακμάσας κατά το δεύτερον ήμισυ του 19^{ου} αιώ-
νος, Σταύρος Πουρσαλίδης και Βασίλειος Δερβίσογλους, ομοίως περίφημοι μουσικοδιδάσκαλοι.

Η τάσις προς εκμάθησιν της μουσικής τέχνης διήρκεσε και μέχρι της εποχής ημών, οπότε κατά τας αρχάς του 20ου αιώ-
νος έχομεν εν Σπάρτη ψάλτας ικανούς, ως τον Παντελάκην Ιντζόγλου, Λάζαρον Λαζαρίδην, Μελέτιον Μελέτογλου, Νικόλαου Αστσόγλου, κορυφαίον δε πάντων τον Στυλιανόν ή Στέλιον Τσαϊγρηγόρογλου, όστις κατά το 1910 καταλιπών την Σπάρτην και εγκατασταθείς εν Ρόδω έλαβεν εκεί μέρος εις την τελετήν της κηδείας του Ιταλού στρατηγού Αμέλιο. Εις την κηδείαν ήσαν προσκεκλημέ-
νοι οι ιερείς και ψάλται των διαφόρων εν Ρόδω δογμά-
των, ο δε ημέτερος καλλιτέχνης έψαλλε το «Δεύτε τελευ-
ταίον ασπασμόν». Τόσον δε κατανυκτικώτατα έψαλλεν αυτό, ώστε επειδή συνεκίνησε πάντας και αυτούς τους αλλοδόξους και ηρίστευσεν τρόπον τινά, έλαβεν από την Ιταλικήν Κυβέρνησιν και παράσημον δια τα πρωτεία του.

ΠΑΠΑΪΩΑΚΕΙΜ ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ

Η παραμονή στη Σμύρνη
Η συνάντηση με το Χρυσόστομο:
3 Μαΐου, 1919

[Ο Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου έχει ονομασθεί και δικαίως: ο Μωϋσής των Πισιδών! Ο ιερέας αυτός είναι που οδήγησε τα γυναικόπαιδα της Σπάρτης, μέσω Ατταλείας, στην Ελλάδα και στη σωτηρία, το 1922, αμέσως μετά την Καταστροφή. Είναι ο θεμελιωτής της πόλεως της Νέας Ιωνίας, είναι κι ο ιδρυτής του ιερού ναού των Αγίων Αναργύρων, κατοπινά μητροπολιτικού ναού της Ν. Ιωνίας.

Γεννήθηκε το 1874 στη Σπάρτη. Από μικρός έμεινε ορφανός. Όταν τέλειωσε τις βασικές σπουδές (το 7/τάξιο, τότε Αρρεναγωγείο της Σπάρτης) πήγε στο Ντιναίρ κι ασχολήθηκε επί πολλά χρόνια με το εμπόριο δημητριακών.

Το 1913 κλήθηκε από τους συμπατριώτες του να γυρίσει στη Σπάρτη και να γίνει ιερέας, γιατί στις δύσκολες εκείνες ώρες χρειάζονταν ικανοί ιερείς. Ειδικά γι' αυτόν συγκροτήθηκε εξεταστική επιτροπή που έκρινε πως είχε τα ουσιαστικά προσόντα!

Έτσι χειροτονήθηκε, από τον τότε βοηθό Επίσκοπο Πισιδίας Μελέτιο, ιερέας. Ήταν η πρώτη και τόσο σημαδιακή χειροτονία του Πατάρων. Παράλληλα ορίσθηκε Αρχιερατικός Επίτροπος στη Σπάρτη. Όλο το ιστορικό της μετέ-

πειτα δράσης του – της τόσο πολυκύμαντης, δυναμικής και λυτρωτικής ο αναγνώστης θα το βρει βέβαια στις «Αναμνήσεις» του (έκδοση της Ενώσεως, 1990).

Στην Ελλάδα διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο πάντα, μεταξύ των συμπατριωτών του.

Εξεδήμησε εις Κύριον και εκηδεύθη στις 9 Ιανουαρίου 1965. Ύστερα από αξίωση κλήρου και λαού ενταφιάσθηκε πίσω από το Ιερό Βήμα των Αγίων Αναργύρων.

Τιμήθηκε πρεπόντως και εν ζωή και μετά θάνατον. Από τις «Αναμνήσεις» του, το σπουδαίο αυτό έργο της ζωής του, του οποίου τα χειρόγραφα δωρήθηκαν από την οικογένειά του στο Μουσείο της Ενώσεως, αποσπούμε ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο: το «Η παραμονή μου στη Σμύρνη – Η συνάντηση με το Χρυσόστομο, το Μάιο του 1919».

Ο Παπαϊωακείμ έφτασε στη Σμύρνη για να κάνει έρανο μεταξύ των Σπαρταλήδων της πόλης υπέρ των ευαγών ιδρυμάτων της Σπάρτης, την πιο σημαδιακή ώρα: μόλις είχε αποβιβαστεί και είχε αναλάβει τη διοίκησή της Ελληνικός στρατός, στις 3 του Μάη του 1919!

Έχουν λοιπόν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι ενέργειές του, οι εντυπώσεις του, οι περιγραφές του.

Η κάποια διασκευή, ως γνωστόν, έχει γίνει από τον ανθολόγο για τους λόγους που εκτίθενται και στην εισαγωγή του βιβλίου του Παπαϊωακείμ].

**

«Στο δεύτερο σταθμό της Σμύρνης, την Πούντα, κατέβηκα κι εγώ. Θα πήγαινα να καταλύσω στο συνηθισμένο μου ξενοδοχείο, το «Αϊβαλί» (Κυδωνίες), που είναι κοντά στο τελωνείο. Κατέβηκα λοιπόν στην Πούντα και πήρα το τραμ, που περνάει όλο το λεγόμενο Και (Κορτόν). Προς

τα αριστερά μόλις δύο μέτρα απέχει η θάλασσα. Προς τα δεξιά είναι τα κακή τη μοίρα στην καταστροφή καέντα πολυτελή, ουρανομήκη κτίρια, ιδιωτικά μέγαρα ευπόρων χριστιανών, λέσχες, καφενεία, ξενοδοχεία, θέατρα, όλα ιδιοκτησίες χριστιανών.

Μετά από δέκα λεπτά έφτασα και κατέλυσα στο ξενοδοχείο.

Αφού αναπαύθηκα μιάμιση ώρα βγήκα για να πάω στο Σύλλογο «Σπάρτη της Πισιδίας» τα γραφεία του οποίου ευρίσκονταν σ' ένα δωμάτιο της λέσχης των Κυνηγών επί της προκυμαίας (του Και).

Πώς να περιγράψω την εικόνα της προκυμαίας, της ευρωπαϊκής οδού (Φρένη μαχιλεσσί); Χιλιάδες, πελώριες ελληνικές σημαίες αναρτημένες στα καταστήματα και στα σπίτια διασταυρωμένες με τις σημαίες των συμμάχων κρατών, της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Αμερικής κυρίως και λιγότερο της Ιταλίας. Ούτε μια τουρκική σημαία δε φαινότανε.

Έφτασα στη λέσχη, όπου βλέπω πολλούς εκ των συμπατριωτών μου Σπαρταλήδων, οι οποίοι αφού με χαιρέτισαν με το καλώς όρισες, με συγχάρηκαν και τους συγχάρηκα για την απροσδόκητη ελευθερία. Ευχηθήκαμε η ελευθερία να φτάσει και στην πατρίδα μας Σπάρτη. Καθίσαμε 10-12 πατριώτες γύρω από ένα τραπέζι και καθένας μου διηγείτο για τα συμβάντα της προηγούμενης ημέρας. Τότε από το διπλανό τραπέζι μας πλησίασε ένας λοχαγός Έλληνας. Ζητούσε έναν γνώστη της ελληνικής και τουρκικής για να μεταφράσει στο στρατηγείο μερικά ημερήσια αστυνομικά δελτία, τα οποία ήταν γραμμένα τουρκικά. Ένας στενός μου φίλος από το Ντιναίρ, ο εργοστασιάρχης αλευροβιομήχανος Ιωάννης Ελματζόγλου, υπέδειξε εμένα γι' αυτό το έργο. Ο λοχαγός με παρακάλε-

σε να πάμε στο στρατηγείο, που είχε εγκατασταθεί στο διπλανό μέγαρο του Πανταζοπούλου. Με εισήγαγε στο γραφείο του αρχηγού της κατοχής Ζαφειρίου, ο οποίος με edέχθη με μεγάλη ευγένεια. Αφού μου πρόσφερε τσιγάρο με παρακάλεσε να του μεταφράσω μερικά αστυνομικά δελτία της ημέρας, γραμμένα τουρκικά από τα διάφορα αστυνομικά τμήματα, στα οποία ευρίσκονταν ακόμη τούρκοι αστυνομικοί, αν και τώρα είχαν αναλάβει Έλληνες στρατιώτες.

Τα δελτία περιείχαν μόνον μικροεπεισόδια. Δεύτερη ημέρα της Κατοχής και στη Σμύρνη και στο Κορδελιό (Καρασή γιακά) επικρατούσε ησυχία.

Ο αρχηγός με ευχαρίστησε και με παρεκάλεσε, αν χρειαστεί, να προσφέρω τις υπηρεσίες μου και την επομένη ως διερμηνέας, μέχρις ότου οργανωθούν οι υπηρεσίες. Το αποδέχθηκα ευχαρίστως και επέστρεψα στη λέσχη, όπου με περικύκλωσαν πολλοί φίλοι συγχαίροντάς με για τα καθήκοντα του πρώτου διερμηνέα της ελληνικής κατοχής, που εξετέλεσα.

Την επομένη δε χρειάστηκε να εργαστώ, γιατί είχαν κιόλας τακτοποιηθεί οι διερμηνείς.

Στις 9 το βράδυ της Παρασκευής 3 Μαΐου συνεδριάσαμε στα γραφεία του Συλλόγου «Σπάρτης Πισιδίας». Εξήγησα στους παρευρισκομένους συμπατριώτες μου τον σκοπό της αποστολής μου κι έδωσα μερικά συστατικά γράμματα της Δημογεροντίας της Σπάρτης σε κυρίους που μετείχαν στη συνεδρίαση και το ιδιαίτερο συστατικό στο προεδρείο του Συλλόγου.

Μετά απ' αυτά αποφασίσαμε την άλλη ημέρα (Σάββατο, 4 Μαΐου) στις 9 το πρωί, μαζί με τον πρόεδρο του Συλλόγου και τον Ιορδάνη Δουρμπέογλου, πρόεδρο της Εφορείας των σχολείων μας, ο οποίος βρισκόταν τότε στη

Σμύρνη, να επισκεφθούμε τον αείμνηστο μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο για να του δώσουμε το συστατικό γράμμα της Δημογεροντίας μας, ώστε να μας επιτρέψει να κάνουμε τον έρανο για τις εκκλησίες και τα σχολεία της Σπάρτης. Ακόμη αποφασίσαμε ένας από τα μέλη του Συλλόγου, είτε εκ των μεγαλεμπόρων μας να με συνοδεύει κάθε ημέρα για τη συλλογή του ποσού.

Σάββατο 4 Μαΐου, στις 9 το πρωί, πράγματι πήγαμε στη Μητρόπολη κι edώσαμε το συστατικό γράμμα στο μητροπολίτη Χρυσόστομο, ο οποίος ευχαρίστως υπέγραψε δίδοντας τη συγκατάθεσή του για τον έρανο. Ερώτησε μερικά για την Κοινότητά μας και κυρίως πως επεράσαμε στη διάρκεια του πολέμου. Με συντομία του ανέφερα τα συμβάντα. Με συνεβούλευσε, όταν επιστρέψω, να συστήσω ευπείθεια στους συμπατριώτες μου, ώστε να μη δοθεί αφορμή για συγκρούσεις μεταξύ χριστιανών και τούρκων, ωστόσο διευκρινιστούν τα προκύψαντα εθνικά ζητήματα.

Αφού τον ευχαριστήσαμε για τις συμβουλές του και ασπασθήκαμε τη δεξιά του, αποσυρθήκαμε. Κουβεντιάζοντας στο δρόμο μείναμε σύμφωνοι τη Δευτέρα 6 Μαΐου από το πρωί να έρθω στα γραφεία του Συλλόγου για να πάρω τον βοηθό μου και ν' αρχίσουμε τον έρανο.

Μετά το γεύμα θέλησα να ξεκουραστώ λίγο στο ξενοδοχείο κι επήρα μιαν εφημερίδα για να περάσω την ώρα μου. Εκεί λοιπόν διάβασα ότι την επομένη, Κυριακή 5 Μαΐου, Κυριακή της Σαμαρείτιδος, δηλαδή ημέρα εορτασμός για τον ιερό ναό της Αγίας Φωτεινής, το μητροπολιτικό ναό της Σμύρνης, θα τελεστεί η πρώτη επίσημος δοξολογία επί τη ελληνική κατοχή της Σμύρνης και αρχιερατική λειτουργία, στην οποία θα παρευρίσκετο και τμήμα ελληνικού στρατού, με επικεφαλής τον αρχηγό, πολλούς αξιωματικούς κ.λπ.

Τέτοια εθνική τελετή βέβαια ως υπόδουλοι δεν είχαμε δει ποτέ και παρακινούμενος από συναίσθημα υπερηφάνειας επεθύμησα να συλλειτουργήσω στην πανηγυρική αυτή δοξολογία. Τρέχω λοιπόν και βρίσκω τον Ιορδάνη Δουρμπέογλου μαζί και τον αείμνηστο Γεώργιο Κλημάνογλου, τον συμμαρτυρήσαντα κατά την καταστροφή με τον μητροπολίτη Χρυσόστομο, από τον κεμαλικό Νουρεντίν πασά. Ο Γεώργιος Κλημάνογλου καταγόταν από τη Σπάρτη, ήταν πολύ γνωστός μου ως μεγαλέμπορος κι ήταν ακόμη εκ των δημογερόντων της Σμύρνης.

Επήγαμε και οι τρεις στη Μητρόπολη για να πάρω την άδεια να συλλειτουργήσω. Με την ευκαιρία αυτή ο μακαρίτης Ιορδάνης Δουρμπέογλου, που ξεχωριστά με εκτιμούσε, έφερε το λόγο στο ιστορικό μου, ότι ήμουν μεσιτέμπορος στο Ντιναίρ και ότι άφησα το επικερδές επάγγελμα μετά από συνεχείς απαιτήσεις της Δημογεροντίας της Σπάρτης για να γίνω ιερέυς, ότι είχε πεθάνει η πρεσβυτέρα σύζυγός μου κι ότι η Κοινότης προς ανταμοιβήν των υπηρεσιών μου ήθελε να μου απονεμηθεί ο τίτλος του αρχιμανδρίτου, αλλά από της χειροτονίας μου κι εδώ απουσίαζε από τη Σπάρτη ο μητροπολίτης Πισιδίας. Και γι' όλα αυτά παρακαλούσε το σεβασμιότατο, αν ήταν δυνατό να με προβιβάσει αυτός σε αρχιμανδρίτη. Ο Γεώργιος Κλημάνογλου συμφώνησε κι αυτός στην πρόταση. Ο Μητροπολίτης το εδέχθη και μάλιστα υποσχέθηκε να με ονομάσει την επομένη στη θεία Λειτουργία! Εγώ μπροστά στην απρόοπτη αυτή εξέλιξη βρέθηκα απροετοίμαστος και αρνήθηκα επίμονα, παρά τις πιέσεις των φίλων μου, τη μεγάλη τιμή προφασιζόμενος διάφορα.

Ωστόσο την επομένη, κατά την αμφίεσή του στο ιερό, ο αείμνηστος μητροπολίτης Χρυσόστομος μού υπενθύμισε να είμαι έτοιμος και παραγγείλε στους συλλειτουργού-

ντες ιερείς να είναι ενήμεροι κι ένας αρχιμανδρίτης του στρατού προσφέρθηκε να μου δωρήσει τον επιστήθιο σταυρό. Όμως εγώ, αφού ευχαρίστησα τον μητροπολίτη και τον αρχιμανδρίτη και πάλι δεν edέχθηκα την τιμή προφασιζόμενος διάφορα με αποτέλεσμα ν' απορήσουν οι συλλειτουργοί μου για την ταπεινοφροσύνη μου λέγοντας ότι άλλοι εξοδεύουν και κινούν τα πάντα για να πάρουν το οφίκιο και εγώ δεν το δέχομαι! Τέλος.

Όταν κατά το εκκλησιαστικό έθιμο, στη δοξολογία ο αρχιερέας βγήκε στο θρόνο του στο σολέα και τον περιστοιχίσουμε όλοι οι ιερείς για να πάρουμε την εντολή να εκφωνήσουμε το «Ευλογημένη η Βασιλεία», ο Μητροπολίτης έδωσε εις εμένα τον ταπεινό να το εκφωνήσω. Ήμουν λοιπόν αυτός που άρχισε πρώτος την πρώτη θεία λειτουργία μετά την ελληνική κατοχή της Σμύρνης στο μητροπολιτικό ναό της Αγίας Φωτεινής! Αυτή η τιμή για μένα ήταν η ανώτερη τιμή που θα μπορούσε να μου γίνει. Πολλοί συμπατριώτες μου Σπαρταλήδες που ευρίσκοντο στην εκκλησία συγκινήθηκαν κι έσπευσαν στο τέλος να με συγχαρούν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΕΤΡΑΚΗΣ

Αναμνήσεις εκ της προσφάτου ιστορίας
(επιστολή)

[Ο Βασίλειος Πετράκης γεννήθηκε στη Σπάρτη το 1884. Υπήρξε επί των κορυφαίων προσωπικοτήτων της Πολιτείας και πριν την Καταστροφή, στην Κων/πολη και μετά τον ξεριζωμό, στην Αθήνα. Συμμετείχε ενεργά στα κοινά και στην Κωνσταντινούπολη το 1911 (πλησίον Ελλήνων βουλευτών της Τουρκικής Βουλής των Μπουσίου και Δίγκα) αλλά και στην Ελλάδα πολιτευόμενος με το κόμμα του Α-λεξ. Παπαναστασίου.

Διαπρεπής νομομαθής προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες στην Ελληνική πρεσβεία της Πόλης με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί ως πράκτορας, της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Να παραπεμφεί σε Στρατοδικείο και να καταδικασθεί σε θάνατο. Διασώθηκε την τελευταία στιγμή, όταν υπογράφηκε η Ανακωχή. Στην Ελλάδα από την αρχή κλήθηκε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο σώμα των απασχολουμένων με την Ανταλλαγή με το βαθμό του τμηματάρχου.

Υπήρξε εκ των προέδρων του Συλλόγου που ίδρυσαν οι Σπαρταλήδες στην Αθήνα αμέσως μετά την εγκατάστασή τους. (Η Ένωση Σπάρτης, με έδρα τη Νέα Ιωνία, ακολούθησε). Υπάρχουν διάσπαρτες μικρές μελέτες του σε διάφορα τετράδια, που συνέλεξα με κόπο μέσα από παλιά σκονι-

σμένα αρχεία. Εξαιρετικά γνώστης της Τουρκικής γλώσσας, αλλά και της αραβικής μελετούσε στο πρωτότυπο την Τουρκική και την αραβική λογοτεχνία. Πέθανε το 1976.

Λυπάμαι να πω ότι η παρουσίαση του Βασιλείου Πετράκη στο Ανθολόγιο είναι, εκ των πραγμάτων, περιορισμένη, γιατί καλύπτεται μόνο από σημειώσεις ή επιστολές.

Η παρακάτω επιστολή γράφτηκε το 1954 με την αφορμή, όπως εξηγεί και ο ίδιος, μνημοσύνου υπέρ του αιμνήστου μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου και των συν αυτώ αναιρεθέντων Γιωργάκη Κλημάνογλου και Νικολάου Τσουρουκτσόγλου.

Ο Β. Πετράκης υπερασπίζεται γενναία τη μνήμη του μάρτυρος Γιωργάκη Κλημάνογλου, ευγενούς τέκνου της Σπάρτης, αλλά από νεαράς ηλικίας κατοίκου Σμύρνης και δημογέροντά της, κατά την τραγική περίοδο της Καταστροφής. Ο Γιωργάκης Κλημάνογλου είχε ξεχωριστή θέση στην κοινωνία της πρωτοπολιτείας της ανατολής και διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, ωστόσο μερίδα του Σμυρναϊκού τύπου μη γνωρίζοντας όλες τις πτυχές του ρόλου του, τον ονόμαζε «τουρκόφιλο». (Κατά μία εκδοχή ο Κλημάνογλου εφονεύθη από τον ίδιο τον Νουρεντήν, καθώς η σφαίρα που προόριζε για το Χρυσόστομο, στα σκαλιά του Διοικητηρίου, βρήκε αυτόν!).

Παράλληλα διαφαίνεται από την επιστολή αυτή και το κύρος που διέθετε στην Πόλη ο Β. Πετράκης].

**

Λαμβάνω αφορμήν εκ του τελεσθέντος πρότινων ημερών μνημοσύνου υπέρ του αιμνήστου Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου δια να φέρω εις την δημοσιότητα μίαν άγνωστον εις τους πολλούς πατριωτικήν πράξιν τού μετά

του μητροπολίτου την αυτήν μαρτυρικήν τύχην υποστά-
ντος Γεωργίου Κλημάνογλου, μέλους τότε της Δημογερο-
ντίας της Σμύρνης. Όταν ο Ελληνικός Στρατός επροχώρει
προς το Αϊδίνιον, υπήρχον φήμαι ότι οι Ιταλοί πρόκειται
να αποβιβασθώσιν εις Αττάλειαν και να καταλάβωσιν αυ-
τήν και την ενδοχώραν, ο αείμνηστος Γεώργιος Κλημάνο-
γλου, εξ ιδίας πρωτοβουλίας έφυγεν εκ Σμύρνης και με-
τέβη εις την γενέτειράν του Σπάρτην (Σπάρταν) συνη-
ντήθη με τον Νομάρχην του τόπου και τον έπεισε να συ-
γκαλέση το Νομαρχιακόν Συμβούλιον, ίνα τούτο συντάξη
πρακτικόν περί της ανάγκης της προελάσεως του Ελληνι-
κού Στρατού μέχρι της Σπάρτης. Την επαύριον συνήλθε
πράγματι το Νομαρχιακόν Συμβούλιον ενώπιον του ο-
ποίου ο Κλημάνογλου ανέπτυξε τα επιχειρήματά του και
βάσει τούτων συνετάχθη σχετικόν πρακτικόν μετά αιτή-
σεως προς τον Αρχιστράτηγον των Ελληνικών εν Μ. Ασία
δυνάμεων. Τα έγγραφα ταύτα παραλαβών ο αείμνηστος
ανεχώρησεν εκ Σπάρτης δια την Σμύρνην. Καθ' οδόν ό-
μως δύναμεις Τουρκικής Χωροφυλακής ενταλθείσα υπό
της Γεν. Διοικήσεως Ικονίου συνέλαβε τούτον και τον ο-
δήγησε δέσμιον εις Ικόνιον, προφανώς κατόπιν καταγγε-
λίας εκ Σπάρτης. Ο γράφων τας γράμμας ταύτας διετέ-
λουν τότε μέλος μιας διασυμμαχικής Επιτροπής επί των
κατά την διάρκειαν του πολέμου διαπραχθεισών Τουρκι-
κών ωμοτήτων, διορισμένος υπό της εν Κωνσταντινου-
πόλει Υπάτης Αρμοστίας, της Ελλάδος, έτερα δε μέλη
αυτής ήσαν, εκ μέρους της Αγγλικής Αρμοστίας, ο κ. Χέτ-
κοττ Σμίθ, Συνταγματάρχης, άλλοτε Γεν. Πρόξενος της
Μ. Βρεττανίας εν Σμύρνη, εκ μέρους δε της Γαλλικής Αρ-
μοστίας ήτο ο Ταγματάρχης Φουλών. Ειδοποιηθείς εκ μέ-
ρους των οικείων του μακαρίτου δια τα της συλλήψεως
αυτού ενήργησα παρά τη Επιτροπή αυτή και εζήτησα την

συνδρομήν και των ετέρων μελών της Επιτροπής. Την εποχήν εκείνην Υπουργός των Εσωτερικών της Οθωμανικής Κυβερνήσεως ήτο ο διάσημος αρθρογράφος της Τουρκικής εφημερίδος Σαμπάχ, ο Αλή Κεμάλ, γνωστός δια τα φιλαγγλικά του αισθήματα. Μαζί με τον Χέτκοττ Σμίθ, επεσκέφθημεν τον ειρημένον Υπουργόν των Εσωτερικών και εξητήσαμεν την απόλυσίν του του εν Ικονίω κρατουμένου κ. Γ. Κλημάνογλου. Ο κ. Υπουργός ετηλεγράφησεν αμέσως εις την Γεν. Διοίκησιν Ικονίου με την διαταγήν όπως ο Κλημάνογλου αποσταλή τάχιστα εις Κων/πολιν υπό αυστηράν συνοδείαν. Μετά πέντε ημέρας ο Κλημάνογλου ευρίσκετο εις την Κων/πολιν και παρεδίδετο εις εμέ άνευ διατυπώσεων.

Σημειωτέον ότι ο δράστης του ως άνω αναφερομένου πατριωτικού επεισοδίου ανήκε εις ομάδα των Δημογερόντων τους οποίους μία μερίς του Ελληνικού Τύπου της Σμύρνης απεκάλει Τουρκοφίλους και τους εθεώρει εξαιρετέους.

Εν Αθήναις τη 17-9-1954

Β. Π. Πετράκης

Η οικονομική ζωή των ελληνορθοδόξων κατοίκων της Σπάρτης

[Πρόκειται για ομιλία του Β. Πετράκη από το βήμα της Ενώσεως Σπάρτης –το οποίο για την ιστορία να πούμε ότι αυτός edώρισε στο σωματείο- κατά την Ετήσια Εορτή του 1964. Ο ομιλητής, που όπως έχουμε πει, γνώριζε, όσο κανείς, άλλος, την ιστορία, κράτησε σ' ένα απλό χειρόγραφο σημειώσεις. Ο ανθολόγος αντέγραψε αυτό το σχέδιο ομι-

λίας. Για την κατανόηση του αναγνώστη προσθέτει ή αφαιρεί λέξεις ή σπαράγματα φράσεων, μόνο].

**

Αι προσωπικάί μου εντυπώσεις από τη γενέτειρά μας ανάγονται εις τα προ του 1905 έτη. Εγώ έφυγα από την Σπάρτην οριστικά, το 1907. Μετά τας σπουδάς μου εις την Κων/πολιν εγκατεστάθην εκεί και κατέφυγον εις την Ελλάδα, αρχάς του 1923...

...Η πόλις Σπάρτη ήτο τότε από τας ωραιότερας πόλεις της Τουρκίας. Δεν είχεν όμως ούτε η πόλις, ούτε τα περίχωρά της αξιολόγον γεωργίαν ή κτηνοτροφίαν.

Εις όλην την Μ. Ασίαν, εξαιρέσει του Πόντου, οι Χριστιανοί δεν είχαν αγροτικήν περιουσίαν ούτε κι οι Σπαρταλήδες ρωμιοί, εκτός 2-3 οικογενειών, δεν είχαν ακίνητον αγροτικήν περιουσίαν. Εκείνοι δε οι ολίγοι δεν ηδύναντο να εκμεταλλευθώσιν επαρκώς τα κτήματα ελλείψει ασφαλείας. Αστικήν κτηματικήν περιουσίαν είχαν όλοι σχεδόν. Είχον τα σπίτια τους, τα αμπέλια τους, τους κήπους με λαχανικά και με οπωροφόρα δέντρα.

Οι χριστιανοί κάτοικοι ως βιοποριστικόν έργον είχαν πρώτον το μικρεμπόριον μέσα στην πόλιν και εις τα περίχωρα. Δεύτερον μίαν ως επί το πλείστον οικόσιτον τέχνην. Όλα τα επαγγέλματα τα δια την καθημερινήν ζωήν των κατοίκων αναγκαία και χρήσιμα ησκούντο από τους Έλληνας.

Οι Σπαρταλήδες Ρωμιοί διέπρεψαν –εις παλαιότερα χρόνια – εις την Χρυσοχοΐαν (εδώ δυνάμεθα ν' αναφέρωμεν με περηφάνειαν, αλλά και με μεγάλην λύπην τα τρία ασημένια πολυέλαια, με 72 κανδήλες και φώτα της εκκλησίας των Ταξιαρχών, των Εισοδίων, της Κοιμήσεως Θεοτόκου όμοια των οποίων καμμία κοινότης χριστιανική εν

Μικρά Ασία δεν είχε και τα οποία ελαφυραγώγησαν οι Τούρκοι κατά την Καταστροφήν του 1922).

Κτίσται, ξυλουργοί, επιπλοποιοί, ράπται, υποδηματοποιοί, όλοι ήσαν Χριστιανοί.

Οι Τούρκοι κάτοικοι ησχολούντο με την γεωργίαν, κτηνοτροφίαν, ελάχιστα, εντός της πόλεως, ησχολούντο με το εμπόριον υφασμάτων, με την βυρσοδεψίαν, με την υποτυπώδη υποδηματοποιίαν, ήτοι έκαμαν «γεμενιά».

Σε ένα διάστημα οι Έλληνες εδημιούργησαν την υφαντουργίαν, ήτοι την ύφανσιν Αλατζάδων και κατέλαβον τας αγοράς όλης της περιοχής της διοικήσεως Σπάρτης. Μετά επεδόθησαν εις την ταπητουργίαν εις την οποίαν διέπρεψαν δημιουργήσαντες ίδιον τύπον «Σπάρτα».

Δεν γνωρίζω ποιος πρώτος edίδαξε την ταπητουργία εις τους Σπαρταλήδες. Γνωρίζω όμως ότι ο μακαρίτης Χαράλαμπος Χατζαβράκογλου είναι εκείνος ο οποίος επενόησε και εσύστησε τον πρώτον Κοινοτικόν ταπητουργικόν Συνεταιρισμόν. Την ταπητουργίαν την ευσυστηματοποίησαν και την κατέστησαν αξιόλογον βιοτεχνίαν ο Πρόδρομος Γρηγοριάδης, αυτός και οι αδελφοί Στύλογλου. Η βιοτεχνία αυτή εβοήθησε πολύ τους Σπαρταλήδες, ακόμη και μέσα εις την συμφοράν και την καταστροφήν του εκπατριισμού. Τα εκδιωχθέντα εκ Σπάρτης γυναικόπαιδα —διότι οι άντρες είχαν εξορισθεί εις τα βάθη της Μ. Ασίας— μόλις έφθασαν edώ εις την Ελλάδα, ούτε επί μίαν ώραν έμειναν αδρανή. Κατεσκεύασαν αμέσως εκ των ενόντων αργαλειούς. Παράδειγμα επιχειρηματικότητας δύναται ν' αναφερθή το εις την νήσον Ύδραν ιδρυθέν αμέσως μετά την εκεί έλευσιν των προσφύγων ταπητουργείον του Μ. Κεχαγιόγλου, όστις έδωσεν αμέσως εργασίαν εις τους πρόσφυγας. Το αυτό συνέβη και εις πολλά μέρη της Ελλάδος.

Υπήρχε και σηροτροφία, υπό περιωρισμένον μορφήν.

Ἦχμασε επίσης εις την Σπάρτην και η παραγωγή του ροδελαίου. Καθώς έχω ακούσει από την Κοραλίαν Μοδινού (σύζυγον του δόκτορος Σταύρου Μοδινού ή Δανοπούλου, ιατρού) και μου το είχεν επιβεβαιώσει και ο Μηνάς εφένδης, ο πρώτος διδάξας εις τους Σπαρταλήδες την τέχνην της παραγωγής του ροδελαίου ήτο ο εκ Κύπρου ορμώμενος αρχιμανδρίτης Χρύσανθος Μάνος, θείος του ως άνω Σταύρου Μοδινού. Όταν άρχισε το ροδέλαιον ν' αποδίδει αξιόλογα κέρδη πολλοί εξερρίζωσαν τ' αμπέλια των και εφύτευσαν τριαντάφυλλα. Ένας συμπολίτης μας ο Νικόλαος Καραγιάννογλου επεχείρησε να μεταφυτεύση την τέχνην αυτήν και εδώ εις την Ελλάδα. Εις την Δαύλειαν της Λεβαδειάς εφύτευσε τριανταφυλλιές αλλά δεν επέτυχε!.

«Η Σπάρτη της Πισιδίας»

[Πρόκειται για μικρό κείμενο που γράφτηκε, θα έλεγε κανείς «κατά παραγγελίαν». Βέβαια πολύ ελλειπτικά και αφαιρετικά τα όσα γράφει ο Πετράκης για τη Σπάρτη. Φέρνουμε αυτό το κείμενο στη δημοσιότητα κυρίως για τις απόψεις του συντάκτη σχετικά με την ονομασία της Σπάρτης. Ανατρεπτική, περίεργη και όχι πειστική η θεωρία του, δείχνει όμως την μεγάλη επιθυμία όλων των Σπαρταλήδων να αποδείξουν ότι κατάγονται, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, από τους αρχαίους Σπαρτιάτες. Είναι ουσιαστικά η αντίδραση στις θέσεις του Σακκάρη].

**

Η «Σπάρτη» της Πισιδίας κείται επί λεκανοπεδίου παρά

τους πρόποδας του Αντιταύρου ο κύριος όγκος του οποίου υψούται, κατάλευκος εις όλας τας εποχάς του έτους, προς τα ΝΑ. της Πόλεως. Δύο μικρότερα βουνά (οροσειρά του Αντιταύρου) υψούνται το εν ακριβώς προς Ν. ύψους περίπου 300 μέτρων και ονομάζεται «Σιτηρέ-Τεπεσί» (= λόφος του Σωτήρος, εκ του εις την κορυφήν αυτού υπάρχοντος Χριστιανικού Αγιάσματος) και το έτερον προς Δ ύψους περίπου 500 μέτρων, και λέγεται «Χισάρ-Τεπεσί» (= Ακρόπολις ή Οχυρωμένη κορυφή). Όπισθεν του Σιτηρέ, υπάρχει άλλο βουνόν υψηλότερον, ύψους περίπου 600 μέτρων εις την κορυφήν του οποίου υπάρχει λίμνη την οποία αποκαλούν Γκιολδζούκ. Τα κατά καιρούς πλεονάζοντα, νερά της λίμνης ταύτης κατέρχονται εις την πόλιν και σχηματίζουν «χείμαρρον», όστις διασχίζει, την πόλιν. Οι δε εγχώριοι ονομάζουν τον χείμαρρον τούτον Τσάϊ. Ο ποταμός ούτος δεν ονομάζεται Κέστρος, ως κακώς αναφέρει ο Π. Κοντογιάννης εις την Γεωγραφίαν του.

– Εις απόστασιν 2-2 1/2 ωρών από την Σπάρτην και όπισθεν του Χισάρ-Τεπεσί υπάρχει χωρίον Αγλασούν (παρ' ημίν Σαγαλασσός) του οποίου οι κάτοικοι, κατά μίαν εκδοχήν, εσφάγησαν ομαδικώς υπό των Σελζουκιδών διότι δεν ηθέλησαν να ασπασθούν την μωαμεθανικήν θρησκείαν.

– Εις απόστασιν ημισείας ώρας από το χωρίον Αγλασούν και όπισθεν ακριβώς του Χισάρ-Τεπέ (ακροπόλεως) υπάρχουν ερείπια αρχαίου θεάτρου Ελληνικής εποχής, καθόσον ο τόπος και η κατασκευή αυτού έχει μεγάλην ομοιότητα προς το εν Αθήναις θέατρον του Ηρώδου, και λοιπά αρχαία μνημεία.

– Η σημερινή πόλις της Σπάρτης απέχει από τα ως άνω ερείπια του αρχαίου Θεάτρου περί τας 3 ώρας δια πεζοπορίας. Οι Έλληνες κάτοικοι της Σπάρτης εσυνήθιζον να επισκέπτονται τα ερείπια ταύτα. Την συνήθειαν ταύτην

την έχει ριζώσει εις αυτούς ο κατά το έτος 1894-1895 διατελέσας Διευθυντής των Ελληνικών Σχολείων Σπάρτης Γεώργιος Σακκάρης (εκ Κυδωνιών).

— Ο Γ. Σακκάρης έχων υπ' όψει του τα ως άνω αναφερόμενα στοιχεία και την ιστορικήν εκδοχήν καθ' ην, κατά την κάθοδον των Μυρίων, οίτινες επέρασαν παρά τον Κέστρον ποταμόν, οι εκ Σπάρτης καταγόμενοι μισθοφόροι δια διαφόρους λόγους έμειναν εκεί, συμπεραίνει ότι ήλθαν εις επαφήν με τους Πισίδας κατοίκους των μερών εκείνων και εις ανάμνησιν της πατρίδος των έκτισαν εκεί πόλιν, ονόματι Σπάρτην. Τα συμπεράσματα του Σακκάρη είναι πλέον ή λογικά παρά τας λοιπάς εικασίας, κατ' εμέ, καθ' ας η νυν πόλις της Πισιδίας Σπάρτη ελέγετο άλλοτε Βάρις ή Σάπορτα ή Σπάρτα. Οι δε Τούρκοι ακούοντες, δήθεν, τους Έλληνας να λέγουν «εις Βάριτα, εις τα σπάρτα», ονόμασαν αυτήν Ισπάρτα.

Εγώ φρονώ ότι συνέβη το εναντίον. Τας ονομασίας Βάρις, Σάπορτα κ.λπ. τας έπλασαν διάφοροι ξένοι περιηγηταί οίτινες περιήλθον την Μικρασίαν μετά την άλωσιν των μερών εκείνων υπό των Σελζουκιδών και Τούρκων. Οι περιηγηταί, ούτοι εν τη επιθυμία των να εξελληνίσουν τα τουρκικά ονόματα και οδηγούμενοι από την προφοράν, την λέξιν Ισπάρτα την παρεμόρφωσαν εις Βάριτα, Σάπορτα κλπ. Ενώ είναι γνωστόν ότι ο Τούρκος δεν ημπορεί να προφέρει το γράμμα «Σ» εις την αρχήν της λέξεως και δι' αυτό προσθέτει προ αυτού εν «Ι». Το αυτό συμβαίνει με τας λέξεις Ισταμπούλ, Ισκεντέρ, Ισμύρ, κ.λπ.

— Ήκουσα, δεν ανέγνωσα, ότι εις το παλαιόν περιοδικόν «Ξενοφάνης» των ετών 1892-1895 υπάρχει σχετική διατριβή του άλλοτε εν Σμύρνη Γενικού Προξένου της Ελλάδος Αντωνοπούλου, συμφωνούσα με την ιδικήν μου άποψιν εν προκειμένω.

- Εις τα ανωτέρω δέον να προστεθώσι και τα εξής: Ο χαρακτήρ των Ελλήνων κατοίκων της Σπάρτης της Πισιδίας είναι τραχύς. Ούτοι είναι φιλοπρόοδοι, αλλά εγωϊσταί, αγαπούν να ασχολούνται με τα κοινά, γνωρίσματα παρεμφερέ των κατοίκων της Σπάρτης της Λακωνίας. Ότε μετέβην εις το Μουσείον αυτής, μοι έκαμαν μεγάλην εντύπωσιν δύο αγάλματα παριστώντα ηλικιωμένους Σπαρτιάτας. Ενόμισα πως έβλεπα τους συμπολίτας μου. Υπήρχε μεγάλη ομοιότης εις την διάπλασιν της κεφαλής κυρίως. Οι εκ Σπάρτης της Πισιδίας έχουν ως επί το πλείστον την κεφαλήν πλατείαν εις τα πλάγια.

Εν Αθήναις, τη 25^η Ιανουαρίου 1946

Βασίλειος Πετράκης

(Εγράφη κατά προτροπήν και σύστασιν του κ. Σοφοκλέους Αβρ. Χουδαβερδόγλου Θεοδότου, του Τυανέως –και αντεγράφη υπ' αυτού επί γραφομηχανής- όπως χρησιμεύση ως βάσις ευρύτερας μελέτης, συν τη προσθήκη, και των υπό του Π. Κοντογιάννη, και άλλων, περί Σπάρτης της Πισιδίας γραφέντων, και αποτελεσθή ούτω μία μοναδική μελέτη, διευκρινίζουσα πλείστα τέως άγνωστα κυρίως δια τους εν Αθήναις λογίους, ενδιαφέροντα και ταύτην την Ελληνικήν πόλιν της Μικράς Ασίας, ήτις και αυτή απέθανεν από τα σφάλματα των πολιτικών ανδρών της ελευθέρας Ελλάδος και έχάθη δια τον Ελληνισμόν).

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Φαίνεται ότι διαφεύγει του Β. Πετράκη το γεγονός ότι η ροδελαιοπαραγωγή ασκήθηκε με επιτυχία στην περιοχή Τσοτυλίου, Καστοριάς, Γρεβενών από τους εγκατασταθέντες συμπατριώτες μας, οι οποίοι ίδρυσαν μάλιστα κοινότητα με τ' όνομα Νέα Σπάρτη. Μάλιστα ο Αθ. Κιουρκτσόγλου βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών για την παραγωγή των τριαντάφυλλων, το 1938).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΑΚΚΑΡΗΣ

Η Σπάρτη Πισιδίας

(Περιοδικόν «Ξενοφάνης» Τόμος Α'. Σελίς 356)

[Είναι το πρώτο κείμενο που δημοσιεύθηκε για τη Σπάρτη της Πισιδίας. Γραμμένο από μια μεγάλη προσωπικότητα του Ελληνισμού της Ανατολής, τον εκπαιδευτικό Γεώργιο Σακκάρη, που είχε διατελέσει και διευθυντής της αστικής σχολής της Σπάρτης, για μια 2/ετία (1896-97) και δημοσιευμένο στο πιο σοβαρό περιοδικό για την ιστορία και τον πολιτισμό της Μικρασίας, τον «Ξενοφάνη» του Συλλόγου «Ανατολή», το 1897, είχε προκαλέσει από τότε ζωηρό ενδιαφέρον για την πολιτεία της ανατολής, που έφερε το όνομα της ένδοξης Σπάρτης. Ο συγγραφέας, παρότι δεν διέμεινε και μεγάλο χρονικό διάστημα στη Σπάρτη, όμως φαίνεται ότι την αγάπησε πραγματικά και όπου μπορούσε, αναφερόταν σ' αυτήν εγκωμιαστικά. Στον «Ξενοφάνη» δημοσίευσε και δεύτερη μελέτη, το 1907, με τον τίτλο: «Πισιδικά: Σπάρτη-Βάρις». Στο δεύτερο αυτό άρθρο ο Σακκάρης ανέλυσε με ισχυρά επιχειρήματα, είναι η αλήθεια, την προέλευση του ονόματος «Σπάρτη». Βέβαια επάνω σ' αυτό υπήρξαν και διαφορετικές προσεγγίσεις (Α. Σαπουντζάκης – Β. Πετράκης), αλλά όπως και νάναι η επιστημονική κατάθεση του Σακκάρη ήταν πολύ σημαντική. (Ο αναγνώστης μπορεί να βρει περισσότερες πληροφορίες για

το θέμα αυτό στις σημειώσεις του έργου μου: «Η Ελληνική Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας, κατά τα τελευταία 200 χρόνια πριν την Καταστροφή»). Ο συγγραφέας με τη μελέτη του «Η Σπάρτη της Πισιδίας» δίνει μια πλήρη και σαφή εικόνα για την κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική, ζωή στην πολιτεία, λίγο πριν τη χαρταυγή του αιώνα. Τα στοιχεία για την Εκκλησία, την εκπαίδευση, την οικονομία και την απασχόληση, νομίζω, υπήρξαν η πρώτη βασική πηγή πληροφόρησης για όλους όσοι αργότερα ασχολήθηκαν με την ιστορία και τον πολιτισμό της Σπάρτης. Ίσως ο συγγραφέας θα έπρεπε να είχε δώσει μεγαλύτερη έκταση στην ανάπτυξη της ταπητουργίας.

Ο Σακκάρης δεν προσπάθησε καθόλου να εξωραΐσει την πραγματικότητα. Με κριτικό και αρκετά αυστηρό τρόπο αναφερόταν και στις αρνητικές πλευρές της ζωής στην πολιτεία. Ιδιαίτερα καυτηρίαζε τα φαινόμενα διαίρεσης και φιλαυτίας μεταξύ των προυχόντων και κατά κύριο λόγο των δημογερόντων. Κατηγορούσε τους δημογέροντες για υπερβολική αυστηρότητα και συντηρητισμό στις αποφάσεις τους σχετικά με την εφαρμογή κανόνων στις κοινωνικές σχέσεις (γάμοι, βαπτίσεις κ.λπ.).

Ανάλογα παράπονα για τη συμπεριφορά, των δημογερόντων πάντοτε ακούονταν. Είν' αλήθεια ότι κάποτε-κάποτε έφταναν με τη αποφάσεις τους να προκαλούν ανάμικτα αισθήματα, τότε οργής και τότε θυμηδίας, ίσως γιατί στο μικρό πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους ήθελαν να δώσουν μια κάποια αίσθηση της παρουσίας τους.

Όμως, ας μη γινόμαστε άδικοι με αναφορά στις πραγματικά κωμικοτραγικές αποφάσεις δημογερόντων (βλέπε και το έργο μου «Η Ελληνική Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας», σελ. 58). Το σώμα αυτό στο διάστημα των τελευταίων αιώνων, πριν από την Καταστροφή, είχε προσφέρει

πάρα πολύ σημαντικές υπηρεσίες στις ελληνικές κοινότητες της ανατολής και φυσικά στην κοινότητα της Σπάρτης επιτυχαίνοντας να κρατήσει μια μορφή αυτόνομης ζωής της μειονότητας.

Ο Σακκάρης όπως είναι φυσικό, αναπτύσσει σημαντικά το κεφάλαιο για την οργάνωση της εκπαίδευσης, δε διστάζει μάλιστα να γράψει ότι ο αριθμός των παιδιών που φοιτούσαν (ο Σακκάρης δίνει τον μάλλον υπερβολικό αριθμό των 700 μαθητών) είναι μεγαλύτερος συγκριτικά με τον αριθμό που είχαν να παρουσιάσουν αντίστοιχες σε πληθυσμό πόλεις της μητροπολιτικής Ελλάδας.

Το εμβατήριο της φιλαρμονικής εταιρίας «Αμφίων» που είχε ιδρύσει ο Σακκάρης στη Σπάρτη εμελοποιήθηκε από το μουσικοδιδάσκαλο Στέφανο Μάρκογλου ή Μαρκόπουλο. Δυστυχώς δε σώζεται η σύνθεση.

Ο κ. Στάθης Ουλκέρογλου, πολυβραβευμένος μουσικοσυνθέτης και βέβαια Σπάρταλης, παρακλήθηκε από τον ανθολόγο να μελοποιήσει τον ύμνον του Αμφίωνα, πράγμα που έκανε με την ευκαιρία της εκδήλωσης για τα 60 χρόνια της Ενώσεως Σπάρτης (1993), εκτελώντας, σε δημόσια πρώτη, ο ίδιος το έργο.

Ο Γεώργιος Σακκάρης γεννήθηκε το 1870 στις Κυδωνίες (Αϊβαλί) και πέθανε το 1942 στην Αθήνα. Υπήρξε εκ των ανωτέρων εκπαιδευτικών και ανθρώπων του πνεύματος του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στην κλασσική φιλολογία και την παιδαγωγική στη Γερμανία.

Εργάστηκε ως σχολάρχης στη Σίφνο και μετά στη Σπάρτη. Θεωρείται ως ο σπουδαιότερος εκπαιδευτικός που είχε εργασθεί στη Σπάρτη. Αργότερα επέστρεψε στην πατρίδα του όπου εργάστηκε ως φιλόλογος – γυμναστήρχης.

Δεν έμεινε ωστόσο εκεί. Πήγε στη Σμύρνη κι εργάσθηκε στην Ευαγγελική Σχολή της και μετά στην Κύπρο, στο Παγκύπριο Γυμνάσιο της Λευκωσίας. Από την Κύπρο κλήθηκε να υπηρετήσει στην Ελλάδα, και μάλιστα στην Άμφισσα. Τελείωσε τη σταδιοδρομία του στην Αθήνα.

Ο Σακκάρης έγραφε πολλά βιβλία και μελέτες φιλολογικού, ιστορικού, λαογραφικού, λογοτεχνικού περιεχομένου. Σημαντικότερο έργο του θεωρείται η «Ιστορία των Κυδωνιών»].

**

Δέκα περίπου ώρας προς Νότον του Δινερίου, του παρά τας πηγάς του Μαιάνδρου τελευταίου σταθμού του σιδηροδρόμου Αϊδινίου, επί ευφορωτάτου οροπεδίου του Ταύρου κείται εν θελκτική θέσει η Σπάρτη Πισιδίας, πόλις παλαιά, ήν ο μεν Πολύβιος ονομάζει «Σάπορδα» (τα) μεταγενέστερος δε τις περιηγητής «Σάπαρτα».

Χιλιάδες κατοίκων είκοσι πέντε μέχρι τριάκοντα κατοικούσι την πόλιν αυτήν. Τούτων οικογένειαι πλείονες των χιλίων εισίν ορθόδοξοι, υπέρ τας εκατόν αρμενικαί και αι λοιπαί Τουρκικαί. Δυτικοί δε και διαμαρτυρόμενοι και προσηλυτισταί αυτών ουδέποτε ηδυνήθησαν να εγκαθιδρυσώσιν εν τη πόλει ταύτη, ωσαύτως δε ουδέ Εβραίοι. Η Σπάρτη είναι έδρα διοικήσεως (μουτεσαριφλικίου) περιλαμβανούσης και τινα χωρία, ων ολίγα κατοικούνται και υπό ορθοδόξων. Είναι δ' ωσαύτως και έδρα του Μητροπολίτου Πισιδίας, ης τον θρόνον τιμά σήμερον ο παντός επαίνου άξιος ιεράρχης κ. Γεράσιμος Τανταλίδης, θεολόγος και νομομαθής κράτιστος, φιλότιμος δ' άμα και φιλόμουσος και ρέκτης. Προ της προεκτάσεως του σιδηροδρόμου Αϊδινίου μέχρι Δινερίου η Σπάρτη ήκμαζε λαμπρώς

ούσα κέντρον διαμετακομιστικού εμπορίου εκ των μεσογείων της Μικράς Ασίας εις την Αττάλειαν και Σμύρνην. Η εμπορική δε κίνησις ου σμικράν ωφέλειαν παρείχε και τη γεωργία, ην λίαν υπεστήριζον τα αφθόνως συρρέοντα αυτό σε κεφάλαια. Είναι δ' η χώρα τα μάλιστα γεωργική, παράγουσα πολύ όπιον και όσπρια, οπωρών δε παντοίων μέγα πλήθος και σιτηρά ικανά. Συντελεί δε προς τούτο των υδάτων η αφθονία άπερ διαρρέοντα την πόλιν διαχέονται ανά το περί αυτήν πεδίον, πανταχού επαρκώς αυτό αρδεύοντα. Και τούτου ένεκα καταπλήττει το πλήθος των εν τε τη πόλει και τοις πέριξ μαγευτικών κήπων, αφ' ων δι' ελαχίστου πόνου πολύς ο καρπός λαμβάνεται. Αλλ' η γεωργία έπαθε σφόδρα, αφ' ότου η προέκτασις του σιδηροδρόμου Αϊδινίου ενέκρωσε σχεδόν την αυτόθι εμπορικήν κίνησιν, και των κεφαλαίων τα πλείστα εις άλλα κέντρα μετήγαγε και προς συμπλήρωσιν του κακού δειναί πυρκαϊάι εξηφάνισαν σχεδόν πάν, ό,τι του παλαιού πλούτου υπελείπετο. Προσετέθη δε τούτοις και η πανταχού μεν μάλιστα δ' εν Ανατολή κρατούσα εμπορική και γεωργική καχεξία ην επιτείνει η νηπιακή σχεδόν εισέτι εν αυτή κατάστασις της τε εμπορίας και της γεωργίας και των περιστάσεων το ανώμαλον. Αι δε πολλαχού αυτής και εν Σπάρτη λειτουργούσαι γεωργικαί τράπεζαι ελαχίστης ωφελείας εισί πάροχοι.

Υπό της ανάγκης ούτω πιεζόμενοι οι ενοικούντες ετράπησαν προς άλλους του βίου πόρους, εις την επιμέλειαν βιομηχανικών τινων ειδών επιδοθέντες. Ούτως παρ' αυτοίς έλαβε τινα ανάπτυξιν μάλιστα η υφαντουργία, ιδία δε η κατασκευή υφασμάτων κοινής χρήσεως των λεγομένων (αλατζάδων) ων μεγάλη εξαγωγή γίνεται αποφέρουσα ουκ ολίγα χρήματα εις τον τόπον, μέχρι δε τινος ησχολήθησαν και περί την κατασκευή εριούχων (κασμηρίων)

ἀλλ' ἥκιστα ἐπιτυχώς. Ἐπ' ἐσχάτων δ' ἤρξατο ἀναπτυσσόμενη μετὰ πολλῶν ἐλπίδων προσόδου καὶ ἡ ταπητουργία. Ἀλλ' ὅμως πρῶται πηγαί εἰσαγωγῆς κεφαλαίων εἰς τὴν πόλιν παραμένουσιν εἰσέτι οἱ ἀλατζάδες καὶ τὸ ὄπιον. Τὸ κλίμα τῆς πόλεως εἶναι υγιεινόν. Εἶναι δ' ὁ χειμὼν ἐν αὐτῇ βαρὺς καὶ διαρκὴς καὶ ἡ χιών κατ' ἔτος ἀφθονος καταπίπτει, θέρος δὲ κυρίως δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ, ἀλλὰ μακρόν ἔαρ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Μαΐου μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου, ὅτε ἡ φύσις παρίστησιν εἰκόνα μεγαλοπρεπῆ ποιητικοῦ καλάμου ἀξίαν. Ἀπὸ τῶν περὶ τὴν πόλιν γηλόφων ὁ οφθαλμὸς τέρπεται ἐκ τῆς μαγευτικῆς θέας μεγάλων ευανθῶν κήπων, ἐκτεταμένων μυροβόλων ροδῶν, ἀληθῶν ἐπιγείων παραδείσων, κοσμοούντων αὐτὴν τε τὴν πόλιν καὶ τὰ πέριξ ἐπὶ πολὺ. Δάση οὕτως εἰπεῖν ὀπωροφώρων, δάση λευκῶν καὶ ἄλλων ὁμοίων εἰς μεγάλην ἔκτασιν πλημμυρούσι. Τὰ ἄσματα τῶν ἀηδόνων καὶ πολλῶν ἄλλων ὠδικῶν πτηνῶν, τὴν δ' ἀρμονίαν συμπληροῖ ὁ φλοῖσβος τῶν ἐλικοειδῶς ρεόντων πολυπληθῶν ρυακίων. Εἶναι ἀπόλαυσις ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς, δικαιοῦσα πληρέστατα τὴν περὶ τῆς υπερβολικῆς φαντασίας πολλῶν ἀνατολικῶν λαῶν κρατούσαν γνώμην, διεγειρομένης εἰκότως σφόδρα ὑπὸ φύσεως οὕτω δαψιλοῦς καὶ μάγου.

Διεξελθόντες ἐν ὀλίγοις τὸ περὶ τῆς πόλεως, δίκαιον νὰ ἀσχοληθῶμεν νῦν ἰδίᾳ πῶς περὶ τὴν ἐν αὐτῇ ὀρθόδοξον κοινότητα. Εἰς ταύτην συνιστώσαι ὑπερχίλιαι οἰκογένειαι ἀποτελοῦσι τέσσαρας ἐνορίας, τῶν Εἰσοδίων, τῶν Ταξιαρχῶν, τῆς Μητροπόλεως καὶ τοῦ Ἐμρίου, ὧν ἐκάστη κέκτηται ἀνὰ ἓνα μέγαν καὶ περικαλλή ναόν καὶ ἀνὰ ἓνα ἢ δύο μικροτέρους, εἰς οὓς συρρέει τὸ πλῆθος μόνον τὸν χειμῶνα ὅτε οἱ μεγάλοι ναοὶ κλείονται ἐνεκὰ τοῦ ψύχους. Τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν τῶν τῆς Κοινότητος πραγμάτων ἀσκεῖ ἡ λεγομένη Γενικὴ Συνέλευσις ἣν συνιστῶσιν οἱ τῶν

πολιτών πλούτω και γένει και φρονήσει εξέχοντες. Η συνέλευσις συνέρχεται προκειμένου περί ζητημάτων λίαν σπουδαίων, οία εισίν η επιχείρησις εκτάκτων κοινοτικών έργων, η εκλογή των μελών της Δημογεροντίας και της Εφορείας, η αντικατάστασις του διευθυντού των Σχολείων, η επείγουσα εξεύρεσις χρημάτων προς ανάγκας της Κοινότητος και τα παρόμοια. Των δε λοιπών επιμελείται η Δημογεροντία, εκλεγομένη υπό της Γενικής Συνελεύσεως και υπό αυτής ταύτης. Αμφοτέρων δε των σωματείων τούτων πρόεδρος είναι ο αρχιερεύς και τούτου απόντος ο Αρχιερατικός επίτροπος. Ωσαύτως η Γενική Συνέλευσις εκλέγει και την Εφορείαν των σχολείων ούσαν πενταμελή εκ πολιτών εντίμων και ανεπτυγμένων. Τη εικοστή πρώτη Μαΐου τελείται η επέτειος εορτή της Δημογεροντίας, καθ' ην δίδωσιν αύτη λόγον των πεπραγμένων μετά την τέλει της συνήθους δοξολογίας και δεήσεως. Η δε της Εφορείας εορτή τελείται την Κυριακήν του Θωμά μεγαλοπρεπέστερον εκείνης. Καθ' ότι εν αυτή πρόκειται και περί κοινού των πολιτών εράνου υπέρ των σχολείων. Και ενταύθα δε η Εφορεία παρέχει την εαυτής λογοδοσίαν κι άσματα ψάλλονται και πανηγυρικοί αγγέλλονται. Εν αυτή προς τούτοις μνεία γίνεται μετ' επαίνων και εγκωμίων των ευεργετών και δωρητών των σχολείων, ων τα ονόματα εισίν αναγεγραμμένα επί δύο μαρμαρίνων πλακών, τεθειμένων προς εκάτερα της θύρας της μεγάλης αιθούσης του Δημοτικού σχολείου των αρρένων. Μεταξύ τούτων διαπρέπουσι χρυσοίς γράμμασιν αναγεγραμμένα τα ονόματα των φιλομούσων ευεργετών Κιοκπάσογλου, Κεχαγιόγλου και Σερεφετίνογλου. Τούτοις προσετέθη και γυνή φιλότιμος και γενναία η Σοφία Κεχαγιόγλου δωρήσασα τοις Σχολείοις περί τας τριακοσίας χρυσάς λίρας, αποτελούσας το πλείστον της περιουσίας αυτής, δούσα

ούτω μέγα και επίζηλον αυταπαρνήσεως παράδειγμα.

Σχολεία δε κέκτηται η Κοινότης πολλού λόγου άξια. Το μεν πρώτον τα παιδιά αμφοτέρων των φύλων φοιτούσι από κοινού επί διετίαν εις το Νηπιαγωγείον μεθ' ό τα μέν θήλεα μεταβαίνουσιν εις το Παρθεναγωγείον, εν ώ διδάσκουσι δύο διδάσκαλοι πτυχιούχοι του Αρσακείου μετά βοηθού εν τάξεσι τέσσαρσι μέχρι πέντε, τα δε άρρενα εις την δημοτικήν αυτών σχολήν, εν η διδάσκουσι δημοδιδάσκαλοι τρεις μετά βοηθού εν τάξεσι πέντε ων η ανωτάτη αντιστοιχεί προς την πρώτην των λεγομένων Ελληνικών σχολείων. Έρχεται έπειτα το ημιγυμνάσιον, περιλαμβάνον προς το παρόν τάξεις τέσσαρας ων αι μεν δύο πρώται αντιστοιχούσι προς την δευτέραν και τρίτην των Ελληνικών Σχολείων, αι δε λοιπαί προς τας δύο πρώτας των παρ' ημίν γυμνασίων. Διδάσκουσι δ' ενταύθα καθηγηταί δύο, ων εις ο διευθυντής μετά Ελληνοδιδασκάλου. Προς την ούτω λαμπράν των σχολείων της Κοινότητος ανάπτυξιν, ανάλογος είναι και ο αριθμός των εις αυτά φοιτώντων. Υπέρ τους επτακοσίους νέους παίδας αναγράφουσι κατ' έτος τα διπλότυπα της Εφορείας και των σχολείων τα μητρώα αριθμόν, ον μάτην θα εξητούσεν εν άλλοις τόποις της Τουρκίας και εν αυταίς ταις ισοπληθέσι κώμαις της Ελλάδος. Ο προς τα γράμματα ζήλος των κατοίκων είναι ου μόνον επαίνου πολλού αλλά και θαυμασμού μεγάλου άξιος, διότι το πλήθος τούτο των μαθητών συρρέει παρά πάσας τας μεγίστας προς την μάθησιν δυσχερείας, οίας παρέχουσι αι δειναί περιστάσεις και αι μεγάλοι εν τοις σχολείοις δαπάναι. Εισί δε αι δαπάναι των σχολείων ου σμικραί υπερβαίνουσαι το ποσόν των πεντακοσίων λιρών ετησίως, ας απαιτούσι το πλήθος των διδασκόντων και οι μισθοί των παιδονόμων και των υπηρετών, η θέρμανσις και αι επισκευαί των σχολείων. Αλλά του ποσού η εξεύ-

ρεσις εις μεγάλας εκάστοτε αμνηχανίας εμβάλλει την εφορείαν, διότι ουδείς σχεδόν σταθερός πόρος υπάρχει, ώστε μεγάλα συνήθως υπολείμματα παρουσιάζονται. Τούτο δε συμβαίνει διότι τα μεν πλείστα των κληροδοτημάτων μένουσιν εισέτι αδιάθετα, αλλά και αν πάντα τα υπάρχοντα προσηκότως διατεθώσιν ο εξ αυτών πόρος μικρόν θα υπερβαίνη τας εκατόν λίρας, διότι χιλιολίων ευεργετών δυστυχώς δεν εγένετο εισέτι δυνατόν να ευμοιρήσῃ ἡ πόλις. Μεγάλαι όμως προσπάθειαι καταβάλλονται νυν υπό του αόκνου και φιλομούσου αρχιερέως και υπό των φιλοπροόδων και φιλοτίμων πολιτών προς παγίωσιν ασφαλούς και επαρκούς κεφαλαίου των εκπαιδευτηρίων, ώστε οι δι' εράνων πόροι ὡςπερ επικουρία τις εκάστοτε να παρέρχονται. Ελπίζεται ταχεία ἡ ευόδωσις του αρίστου τούτου έργου.

Αλλά και φιλαρμονικὴν εταιρείαν αξιόλογον κέκτηται ἡ φιλόμουσος Κοινότης των εν Σπάρτῃ ὀρθοδόξων. Κατά δε την της ἐνάρξεως εορτὴν παρόντων των τα πρώτα φερόντων εν τη κοινότητι και λαοῦ πολλοῦ ἐψάλη το ὑπ' ἐμού και μελοπονηθέν υπό του μουσικοδιδασκάλου Στεφάνου Μαρκοπούλου το ἐμβατήριον της φιλαρμονικῆς εταιρείας ἔχον ὡς ἐξῆς:

*Ευσταλὴς χορὸς προβαίνει μουσοπόλων ευελπίδων
Και τα ῥόδα διαχέει των αλσῶν των περιδῶν.
Βίον νέον διανοίγει ἀθανάτων ἀρετῶν
Και ἀνίσταται το κλέος προγονικῶν ἐπῶν.*

*Ο Ἀμφίων λύραν νέαν, θεσπεσίαν ἀνακρούει.
Και ο λίθος ἐμψυχούται και το μάρμαρον ἀκούει
Και ο κήπος ἀναθάλλει ζωογόνων ἀρετῶν
Και ἀνίσταται το κλέος των προγονικῶν ἐπῶν.*

Της ειρήνης, της προόδου την οδόν ημίν δεικνύων
Την ωδήν της ευτυχίας αναμέλπει ο Αμφίων.
Θίασος της αρμονίας, λατρευταί των αρετών
Αναστήσωμεν το κλέος των προγονικών επών.

Δώμεν δώμεν τη πατρίδι την χρυσήν ευημερίαν,
Μελωδούντες χαρμοσύνως της αγάπης την αιθρίαν.
Ευσθενώς ζητούντες άθλον επιζήλων αρετών
Αναστήσωμεν το κλέος των προγονικών επών.

Ίθι της Σπάρτης της ευάνδρου μουσοπόλος νεολαία
Η χρυσή των φώτων δόξα είναι αθάνατος, ωραία.
Λατρευταί της μελωδίας, των μεγάλων αρετών
Αναστήσωμεν το κλέος των προγονικών επών.

Η ζωηρά αυτή προοδευτική εν Σπάρτη κίνησις επί μάλλον πολλής προσοχής αξίας, καθ' όσον προς τοίς άλλοις επιδώκει και τον ιερώτατον σκοπόν της αναστάσεως της πατρίου γλώσσης. Απ' αιώνων δηλονότι επεκράτησε παρά τοις εκεί ορθοδόξοις, κρίμασιν οίς οίδε Κύριος, ως ομιλουμένη γλώσσα η Τουρκική, προ εικοσαετίας δε περίπου επί των δακτύλων εμετρούντο οι δυνάμενοι να αρθρώσωσι λέξεις τινας Ελληνικάς. Ευτυχώς η εκπαιδευτική δράσις υπήρξεν ικανώς καρποφόρος, ελάχιστοι δε σήμερον μεταξύ των νεωτέρων εισίν οι αγνοούντες την Εθνικήν γλώσσαν.

Δυστυχώς εις την εν ταις οικογενείας ολοσχερή επικράτησιν αυτής μεγάλα παρεμβάλλει προσκόμματα η επιμονή του γυναικείου φύλου και μάλιστα των μητέρων ων η καλή θέλησις πολλά ηδύνατο εν τω ζητήματι τούτω να κατορθώση. Ελπίσωμεν ότι τελειότερος του Παρθεναγωγείου καταρτισμός θα άρρη και το μέγα τούτο κώλυμα και ότι

θα ανατείλη ταχέως η ημέρα, καθ' ην η ένδοξος ημών γλώσσα θα εγκαθιδρυθή επισήμως εν πάσαις ταις οικογενείαις των εν Σπάρτη ομογενών.

Προς τη φιλαρμονική λειτουργούσιν εν Σπάρτη και άλλαι εταιρείαι πρακτικώτερον επιδιώκουσai σκοπόν. Εισί δ' αύται η υφαντουργική εταιρεία (αλατζάδων) και η δανειστική, μετοχικαί και αμφότεραι ευδοκίμως και λυσιτελώς δρώσαι. Δι αυτών και η εγχώριος βιομηχανία προάγεται και η εξεύρεσις μικρών κεφαλαίων δια τας ανάγκας των πολιτών διευκολύνεται, απαλλασσομένων ούτω της παρآنόμου τοκογλυφίας. Το λαμπρόν παρελθόν των εταιρειών τούτων παρέχει ελπίδας ότι εν τω μέλλοντι θα καταστώσι σπουδαία πηγή υλικής ευημερίας του τόπου και το κοινόν καταφύγιον των εν ανάγκαις πολιτών. Εν τω ιδρύεσθαι υπάρχει και ετέρα εταιρεία η ταπητουργική, ής την σύμπηξιν και την πρόοδον από καρδίας εύχονται πάντες οι πολίται, πολλά τα καλά και εις εαυτούς και εις τον τόπον καθόλου ελπίζοντες. Δεν πρέπει δε να παραλείπωμεν προς δίκαιον έπαινον και τόδε, ότι ποσοστόν τι εκ του μερίσματος των κερδών ήρξατο καταβαλλόμενον τη Εφορεία υπέρ των σχολείων όπερ δεικνύει ότι πανταχού οι εν Σπάρτη ομογενείς αμείωτον δηλούσι την υπέρ των σχολείων αυτής μέριμναν.

Αλλ' η φιλομουσία και η της πατρίδος αγάπη δεν είναι αι μόναί αρεταί αυτών. Αγνότης και απλότης διακρίνει τά ήθη των πολιτών, ούτω δε λείπουσιν αι υπό του λεγομένου πολιτισμού δημιουργούμεναι ανάγκαι, της διαφθοράς δε τα όρια εισί στενώτατα, οι οικογενειακοί θεσμοί ισχυρότατοι, λιτότης δε και αυτάρκεια και πνεύμα οικονομίας επικρατούσιν.

Δια των αρετών δε τούτων μορφούνται ου μόνον σώματα ισχυρά και καθόλου ανδροπρεπή εις όπερ και το λαμπρόν

του κλίματος συντελεί αλλά και χαρακτήρες αξιοπρεπείς, σταθεροί και σχεδόν αγέρωχοι...

Γεώργιος Σακκάρης

Πισιδικά: Σπάρτη-Βάρις

(Περιοδικόν «Ξενοφάνης» - τόμος Ε' σελίς 348)

Περί του ονόματος της εν Πισιδία Σπάρτης εδημοσίευσεν ο σοφός Γάλλος κ. G. RADET εν τη αρχαιολογική επιθεωρήσει (REVUE ARCHEO-LOGIQUE) πολλού λόγου αξίαν γνώμην έχουσιν ούτω. Τα παρά Πολυβίω Σάπορδα είναι κατ' εμέ τα αυτά προς τα Σπάρτα (Τουρ. Ισπαρτά) αξιόλογον Τουρκικήν πόλιν, οικουμένην υπό εικοσακισχιλίων κατοίκων, πρωτεύουσιν σαντζακίου και έδραν μουτεσαρίφη. Τα Ισπαρτά προήλθον εκ του ονόματος Σάπορδα ως το Ισμίρ εκ της Σμύρνης. Γιγνώσκω ότι από πολλού χρόνου εκλαμβάνονται τα Σπάρτα αντί της Βάριδος, αλλ' η υπόθεσις αυτή στηριζομένη επί απλής μόνον ομοιότητος των λέξεων (Σβάριδα – ISBARTA) πρέπει να υποχωρήσῃ προ γνώμης προερχομένης εκ κρειττόνων τεκμηρίων. Γιγνώσκω προσέτι, ότι οι Έλληνες ονομάζουσι τα Σπάρτα – Σπάρτην της Πισιδίας, αλλά τούτο είναι πλάνη, διότι ουδέν παλαιόν κείμενον αναφέρει τι περί τοιαύτης ονομασίας (Σπάρτη). Βεβαίως αι λέξεις Σπάρτα και Σπάρτη ομοιάζουσιν αλλ' είναι τούτο λόγος, όπως η αρχαία γεωγραφία πλουτισθή δια χώρας ανυπάρχτου; Το αληθές όνομα διετηρήθη πολύ μετά τους ενδόξους χρόνους, κατά δε τον ιδ. αιώνα υπήρχεν εισέτι ο IBN – BATOUTAH όστις αναφέρει αυτό σχεδόν αμετάβλητον. «Εκ Βουρδουρίου, γράφει ο περιηγητής ούτος, ανεχωρήσαμεν εις Σάπαρτα πόλιν κα-

λώς εκτισμένην, έχουσαν περικαλλείς αγοράς, πολυπληθείς κήπους με πολλούς ρύακας». Το χωρίον τούτο μαρτυρεί ότι τα Σπάρτα ουδόλως πρέπει να συγχέωνται μετά της Βάριδος ή να μεταβάλλωνται εις Σπάρτην, αλλ' είναι απλώς τα Σάπορδα του Πολυβίου. Ανωτέρω αντέκρουσα την κρατούσαν γνώμην ότι τα Σπάρτα είναι η Βάρις. Εάν λοιπόν τα Σπάρτα είναι Σάπορδα και ουχί Βάρις, ως πιστεύω ότι απέδειξα, που πρέπει τότε να τεθή η τελευταία αυτή πόλις; Παρετήρησα ότι το Βουλδούριον η ορθότερον Βουρδούριον πρωτεύουσα σαντζακίου αξιόλογος εν τω μεγάλω χάρτη του KIEPERT ουδέν όνομα παλαιόν φέρει, παρά το μεταγενέστερον τούτο. Πρέπει άρα να υποτεθή ότι η πόλις αυτή δεν ήτο άλλοτε, ώσπερ σήμερα πρωτεύουσα της όλης επαρχίας, και ότι η νυν πρωτεύουσα δεν είναι ακριβώς η Βάρις. Ο Ιεροκλής μνημονεύει πόλιν Βάριν μεταξύ Σαγαλασσού (της νυν Τουρκ. Αγλασούν) και Σελευκείας (Τουρκ. Σελέφ). Ως τοιαύτην δυνάμεθα μεν κάλλιστα να υποθέσωμεν τα Σπάρτα, αλλ' ωσαύτως και το Βουρδούριον. Κατά τον Πλίνιον η Βάρις επί των βορείων ορίων της Μιλυάδος. Κατά δε τον Στράβωνα, η Μιλυάς εξεστίνετο μέχρι της Σαγαλασσού και μέχρι της χώρας της Απαμείας. Ούτω δ' αγόμεθα μέχρι της του Βουρδουρίου λίμνης φυσικού ορίου της χώρας της Απαμείας προς νότον. Ο δε Πτολεμαίος συμφωνών εν Πλινίω τίθησι την Βάριν εν τη Πισιδική Φρυγία. Αφού δε η χώρα της Βάριδος ήτο όμορος της Απαμείας Σελευκείας και Σαγαλασσού συμπίπτει ούτω μόνη τη χώρα του Βουρδουρίου. Σημειωτέον δε ότι εκ Βουρδουρίου υπάρχουσιν εν ταις επιγραφικαίς συλλογαίς ως είκοσιν επιγραφαί και ότι ο Παύλος Λουκάς κατά το πρώτον τέταρτον του η' αιώνος αναφέρει εισέτι ενταύθα ερείπια. Αν δ' η Βάρις είναι ακριβώς ταυτό το νυν Βουρδούριον ή αν πλησίον που αυτού

είναι ζήτημα, όπερ πρέπει να λυθή επί τόπου. Η περί του ονόματος της Σπάρτης εύστοχος γνώμη του κ. RADET είναι αληθώς πολλής προσοχής αξία και λίαν επικαίρως προυτάθη. Διότι προφανές ήτο βεβιασμένον των προτέρων εικασιών, εξ ων την πόλιν ταύτην άλλοι μεν εταύτιζον τη Βάριδι, άλλοι δε εκάλουν ταύτην Σπάρτην, Λακωνικήν τινα αποικίαν υποτιθέντες. Και η μέν πρώτη εικασία αντίκειται προς τούτοις και προς αυτούς της γλώσσης νόμους, αφού και αυτών των αναλόγων (Ισταμπόλ – Εις ταν πόλιν – Ιστάν κοϊ – Κώς) είναι βέβαιον ότι αλλαχού πρέπει να ζητηθή η αρχή και ουχί εν αλλοία τινι παραγωγή εκ των εις την Πόλιν, εις την Κών. Την ορθήν ταύτην παρατήρησιν εξήνεγκεν αν μη με απατά η μνήμη και ο κ. Φοντριέ εν τινι φύλλω της εν Σμύρνη Αρμονίας τω 1894, ότε πρώτος ανήγγειλεν εν τη Ανατολή την γνώμην του κ. RADET. Γνωστόν είναι βεβαίως πόσον οι εν τη Τουρκική γλώσση κρατούντες φωνητικοί νόμοι μεταβάλλουσι τας ξένας λέξεις και τα παραδείγματα Ισμπεκέ (Σύμη), Μείς (Μεγίστη), Ισκέντερ (Αλέξανδρος) κ.τ.λ. πείθουσιν ημάς όπως μη αναζητώμεν βεβιασμένην παραγωγήν μήτε εν ταις λέξεσιν Ιστανπούλ και Ιστάνκοϊ μήτε λοιπόν εν τω ISBARTA ανάγοντες αυτό εις Βάριδα. Αστηρίχτου δ' ούσης όλως και της δευτέρας εικασίας περί Σπάρτης αποικίας Λακωνικής, η αληθής εξήγησις του ονόματος διετέλει ώσπερ αίνιγμα. Τούτου δ' ένεκα είπομεν ότι επικαίρως λίαν προυτάθη η εύστοχος γνώμη του κ. RADET.

Κατά τα άλλα την ιστορίαν της πόλεως ταύτης ως και του Βουρδουρίου καλύπτει σκότος βαθύ. Οι κάτοικοι αυτών συν την απωλεία της Εθνικής γλώσσης απέβαλον ταχέως του εαυτών εθνικού παρελθόντος σχεδόν πάσαν ανάμνησιν, λείψανα δε τινα μόνον διέσωσεν η μόνη ασφαλής παραμείνασα κιβωτός του Έθνους, η θρησκεία, και επ' αυ-

τών σήμερον στηρίζει μετ' ἐλπίδων τας ρίζας αυτού της τελουμένης αναγεννήσεως το εύκαρπον δένδρον. Αλλ' εν τοίς κόλποις της παρθένου χώρας της Σπάρτης (ας συγχωρήση ημίν ο κ. RADET την χρήσιν του ενδόξου τούτου ονόματος) υπάρχουν αναμφιβόλως μεγάλοι αρχαίων μνημείων θησαυροί, έχω δε πολλάς αφορμάς να πιστεύω ο τους πόρους κεκτημένος και δεξιός ερευνητής θα δυνηθή ικανόν φως να ρίψη επί του μακρού παρελθόντος της μεθ' ἐλπίδων αναμορφούμενης ταύτης χώρας.

Γεώργιος Σακκάρης
Γυμνασιάρχης Κυδωνιών

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

Τα όνειρα της μαυρομάτας Αϊσάς.
Η τοπωνυμία Σπάρτη Πισιδίας

[Ο λυκειάρχης –ιδιοκτήτης – διευθυντής του ιδιωτικού σχολείου “Κάδμος” στη Νέα Ιωνία, που ίδρυσε το 1927 και διηύθυνε έως τον θάνατόν του, ο Αντώνιος Σαπουντζάκης, είναι σίγουρα αυτός που έχει γράψει τα περισσότερα για την ιστορία της πατρίδας του Σπάρτης (γεννήθηκε εκεί το 1806). Είναι αυτός που προηγήθηκε όλων. Αυτός που δίδαξε χρόνια ολόκληρα εκατοντάδες μαθητών την υπερηφάνεια για τους προγόνους και τις ρίζες τους. Όμως το ιστορικό έργο του “η Πισιδία και η Σπάρτη” μένει ανέκδοτο.

Ο ανθολόγος, του οποίου ο Αντώνιος Σαπουντζάκης υπήρξε αγαπημένος, σεβαστός, θείος και δάσκαλος, αναμνησεται πάντα με συγκίνηση την πλατιά παιδεία του, τη γλαφυρότητα του λόγου του, την ευρυμάθεια και το θυμόσοφο του πνεύματός του.

Επιλέγει να παρουσιάσει 5 κείμενα που κατά καιρούς δημοσίευσε στις εφημερίδες “Θάρος της Ιωνίας” και «Προσφυγικός Κόσμος». Μέσα από αυτά με τον χαριέντα λόγο του ο Αντώνης Σαπουντζάκης, παρουσιάζει μορφές*

* Διευθυντής ιδιοκτήτης της εφημερίδας ήταν ο αείμνηστος Ιω. Διαμαντάκης.

και γεγονότα από τη Σπάρτη και το Βουρδούρι. Ηθογραφεί, διηγείται, διδάσκει.

Ο Αντώνιος Σαπουντζάκης αφού τελείωσε την Αστική σχολή της Σπάρτης, γράφτηκε στο διδασκαλικό τμήμα της Ευαγγελικής σχολής Σμύρνης. Αφού αποφοίτησε, με πολλές στερήσεις, εργάστηκε, πολύ νέος, ως δάσκαλος στο Βουρδούρι και την Αττάλεια. Μαζί με το νεώτερο αδελφό του Δαμιανό, που επίσης είχε τελειώσει την Ευαγγελική Σχολή και εργαζόταν ως δάσκαλος στην Αττάλεια συνελήφθησαν κι εξορίστηκαν με τα περιβόητα “τάγματα εργασίας”, το 1921 στα βόρεια της Ανατολής.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή εγκαταστάθηκε στη Νέα Ιωνία Αττικής κι αφού για μικρό διάστημα εργάστηκε σε ιδιωτικές σχολές (Νεστορίδου – Κοραής) ίδρυσε το 1927 τον ιστορικό “Κάδμο”, μια σχολή που γρήγορα καταξιώθηκε, ως μια εκ των καλύτερων των Αθηνών. Μια σχολή στην οποία αργότερα συνεργάστηκε ο αδελφός του Δαμιανός αλλά και Σπαρταλήδες δάσκαλοι, ο Παπαχαρίτωνος, ο Παπανδρέου και άλλοι. Εξακολουθούσε να έχει τη διεύθυνσή της ως το θάνατό του (1959), όταν και την ανέλαβε ο γιος του Χαράλαμπος.

Δυστυχώς πέρσι, 40 χρόνια μετά, η σχολή αυτή σταμάτησε τη λειτουργία της κι ένα μεγάλο κεφάλαιο στην ιστορία της Παιδείας στην πόλη των Σπαρταλήδων, τη Νέα Ιωνία, έκλεισε.

Υπήρξε ιστορικό μέλος της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας και πρώτος γεν. γραμματέας του πρώτου διοικητικού συμβουλίου της, το 1933, με πρόεδρο έναν άλλον σπουδαίο εκπαιδευτικό, τον Ιορδάνη Δημητριάδη και αντιπρόεδρο τον πρώτο εξάδελφό του Κοσμά Νικολαΐδη. Τότε βέβαια τ' όνομα του Συλλόγου ήταν “Ένωση Σπαρταλήδων: τα Σπάρτα». Ολόκληρη η κοινωνία της Νέας Ιωνίας και η με-

γάλη οικογένεια των Σπαρταλήδων τον είχε συνοδεύσει στην τελευταία του κατοικία, στις 10-12-1959.

Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα “Θάρρος της Ιωνίας” της 25ης Ιανουαρίου 1948. Με τον τίτλο “Η τοπωνυμία Σπάρτη Πισιδίας και τα μαύρα μάτια της ..Αϊσάς” δημοσιεύθηκε παρόμοιο κείμενό του Αντώνη Σαπουντζάκη στην εφημερίδα “Προσφυγικός κόσμος” της 16ης Απριλίου 1950. Υπάρχει όμως μεταξύ των δύο μια ουσιώδης διαφορά: Το πρώτο κείμενο είναι καθαρά ηθογραφικό και περιγραφικό ενώ από το δεύτερο αναδεικνύεται κυρίως η μελέτη των στοιχείων που ιστορικά συνηγορούν ή όχι στην επικράτηση της ονομασίας “Σπάρτης” ως προερχόμενης από την Λακωνική συνωνοματό της.

Κρίναμε σωστό μετά το πρώτο κείμενο που αναδημοσιεύουμε αυτούσιο να καταχωρήσουμε και το πρώτο μέρος του δευτέρου κειμένου, αυτού ακριβώς που αναφερόταν στις εκδοχές που υπήρχαν για το τοπωνύμιο ή την τοπωνυμία “Σπάρτη”. Ο αναγνώστης θα πρέπει να ανατρέξει και στις απόψεις του Γ. Σακκάρη και Β. Πετράκη. Θα συμπεράνει ίσως ότι απόλυτη και επιστημονικά τεμηριωμένη θέση δεν υπάρχει.

Ο ανθολόγος ομιλών στο Δημαρχείο της Σπάρτης, κατά την επίσημο παρουσίαση της Ενώσεως ενώπιον του κοινού της πρωτεύουσας της Λακωνίας, στις 29 Ιανουαρίου 1993 κι απευθυνόμενος στο δήμαρχο της πόλης κ. Ματάλα είχε πει: “αλλά νομίζω, κ. δήμαρχε, ότι κι αν ακόμη κανένας λόγος δεν στηρίζεται επιστημονικά, όσο θα έπρεπε, η πεποίθηση ενός λαού, μέσα σε χρόνια τόσο μαύρα και τόσο δίσεκτα, μέσα σε διωγμούς και γενοκτονίες στα βάθη της Ανατολής, για την καταγωγή του, αντίθετα στους τόσους κινδύνους που συνεπαγόταν μια τέτοια ευθεία αναφορά, νομίζω ότι είναι αρκετά καλή έξωθεν μαρτυρία για την πολι-

τογράφησή του ως συγγενή εξ' αίματος, της ιστορικής σας Πολιτείας"].

**

Ένα πολύ κακό και άδοξο τέλος είχε πάρει τώρα πλέον το κίνημα του Ορλώφ, του Αλεξίου Ορλώφ, του “Γενεράλη”, καθώς υπέγραφε, πληρεξουσίου δε της Ευσεβεστάτης Βασιλίσσης πάσης Ρωσσίας Αικατερίνης Αλεξιάδος της Β’ “αρχηγού των στρατών ξηράς και θαλάσσης, ιππέως της τάξεως του Αγίου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου κ.λπ., κ.λπ».

Ο Μέγας και τρανός αυτός πληρεξούσιος, αφού υπεσχέθη λαγούς με πετραχήλια εις τους Έλληνες, οι οποίοι στενάζοντες υπό τον ζυγόν, επίστευσαν εις τα λόγια του και επήραν τα όπλα, εν συνεχεία δε αντί να βοηθήση το κίνημα ή καλύτερα την επανάστασιν των Ελλήνων κατά των Τούρκων της οποίας ήτο ο υποκινητής, έτρεχε εις την Μεσόγειον δια να μη επιστρέψη πλέον. Έτρεχε να εύρη τον στόλον του και τους αδελφούς του Σπυρίδωφ και Έλφινστων και να τους διηγηθή εκ του ασφαλούς πλέον τα τόσον καταστρεπτικά δια τους Έλληνες κατορθώματά του, ενώ οι τελευταίοι επλήρωνον τον πλέον βαρύν φόρον εις αίμα διότι πιστεύσαντες εις τους λόγους του Ορλώφ και επαναστατήσαντες, εύρισκαν τώρα τους εαυτούς των μόνους και θύματα της αντεκδικήσεως των Τούρκων. Ως επακολούθημα, όπου κι ο Ελληνισμός εκεί ήρχιζε γενική σφαγή.

Η ιστορία με ένα δέος αναφέρει τας σφαγάς των Τρικκαληνών. Τας σφαγάς εις την Λάρισσαν, εις την Ρούμελην, την Μοσχόπολιν, την Φιλιππούπολιν, της Λήμνου, των Μεγάρων, του Μεσολογγίου κ.λ.π.

Εκεί όμως όπου ο πέλεκυς της αντεκδικήσεως έπεσε πολύ βαρύς αυτή ήτο η Πελοπόννησος.

Σύμφωνα με μίαν παράδοσιν ένας όμιλος (από γυναικόπαιδα με αρκετούς άνδρας από την Σπάρτην της Πελοποννήσου), εξωρίσθηκε εις την Μικράν Ασίαν. Προ καιρού η ομάς είχε αποβιβάσθη εις τον Τσεσμέν, όπου “ελεημοσύνης ένεκα” οι Τούρκοι εμοιράσθηκαν τον γυναικόκοσμον και τούρκεψαν τα παιδιά. Δέκα επτά όμως απ’ αυτούς, επειδή ήσαν πολύ λεβέντες και παλληκάρια τους έστειλαν εις το εσωτερικόν της Μ. Ασίας, δια να μη φύγουν πίσω στο Γιουνάν, στην Ελλάδα. Με συνοδούς βλοσυρούς χωροφύλακας, οι δέκα επτά και με νύχτα μέρα πεζοπορία, κατακουρασμένοι και κατατσακισμένοι, κάποιο βράδυ Παρασκευής, φθάσανε στην Πέργαμο.

Οι ευσεβέστατοι χοτζάδες και ουλεμάδες και ιερωμένοι της Περγάμου είχανε στήσει τα τσιμπούκια τους έξω από τα καφενεία και δίπλα με τους μπέηδες και αγάδες, νωχeléστατα και ηδυπαθέστατα ροφούντες τον καπνόν του τσιμπουκιού των, εδόξαζον τον Θεόν διότι τους είχε χαρίσει τόσα αγαθά. Άλλωστε τώρα μόλις είχαν εξέλθει από το τζαμί, όπου είχαν γονατίσει πολλές φορές προ του Θεού των, ο οποίος είχε δωρίσει εν αφθονία τα νοστιμώτατα φαγητά, τα εις την παρούσαν και την μέλλουσαν ζωήν.

Έξαφνα ακούεται κάποια φωνή: “Ντούρ”, (στάσου). Οι αιχμάλωτοί μας κατά διαταγήν του επί κεφαλής χωροφύλακος στέκονται, διότι οι μπέηδες και οι αγάδες είχαν εκφράσει την υψηλήν αυτών επιθυμίαν να περιεργασθούν τους αιχμαλώτους. Είναι περίεργοι οι μπέηδες ως άνθρωποι, αλλά και πρακτικοί ως... Τούρκοι. Βλέπουν τους 17 λεβέντες, τα 17 παλληκάρια με το μάτι του αγοραστού βοδιών, δια το αλέτρι και το όργωμα και ως επακολούθημα της ικανοποιήσεως της περιεργείας των, κερνούν από

ένα σερμπέτι εις τους φρουρούς και συνοδούς χωροφύλακας. Κάτι ψιθυρισμοί εντός ολίγου, κάτι χειραψίες και κάτι μετζήτια αργυρά (νομίσματα της εποχής Τουρκικά)... και εντός ολίγου οι κ. κ. χωροφύλακες απαλλάσσονται από τους αιχμαλώτους, τους οποίους οι αγορασταί οδηγούν κατ' είδος αγοράς εις τα σπίτια των.

Ένας απ' αυτούς ο πιο όμορφος και πιο τρανός και λεβέντης ο ... Ιπποκράτης (μ' αρέσει το όνομα αυτό διότι ενέχει και κάποιαν σοφίαν), οδηγείται εις το σπίτι του Χουσεΐν μπέη, (ας με συγχωρήση ο Θεός διότι γίνομαι νουνός και αυτού). Ο Χουσεΐν μπέης ήτο πολύ πλούσιος. Είχε πολλά τα αγαθά. Είχε χωράφια, περιβόλια, αμπέλια και ελαιώνας. Είχε ακόμη κοπάδια από άλογα, πρόβατα και βόδια. Είχε λίρες πολλές στα κιβώτιά του και χρυσαφικά και τζοβαΐρια. Μα το πιο σπουδαίο. Είχε μια πανέμορφη κόρη, την μαυρομάτα Αϊσά, που την είχανε θρέψει με γάλατα και μπουρέκια και μπακλαβάδες δια να γίνη και η ίδια ένα κομμάτι... σεκερλεμέ.

Ιδού λοιπόν εις το σπίτι της ωραίας Αϊσάς ο άπιστος Ιπποκράτης. Η Αϊσά δεν είναι επιπόλαιη γυναίκα, δεν είναι κορίτσι δίχως κρίσιν, βλέπει όλους τους δικούς της από τους οποίους θα διαλέξη τον μέλλοντα συμβίον της, βλέπει και τον γκιαβούρ Ιπποκράτ. Η γνώμη της είναι με τον τελευταίον. Κι αρχίζει κάθε φορά να λέγη. “Καλέ ο γκιαούρ αυτός πόσον παστρικός είναι: είναι κι ωραίος”. Και κάποιο βράδυ όταν αυτός επέστρεφε από το χωράφι κατακουρασμένος, ακούει έξαφνα τας εκδηλώσεις της Αϊσάς, η οποία και του δίδει προθεσμία μέχρι της Παρασκευής, για να την πάρη για γυναίκα και να γίνη έτσι ένας μπέης κι αυτός, παιδί πια του Χουσεΐν μπέη.

Ο Ιπποκράτης όμως είναι προπαντός καλός χριστιανός. Σκέπτεται όλα. Σκέπτεται όμως εάν αποδεχθή, πρέπει ε-

ξάπαντως να γίνη Τούρκος κι αυτός κι οι άλλοι κι ανάθεμα! Ο δρόμος είναι ο δια της περιτομής, δια της εκτουρκεύσεως. Συσκέπτεται με τους άλλους και τα μεσάνυχτα της ίδιας μέρας και οι 17 μαζί παίρνουν δρόμο προς τα βουνά.

Τους αναζητούν οι Τούρκοι, χαμένος κόπος. Αυτοί εν τω μεταξύ, παίρνουν δρόμο κι αφήνουν δρόμο, όπως λέγει η παροιμία, δια να φθάσουν έπειτα από ταξίδι εβδομάδων στα εξοχικά σπίτια κάποιας πόλεως που την λέγανε Χαμήτ ή Χαμήτ-Αμπάντ, ή ακόμα Σάπαρτα, όπου υπήρχαν και αρκετοί Τουρκόφωνοι Έλληνες χριστιανοί. Νύχτα οι χριστιανοί τους φέρνουν εις την πόλιν, όπου και τους υιοθετούν και από τότε δεν ακούεται πλέον τίποτε δι' αυτούς.

Αλλ' η παράδοσις εξακολουθεί. Λέγεται ότι, από τότε είχαμεν στην πατρίδα μου Σπάρτην Πισιδίας, περισσότερα ονόματα ηρώων Ελλήνων, παρά χριστιανικά, όπως Αριστείδης, Ιπποκράτης, Σωκράτης, Λεωνίδας αντί των χριστιανικών Γεώργιος, Ιωάννης, Νικόλαος κ.λ.π. Λέγουν ότι από τότε φημολογούνται ότι αρχίζουν οι οικογένειαι Μωράλογλου, Σπαρταλόγλου κ. α., να παίρνουν σάρκα και οστά. Κι ακόμα πιο σπουδαίον. Λέγεται ότι από τότε και η πόλις από Σάπαρτα και Χαμήτ επωνομάσθη με το Ελληνικόν Σπάρτη.

Ας με συγχωρήση ο αοίδιμος Ιπποκράτης, διότι έτσι τον εβάπτισα. Ας είναι όμως συγχωρημένος κι ο ίδιος διότι έγινε κατά την παράδοσιν ο νουνός της ονομασίας της πατρίδος μου!! Ας είναι δε και η ψυχή της ωραίας Αϊσάς, ισάξια αδελφή των Ουρή, δια να νυμφευθή εν τω τόπω τής αναπαύσεως τον Ιπποκράτην της, τον οποίον δεν ηδυνήθη εν τη παρούση ζωή να τον χαρή. Αμήν. Γένοιτο.

...Μιαν ξεχωριστήν ευχαρίστησιν ευρίσκω πάντοτε εις

την μελέτην των τοπωνυμιών των πόλεων της Μικράς Ασίας, όπου και η τελευταία γωνία αυτής διαλαλεί δια την ελληνικότητά της και με τον ακριβή προσδιορισμόν της θέσεως της κάθε μιας απ' αυτές. Πόση όμως δυσκολία και σύγχυσις εις όλην αυτήν την Ιστορίαν, αφού οι πιο πολλές άλλαξαν ονόματα εις τα τουρκικά, άλλες δε και πάλιν και κατά κρίσιν διαφόρων ιστορικών, γεωγράφων, ακόμη δε και περιηγητών με διαφορετικά ονόματα πολλές φορές βρίσκονται και προσδιορίζονται; Εύλογα δε όλα αυτά, διότι αι περισσότεραι είναι πλέον νεκρουπόλεις δι ημάς όπου η κουκαβάγια παίζει τον ενυάλιον, κατά τον Πέρσην ποιητήν και η αράχνη πλέκει τον ιστόν της και τα δίκτυα της εις τας στοάς των βασιλείων της Αφρασιάβ.

Εις την ιδίαν δυσκολίαν βρέθηκα, όταν επρόκειτο να αιτιολογήσω και την τοπωνυμίαν της αγαπητής μου πατρίδος Σπάρτης Πισιδίας δια την οποίαν μελετηταί ως ο Γ. Σακκάρης γράφουν, ότι βαθύ σκότος καλύπτει ταύτην.

Η δική μου μελέτη ίσως σε μερικούς θα φανή περίεργος και θα καταπολεμηθή. Αυτό ακριβώς το θέλω και εγώ. Διότι τότε όλο το ζήτημα θα φωτισθή περισσότερο κι εξ άλλου είναι γνωστόν ότι και η ανταύγεια ακόμη του φωτός, τουλάχιστον σαν μια αρχή προόδου λογαριάζεται.

Και κατ' αρχάς διατί ωνομάσθηκε Σπάρτη; Μήπως προς τιμήν της γυναίκας του βασιλέως της λακωνικής Λακεδαίμονος, της κόρης του Ευρώτα, του παιδιού του αυτόχθονος βασιλέως Λέλεγος και προς τιμήν της οποίας η κτισθείσα πόλις ωνομάσθηκε και Σπάρτη; Εδόθη λοιπόν εις την πατρίδα μας το όνομα Σπάρτη από τον Λακεδαίμονα ή από τους αποίκους των Δωριείς, οι οποίοι έχοντας ορμητήριο την Ρόδον ξεκίνησαν απ' εκεί και έκτισαν πολλές πόλεις εις την Νότιον Μικράν Ασίαν, την Κιλικίαν, την Παμφυλίαν, Λυκίαν, ακόμη δε και Πισιδίαν;

Προς Θεού όχι, διότι η Σπάρτη Πισιδίας είναι πόλις νέα και καμμιά σχέση δεν έχει με τους προϊστορικούς αιώνες. Τότε μήπως προέρχεται από την λέξιν Σπαρτή με ανατονισμόν της λέξεως; Ούτε αυτό. Διότι η λέξις Σπάρτη σημαίνει μίαν χώραν κοίλην, όπως η Σπαρτή Λακεδαιμόνος η οποία περιτριγυρίζεται από βουνά, ενώ καθ' ολοκληρίαν το αντίθετον συμβαίνει με την Σπάρτην Πισιδίας. Μήπως και πάλιν έγινε από την λέξιν Σπαρτή (γη) επειδή το έδαφος ήτο κατάλληλον δια την γεωργίαν; Ούτε και πάλιν αυτό, διότι τότε κάθε πεδιάδα θα ελέγετο Σπαρτή και κάθε όρος Άσπαρτον (όρος-γη). Συνεπώς ούτε και πάλιν βρίσκω την εξήγησιν αυτήν σωστήν και να δικαιολογή τουλάχιστον μερικώς την ονομασίαν της πόλεως από την αιτίαν αυτής. Ούτε και πάλιν με ικανοποιεί η εκδοχή της αιτίας της τοπωνυμίας εκ του ότι η πόλις ήτο Σπαρτή (κατά κώμας) διότι η πόλις ήτο μεν εκτεταμένη αλλά με συνεχόμενας τας συνοικίας, εξ άλλου δε το πιο πλησίον χωρίον τουλάχιστον μίαν ώραν απέιχε από την πόλιν.

Άλλοι και πάλιν αποδίδουν την ονομασίαν της λέξεως εις το αυτοφυές χόρτον Σπαρτόν το οποίον όμως εις την Σπάρτην Πισιδίας δεν υπήρξε ποτέ.

Μήπως ήτο η αρχαία Βάρις και ότι η λέξις Ισπαρτά προήλθε από την λέξιν Εις βάριδα = Isbarida και εν συνεχεία η λέξις Isbarida επί Ρωμαϊκών χρόνων έγινε Σπάρτη; Η εκδοχή αυτή και πάλιν είναι καθ' ολοκληρίαν απίθανος, διότι πρόκειται περί δύο πόλεων Σπάρτης και Βάριδος, αι οποίαι τουλάχιστον μίαν και ημίσειαν ώραν απέχουν αναμεταξύ των.

Μήπως και πάλιν προέρχεται από την λέξιν “Ες-Σπαρτά” διότι ολόκληρος η σημερινή πόλις ήτο η πεδιάς της υπό του Μεγάλου Αλεξάνδρου καταστραφείσης περιφύ-

μου Δωρικής μεγαλουπόλεως Σαγαλασσού η Σαλγασσού ή Σελγησσού; Μήπως και πάλιν προήρχετο ως ονομασία από το Αλβανικόν Σπάρδα δια το δασώδες των ορέων; Μήπως και πάλιν από τις λέξεις Σάπαρδα, Σάπορδα, Σάμπαρτα ή απλώς Χαμήτ;

Εδώ σταματώ την ανάλυσιν της πιθανής αιτιολογίας δια την τοπωνυμίαν και παίρνω μίαν άλλην εκδοχήν, η οποία στηρίζεται και εις θρύλους και παραδόσεις, αλλά και εις σημεία αρκετά ενισχυτικά... (και συνεχίζει διηγούμενος την περιπέτεια του... Ιπποκράτη από τη Σπάρτη της Πελοποννήσου).

Ο Γιώργη-αγάς Κουρτμάνογλου

[Δημοσιεύθηκε στο φύλλο με αρ. 1005 της 19ης Μαρτίου 1950 της εφημερίδας "Προσφυγικός Κόσμος".

Είναι ένα από τα πιο όμορφα κείμενα του Α.Χ.Σ. Δίνει με τρόπο άρτια αφηγηματικό όλη την ατμόσφαιρα της καθημερινής ζωής στη Σπάρτη, στα χρόνια λίγο πριν τη χαρουργή του 20ου αιώνα, εξιστορώντας παράλληλα μια παράδοση, ισχυρή σε 3 γενιές Σπαρταλήδων.

Να σημειώσουμε εδώ ότι η πίστη των Σπαρταλήδων στην Παναγία, πέρα και πάνω από κάθε άλλη αγία, καταφάνεται κι από το γεγονός ότι οι 3 μεγαλύτερες εκκλησίες της πολιτείας ήταν αφιερωμένες σ' αυτήν: Γενέσιον (η Μητρόπολη), Εισόδια, Κοίμηση.

Ο Κέστρος είναι ένας χείμαρρος που διασχίζει τις ελληνικές συνοικίες. Στα παγωμένα νερά του, τα Φώτα έριχναν το σταυρό οι ιερείς, ενώ στο εκκλησίασμα συνήθως παρίσταντο και οι τουρκικές αρχές αλλά και άλλοι μουσουλμάνοι.

Σήμερα ο Κέστρος υπάρχει ακόμη ως ένας ξεροπόταμος, αφού πια τα πολλά νερά που άλλοτε διέθετε η Σπάρτη, έχουν εξαντληθεί].

**

Το σπίτι μας στην Πατρίδα μου Σπάρτην Πισιδίας, έξω στο πεζοδρόμιο είχε δύο μεγάλες πέτρες με επίπεδες επιφάνειες. Κάθε βράδυ που ερχότανε από την αγορά ο Γιώργη-αγάς ο Κουρτμάνογλου, μόλις έφθανε στην γωνιά του σπιτιού μας, αναστέναζε δυνατά μια φορά, έβηχε δύο και σε τρία βήματα έφθανε στο σπίτι του που ήτο λίγο παρακάτω από το δικό μας. Εκεί πλενότανε, έτρωγε κάτι και ίσαμε ότου βραδυάση καλά, γύριζε πίσω και αναλάμβανε τα προεδρικά του καθήκοντα, έχοντας για έδρα την πιο μεγάλη πέτρα. Παρέκει στην άλλη, καθότανε άλλος γείτονας, άλλες γρηές ερχότανε ως ακροατές μα το πιο προσεκτικό και περίεργο απ' όλους ακροατήριο είμεθα εμείς τα μικρά. Κι άρχιζε η δημηγορία του Γιώργη-αγά. Εκείνος μιλούσε μόνος. Οι άλλοι όλοι τον ακούαμε. Μα ξέχασα να σας πω ποιος ήταν ο σοφός αυτός αγορητής. Φαντασθείτε ένα ηλικιωμένο Κρητικό μ' άσπρα γένεια μα με δίχως μαχαίρι στη μέση. Τον πετύχαμε στο παρουσιαστικό. Ένα Έλληνα έξυπνο, πολύ φιλόπατρι, που ήξευρε απ' έξω κι ανακατωτά μόνο τα Τούρκικα, δίχως να ξέρη ούτε μια λέξη Ελληνική. Τον πετύχαμε και στη ψυχή. Τώρα εάν σας προσθέσω ότι ήτανε έμπορος κι έξυπνος, μάλιστα θα μου πήτε, να και εκεί το δαιμόνιο της φυλής μας. Κοντά στ' άλλα βάλτε κι ένα φέσι στο κεφάλι του όχι και πολύ φρεσκοσιδερωμένο. Ίσως ίσως να ήταν και λίγο ακάθαρμο στο γείσο. Αυτό δεν μας πείραζε, αφού το κεφάλι που το φορούσε ήξευρε τόσες ωραίες ι-

στορίες να λέγη εκεί και στους γειτόνους και σε μας τα παιδιά.

Ήταν παραμονή Χριστουγέννων, κι όλοι είχαμε μαζευθή γύρω του στο υπαίθριο εντευκτήριόν μας. Ο Γιώργη-αγάς σιωπούσε. Ξαφνικά αφού γύρισε σε μένα λέγει: “Τώρα θα σας διηγηθώ μια ιστορία που την έζησα εγώ, είναι ίσαμε εξήντα χρόνια, ότα πολύ παιδικά μου χρόνια. Να την θυμηθήτε για πάντα, να μη την ξεχάστε ποτέ. “Και συ Αντώνη παιδί μου, άμα μεγαλώσεις, να τη διηγήσαι στα παιδιά σου για να έχουν πάντα πίστη στον Θεό και για να ξεύρουν ότι ο Ελληνισμός ποτέ δεν θα χαθή. Να το ξεύρουν όλοι τους.” Κι αφού είπε κι άλλα τέτοια, άρχισε την ιστορία του.

Ξεύρετε παιδιά μου, μας λέγει, πώς λέγεται ο ποταμός που περνά από μπροστά από την Εκκλησία της Μητροπόλεώς μας; Κέστρος του απαντάμε. Και ποια είναι η πιο ακάθαρτη συνοικία που έχει και τους πιο απολίτιστους Τούρκους; Των Βυρσοδεφείων τού λέμε, να εκεί που ο Κέστρος περνά από μπροστά απ’ τα σοκάκια τους. Καλά όλα αυτά, μας λέγει. Τώρα θα μου πήτε και ποια είναι η πιο μεγάλη αγία μας; Η Παναγία τού λέμε. Μπράβο, μας λέγει και σταματά την διδασκαλία του, με το σύστημα Σωκράτη.

Όταν ήμουνά πολύ μικρός εξακολούθησε να μας διηγείται, πάνω κάτω δέκα χρονών, οι Τούρκοι είχαν αποφασίσει να μας σφάξουν εκείνη την χρονιά όλους τους χριστιανούς της Σπάρτης. Ποιος ξεύρει σε ποια μάχη νικηθήκανε και κατά το σύστημά τους ήθελαν να ξεσπάσουν σε μας τους χριστιανούς. Τι επείραζε; Γκιαούρηδες και οι μεν, Γκιαούρηδες και οι δε. Μέρα για την σφαγήν είχανε ορίσει τα χαράγματα των Χριστουγέννων. Μεσάνυχτα θα βαρούσαν οι καμπάνες για τα Χριστούγεννα. Στας δύο μετά τα μεσάνυχτα θα απολούσε η Εκκλησία και στα χαράγ-

ματα όλοι οι χριστιανοί ήσυχα θα κοιμόντανε. Και τότε θα ορμούσαν. Καλός και γνωστικός υπολογισμός. Κέντρον συναντήσεως όλοι οι μελλοντικοί δήμιοι είχανε ορίσει την συνοικίαν των Βρυρσοδεψείων. Εκεί θα εμαζεύοντο όλοι οι εφέδες, για να ξεκινήσουν απ' εκεί και να σφάξουν τους Χριστιανούς, τους αθεόφοβους γκιαούρηδες της Σπάρτης.

Μέρες τώρα πολλοί Τούρκοι έλεγαν ψιθυριστά, στ' αυτί των φίλων των Χριστιανών, των φίλων από πατέρα και πάππον. Τα Χριστούγεννά σας, το μπαϊράμι σας που έρχεται να φυλαχθήτε. Να κρυφθήτε. Οι ιδικοί μας οι ετεπήζηδες λένε κάτι το κακό, δεν βαρυέσαι, δεν το πιστεύομεν, αλλ' εν πάση περιπτώσει κρυφθήτε.

Άλλες χανούμισσες τα ίδια λέγανε στις φίλες των γκιαούρισσες —βλέπετε καλοί άνθρωποι δεν λείπανε κι απ' αυτούς. Άλλοι όμως, αιμοβόροι αυτοί, λέγανε στους δικούς μας: Τώρα νύχτα μέρα, όλο κι ακονίζομεν τα μαχαίρια μας. Να το μάθετε, κανείς σας δεν θα γλυτώση.

Εδώ ο Γιώργη-αγάς τράβηξε μια πρέζα απ' το ταμπάκο του, ενώ ημείς που κρεμόμασε απ' τα χείλη του, του φωνάζαμε: Ε! ύστερα, ύστερα; Ευχαριστημένος απ' το ενδιαφέρον μας, εξακολούθησε:

Λοιπόν, μας λέγει, εκείνη τη βραδυά, κανείς παιδιά μου δεν κοιμήθηκε. Οι κακόμοιροι οι γονείς μου! Όλοι μας, όλο προσευχές κάμναμε. Είχαμε διπλαμπαρώσει τις πόρτες. Αστεία μέτρα άμυνας. Εν τω μεταξύ οι ώρες περνούσαν. Τα μικρά μου αδέλφια κι εγώ όλο και χωνώμεθα στην ποδιά της μάννας μου. Εκείνη με δάκρυα μάς φιλούσε, ενώ ο πατέρας μου ο μακαρίτης αφουγκραζόντανε μήπως έρχονται, για ήρθανε στη γειτονιά οι τούρκοι. Ξάφνου γυρίζει ο πατέρας και λέγει: Παιδιά γονατίστε. Είναι μεσάνυχτα. Άλλες χρονιές σαν και τέτοια ώρα θα βαρούσαν οι

καμπάνες. Γονατήστε να προσευχηθήτε"! Και με δάκρυα πρώτος αρχίζει: "Η γέννησίς Σου Χριστέ...". Δεν είχε προφτάσει να πη παρά δυο μόνον λέξεις και δια μιας κόβοντας το ψάλσιμό του, γυρίζει και μας βλέπει εκστατικά. Μα τι ήταν αυτό; Βροντές και βροντές, αστραπές και όλο ένα κεραυνοί. Δεν πέρασαν ούτε πέντε λεπτά. Μια βροχή σαν κατακλυσμός κι ένας μεγάλος θόρυβος σαν μηκυθμός χίλιων άγριων ζώων απ' το ποταμό που είχε πλημμυρίσει και παρασέρνοντας όλη την Τούρκικη συνοικία των Βυρσοδεψείων, με τα σπίτια τους, τα ζώα, τα μαχαίρια και τους ανθρώπους με τις παστρικές των προθέσεις, έβαζε τέρμα στους θρήνους της βραδυάς.

Την άλλη μέρα μερικοί Τούρκοι που σώθηκαν απ' την ίδια συνοικία, λέγανε: Είδαμε την Μαριάμ-ανά (Παναγία) νάναι μπροστά απ' τα νερά, να τα οδηγεί αυτή: τα πήρε όλα τα σπίτια των Τούρκων που είχανε σκεφθή για σφαγή κι άφηκε μόνο τα δικά μας. Την είδαμε με τα μάτια μας. Ας είναι ευλογημένη.

Πέρασαν από τότε δέκα πέντε μέρες. Κι όταν την ημέρα των Φώτων οι παπάδες και μερικοί τολμηροί χριστιανοί κατέβηκαν ίσαμε το ποτάμι, για να ρίψουν απ' το γεφύρι τον Σταυρό, πάρα πέρα είδανε ένα σωρό Τούρκους, γυναίκες και παιδιά, ανήμπορους, άρρωστους και υγιείς. Είχαν έλθει να πλυθούν κι αυτοί και να πιουν απ' τα αγιασμένα νερά των Γκιαούρηδων, στη δυνατή δε πρωϊνή ψυχρίτσα απ' ώρες περιμένανε.

Έτσι λοιπόν μπάρμπα Γιώργη Κουρτμάνογλου. Να που θυμήθηκα την υπόσχεσή μου, έστω αργά, τώρα που γένηκα κι εγώ μπαρμπ' Αντώνης και εις ευλαβική μνήμη σου, την ιστορία σου διαλαλώ, φωνάζοντας εκείνο που έλεγες: "Ο Ελληνισμός δεν θα χαθή ποτέ".

Το “μπαχσίζ” και τα θαύματά του

[Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα το “Θάρρος της Ιωνίας” της 6ης Ιουλίου 1947, στη σειρά “Μικρασιατικά”. Ο Αντώνης Χ. Σαπουντζάκης, εκεί υπογράφει απλώς ως “συνεργάτης Σ.”. Ο Α. Σαπουντζάκης, αναφέρεται στην ανέγερση του μεγαλοπρεπή ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Σπάρτης, στην συνοικία Εμριέ, του μοναδικού ναού με τρούλο της περιοχής, που πολλοί στις περιγραφές των τον ονόμαζαν “Αγία Σοφία της Ανατολής”. Ο Α. Σαπουντζάκης δεν παραλείπει να υπογραμμίσει ότι τα στοιχεία της επιφυλλίδας του τα είχε πάρει από κείμενα λαογραφιών του διευθυντού του Δημοτικού σχολείου της Σπάρτης, Στεφάνου Παπαχαρίτωνος, του οποίου διεσώθη μονογραφία για την εκκλησιαστική μουσική, όχι όμως και το κείμενο, το λαογραφικό, στο οποίο αναφέρεται ο Α. Σαπουντζάκης. Ο πλήρης τίτλος της σειράς των σημειωμάτων με την επικεφαλίδα “Μικρασιατικά” ήταν: “πως διεσώθη εν μέρος του ελληνισμού της μικρασιατικής ενδοχώρας από βιαίαν αλλαξοπιστίαν και τον εκτουρκισμόν”. Ο ναός της Κοιμήσεως δυστυχώς κατεστράφη εκ θεμελίων από τους Τούρκους. Λέγεται ότι τον κατέστρεψαν γιατί έψαχναν έναν σταυρό πολύ μεγάλης αξίας, δώρον της οικογενείας Χατζηδουρμούσογλου κι άλλα ιερά σκεύη. Σώζονταν, ως πριν από λίγα χρόνια, 3 μονόλιθοι αλλά και η υπόγεια εκκλησιά του Αγίου Παντελεήμονος].

**

Αναφέρω δύο παραδείγματα χαρακτηριστικά, από την μία πλευρά της απληστίας και πλεονεξίας του κατακτη-

τού και από την άλλη πλευρά της εξυπνάδας του σκλάβου, του ραγιά. Επρόκειτο προ 200 περίπου ετών να κτισθή μία εκκλησία εις το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας. Αυτή έπρεπε να γίνη κατ' επιθυμίαν των Χριστιανών κατοίκων της πόλεως, αρκετά επάνω από την επιφάνειαν του εδάφους των πέριξ γηπέδων και τουλάχιστον ο τρούλος της να εξέχη δια να τον βλέπουν από μακράν οι Χριστιανοί και να τον καμαρώνουν. Αλλά πώς;

Εχρειάζετο κατ' αρχάς μία άδεια η οποία μόνον από την Κωνσταντινούπολιν έβγαινε και αυτή εάν την κατάφερναν θα ήτο δια εκκλησίαν όπως όλες της εποχής εκείνης, ισόγειος και δια την ακρίβειαν υπόγειος. Τότε πώς έπρεπε να ενεργήσουν; Ιδού ο επίτροπος της μελλοντικής εκκλησίας εις το σπίτι του ιερολογιωτάτου μουφτή. Εκεί κανονίζεται ότι η άδεια της εκκλησίας θα εξεδίδετο από τον ιερολογιώτατον και θα είχε τας διαστάσεις του ταψιού από τους μπακλαβάδες και το οποίον την άλλην ημέραν στέλνει ο επίτροπος εις τον ιεροδικαστήν (μουφτήν). Το ταψί εις το μέσον αντί μιας σειράς χρυσών νομισμάτων είχε πολλές σειράς, ώστε εσχημάτιζεν και τρούλον, ενώ η αρχική συμφωνία ήτο δια μίαν σειράν νομισμάτων.

Γλυφόμενος ακόμη από το σπουδαίον αυτό δώρον ο εντιμότατος ιεροδικαστής λέγει εις τον επίτροπον ότι το ταψί ήτο μεγάλο και εις το μέσον θολωτό (Γκουππελή). Όπως μεγάλη και θολωτή θα γίνη και η εκκλησία μας, λέγει εις απάντησιν ο επίτροπος. Εις το άκουσμα ο κύριος μουφτής χαμογελά. Ήτο το χαμόγελο αυτό η αρχική άδεια. Όχι όμως και αρκετή. Δι' αυτό κατά διαταγήν του μουφτή ο επίτροπος την Παρασκευή το μεσημέρι, με ένα χαρτί κυλινδρικά τυλιγμένο και δεμένο κρατώντας εις το χέρι έρχεται και περιμένει έξω από το τζαμί τον σοφολογιώτατον ιεροδικαστήν.

Εντός ολίγου βγαίνει από το τζαμί ο σοφολογιώτατος ιεροκριτής με όλους τους άρχοντας και ανωτάτους δημοσίους υπαλλήλους και μόλις τον βλέπει:

– Βρε άπιστε, παμμίαρε! Τι μου απλώνεις, του λέγει, το μιαρό σου χέρι και έρχεσαι μπροστά μου να μιάνης το πρόσωπόν μου, το οποίον τώρα μόλις ηγιάσθη εκ της ιεράς προσευχής μας, διότι δόξα τω Θεώ είμεθα πιστοί Μουσουλμάνοι. Ξεύρομεν, συνεχίζει, έχεις ανά χείρας άδειαν εκ Κωνσταντινουπόλεως δια να κτίσετε μίαν εκκλησία. Να τσακισθής να φύγης από μπροστά μου και να πας να κτίσετε το φρενοκομείον σας και όπως θέλετε μετά τρούλου, και να κρημνισθήτε και τσακισθήτε και απ' αυτόν. Και αφού τον περιέλουσε και με άλλας ύβρεις ακόμη έτσι δημοσία, φεύγει.

Κατόπιν φεύγει και ο τόσον άσχημα υβρισθείς επίτροπος, αλλά χορεύοντας από χαράν. Αι ύβρεις αι τόσον δημοσία γενόμεναι ήσαν η άδεια!..

Την άλλην ημέραν περισσότερα ζευγάρια από μαστόρους και μαστορόπουλα απ' όσα εχρειάσθησαν δια το γιοφύρι της Άρτας, δουλεύανε δια να κτίσουν τον ναόν αυτόν, ένα από τους μεγαλυτέρους της Μικρασιατικής ενδοχώρας.

Σαγαλασσός η Λακεδαίμων

[Το κείμενο είναι παρμένο από την εφημερίδα “Το Θάρρος την Ιωνίας” της 2ας Σεπτεμβρίου 1956, με τον υπότιτλο “Θλιβεραί αναμνήσεις” και τον τίτλο “Η Σπάρτη Μικράς Ασίας”. Ο Α.Χ.Σ. αναφέρεται, περιγράφοντας με τον δικό του χαρακτηριστικό τρόπο, στα ερείπια της ακροπόλεως της Σαγαλασσού, στην κλοπή από τους ευρωπαίους όλων

των αγαλμάτων που υπήρχαν σπαρμένα κατά γης, γύρω στα 1820-30. Πάσα ομοιότης, βέβαια, με κάποιον Ελγίνο και τους συναυτό είναι τελείως συμπτωματική! Η περιγραφή έχει τη μορφή διήγησης από επίσκεψη της τάξεως που φοιτούσε ως μαθητής ο Α.Χ.Σ. στη Σαγαλασσό η οποία δεν απείχε παρά 3-4 ώρες με τα πόδια από τη Σπάρτη. Διηγείται ο δάσκαλός του Σακκάρης.

Στα κατοπινά μας ταξίδια, στη 10/ετία του 1980, στη Σπάρτη διαπιστώσαμε την ίδια εγκατάλειψη του χώρου. Για την ακρόπολη της Σαγαλασσού μιλάει και ο Κοσμάς Νικολαΐδης στο ταξίδι του, το 1954, δίνοντας πολλά ιστορικά στοιχεία, που ο Αντώνης Σαπουντζάκης αποφεύγει να παραθέσει προτιμώντας να δώσει αυτή τη χαρακτηριστική λεπτομέρεια της φυγάδευσης των αγαλμάτων της από τους Ευρωπαίους αρχαιοκαπήλους].

Να εκεί πίσω από το Χισάρ – νταγή σε μια απόστασι μιας ώρας είναι η Σαγλασσός ή η Σαγαλασσός με το επώνυμόν της Σαγαλασσός η Λακεδαιμόνων, διότι να το μάθετε καλά, προσθέτει, είμεθα Έλληνες Λακεδαιμόνιοι καθώς το μαρτυρούν τα ήθη μας, η ιστορία μας, οι τοπωνυμίες μας, τα οχυρά μας, τα ερείπια μας, οι ακροπόλεις μας, οι πέτρες μας.

Μάθετε καλά, λέγει ακόμη ότι είμεθα Έλληνες Λακεδαιμόνιοι οι οποίοι δεν διεκρίθησαν ως άποικοι διότι δεν έκτιζον αποικίας. Μόνη αποικία είχαν στην Ρόδον και απ' εκεί οι Έλληνες Λακεδαιμόνιοι επέρασαν εις την αντιπέραν παραλίαν και εκεί όπου βρήκαν και ένα οχυρό έκτισαν μία πόλι δια να λέγωνται οι πόλεις αυταί “κώλωνοι κωλώνων” ή άποικοι αποίκων Δωριέων Λακεδαιμονίων.

Σήμερα απ' όλην την ακρόπολιν η οποία είχε φθάσει στον ύψιστο βαθμόν της στρατιωτικής δυνάμεως που επί Ρω-

μαιοκρατίας ελέγετο "Σαγαλασσός η Λακεδαίμων φίλη και σύμμαχος Ρωμαίων", δεν σώζονται πλέον πολλά αγάλματα –ολόκληρον το οροπέδιον όπου η ακρόπολις είναι σπαρμένο με λαξευμένες πέτρες. Σαφή είναι τα ίχνη των ναών του Μηνός του Ασκηνίου, του Θεού Κέστρου (θεοποίησης του ποταμού) και του ναού του Κρονίου Διός. Μας αναλύει τας επιγραφάς αι οποίαι σώζονται ακόμη, ομιλεί δια την νομισματολογίαν της πόλεως, περιγράφει την μάχην των κατοίκων αυτής κατά του Αλεξάνδρου και την κατόπιν ειρηνικήν συνθήκην αυτής μετά του κοσμοκράτορος και έπειτα λέγει χαμηλά, πονεμένα σχεδόν σιωπηλά:

– Αγαπητοί μου αδελφοί. Απ' ολόκληρον την ακρόπολιν επέρασε κάποτε μία οργή του θεού, μία κατάρρα του θεού, μία επιδρομή ακρίδων, που τρώνε όλα και δεν αφήνουν ούτε ένα χλωρό κλαδί, μία επιδρομή Ούννων του Αττίλα και Μογγόλων του Τσεγγίς Χάν, μία επιδρομή δυστυχώς πολύ χειροτέρων απ' αυτούς, μία επιδρομή πολιτισμένων Ευρωπαίων, εξευγενισμένων αλλά συστηματικών ληστών και πειρατών που είχαν ονόματα χριστιανικά και τίτλους βαρώνων και κομήτων και μαρκησίων και ιπποτών.

Πάνε 60 χρόνια περίπου από τότε καθώς θυμούνται οι προπάτορές μας και οι γονείς μας 40 περίπου Ευρωπαίοι με αυτοκρατορικών ιραδέν (άδεια από την Κ/πολι) ήρθαν δια να θερίσουν τάχα τα χόρτα που φύτρωναν πάνω στο οροπέδιον, δια να κάμουν φάρμακα. Κατά εκατοντάδας είχαν κουβαλήσει και κενά κιβώτια δια το πτωχικό χορτάρι του βουνού.

Απ' την άλλην μέρα παρουσίασαν την άδεια στον μυχτάρη του γύρω χωριού μαζί με διάφορα δώρα μεταξύ των οποίων ήτο και ένα ωρολόγι που κατά σύμπτωσιν όταν το εκούρδιζες με το κλειδί του εδούλευε μόνο του. Περίεργο. Ζητούν δια θερισμό του χόρτου με καλό ημερομίσθιο ό-

λους τους χωρικούς. Το χόρτο θερίζεται την ημέραν, ενώ το βράδυ κάθε κιβώτιο γεμίζει από το χόρτο που σπαργανώνει και ένα άγαλμα. Και φυγαδεύονται τα αγάλματα μέσον Ατταλείας δια την Ευρώπην ενώ οι χωρικοί διασκεδάζουν με την βλακείαν των Ευρωπαίων που ξοδεύουν τόσα και τόσα δια κάτι άψυχες πέτρες.

Κάποτε η απληστία των Τούρκων ξυπνά θέλουν και άλλα χρήματα δια τον θερισμόν των χόρτων. Δεν τους αρκεί που πουλάνε τις κότες τους και τις γίδες και τα πρόβατά των σε πανύψηλες τιμές. Δεν τους αρκεί το ημερομίσθιο που ποτέ δεν θα μπορούσαν να ονειρευθούν. Και οι Ευρωπαίοι; Ευχαρίστως δίδουν και άλλα. Πώς όμως να το επιτύχουν χωρίς να θίξουν το φιλότιμο του Τούρκου χωρικού; Σκέπτονται και αμέσως εις ενέργειαν η σοφή των απόφασις. Από την άλλην ημέραν αντί να αγοράσουν 20 ή 30 ζώα δια την διατροφήν των αγοράζουν τα διπλάσια. Το βράδυ όμως μόλις σκοτεινιάσει αφήνουν τα μισά ελεύθερα, τα οποία οι Τούρκοι την άλλην ημέραν τα ξαναπωλούν εις τους Ευρωπαίους. Έτσι λοιπόν μένουν κατευχαραστημένοι οι Τούρκοι βλέποντες τα ίδια ζώα να πωλούν 5 ή 6 φορές.

Στ' αποτέλεσμα οι Τούρκοι οικτίρουν τους Ευρωπαίους ως βλάκας που σκορπίζουν τα λεπτά των ανόητα. Οι Ευρωπαίοι κοροϊδεύουν τους Τούρκους που αντί πινακίου φακής πωλούν τα αριστουργήματα του τόπου των, ενώ δυστυχώς καθόλου δεν ερωτάται ο ιδιοκτήτης αυτών, ο υπόδουλος Έλλην ο οποίος και τα συντρίμματα των μαρμάρων τα κουβαλούσε εις την εκκλησίαν και τα εφύλαττε εκεί, διότι ήσαν πέτρες λαξευτές ελληνικές, με επιγραφές ελληνικές, με αφιερώσεις ελληνικές, με ψηφίσματα και κείμενα συνθηκών ελληνικά, έργα μ' άλλα λόγια των ενδόξων προγόνων του.

Η “Αντιγόνη” στο Βουρδούρι

[Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στο φύλλο 416 της εφημερίδας “Θάρρος της Ιωνίας”, στις 6 Μαΐου 1956. Και αναδημοσιεύθηκε στο 13ο φύλλο της “Σπάρτης της Ανατολής”. Ο Αντώνης Σαπουντζάκης διηγείται πώς ανέβασε στο τέλος του σχολικού έτους 1917-18, στην Αστική Σχολή Βουρδουρίου, την “Αντιγόνη” του Σοφοκλέους.

Αυτό καθ’ αυτό το κείμενο έχει την εντελώς ξεχωριστή του σημασία, αφού δείχνει από τη μια το επίπεδο σπουδών ενός σχολείου κάτι περισσότερο από το Δημοτικό, στα βάθη της Μ. Ασίας και από την άλλη το αίσθημα πατριωτισμού των Ελλήνων της Μ. Ασίας. Το Βουρδούρι (το βυζαντινό Πολυδώριο) ήταν η δεύτερη μεγάλη πολιτεία της Πισιδίας, μετά τη Σπάρτη και είχε ανθούσα ελληνική κοινότητα, που δεν έπαυε ωστόσο, ν’ αποτελεί τη μειοψηφία στον πληθυσμό (τούρκοι: 15.000, Έλληνες: 2.500).

Αλλά πέρα από τα μηνύματα του κειμένου θα πρέπει να σταθούμε και σ’ ένα άλλο στοιχείο: το νεαρό της ηλικίας των ελληνοδιδασκάλων της Ανατολής, όταν αυτοί δεν ήταν Ελλαδίτες. Ο Αντώνης Σαπουντζάκης μόλις είχε τελειώσει το Διδασκαλείο της Σμύρνης κι ο πρώτος στόχος του, σε ηλικία 18 ετών, ήταν δάσκαλος στο Βουρδούρι.

Και δυο λόγια για την οργάνωση των σχολείων, με την ευκαιρία που δίνουν οι αναφορές του Αντώνη Σαπουντζάκη. Τα ελληνικά σχολεία της Μ. Ασίας είχαν ως βασικό τύπο αυτόν της λεγόμενης Αστικής Σχολής. Κάτω από την ίδια στέγη Δημοτικό και Γυμνάσιο (Ελληνικό σχολείο και Γυμνάσιο, για την ακρίβεια). Όταν το σχολείο ήταν μεγάλο και καλά οργανωμένο, είχαμε διαφορετικούς διευθυντές, με προβάδισμα βέβαια στο διευθυντή του Γυμνασίου. Ο

τύπος αυτός, που οργανώθηκε κυρίως στα Γερμανικά σχολεία πριν περάσει σ' άλλες χώρες της Ευρώπης, βρήκε θάλεγε κανείς την αρίστη εφαρμογή του στα ελληνικά σχολεία της Μ. Ασίας.

Στις μέρες μας οι εκπαιδευτικοί προβληματίζονται έντονα στο θέμα της ενιαιοποίησης προγυμνασιακής και γυμνασιακής εκπαίδευσης, με βάση θάλεγε κανείς το πρότυπο της αστικής σχολής, με τις απαραίτητες βέβαια και αναγκαίες μεταρρυθμίσεις των καιρών.

Αυτό παρουσιάστηκε σε Πανελλήνια παιδαγωγικά συνέδρια από τον Χάρη Σαπουντζάκη, με την ιδιότητά του του Σχολικού Συμβούλου και προκάλεσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον (Ιθάκη, 1988, Αθήνα, 1989). Ο Αντώνης Σαπουντζάκης λέγει ότι διορίστηκε ως διευθυντής, της Αστικής Σχολής, η οποία είχε 8 τάξεις. Εδώ έχουμε μια κατ' οικονομία, οργάνωση της Αστικής σχολής, η οποία παίρνει τη μορφή ενός ενισχυμένου δημοτικού σχολείου. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα διδασκαλίας καθοριζόταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά κάθε κοινότητα είχε τη δυνατότητα επικοινωνώντας με την Αθήνα να πληροφορηθεί για τις εξελίξεις στην Παιδαγωγική και τη Διδακτική και να τις εφαρμόζει.

Χωρίς να θέλει κανείς να εξωραΐζει τα πράγματα, θα πρέπει ωστόσο να παραδεχθεί ότι το επίπεδο σπουδών των ελληνικών σχολείων της Μ. Ασίας ήταν εξαιρετικό. Αυτό άλλωστε φάνηκε κι όταν οι ξεριζωμένοι πρόσφυγες ήρθαν στην Ελλάδα και χρειάστηκε να διαγωνισθούν για να καταλάβουν θέσεις στο Δημόσιο, την εκπαίδευση κ.λπ.

Το που οφείλεται αυτό δεν είναι βέβαια δυνατό να αναλυθεί σ' αυτό το σημείωμα. Αρκεί ωστόσο ένα μόνο λόγο να πούμε: Τα σχολεία τα λειτουργούσαν οι κοινότητες με δικά

τους έξοδα και ήταν θέμα τιμής να τα λειτουργούν καλά.
Διάλεξαν τους δασκάλους, έφτιαχναν ωραία διδακτήρια,
τα συντηρούσαν].

**

...Κατά το μέσον του Σχολικού έτους 1917-18 διορισθείς το πρώτον Διευθυντής της Αστικής Σχολής Βουρδουρίου Μ. Ασίας, προσεκλήθη ημέραν τινα υπό της Εφορείας των Σχολείων δια να προετοιμάσωμεν το πρόγραμμα της εορτής την οποίαν θα διοργανώναμεν κατά το τέλος του Σχολικού έτους. Ενταύθα είναι επιβεβλημένον να κάνωμεν μνείαν της δράσεως των Ελληνικών σχολείων μας των συντηρουμένων από τον οβολόν του υποδούλου έλληνο, τα οποία ήσαν πλέον περίβλεπτα και περίζηλα από τα κρατικά Τουρκικά σχολεία τα συντηρούμενα υπό του επισήμου κράτους.

Αλλ' επανέρχομαι. Κατά την συνεδρίασιν εζητήθη από εμέ να παραστήσωμεν την "Αντιγόνην" του Σοφοκλέους. Ηρνήθην τούτο, διότι ήτο κατά την γνώμην μου εντελώς αδύνατος μία τοιαύτη παράστασις, ένεκα πολλών λόγων.

Τότε επροθυμοποιήθη κάποιος κύριος εκ των Εφόρων να με βοηθήση εις την μετάφρασιν του κειμένου εις την τουρκικήν, διότι έπρεπε να γίνη εις την επίσημον γλώσσαν του Κράτους, επειδή είχαν εκφράσει επιθυμίαν να παρευρεθούν ο Μουτεσαρίφης (Νομάρχης), ο μέραρχος, ο αρχιδικαστής κ.λ.π.

Αλλά τα χορικά; Απάντησις: Ένας ως υποβολεύς θα έλεγεν εις την Τουρκικήν τας περικοπάς, ενώ οι μαθηταί και αι μαθήτριάι αι λαμβάνουσαι μέρος εις την παράστασιν θα ετραγουδούσαν Ελληνιστί!

Ενταύθα προέβαλον δύο άλλας αντιρρήσεις: Το ότι είμαι

παράφρωνος και ότι ως επακολούθημα δεν έχω το προσόν του διδάσκειν την Ωδικήν, λόγω του ελαττώματός μου της παραφρονίας.

Οι κ.κ. Έφοροι μου αντείπον, ότι οι μαθηταί μου εγνώριζον να τραγουδούν τα χορικά από ετών! Διδάσκαλος τις προγενέστερός μου, ιεραπόστολος του Ελληνισμού, υπηρετήσας εις την κοινότητα, αντί άλλων ασμάτων είχε διδάξει τα χορικά της Αντιγόνης. Οι δε μαθηταί είχαν εκμάθει τα χορικά με ζήλον και αγάπην, όπως τα πλέον συχνά επαναλαμβανόμενα εκκλησιαστικά τροπάρια.

Την άλλην ημέραν ο ίδιος επείσθην περί της αληθείας. Μαθηταί Δημοτικού Σχολείου Στ', Ζ' και Η' τάξεως εγνώριζον τα κυριότερα χορικά εκ μνήμης χωρίς ίσως να εννοούν την ερμηνείαν των περισσοτέρων λέξεων!! Ενώ φυσικά εγνώριζον το περιεχόμενον.

Η παράστασις έγινε και επέτυχε πλήρως. Όταν δε η εις ταφήν οδηγουμένη Αντιγόνη ενδεδυμένη λευκά και γαλανά ήρχισε το μοιρολόγιόν της, όλοι οι θεαταί ήρχισαν και αυτοί τα κλάμματα δια την τύχην της αδικοσκοτωμένης ηρωίδος του έργου.

Φαίνεται ότι η παράστασις αυτή των εκεί Ελληνικών Σχολείων ήτο και το κύκνειον άσμα ολοκλήρου του Ελληνισμού όχι μόνον της Κοινότητος του Βουρδουρίου αλλά και όλης της Μικράς Ασίας, διότι αμέσως κατόπιν ήρχισαν: η εξορία, η σφαγή, η λεηλασία, ο εκπατρισμός κ.λ.π. με την γνωστήν εις πάντα Έλληνα καταστροφήν.

Όταν και πάλιν κανείς αναλογίζεται αφ' ενός μεν τον Εθνισμόν των Ελλήνων αυτής της Ελληνικής γης, οι οποίοι όπου ήσαν τρεις έκτιζον και ένα σχολείον και μίαν εκκλησίαν και αφ' ετέρου το τόσον οικτρόν και σπαραξικάρδιον τέλος αυτού, τότε ο πόνος μεταβάλλεται εις λυγμούς και οδυρμούς υπερβαίνοντας κατά πολύ τους κλαυθμούς

και οδυρμούς της Ραχήλ που έκλαιε τα παιδιά της, διότι δι' ημάς εχάθη και η γενέτειρα –την οποίον είχεν η Ραχήλ– όπου η αράχνη πλέον πλέκει τους ιστούς της και η γλαύξ παιανίζει τον ενυάλιον παιάνα της εις τας πύλας των βασιλείων μας...

ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

Ελληνική παιδεία και πολιτισμός στη Σπάρτη Πισιδίας και τα περίχωρά της

[Ο Χάρης Σαπουντζάκης, ως πρόεδρος της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας από το 1985, αλλά και ως Γραμματέας της παλαιότερα, έχει εισηγηθεί στο Διοικ. Συμβούλιο όλες τις έως τώρα εκδόσεις που πραγματοποίησε το σωματείο και είδε με υπερηφάνεια, χάρη στη συνεργασία όλων των μελών, οι εκδόσεις αυτές να υλοποιούνται, να γίνονται ευμενώς αποδεκτές, να βραβεύονται. Ο ίδιος συνέγραψε το έργο: «Η Ελληνική Παιδεία στη Σπάρτη Πισιδίας, στα τελευταία 200 χρόνια πριν από την καταστροφή», που κυκλοφόρησε το 1983 και βραβεύθηκε από την Εστία Ν. Σμύρνης στον ειδικό διαγωνισμό της. Το βιβλίο αυτό έχει από ετών εξαντληθεί.

Ο συγγραφέας εν τω μεταξύ ανάπλασε πολλά σημεία, προσέθεσε νέα ντοκουμέντα και μάλιστα πίνακα με 92 ονόματα καθηγητών, δασκάλων και νηπιαγωγών που edίδαν στην Πισιδία έως το 1922 και με μορφή πολύ συνοπτική, τη μορφή δηλαδή μελέτης, edημοσίευσε την εργασία αυτή στο ειδικό αφιέρωμα «Επτά ημέρες» της “Κυριακάτικης Καθημερινής”, της 16ης Μαρτίου 1997 με τον τίτλο «Η Άγνωστη Πισιδία». Η επιμέλεια του αφιερώματος ήταν του Β. Βογιατζόγλου και ο Χ. Σαπουντζάκης ανέπτυσε ακόμη το θέμα: «Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας». Από

του βήματος της Ενώσεως μίλησε, ως κύριος ομιλητής, κατά την Ετήσια Εορτή της, τον Απρίλιο του 1999, με θέμα: «Ελληνική Παιδεία και Πολιτισμός στη Σπάρτη Πισιδίας και τα περίχωρά της».

Αυτό το κείμενο ανθολογείται, μαζί με το παράρτημά του με τα ονόματα των (92) εκπαιδευτικών.

Ο ανθολόγος οφείλει να είναι προσεκτικός σε ό,τι τον αφορά, όταν κι ο ίδιος ανθολογείται. Δεν μπορεί και δεν πρέπει να υπερβαίνει το μέτρο. Έτσι αναγκαστικά περιορίζεται η παρουσία του, αν και οι εργασίες του με αντικείμενο την Ιστορία, τον Πολιτισμό, την Παιδεία στη Σπάρτη και τα λεγόμενα «περίχωρά» της, καθώς και οι εργασίες του με αντικείμενο την ιστορία της Ενώσεως Σπάρτης εκτείνονται σε αρκετές εκατοντάδες σελίδες, πέραν βεβαίως του βιβλίου που έχει αναφερθεί ότι συνέγραψε και τις κριτικές μελέτες που έκαμε στο έργο του Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου: «Αναμνήσεις από την πατρίδα μου Σπάρτη Μ. Ασίας», που εκδόθηκε από την Ένωση, το 1990. Ο αγαπητός αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει, αν θέλει στα 25 έως τώρα φύλλα της εφημερίδας «Σπάρτη της Ανατολής» όπου ο Χ. Σαπουντζάκης, εκτός των άλλων, έγραφε τις στήλες: «Σπαρταλήδικα» και «Οι μορφές και τα κείμενα»].

**

Προδρομική μορφή Εκπαίδευσης

Είναι βέβαιο ότι Έλληνες χριστιανοί ορθόδοξοι κατοικούσαν την πόλη Σπάρτη (Σπάρτα, Ισπάρτα) Πισιδίας τουλάχιστον από τον 16ο αιώνα μ.Χ.. Ο περιηγητής Ιάκωβος Μηλοΐτης έφτασε στη Σπάρτη το 1584, αφού είχε περάσει

από τη Συρία στην Κύπρο κι από την Κύπρο στην Αττάλεια. Και έγραψε: «...εκ της Αττάλίας έσω της στερεάς δύο και ήμισυ ημέρας είς χώρα ονομάζεται Σπάρτα και εις τα Σπαρτά πολλοί Χριστιανοί έλληνες ου γινώσκουσι γλώσσα ελληνικήν...».

Ίσως είναι η απαρχή της επανακατοίκησης της πόλης από τους κατοίκους της που είχαν διασπαρεί στους γειτονικούς ορεινούς όγκους φεύγοντας το μαχαίρι των κατακτητών Τούρκων, οι οποίοι είχαν σχεδόν ολοκληρωτικά αφανίσει τον πληθυσμό της, κατά τους πρώτους μετά την άλωση αιώνες.

Ίσαμε τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η εκπαίδευση στη Σπάρτη και τις γύρω κοινότητες που είχαν χριστιανικό πληθυσμό (Βουρδούρι, Πάρλα, Νησί, Ουλούμπουρλου) ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, όπως άλλωστε και στον ελλαδικό χώρο. Πιθανότατα και στις κοινότητες αυτές να λειτουργούσαν κρυφά σχολεία στους γυναικωνίτες των εκκλησιών, με εμψυχωτή κάποιον παπαδάσκαλο και εποπτικό υλικό τον αμμοδόχο – κηροστάσι, το ψαλτήρι και την οχτώηχο.

Από τα κρυφά σχολεία, στη χαραυγή του 19^{ου} αιώνα, καθώς ήδη η αφόρητη καταπίεση είχε κάπως μειωθεί ύστερα από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), το πέραςμα θα γίνει στα λεγόμενα «σπιτικά σχολεία» με τους «γραμματοδιδασκάλους». Οι «γραμματοδιδάσκαλοι» είχαν φλόγα μέσα τους, αλλά ήξεραν λίγα γράμματα και σίγουρα οι γνώσεις που μετέδιδαν ήταν περιορισμένες: λίγη ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, κάποιες αναφορές στην ιστορία και τη γεωγραφία. Δίδασκαν συνήθως σε μια κάμαρη του σπιτιού τους και κυρίως παρείχαν ένα πιστοποιητικό: του ικανού να ψάλει στην εκκλησία, του «χότζα». Η κοινότητα δεν είχε συμμετοχή. Επρόκειτο για μια ιδιωτική συμφωνία, μεταξύ γονιών και δασκάλου. Ονομαστός τέ-

τοιος δάσκαλος σπιτικού σχολείου ήταν ο Κελίν Σάββας. Το «σχολείο» του βρισκόταν στην πιο ακρινή από τις 4 ελληνικές συνοικίες της Σπάρτης, το Εμριέ¹.

Γύρω στα 1810 τοποθετείται η ίδρυση σχολείου με φωτισμένο δάσκαλο, το Διονύσιο Μώραλη από την Πελοπόννησο. Ο Διονύσιος θεωρείται ως ο οργανωτής του πρώτου, ενός καλύτερου επιπέδου, σχολείου, σε μια κοινότητα, που ήδη τότε αριθμούσε 720 οικογένειες χριστιανικές². Υπήρξε μαθητής ενός πολύ σπουδαίου κληρικού, του Γρηγορίου, επισκόπου Καισαρείας.

Αργότερα θάρθουν κι άλλοι δάσκαλοι από την Ελλάδα, τις περισσότερες φορές καμουφλαρισμένοι «φιλικοί» για να διδάξουν και να ξεσηκώσουν. Άλλωστε, φιλικοί εντόπιοι υπήρχαν ήδη στη Σπάρτη και συνήθως αυτοί φιλοξενούσαν και τους επισκέπτες (αξιόπιστες πληροφορίες αναφέρουν ως πρώτη οικογένεια φιλικών της Σπάρτης, τη γνωστή οικογένεια των Ελλέζογλου και ως ιδιαίτερα εκπαιδευμένο φιλικό τον Χατζηγκιουλόγλου (=Χατζητριαντάφυλλο).

Λίγο πριν από την Επανάσταση του 1821 ήδη είχε αρχίσει τη λειτουργία του το πρώτο Κοινοτικό σχολείο στη Σπάρτη. Ιδρυτής και χορηγός του ο μητροπολίτης Ειρηνοπόλεως Γρηγόριος, ο γνωστός ως Βατοπεδινός, πλούσιος, ο ίδιος, ονειρευόταν να το φτιάξει στα πρότυπα της Ακαδημίας των Κυδωνιών και της Ευαγγελικής Σχολής της Σμύρνης. Το προίκισε με αρκετά γρόσια, με όργανα, με συγγράμματα. Γρήγορα όμως άλλαξε κατεύθυνση.

Πρώτος δάσκαλος σ' αυτό το σχολείο, το 1823, ακόμη ένας ελλαδίτης, ο σπουδαίος, Ιωάννης από την Αθήνα, που έμεινε 3-4 χρόνια στην πόλη και έβαλε τις βάσεις ενός μεταβατικού, θα έλεγα, σχολείου, από τα «σπιτικά», στα λεγόμενα «αλληλοδιδασκτικά»³. Το πόσο σημαντικό είναι

αυτό το γεγονός για εκείνη την πρώιμη εποχή και για εκείνη την περιοχή καταφαίνεται, εκτός των άλλων, κι από το στοιχείο ότι οι κάτοικοι ήσαν βέβαια Τουρκόφωνοι και πρωτάρχιζαν, με όλες τις απαγορεύσεις, να μαθαίνουν ως «ξένη» γλώσσα την ελληνική, υποβοηθούμενοι, ευτυχώς, από τη γέφυρα της λεγόμενης «καραμανλήδικης» ή «κα-ραμάνλικης»⁴ διαλέκτου, που κυριαρχούσε σ' εκείνα, τα μέρη, μεταξύ των Χριστιανών. Αρκετά χρόνια αργότερα ένας δάσκαλος, που πρωτόμαθε έτσι τα ελληνικά, θα αφηγείται στην απολογία του στο διευθυντή του σχολείου, γιατί δεν είχε πληρώσει τα δίδακτρα που όριζε η εφορεία, για τους μη απόρους, ως εξής: «ο εμός πατήρ αύριον θα έλθει σχολείον, ίνα από χωρίον όχι έλθει ακόμη!!!»⁵

*Η περίοδος των αλληλοδιδασκτικών σχολείων
(1830-1880)*

Τα «αλληλοδιδασκτικά» ήταν ένας τύπος λαϊκών σχολείων, που βασιζόταν στην αρχή της διδασκαλίας των μικρότερων μαθητών από τους μεγαλύτερους και προχωρημένους. Τα είχε δημιουργήσει η ανάγκη να εξοικονομηθούν δάσκαλοι και αίθουσες, αφού πολλές φορές, ένας δάσκαλος σε μια μεγάλη αίθουσα μπορούσε, με τη βοήθεια των λεγόμενων «πρωτόσχολων» μαθητών, να διδάξει έως και 100 μαθητές. Αλληλοδιδασκτικά σχολεία ήταν και τα σχολεία που λειτούργησαν μετά την Επανάσταση στην Ελλάδα, προσαρμοσμένα στα ελληνικά δεδομένα από το σπουδαίο παιδαγωγό της εποχής εκείνης Ι. Κοκκώνη.

Πρώτος σχολάρχης στη Σπάρτη, σε σχολείο κοινοτικό, με τη δομή του αλληλοδιδασκτικού είναι και μια πολύ μεγάλη προσωπικότητα του ελληνομικρασιατικού διαφωτισμού, ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης (1841-1843). Ο Ευαγγε-

λινός Μισαηλίδης (δημοσιογράφος και συγγραφέας πολλών έργων στην καραμανλήδικη διάλεκτο) πολυμαθής και πολύγλωσσος, ήρθε στη Σπάρτη το 1841 προσκαλεσμένος από το φιλόμουσο μητροπολίτη Πισιδίας Γεράσιμο. Έφερε μαζί του και τον αδελφό του Μισαήλ Μισαηλίδη, σπουδαίο μουσικοδιδάσκαλο και ιεροψάλτη.

Ο ίδιος κράτησε το ανώτερο σχολείο, στο Μισαήλ έδωσε το κατώτερο. Και οι δύο μαζί στα 3 χρόνια που έμειναν στη Σπάρτη έβαλαν τις βάσεις για ανάδειξη της ελληνικής παιδείας.

Καινοτόμοι και μεταρρυθμιστές χρειάστηκε να ξεπεράσουν και ορισμένες αντιδράσεις δημογερόντων, καθώς 120-150 παιδιά κι έφηβοι, απαιτήθηκε να αποσπαστούν από τις δουλειές της οικογένειας, προκειμένου να διδαχθούν κανονικά τα ελληνικά γράμματα. Επανάσταση για την εποχή εκείνη...

Ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης θα πρέπει να ήταν κι ο ιδρυτής του Αναγνωστηρίου της Σπάρτης, που ήδη στην έναρξη της λειτουργίας του φαίνεται να είχε 500 τόμους βιβλίων. Φεύγοντας από τη Σπάρτη ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης πήγε στη Σμύρνη κι άρχισε τη σταδιοδρομία του ως δημοσιογράφος, εκδότης εφημερίδων και συγγραφέας βιβλίων, ωστόσο δεν ξέχασε ποτέ τη Σπάρτη. Αγωνιζόταν, όπου κι αν βρισκόταν, για τα συμφέροντά της. Κι οι Σπαρταλήδες ανταπέδωσαν αυτή την αγάπη διορίζοντάς τον ως εκλέκτορα στις ενθοσυνελεύσεις εκλογής Οικουμενικού Πατριάρχη, στα 1884 και 1887.

Σ' ανάμνηση της παρουσίας του στη Σπάρτη αφιέρωσε τον τρίτο τόμο του πιο λαοφιλούς αναγνώσματός του: «Το θέαμα του Κόσμου ή ο Πολύπαθος» στο Σπάρταλη δημογέροντα Χατζη-Σάββα Τζοτάν παπά.

Δάσκαλος ωστόσο που άφησε εποχή στο Κοινοτικό αλ-

ληλοδιδασκτικό σχολείο ήταν ο Γρηγοράκης Δημητριάδης από την Έδεσσα. Μαζί με τον πρωτόσχολο μαθητή του, τον Κυριάκο Τσακίρη υπήρξαν οι κορυφαίοι «αλληλοδιδασκτικοί» στην ευσυνείδητη και μεθοδική τους δουλειά, στην 20/ετία: 1865-1885. Ήταν μια καλή περίοδος αυτή στην Ελληνόγλωσση εκπαίδευση γιατί μόλις είχε εκδοθεί το αυτοκρατορικό διάταγμα, το γνωστό ως Χάττι Χουμαγιούν, με το οποίο εξαγγελλόταν η ισοπολιτεία Μουσουλμάνων και Χριστιανών και ένας φιλελεύθερος αέρας είχε αρχίσει να πνέει στα μέρη εκείνα.

Άλλος ένας Μακεδόνας δάσκαλος, που εκτός των άλλων είχε αναπτύξει και πλούσια δράση επιμόρφωσης, διδάσκοντας τους ενήλικες και μορφώνοντάς τους εγκυκλοπαιδικά σε ειδικές διαλέξεις που οργάνωνε στο Αναγνωστήριο της Σπάρτης, ήταν ο Γεώργιος Δημητριάδης. Στο αναγνωστήριο δεν δίδασκαν μόνο δάσκαλοι. Πολλές φορές δίδασκαν ελλαδίτες στρατιωτικοί, μεταμφιεσμένοι σε εμπόρους ή ταξιδιώτες, για τη Μεγάλη Ιδέα και την ανάσταση του Μικρασιατικού ελληνισμού.

Τα χρόνια της ακμής (1881-1914)

Γύρω στα 1880 τα «αλληλοδιδασκτικά» σχολεία κλείνουν, μάλλον επιτυχώς τον κύκλο τους. Θ' αντικατασταθούν από τα «συνδιδασκτικά» με τη γνωστή ερβαρτιανή μέθοδο.

Ήδη στην πόλη λειτουργούν 3 σχολεία: 1) το Αρρεναγωγείο, που είχε τον τύπο της λεγόμενης Αστικής σχολής. Κάτω από την ίδια στέγη και διεύθυνση λειτουργούσαν: Δημοτικό σχολείο με 4-5 τάξεις, Σχολαρχείο (το λεγόμενο «Ελληνικό σχολείο») με 2-3 τάξεις και Γυμνάσιο (με 2-3 τάξεις). Στη μεγάλη του ακμή το Αρρεναγωγείο της Σπάρτης έφτασε να έχει συνολικά 10 τάξεις. 2) το Παρθε-

ναγωγείο, σχολείο για κορίτσια που ιδρύθηκε γύρω στα 1880 κι είχε 4-5 τάξεις. Όταν οι μαθήτριες τέλειωναν το Παρθεναγωγείο μπορούσαν να συνεχίσουν στις ανώτερες τάξεις του Αρρεναγωγείου. 3) Το Νηπιαγωγείο σχολείο για τα νήπια, με 2 τάξεις, που εφαρμόζοντας το Φραιμπουργιανό σύστημα στη γενική του δομή, άφηνε πολύ χρόνο για την εξαπαλών ονύχων εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Σύνολο μαθητών: 500-700. Δασκάλων και καθηγητών: 12-15. Σύνολο Ελλήνων κατοίκων: 6.000 περίπου και Τούρκων: 20.000.

Δυο σπουδαίοι Σπαρταλήδες δάσκαλοι, που είχαν σπουδάσει ο ένας στο Ιεροδιδασκαλείο της Πάτμου κι ο άλλος στην Αθήνα: ο Σωκράτης Παυλίδης κι ο Νικόλαος Ευσταθιάδης είναι αυτοί που θα βάλουν τις βάσεις για την ανάπτυξη των νέων σχολείων. Και θ' ακολουθήσει ο Καλύμνιος Αντώνης Καραντώνης⁶.

Μεγάλη τομή για τα εκπαιδευτικά πράγματα της Σπάρτης θεωρείται η θεσμοθέτηση της Σχολικής Εφορείας, ενός οργάνου που βοήθησε πολύ την εκπαίδευση με την οικονομική στήριξη που παρείχε στην ίδρυση των διδακτηρίων, την αγορά των βιβλίων, τετραδίων και εποπτικών μέσων διδ/λίας, τη σύναψη των συμβάσεων και την αμοιβή των εκπαιδευτικών, του ορισμού διδάκτρων και τελών για τους ευπόρους μαθητές κ.λπ. Με μεγάλους εράνους που γινόντουσαν, με την ευκαιρία εορτών και ιδιαίτερα αυτής των Τριών Ιεραρχών, που όμως εορταζόταν την Κυριακή του Θωμά (γιατί ο πολύ βαρύς χειμώνας δεν ευνοούσε μαθητικές συγκεντρώσεις) συγκεντρώνονταν σεβαστά ποσά (πολλές φορές περισσότερες από 500 λίρες Τουρκίας) για τη λειτουργία των σχολείων. Ένας μέσος ετήσιος προϋπολογισμός της Σχ. Εφορείας, στην περίοδο ακμής των σχολείων, έφτανε στις 1500 λίρες⁷.

Μεταξύ 1890-1900 χτίζονται 3 διδακτήρια: το Μεγάλο σχολείο (που θα στεγάσει το αρρεναγωγείο) με 9 αίθουσες διδασκαλίας και μεγάλη αυλή με γυμναστήριο, το Παρθεναγωγείο με 5 αίθουσες διδασκαλίας και δίπλα του το Νηπιαγωγείο. Σήμερα δε σώζεται κανένα απ' αυτά⁸.

Το 1893 φτάνει στη Σπάρτη μια ακόμη πολύ μεγάλη μορφή εκπαιδευτικού: ο από τις Κυδωνίες (Αίβαλί) Γεώργιος Σακκάρης. Έρχεται συστημένος από το Σύλλογο «Ανατολή», που πρόσφερε τεράστιες υπηρεσίες στον ελληνισμό της Μικρασίας, μετά από προσπάθειες μιας σπουδαίας προσωπικότητας των κοινοτικών πραγμάτων της Σπάρτης, του γιατρού Ελεήμονα Δαμιανίδη, που τότε σπούδαζε στην Αθήνα. Το πέραςμά του, αν και σύντομο, δύο μόλις σχολικών χρόνων (1893-1895) άφησε εποχή. Οργάνωσε σε νέα βάση τα σχολεία. Φύσηξε καινούργιο πνεύμα. Συνέγραψε μελέτες για τη Σπάρτη, ίδρυσε το μουσικοφιλολογικό σύλλογο «Αμφίων» με ορχήστρα και χορωδία, εφάρμοσε μοντέρνες παιδαγωγικές μεθόδους. Στη μετά Σακκάρη εποχή και στην αρχή του 20ού αιώνα θα συναντήσουμε μια πλειάδα ικανότατων εκπαιδευτικών και των δύο φύλων. Είναι καθηγητές, δάσκαλοι, νηπιαγωγοί.

Τους αναφέρουμε πολύ περιληπτικά: Γεώργιος Τσακίρης, φιλόλογος από τη Μάκρη της Λυκίας, Αντώνιος Τούσας, φιλόλογος Ελλαδίτης, Χαράλαμπος Ηλιάδης, ο περίφημος «καμπούρ χότζας», σπουδαίος ελληνιστής και τουρκιστής, Σπάρταλης, Ευθαλία Ουλκέρογλου, Σπαρταλιά δασκάλα που τέλειωσε την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης, και ως υπότροφος το Αρσάκειο Αθηνών, Μελέτιος Χρηστίδης, αρχιμανδρίτης Σπάρταλης, επίσκοπος Πατάρων και μετά βοηθός επίσκοπος Πισιδίας και στην Ελλάδα μητροπολίτης Πατάρων, Νικόλαος Ματσήρος, φιλόλογος,

Πέτρος Σεραφετινίδης, Σπάρταλης φιλόλογος που σπούδασε στην Αθήνα, διευθυντής της Αστικής Σχολής, δεινός ρήτορας, κυνηγημένος από τη γενέτειρά του δίδαξε στη Σμύρνη, Μελπομένη Σεραφετινίδου, Σπαρταλιά αρσακειάδα, Χατζηπολυτίμη Καχραμάνογλου, νηπιαγωγός, Χρυσόστομος Παπαθεοδώρου, θεολόγος, Νικόλαος Παπανδρέου, Σπάρταλης παπα-δάσκαλος, Στέφανος Παπαχαρίτωνος, απόφοιτος της Πατμειάδας σχολής, μουσικός, Γρηγόριος Στεφαννάκης, νομομαθής, Ιωάννης Καραμανλής, σχολάρχης, Ιορδάνης Δημητριάδης, απόφοιτος του Ιεροδιδασκαλείου Σάμου, διευθυντής του Δημοτικού σχολείου, Νικόλαος Σεκερτζόγλου, μετέπειτα επιθεωρητής Μουσουλμανικών σχολείων στην Ελλάδα, Νικόλαος Σταυρίδης, Ανθούλα Ασλαμπαλόγλου, Ρωξάνη Σαρόγλου, Σάρρα Μαριστάνογλου, Γ. Βογάς, Κ. Αϊναδζόγλου, Γαβριήλ Τσακίρης και τόσοι άλλοι.

Μερικοί από αυτούς είχαν σπουδάσει με υποτροφίες της Σχολικής Εφορείας Σπάρτης ή του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή», που είχε έδρα την Αθήνα, στο ιεροδιδασκαλείο Σάμου (πρωτίτερα Πάτμου), στην Αθήνα, στο Διδασκαλείο της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης κλπ. Οι Νηπιαγωγοί, κατά κύριο λόγο, σπούδασαν στη Σχολή Νηπιαγωγών του Ζινζίντερε Καππαδοκίας.

Το 1914 η Σπάρτη καταστρέφεται από έναν φοβερό σεισμό. Τα σχολεία παθαίνουν μεγάλες ζημιές και δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν. Οι Τούρκοι απαγορεύουν τις επιδιορθώσεις και συλλαμβάνουν τον αρχιερατικό επίτροπο Παπαϊώακείμ Πεσματζόγλου που αγωνιζόταν να τα επιδιορθώσει.

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι πρώτοι διωγμοί κι οι πρώτες εξορίες ανδρών. Το 1918 κηρύσσεται η Ανακωχή. Δάσκαλοι και μαθητές ξαναμαζεύονται. Τώρα πνέει ένας άλ-

λος άνεμος. Η Τουρκία νικημένη, αλλά πάντα «παρούσα» σ' εκείνα τα μέρη.

Στις σχολικές γιορτές ψάλλεται ο εθνικός μας ύμνος και απαγγέλλονται εθνικοπατριωτικά ποιήματα. Οι δάσκαλοι εκφωνούν πύρινους πανηγυρικούς. Λιθογραφίες των ηρώων του '21 αναρτώνται. Όλα αυτά ενισχύονται με την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (2 Μαΐου 1919).

Οι Σπαρταλήδες ζητούν την επέκταση της ζώνης κατοχής του ελληνικού στρατού ως την πόλη τους με ψηφίσματα. Αλλά τότε άρχισε κι ο απηνής διωγμός των Ελλήνων της πόλης. Κατά κύματα οι άνδρες (15- 70 ετών) εξορίζονται στο εσωτερικό με τα περιβόητα «τάγματα εργασίας» ώστε να μη βρίσκονται κοντά στη ζώνη επιρροής της ελληνικής κατοχής.

Στις 19 Γενάρη 1920 καίγεται από άγνωστη αιτία (;) το Αρρεναγωγείο. Και η συμφορά δυστυχώς δεν θ' αργήσει να ολοκληρωθεί για τον ελληνισμό της πόλης, όπως και της Πισιδίας γενικότερα, όταν, μετά την καταστροφή της Σμύρνης, ο τελευταίος ιερέας της ο Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου θα οδηγήσει το ποίμνιό του, μέσω Ατταλείας, στην Ελλάδα, αρχές του Οκτώβρη του 1922.

Κι εδώ, πριν κλείσουμε αυτό το κεφάλαιο, θα πρέπει να πούμε ότι πολλοί Σπαρταλήδες, ως εξαίρετοι επιχειρηματίες κι έμποροι, αλλά κι ως μετεκπαιδευόμενοι επιστήμονες κατοικούσαν μόνιμα ή διέμεναν προσωρινά και σε άλλες πόλεις: στη Σμύρνη, στην Αττάλεια, στην Κωνσταντινούπολη, στην Οδησό, στη Μόσχα, στην Αθήνα, στο Παρίσι, στο Βερολίνο κ.λπ. κατέχοντας σημαντικές θέσεις στις κοινωνίες αυτών των χωρών. Θ' αναφέρουμε, για παράδειγμα, το Γιωργάκη Κλημάνογλου, δημογέροντα της Σμύρνης, που μαρτύρησε μαζί με το Χρυσόστομο, το 1922,

και τον ευεργέτη *Κάρολο Σπάρταλη*, πρόξενο στο Λονδίνο, που βοήθησε υλικά την Κρητική επανάσταση.

Όπου όμως Σπαρταλήδων παροικία εκεί και Σπαρταλήδες εκπαιδευτικοί. Θα αναφέρουμε χαρακτηριστικά το μαθηματικό *Λουκά Παυλίδη*, που δίδαξε στο Ομήρειο Παρθεναγωγείο της Σμύρνης, τον *Πέτρο Σεραφετινίδη*, που δίδασκε στο Αϊδίνι, όταν κλήθηκε να γυρίσει στη γενέτειρά του και μετά απ' αυτήν συνέχισε στη Σμύρνη, τον *Αντώνη* και το *Δαμιανό Σαπουντζάκη* που δίδαξαν στην Αττάλεια και το Βουρδούρι. Ο πρώτος από τους δύο όταν έφτασαν, ύστερα από περιπέτειες στην Ελλάδα, εξαιτίας της εξορίας των «ταγμάτων εργασίας», ίδρυσε το 1927 την ιδιωτική σχολή «*Κάδμος*» στη Ν. Ιωνία η οποία δυστυχώς έκλεισε πρόφατα (1999).

Η εκπαίδευση στα περίχωρα

Γύρω από τη Σπάρτη, στην ευρεία περιοχή που ονομάζουμε με την αρχαία ονομασία της Πισιδία, υπήρχαν αρκετές ελληνικές κοινότητες σε πολιτείες και χωριά, όπου όμως ο τουρκικός πληθυσμός ήταν πάντα περισσότερος.

Πολύ κοντά στη Σπάρτη, δυτικά της, είναι το *Βουρδούρι* (βυζαντινό Πολυδώριο) που είχε περίπου 2.500 Έλληνες χριστιανούς. Διέθετε 3 εκκλησίες, 1 Αρρεναγωγείο με 8 τάξεις και 6 δασκάλους και περίπου 200 μαθητές. Ακόμη είχε 1 Παρθεναγωγείο με 5 τάξεις και 3 δασκάλες και 85 μαθήτριες.

Παρά τις φοβερές αντίξοες συνθήκες είχε να επιδείξει και αξιόλογη μορφωτική και πολιτιστική δραστηριότητα. Μάλιστα το 1908 είχε ιδρυθεί εκεί και σωματείο με τον τίτλο: «*Η Ένωσις*» και πρόεδρο τον Ν.Π. Τσολοζίδη.

Από το Βουρδούρι καταγόταν μια πολύ μεγάλη μορφή

της εκπαίδευσης: ο αρχιμανδρίτης Θεολόγος Παρασκευαΐδης, ο οποίος αφού τέλειωσε με άριστα τη Ριζάρειο Σχολή, γύρισε στο Βουρδούρι και παρά το νεαρό της ηλικίας του ανέλαβε τη διεύθυνση του σχολείου. Μετά από λίγο ο πολύ ικανός μητροπολίτης Πισιδίας Γεράσιμος Τανταλίδης, τον έστειλε πάλι στην Αθήνα όπου τελείωσε τη Θεολογική σχολή με πολλούς επαίνους και διορίστηκε από το Σύλλογο «Η Ανατολή» ως διευθυντής στο Ιεροδιδασκαλείο της Σάμου, το οποίο οργάνωσε κατά πρότυπο τρόπο. Το τι έχει προσφέρει το Ιεροδιδασκαλείο αυτό στην εκπαίδευση των Μικρασιατών Ελλήνων δεν μπορεί ν' αναλυθεί σε λίγες γραμμές. Να αναφερθούμε μόνο στην ιδιαίτερη σχέση των Πισιδών μαζί του, καταθέτοντας ένα στοιχείο: το διδακτικό έτος 1908-1909 από τους 89 μαθητές του, οι 14 προέρχονταν από την Πισιδία!

Το Νησί είχε 600- 700 κατοίκους, όλους Έλληνες. Ήταν κτισμένο επάνω σ' ένα νησάκι της λίμνης Εγερδίο (ανατολικά της Σπάρτης). Σήμερα με επιχωματώσεις έχει ενωθεί με τη στεριά. Είχε ένα όμορφο δίπατο σχολείο, με δωμάτια για τους δασκάλους και ξενώνα για τους επισκέπτες της γραφικής λίμνης. Αρκετοί δάσκαλοι και δασκάλες δούλεψαν στο σχολείο αυτό κι ανάμεσα τους ο Ιωσήφ Φυτανίδης, που αργότερα έγινε επιθεωρητής Δημοτικών σχολείων στην Ελλάδα. Οι μαθητές του υπολογίζονται σε 50, που διδάσκονταν από 2-3 δασκάλους.

Άλλη μια σημαντική ελληνική κοινότητα ήταν η Πάρλα (παραλίμνιο χωριό της λίμνης του Εγερδίο, βορειότερα από το Νησί). Είχε 1000 Έλληνες κατοίκους, 1 σχολείο με 2 δασκάλους και 60 μαθητές. Της ίδιας περίπου δυναμικότητας ήταν και το Ουλούμπουρλου (η αρχαία Απολλωνία) στα βόρεια της Σπάρτης, με την ελληνική συνοικία χτισμένη επάνω στο λόφο κάτω από το ρωμαϊκό τείχος⁹. Για

κάποια περίοδο τουλάχιστον ελληνικό σχολείο θα πρέπει να διέθετε και το Ντιναίρ, κωμόπολη βόρεια της Σπάρτης. Ελληνική κοινότητα και άρα εκκλησίες και σχολείο διέθετε και το Γιάλοβατς, η γνωστή μας Μικρή Αντιόχεια, την οποία είχε επισκεφθεί ο Απ. Παύλος είχε διδάξει εκεί μαζί με το Βαρνάβα, ιδρύοντας εκκλησία, κατά την πρώτη του περιοδεία. Σύμφωνα με μια απογραφή το Γιάλοβατς αριθμούσε 200 περίπου χριστιανικές οικογένειες.

Οι σπουδές και η οργάνωση των σχολείων

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα των μαθημάτων των σχολείων καταρτιζόταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μια υψηλή εποπτεία ασκούσε μέσω επιθεωρητών του το Τουρκικό Υπουργείο Παιδείας. Οι Βασικές σπουδές του Δημοτικού περιελάμβαναν: τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, την Αριθμητική, τη Γεωμετρία, τα Θρησκευτικά, τη Γεωγραφία, τη Φυσική Ιστορία κ.λπ. Από την Τετάρτη ή Πέμπτη τάξη του Δημοτικού διδάσκονταν παράλληλα τα Τουρκικά και τα Γαλλικά. Τα Μουσικά και η Χειροτεχνία τύχαιναν πολύ καλής μεταχείρισης, ιδιαίτερα στο Παρθεναγωγείο. Το ίδιο και η Γυμναστική, στα αγόρια βέβαια. Τα ελληνικά στο γυμνάσιο διδάσκονταν φυσικά με βάση το αρχαίο κείμενο (Κύρου Ανάβαση, Διόδωρος Σικελιώτης, Λουκιανός, Όμηρος, Θουκυδίδης, Λυσίας). Η Ιστορία (ελληνική και παγκόσμια), τα Λογιστικά, η Γεωπονία, τα Νέα Ελληνικά (Θεοτόκης, Βούλγαρις, Κοραής, Τρικούπης, Σούτσος, Ραγκαβής κ.λπ.), η Φυσική Πειραματική κ.α. συμπλήρωναν τις εγκύκλιες σπουδές στον κύκλο «Ελληνικό σχολείο» - Γυμνάσιο.

Τα βιβλία ήταν όμοια σχεδόν με τα χρησιμοποιούμενα στην Ελλάδα. Πολλά εκδίδονταν στη Σμύρνη. Οι σχολικοί

έφοροι τα έφερναν στη Σπάρτη. Μέσα (χάρτες κ.λπ.) και όργανα διδασκαλίας υπήρχαν σε ικανοποιητικό βαθμό.

Όποιος τέλειωνε όλον τον κύκλο (Νηπιαγωγείο – Δημοτικό – Σχολαρχείο – Γυμνάσιο) μπορούσε να μπει αμέσως στο εμπόριο και τις επιχειρήσεις, να κρατήσει λογιστικά βιβλία, να γίνει παπάς, ακόμη να προσληφθεί ως νηπιαγωγός και δάσκαλος, αν και προτιμώντο εκείνοι που είχαν τελειώσει το Διδασκαλείο της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης, το Ιεροδιδασκαλείο της Πάτμου (ή Σάμου) ή πολύ περισσότερο το Πανεπιστήμιο της Αθήνας και της Πόλης. Ωστόσο ορισμένες δυναμικές κοινότητες δε δίσταζαν να επικοινωνούν με την Αθήνα και να παίρνουν ό,τι πιο καινούριο υπήρχε σε αναλυτικά προγράμματα και παιδαγωγικές μεθόδους. Οι σχολικοί έφοροι της Σπάρτης το 1905 ζητούσαν αναλυτικά προγράμματα των καλύτερων αστικών σχολείων και τύπους σχολείων αλλά και το πιο πρωτότυπο: τις αποφάσεις του Διδασκαλικού Συνεδρίου...

Σε κάθε περίπτωση η λειτουργία των ελληνικών σχολείων εξαρτιόταν από τις κατά τόπους Μητροπόλεις και την μορφή της τοπικής αυτοδιοίκησης (Δημογεροντία, Σχ. Εφορεία κ.λπ.). Ο ρόλος που διαδραμάτιζαν οι μητροπολίτες ήταν πολύ σημαντικός. Στην εποχή φιλόμουσων μητροπολιτών (Γερασίμου Β', Κων/νου Βαλιούλη και Γερασίμου Τανταλίδη) η Σπάρτη γνώρισε μεγάλη άνθηση στην Παιδεία. Στην εποχή απαίδευτων μητροπολιτών (και υπήρξαν δυστυχώς αρκετοί) παρουσιάστηκε στασιμότητα ή και υποβάθμιση, με αποτέλεσμα οι ίδιοι οι Σπαρταλήδες να μη διστάζουν να διαμαρτυρηθούν στον Οικουμενικό Πατριάρχη.

Τα μαθήματα διαρκούσαν σχεδόν ολόκληρη την ημέρα: 4 ώρες το πρωί και 2 το απόγευμα. Την Κυριακή απαραίτητα γινόταν εκκλησιασμός. Την ευταξία στα διαλείμματα

κι εκτός του σχολικού χώρου επιτηρούσαν οι λεγόμενοι «παιδονόμοι». Το ξύλο, ως ποινή, ήταν στην ημερήσια διάταξη και κυρίως δινόταν σ' αυτούς που ξεχνιόντουσαν και ως τουρκόφωνοι μιλούσαν τουρκικά.

Οι διακοπές διαρκούσαν 2 μήνες: Ιούλιο και Αύγουστο. Υπήρχε εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας. Η σχολική ζωή περιελάμβανε κυρίως θρησκευτικές εορτές, που όμως κατάλληλα καμουφλαρισμένοι μετατρέπονταν και σε εθνικές, περιπάτους και επισκέψεις στα αξιοθέατα. Οι δάσκαλοι, όπως ήδη ειπώθηκε, δεν ήταν φυσικά μόνιμοι. Προσλαμβάνονταν και απολύονταν από τη Σχολική Εφορεία, βάσει ιδιωτικών συμφωνητικών.

Κριτήριο της επάρκειάς τους ήταν, ως ένα βαθμό, οι λεγόμενες «εξετάσεις» που γίνονταν με το τέλος της σχολικής χρονιάς, ενώπιον κοινού και ειδικής κριτικής επιτροπής, από μορφωμένους Σπαρταλήδες, που έκαναν ερωτήσεις στους μαθητές για να κρίνουν το βαθμό της προόδου των. Η Σπάρτη ευτύχησε να έχει, όπως ήδη έχει αναλυθεί, πολύ σπουδαίους εκπαιδευτικούς απ' όλη την Ελλάδα και τη Μικρασία, τα σχολεία της είχαν καλή φήμη, αλλά βάρυνε βέβαια και το ύψος της αμοιβής, που δινόταν. Και για την Σπάρτη και της παιδείας της ήταν πάντα ικανοποιητικό έως πολύ υψηλό. Η προσφορά των Σπαρταλήδων στην εκπαίδευση αναγνωριζόταν με την αναγραφή των ονομάτων των Δωρητών – Ευεργετών – Μεγάλων Ευεργετών σε μαρμάρινους πίνακες, που ήσαν εντοιχισμένοι στο Αρρεναγωγείο:

Μεγάλοι Ευεργέτες (όσοι έδιναν περισσότερες από 300 τουρκικές λίρες, ποσό πολύ μεγάλο αν λάβει κανείς υπόψη ότι η αμοιβή του Σακκάρη, ως δασκάλου, για ένα χρόνο, η υψηλότερη που είχε δοθεί, ήταν 90 λίρες) είχαν ανακηρυχθεί οι: *Σοφία Κεχαγιόγλου, Παναγ. Σεραφετίνογλου, Στέ-*

φανος Τσακίρογλου, Ιορδάνης Δουρμπέογλου και Γιαννακός Κιοκπάσογλου. Προς τιμήν τους ο ζωγράφος Ιορδάνης Στύλογλου είχε φιλοτεχνήσει και τις προσωπογραφίες τους. Επάνω από τους μαρμαρίνους πίνακες υπήρχε η συνταχθείσα από το Γ. Σακκάρη επιγραφή: «Σπάρτη πατρίς έθηκεν αγάκλητον ούνομα των δε Μουσών γάρ ναοίς ετύγχανον ολβοδόται».

Η Πνευματική και Πολιτιστική κίνηση στη Σπάρτη

Αρκετά ενωρίς (1840), όπως είδαμε, ιδρύθηκε το Αναγνωστήριο της Σπάρτης, που είχε μάλιστα και δανειστική βιβλιοθήκη. Ιδιωτικές βιβλιοθήκες στα σπίτια ευπόρων Σπαρταλήδων, από τις μαρτυρίες που έχουμε, υπήρχαν, σε περιορισμένο, πάντως, αριθμό. Ο Γαβριήλ Τσακίρης, εκ των τελευταίων δασκάλων του Αρρεναγωγείου, διηγείτο για τη βιβλιοθήκη του πατέρα του Κυριάκου (του πρωτόσχολου μαθητή του αλληγιδιαχτικού), ότι είχε 2.000 τόμους. Ο Βασ. Αρτεμιάδης, δικηγόρος και βουλευτής στην Ελλάδα, έλεγε πολλά για τη βιβλιοθήκη του πατέρα του, την οποία ονόμαζε «κρυφή» στην οποία κατάφευγε για να μελετήσει της ζωή και τη δράση του Μεγ. Αλεξάνδρου.

Το 1870 ιδρύεται ο πρώτος αξιόλογος επιμορφωτικός σύλλογος. Η «Ευσέβεια». Είχε δικά της γραφεία και αίθουσα εκδηλώσεων, όπου δίνονταν κυρίως διαλέξεις.

Σύλλογος με χαρακτήρα περισσότερο εθνικό-απελευθερωτικό, παραμονές πια της καταστροφής, ιδρύουν δυναμικοί νεολαίοι της εποχής: ο Σ. Δανόπουλος, ο Μ. Αθανασόγλου, ο Γ. Τσακίρης, ο Μ. Σινανίδης, αδελφός του Σωκράτη Σινανίδη, του γνωστού δημοσιογράφου και εκδότη, κατοπινά στην Ελλάδα: την «Αναγέννηση». Η «Αναγέν-

νηση» ετοίμασε θεατρικά έργα, με μια προϋπόθεση: όλους τους ρόλους αντρικούς και γυναικείους θα έπαιζαν άντρες... Και έραβε μια πελώρια ελληνική σημαία, μήκους 16 μέτρων, αλλά πρόλαβε η συμφορά¹⁰.

Εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία δεν εκδόθηκαν στη Σπάρτη. Ένας σπουδαίος Σπάρταλης ζωγράφος, ο αείμνηστος Βασίλης Βασιλειάδης, καθηγητής της Α.Σ.Κ.Τ, εβεβαίωνε ότι θα πρέπει η «Ευσέβεια» να είχε κυκλοφορήσει – με εκτύπωση στη Σμύρνη– 2-3 φύλλα εφημερίδας με τον τίτλο του συλλόγου. Λέγεται ότι στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Ευθύμιος Χατζηδουρμούσογλου είχε γράψει ένα έργο σατιρικό, μέσα από το οποίο, με τρόπο αστείο αλλά και δηκτικό, σχολίαζε το βίο και την πολιτεία των Δημογερόντων της Σπάρτης, οι οποίοι πράγματι με ορισμένες αστείες αποφάσεις τους έδιναν τροφή σε σχόλια και κουτσομπολιά! Έχουμε στοιχεία για την έκδοση ενός τουλάχιστον βιβλίου, στα καραμανλήδικα, από Σπάρταλη συγγραφέα. Είναι το εκδοθέν στην Πόλη: «Ο δυστυχής νέος ή αλλιώς ο δόλιος πατέρας και η ελεήμων σύζυγός του». Έργο του Θεοδώρου Ακιλλίογλου, δράμα αισθηματικό σε 7 πράξεις και 1 ταμπλό, στο πνεύμα, το ρομαντικό, της εποχής, προορισμένο για παραστάσεις. Αξίζει να σημειώσουμε την επιθυμία του συγγραφέα: το 10% εκ των εισπράξεων να δοθεί στα ελληνικά σχολεία!

Ωστόσο στη Σπάρτη έφτανε η «Αμάλθεια» της Σμύρνης, η Ανατολή» του Μισαηλίδη και άλλα φύλλα, καθώς επίσης και πολλά βιβλία εκκλησιαστικά, μουσικά. Είναι πραγματικά σημαντικό να διαβάζει κανείς στο παράρτημα με τα ονόματα των συνδρομητών που συνήθιζαν να βάζουν τότε οι συγγραφείς στις εκδόσεις τους δέκα ονόματα Σπαρταλήδων για μια έκδοση Μουσικής ανθολογίας βυζαντινών ύμνων, γύρω στα 1850, όταν αναλογικά ο κα-

τάλογος των από την Πόλη, τη Σμύρνη κ.λπ. είναι μικρότερος. Αυτό βέβαια έχει την εξήγησή του: οι Σπαρταλήδες ψαλτάδες ήσαν φημισμένοι και ως μουσικοδιδάσκαλοι και ως μουσικοί. Ελέγετο μάλιστα το εξής χαρακτηριστικό: «αν τυχόν κάποτε χαθεί η βυζαντινή μουσική, η Σπάρτη μόνη της μπορεί να την αναβιώσει».

Ως ανώτερος όλων των μουσικών και ψαλτών θεωρείται ο Σπυρίδων Αναστασίου, που είχε ονομασθεί δομέστικος του Πατριαρχείου. Και εκ των νεωτέρων, ο Στέλιος Τσαγγρηγόρογλου, ο οποίος από το 1910 είχε εγκατασταθεί στη Ρόδο.

Καθώς περνούσαν τα χρόνια, παράλληλα με τη βυζαντινή μουσική άρχισε να καλλιεργείται, κυρίως με κέντρο τα σχολεία, και η Ευρωπαϊκή Μουσική. Κομπανίες με τα παραδοσιακά όργανα (βιολί, ούτι) έπαιζαν στους γάμους, στις αποκριές, στα γιορτάσια. Σιγά-σιγά προστέθηκαν το μαντολίνο και η κιθάρα. Τι τραγούδια έπαιζαν οι μουσικοί; κυρίως τουρκικά δημώδη. Όμορφα, μακρόσυρτα τρυφερά τραγούδια αγάπης. Στα σχολεία, παραμονές της ανατολής του αιώνα, κάτω από έναν εθνικοπατριωτικό οίστρο, άρχιζαν να μεταφράζονται στα ελληνικά όλα τα τουρκικά τραγούδια το αποτέλεσμα όμως ήταν... για κλάματα.

Διηγείται ο Αντώνης Σαπουντζάκης ότι πέρα από μια υποτυπώδη ομοιοκαταληξία, έννοια δεν έβγαινε. Και παραθέτει ένα δείγμα:

«Απ' τα κάστανα το πιο μεγάλο, επέρασε πλήθος από όμορφες!

Καμμιά ωφέλεια από αυτό. Μια μονάχα μ' έκαψε..

Ω, εσύ νύμφη με τ' αφρόπλαστα στήθη!

Αμάν,αμάν, αμάν...

Η Ελπινίκη Σαράντη έχει καταγράψει ένα παραδοσιακό

τραγούδι της Πρωτοχρονιάς (τουρκο-ελληνικό):

Γίλδηρ γίλδηρ γιλ bachi

Γεγεμίν κατά kachi

Αλεξινίν καπάκ bachi

Βεριρσενίζ, bîr giouzel ογλουνούζ οσλούν

Δηλαδή:

Χρόνος, Χρόνος, Πρωτοχρονιά!

Της θείας μου τα μαύρα φρύδια,

Του Αλέξη το φαλακρό κεφάλι,

Αν μου δώσετε, να σας γίνει ένα όμορφο αγόρι...»

Οι Σπαρταλήδες κατεξοχήν «Χαλιτζήδες» με την κυρίαρχη απασχόλησή τους, δηλαδή, την κατασκευή και το εμπόριο των χαλιών, είχαν αναδείξει σε τέχνη και την φιλοτέχνηση των σχεδίων τους. Σπουδαίοι σχεδιαστές στη Σπάρτη είχαν αναδειχθεί ο Χ. Καχραμάνογλου, ο Κυριάκος Βασιλειάδης, ο Τηλέμαχος Δουρμούσογλου, ο Ν. Χατζησταθόγλου και άλλοι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στο Εμριέ εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι Έλληνες που είχαν διασπαρεί στα βουνά, ύστερα από ενέργειες στην Υψηλή Πύλη του Χατζή Χουρμούζ.
- 2 Σύμφωνα με το Οδοιπορικό του μητροπολίτου Παΐσιου.
- 3 Στα «αλληλοδιδασκτικά» ή Λαγκαστεριανά σχολεία η διδασκαλία βασιζόταν στον ένα δάσκαλο και τους πολλούς βοηθούς (πρωτόσχολους) μαθητές, που αναπαρήγαγαν τη διδασκαλία κι επόπτευαν.
- 4 «Καραμανλήδικα» είναι μιχτή, ελληνοτουρκική γλώσσα. Γράμματα ελληνικά, λέξεις τουρκικές, ανάκατες όμως πότε-πότε και με ελληνικές. Βοήθησαν στην εκμάθηση της ελληνικής. Οι Σπαρταλήδες έγραφαν στα καραμανλήδικα, μιλούσαν τουρκικά και με πάθος μάθαιναν τα ελληνικά!...
- 5 Πρόκειται για τον Αντώνη Σαπουντζάκη και το κείμενό μου «Τα πρώτα Ελληνικά». Δημοσιεύθηκε στο «Θάρρος της Ιωνίας» στις 20-6-1948 κι αναδημοσιεύθηκε στο 3ο τεύχος (1989) της «Σπάρτης της Ανατολής».
- 6 Ο Καραντώνης είχε νυμφευθεί Σπαρταλιά και εθεωρείτο Σπάρταλης.

- 7 Πάντα υπάρχει πρόβλημα να γίνει αναγωγή των χρυσών λιρών Τουρκίας (αργότερα εξέπεσαν κι έγιναν το χαρτονόμισμα «παγκανότα») με ελληνικές δραχμές. Για να μην κουράζουμε να δεχθούμε για τα πρώιμα χρόνια τη σχέση 1:25 (1 τούρκικη λίρα = 25 δραχμές) και για τα τελευταία πριν την καταστροφή 1:5 (1 τούρκικη λίρα – παγκανότα = 5 δραχμές). Βέβαια άλλες εποχές, άλλες ανάγκες, άλλες τιμές αγαθών...
- 8 Μια αίσθηση του κτιρίου του Αρρεναγωγείου μπορεί να πάρει κανείς από το παλαιό κτίριο του Διοικητηρίου της Σπάρτης (που έχει δημοσιευθεί σ' άλλα βιβλία μας).
- 9 Το κακόηχο τούρκικο όνομα (Ουλούμπορλου) που ωστόσο σημαίνει «έξοχη πόλη» αδικεί τους Έλληνες κατοίκους της. Πρόκειται για μια αμιγή ελληνική κοινότητα πολύ μακράν της τουρκικής.
- 10 Ο Γ. Τσακίρης έλεγε ότι στα 1919-1920 ανεβάστηκε στη Σπάρτη μια τουλάχιστον θεατρικής παράσταση (δε μιλούμε για σχολικό σκετς). Ήταν με το έργο του Περесиάνδη «Γκόλφω», το ρόλο του σκηνοθέτη είχε ένας αργυραμοιβός από τη Σμύρνη, ο Ηλίας Εσόγλου...

Κ.Σ. ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΗΣ

Χαράλαμπος Ηλιάδης:
Εικοσιπενταετηρίς διδασκάλου

[Ο Κ.Σ. Σεραφετινίδης, που υπογράφει με την επαγγελματική ιδιότητα του γεωπόνου, στέλνει στις 9 Ιουλίου του 1906 από τη Σπάρτη μιαν επιστολή-περιγραφή για να τη δημοσιεύσει ο “Ξενοφάνης” το περίφημο “σύγγραμμα περιοδικόν” που εξέδιδε ο Σύλλογος των Μικρασιατών “Ανατολή” στην Αθήνα. Η προσφορά του Συλλόγου “Ανατολή” στα εκπαιδευτικά πράγματα της Μικράς Ασίας υπήρξε όχι απλά σημαντική, υπήρξε καθοριστική! Έστειλε δασκάλους, έδινε υποτροφίες για σπουδές, δώριζε εποπτικό υλικό, εξέδιδε το περιοδικό “Ξενοφάνης” που δημοσίευε αποκλειστικά άρθρα για την Ιστορία, τον Πολιτισμό, την Παιδεία των ελληνικών κοινοτήτων της Ανατολής.

Μεταξύ των ιδρυτικών του μελών ήταν και ο συμπατριώτης μας, γιατρός, Ελεήμων Δαμιανίδης.

Τι περιγράφει ο Σεραφετινίδης; Περιγράφει τον εορτασμό της 25/ετηρίδας του περίφημου δασκάλου “καμπούρ χότζα”, του Χαραλάμπη Ηλιάδη.

Έξοχη περιγραφή! Γλαφυρή, με γλώσσα ρέουσα και πλούσια στην απόδοση των μεγάλων στιγμών για τον τιμώμενο δάσκαλο από τους μαθητές του αλλά και από ολόκληρη την κοινωνία της Σπάρτης.

Συνηθίζονταν τότε τέτοιες απονομές τιμής! Παραθέτουμε αποσπάσματά της, χαρακτηριστικά, για ν' αποδοθεί η ατμόσφαιρα της εποχής καθώς και λίγα σημεία της πράγματι εμπνευσμένης αντιφώνησης, του τιμωμένου, αλλά και για να πάρουμε πληροφορίες για την κατάσταση των εκπ/κών πραγμάτων στη Σπάρτη.

Πού όλα αυτά και πότε; Στα βάθη της Μικρασίας πριν από 100 περίπου χρόνια.

Σημειώνουμε ότι ενωρίτερα, το 1897, είχε τιμηθεί για την 25ετηρίδα της η νηπιαγωγός Χατζή Πολυτίμη Καχραμάνογλου. Την είδηση και την περιγραφή, στον "Ξενοφάνη" είχε κάνει ο δάσκαλος που αναφέρουμε παραπάνω ως τιμώμενο, ο Χαράλαμπος Ηλιάδης].

**

Η εορτή

Από πρωίας ήχουν οι κώδωνες της εκκλησίας των Εισοδίων προσκαλούντες τους πιστούς εν τή ετελείτο συλλειτουργία προς τιμήν του εορτάζοντα.

Εν τη εκκλησία προσήλθον η Δημογεροντία εν σώματι και το άνθος της κοινότητος ως και οι ιερείς και οι ιεροφάλται των άλλων εκκλησιών. Τιμητική δε συνοδεία αποτελεσθείσα εκ του διδασκαλικού σωματείου και άλλων χρηματισάντων μαθητών του εορτάζοντος παρέλαβεν εκ της οικίας και συνώδευσεν αυτόν εις την εκκλησίαν μετά δε την απόλυσιν ηχούντων των κωδώνων των εκκλησιών και προηγουμένων εν λόχοις μαθητών και μαθητριών, απασών των σχολών, και των ιερέων εν λιτανεία, συνώδευσε τον εορτάζοντα το πυκνόν εκκλησίασμα εις το Αρρεναγωγείον, ούτινος την ευρείαν αίθουσαν κατέλαβεν ασφυ-

κτικώς. Σπανίως ούτε και εις τας σχολικὰς εορτάς παρετηρήθη τοσαύτη συρροή.

Μετά την νενομισμένην ιεροτελεστίαν προσεφέρθη καφές, εις πάντας μεθ' ο ηγέρθη ο πρώτος, ο πανοσολ. Αρχιμανδρίτης και αρχιερατικός επίτροπος, πρόεδρος δε της τε κεντρικῆς και της φιλοπτώχου αδελφότητος κ. Μελέτιος προσφωνήσας τον εορτάζοντα κολακευτικώτατα και εκφράσας την ευαρέσκειαν και ευγνωμοσύνην της κοινότητος επί τη αόκνω και καρποφόρῳ εικοσιπενταετεί διδασκαλίᾳ αὐτοῦ... Ὑπὸ ὁμοιον πνεῦμα προσεφώνησε δια καλλιτεχνικοῦ ὄντως και μεστοῦ βαθειῶν εννοιῶν εγκωμίου ο Πρόεδρος της Εφορείας, ο αξιότιμος κ. Δ. Βασιλειάδης, ιατρός, ευθύς κατόπιν εγερθεῖς, ο εκ των εφόρων κ. Μ. Γαβριηλίδης, ιατρός, ανέγνωσε και επέδωκε ψήφισμα αναρτήσας ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ το δῶρον της Εφορείας, κομψόν χρυσούν ωρολόγιον μεθ' αλύσεως. Κατόπιν προσεφώνησεν ο Πρόεδρος της Δημογεροντίας κ. Ελεήμων Δαμιανίδης, ιατρός, επιδόσας και ψήφισμα ἔπειτα εψάλη ὑπὸ χοροῦ ψαλτῶν εμμελέστατον ᾄσμα συντεθέν και μελοποιηθέν ὑπὸ τοῦ διδασκαλοῦ κ. Γρηγορίου Δημητριάδου... Κατόπιν προσεφώνησεν, κατὰ σειράν ο διευθυντής αρρεναγωγείου κ. Κ. Αἰναδζόγλου, επιδόσας και ψήφισμα τοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, η διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου κ. Μ. Σεραφετινίδου και η νηπιαγωγός κ. Κλ. Αποστολίδου εμμέτρως... τελευταῖον εἰς των μαθητῶν των ανωτέρων τάξεων μετὰ προσλαλίαν επέδωκεν ανθοδέσμην τῷ εορτάζοντι, ὅστις συγκεκινημένος βαθύτατα και δακρύων ἐμπλεως στους οφθαλμούς, καίπερ αδιάθετος, παρήλθε προ τοῦ ακροατηρίου και ἐπὶ τέταρτον της ὥρας κατεκλήλησεν αὐτό...

Προσλαλιά Χ. Ηλιάδου

«Συγγνωτέ μοι, σεβαστοί μοι, και αγαπητοί κύριοι, διότι η συγκίνησης παραλύει την γλώσσσαν μου, ήτις κινδυνεύει να εκστομίσει φωνάς ανάρθρους, φθόγγους ασημάντους. Εν τω κυκεώνι των ασυναρτήτων ιδεών, αίτινες ως εν φοβερά θαλασσοταραχή νυκτός σκοτεινής, αναταράσσουσι και επικινδύνως παραφέρουσι το σκάφος της πτωχής μου διανοίας, μία μόνον φράσις ή μάλλον μία μόνη λέξις, ως τις φάρος σελαγίζει εν αυτή, ως τις σανίς ναυαγίου επιπλέει, η λέξις: ευχαριστώ, Ναι, ευχαριστώ υμάς Πανοσιώτατε Πρόεδρε της Κεντρικής και Φιλοπτώχου, εντιμότατοι πρόεδροι της Εφορείας, και Δημογεροντίας, ελλογιμώτατε διευθυντά και μουσικολογιώτατε συνάδελφε, ελλογιμώταται διευθύντριαι του Παρθεναγωγείου και Νηπιαγωγείου, ευχαριστώ και βαθέως υμάς ευγνωμονώ...

Ναι, περιφρονώ σήμερον τον πλουσιώτατον έμπορον, τον ευπορώτατον βιομήχανον, τον άχρηστον, εννοώ τη Κοινότητι, τον ζώντα μόνο δι' εαυτόν... δεν αλλάζω τον όλον πλούτον του τοιούτου προς τα τεμάχια ταύτα του χάρτου τα παρατεθειμένα επί της τραπέζης...

Είναι λοιπόν ανάγκη να βαπτισθώ ως καλός δε χριστιανός οφείλω να εξομολογηθώ. Παρακαλώ λοιπόν θερμώς, όντινα είτε έφορον είτε πρόκριτον, είτε γονέα, είτε μαθητήν δυσηρέστησα ή επίκρανα είτε εκουσίως είτε ακουσίως, όπως μοι δώσωσι την συγγνώμην, την συγχώρησιν ευχαρίστως δε καγώ και εκ βάθους ψυχής συγχωρώ, πάντα όστις είτε εκουσίως είτε ακουσίως κατεδίωξε, επίκρανε και απογοήτευσέ με.

Συ δε Θεέ, επουράνιε, Θεέ των οικτιρμών και του ελέους, επίβλεπον επί την ομήγυριν ταύτην και ευλόγησον αυτήν...».

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΙΝΑΝΙΔΗΣ

Μια Περιγραφή

(Προς τιμήν του Μητροπολίτου Κεντρώας Αφρικής
κ. Κυπριανού)

[Πολλά από τα κείμενα του Ανθολογίου, όπως διαπιστώνει ο αναγνώστης, έχουν δημοσιευθεί, κατά καιρούς, στην εφημερίδα «Προσφυγικός Κόσμος», η οποία εξεδόθη πριν από 75 τόσα χρόνια από τον συμπατριώτη μας Σωκράτη Σινανίδη. Θα ήταν λοιπόν άτοπο να μην περιλάβουμε ένα κείμενο, να μη βρούμε μια αφορμή να μιλήσουμε για το Νέστορα του Ελληνικού Περιοδικού Τύπου, Σωκράτη Σινανίδη.

Επιλέξαμε ένα κείμενο, που δημοσιεύθηκε στο τεύχος με αρ. 1553 του 1960, που δεν είναι παρά η περιγραφή μιας εκδηλώσεως στον «Οίκο Σπάρτης». Μιας εκδηλώσεως όμως ιδιαιτέρως σημαντικής. Σ' αυτήν ετιμάτο η άλλη μεγάλη μορφή ιεράρχη, που ανέδειξε η Σπάρτη, ετιμάτο ο Σπάρταλης αρχιερέας Κυπριανός, ο μητροπολίτης, τότε, Κεντρώας Αφρικής.

Έτσι μας δίνεται η ευκαιρία να πούμε δύο λόγια, αν και θα 'πρεπε πολύ περισσότερα, και για τους δύο.

Ο Σωκράτης Σινανίδης γεννήθηκε το 1902 στη Σπάρτη. Πολύ νέος, αμέσως μετά τον ξεριζωμό, ίδρυσε το 1926, με τον αδελφό του, Μακάριο, τον «Προσφυγικό Κόσμο» ε-

βδομαδιαία εφημερίδα που έμελλε να καταστεί στην πορεία, το μόνο σχεδόν όργανο, η μόνη φωνή, αλλά και το αρχείο του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Ευδοκίμησε ιδιαιτέρως ως δημοσιογράφος και εκδότης ο Σωκράτης. Το 1954 εξέδωσε και δεύτερη εφημερίδα με τίτλο «ο Κόσμος», που είχε ζωή περίπου 20 ετών.

Διετέλεσε επί σειρά ετών, Πρόεδρος της Ενώσεως Ιδιοκτητών Εφημερίδων Περιοδικού Τύπου και ακόμη μέλος του Κεντρικού Συμβουλίου Στεγάζσεως του Υπουργείου Κοιν. Υπηρεσιών, Πρόεδρος Οικοδομικού Οργανισμού «τα Σπάρτα».

Για τη μεγάλη κοινωνική του δράση τιμήθηκε από τον Πατριάρχη Κων/πόλεως Αθηναγόρα με τον τίτλο του «άρχοντος», από τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων, από την Ιερά Μονή Μεγάλου Σπηλαίου κ.λπ. Και εν ζωή και μετά θάνατον τιμήθηκε και από την Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας.

Απέθανε το 1984.

Ο αείμνηστος Κυπριανός, μητροπολίτης Κεντρώας Αφρικής, κατά κόσμον Κυπριανός Παπαδόπουλος, γεννήθηκε στη Σπάρτη. Ο πατέρας του, ιερέας πατήρ Βασίλειος Παπαδόπουλος, καταγόταν από τη Φερτέκη, κωμόπολη της Καππαδοκίας μετά δε τον ξεριζωμό εγκαταστάθηκε στη Νίκαια και υπήρξε ο ιδρυτής του ιερού Ναού Αγίου Νικολάου.

Ο Κυπριανός πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών από νωρίς εντάχθηκε στην εκκλησία του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Εργατικός και ικανός γρήγορα αναδείχθηκε και ονομάσθηκε Μητροπολίτης Κεντρώας Αφρικής.

Εξαιτίας αυτής της εξελίξεως και της θέσης του δεν ήταν σε συχνή επαφή με τους συμπατριώτες του, στη Νέα Ιωνία, και έτσι έμεινε σχεδόν άγνωστος ενώ του άξιζε ευρύτερη αναγνώριση και προβολή.

Πέραν της τιμητικής εκδηλώσεως το 1960, που περιγράφει ο Σ. Σινανίδης, θα πρέπει ν' αναφερθεί ότι ο Κυπριανός εκπροσώπησε το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας κατά τον εορτασμό του Ιωβηλαίου του Πατάρων Μελετίου, το 1963, στον «Οίκο Σπάρτης». Απεδήμησε εις Κύριον, το 1971].

**

Την προπαρελθούσαν Κυριακήν, 23ην Οκτωβρίου, μετά την θείαν λειτουργίαν εν τῷ Ιερῷ Ναῷ των Ἀγίων Αναργύρων, ὅπου εχοροστάτησεν ὁ Σεβασμιώτατος Κεντρῶας Ἀφρικῆς κ. Κυπριανός Παπαδόπουλος, ἡ Ἐνωσις Σπάρτης Μ. Ἀσίας καὶ Περιχώρων, ἔδωκε δεξίωσιν πρὸς τιμὴν τοῦ διακεκριμένου Ιεράρχου ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Οἴκου Σπάρτης Πισιδίας.

Δέον νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ἡ στοργὴ τοῦ Θεοφιλεστάτου Πατάρων Μελετίου, ὁ ὁποῖος κατέχων τὰ πρεσβεῖα ἐν τῇ Ιεραρχίᾳ τῆς Ἑλλάδος, με πλουσιωτάτην ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν δράσιν ἀπὸ πεντηκονταετίας, τόσον ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὥσον καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅχι μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ συλλειτουργήσῃ ἢ νὰ παραμείνῃ ἐν τῷ Δεσποτικῷ Θρόνῳ, ἀλλ' ὡς ἀπλούς καὶ σεμνὸς λευῖτης ἐστάθη πλησίον τῶν ψαλτῶν βοηθῶν αὐτοῦς εἰς τὴν δύσκολον τελετὴν τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου.

Ἡ αἴθουσα κατάμεστος. Τὸν Ιεράρχην ετίμησαν διὰ τῆς παρουσίας τῶν ὁ θεοφιλέστατος Πατάρων Μελέτιος μετὰ τοῦ κλήρου τῆς Ν. Ἰωνίας, ὁ Δήμαρχος Ν. Ἰωνίας κ. Κυρ. Κιοφτερτζής, ὁ ἐπίτιμος πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως κ. Βασ. Ἀρτεμιάδης, ὁ βουλευτὴς κ. Δερδεμέζης, ὁ δημοσιογράφος κ. Λιππιώτης, ὁ διευθυντὴς τῆς εφημερίδος μας Σωκρ. Σινανίδης μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Ἀντιγόνης καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καλλινίκης, διοικηταὶ Ἀστυν. Τμήματος καὶ Τρο-

χαίας και πλήθος εκλεκτών κατοίκων Ν. Ιωνίας.

Κατ' αρχήν ωμίλησεν ο γεν. γραμματεὺς της Ενώσεως κ. Φώτιος Ουλκέρογλου (ευχαριστήσας δια την παρουσίαν τους τους παρευρισκομένους). (Ο κ. Ουλκέρογλου παρέκάλεσεν τον θεοφιλέστατον Πατάρων να ομιλήσῃ δια τον τιμώμενον)...

Κατόπιν λαβὼν τον λόγον ο θεοφιλέστατος Πατάρων Μελέτιος ανεμνήσθη της πατρίδος Σπάρτης, του πάππου του τιμωμένου Αζαρίου, ελθόντος από την κωμόπολιν Φερτέκην και εγκατασταθέντος εις την Σπάρτην. Του πατρός του, ιερέως Βασιλείου, εργασθέντος δραστηρίως τόσον εις την πατρίδα όσον και μετά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν εν Νικαία, του θείου του ομοίως ιερέως και εν τέλει ανεφέρθη εις τας σπουδάς, την δράσιν και την καθόλου πολιτείαν του σεβασμιωτάτου τόσον εν Ελλάδι, όσον και εν Αιγύπτω, και Κογκό, όπου είναι και η έδρα του...

Ο σεβασμιώτατος Κεντρώας Αφρικής, εν τέλει, λαβὼν τον λόγον, είπεν τα εξής: «Από την Βυζαντινήν και ιδίως επί Ιουστινιανού του Μεγάλου, είχαν γίνει προσπάθειαι εκχριστιανισμού της Κεντρώας Αφρικής. Η ανάμνησις αυτή μένει ακόμη ζωηρά εις την μνήμην των κατοίκων των περιοχών αυτών... Η εν Κογκό Ελληνική παροικία, δραστηρία και ογκώδης χείρει της άκρας εκτιμήσεως και αγάπης του γηγενούς πληθυσμού, μεθ' ού συνεργάζεται εν αγαστή συμπνοία].

ΓΑΒΡΙΗΛ ΤΣΑΚΙΡΗΣ

«Ένα νοερό ταξίδι εις την αξέχαστη Σπάρτη
της Μ. Ασίας»

[Κατά την Ετήσια Εορτή της Ενώσεως Σπάρτης του έτους 1975 θεμελιώθηκε η νέα πτέρυγα του Πνευματικού Κέντρου του Συλλόγου στη Ν. Ιωνία. Με την επέκταση αυτή ο έως τότε γνωστός ως «Οίκος Σπάρτης» προβλεπόταν ν' αποκτήσει χώρους για Βιβλιοθήκη, Αναγνωστήριο, Εκθετήριο και Εντευκτήριο. Εκ των πλέον ένθερμων υποστηρικτών των σχεδίων αυτών, αλλά και σημαντικότετος χορηγός των υπήρξεν ο αείμνηστος Γαβριήλ Τσακίρης. Όταν τα έργα προχώρησαν κι ολοκληρώθηκαν γρήγορα, ο ίδιος ήταν αυτός που μαζί με την σύζυγό του Χαρίκλεια, στις 23 Νοεμβρίου 1980, έκοψε την κορδέλα κι εγκαινίασε αυτή τη νέα πτέρυγα, που έδωσε πια το δικαίωμα στο Διοικητικό Συμβούλιο να ονομάσει ολόκληρο το κτίριο: «Πνευματικό Κέντρο της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας» κι από τότε πλέον ο τίτλος αυτός κι επίσημα ν' αντικαταστήσει τον παλαιό «Οίκος Σπάρτης».

Ο Γαβριήλ Τσακίρης δεν ήταν μόνον επί σειρά ετών μέλος ενός ατύπου σώματος, πλησίον των Διοικητικών Συμβουλίων, της λεγόμενης «Πνευματικής ηγεσίας», ήταν πάντα παρών, με ηθικές και υλικές σημαντικότητες συνδρομές, ιδιαίτερα στη 10/ετία 1975-1985, σε ό,τι σπουδαίο είχε γίνει

για την πρόοδο του σωματείου. Γι' αυτό κι είχε ονομασθεί επίτιμος πρόεδρος και μεγάλος ευεργέτης. Ο Γ. Τσακίρης, αμέσως μετά την εγκατάστασή του στην Αθήνα, εσπούδασε νομικά και μετά άσκησε, με επιτυχία, τη δικηγορία.

Εσθήριξε από τα πρώτα χρόνια του το Σύλλογο σ' όλες του τις προσπάθειες.

Το 1934 ήταν ένας εκ των υποψηφίων δημάρχων της Ν. Ιωνίας στις πρώτες δημοτικές εκλογές. Επικεφαλής ψηφοδέλτιου που συμμετείχαν πολλοί Σπαρταλήδες. Απέθανε το 1986.

Κείμενά του ιστορικής σημασίας δυστυχώς δεν υπάρχουν, παρότι εγνώριζε, όσο ελάχιστοι, τα της ιστορίας και της ζωής στην αλησμόνητη πατρίδα, αφού είχε προλάβει να εργασθεί και ως καθηγητής στο Αρρεναγωγείο της Σπάρτης, λίγο πριν από την Καταστροφή, κι είχε κληρονομήσει βαρύ φορτίο προσφοράς στην εκπαίδευση και τα κοινά της πόλης από τον πατέρα του, Κυριάκο Τσακίρη, τον γνωστό «βοηθό» του Αλληλοδιδακτικού σχολείου. Ας μην ξεχνάμε μάλιστα ότι είχε πρωτοστατήσει, μαζί με άλλους νέους, μέσα στις πιο σκληρές και επικίνδυνες περιστάσεις αμέσως μετά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (1919) στην ίδρυση της «Αναγέννησης» ενός συλλόγου με περιεχόμενο καθαρά εθνικοαπελευθερωτικό.

Υπάρχει μόνον το κείμενο της διάλεξης που έδωσε, το 1975, την Ένωση. Κείμενο που μου χάρισε ο ίδιος αργότερα. Ωστόσο, χωρίς ουσιαστικές μετατροπές, το είχε την ίδια χρονιά δημοσιεύσει σε συνέχειες ο «Προσφυγικός Κόσμος» (τεύχη 2291-2293). Είναι αρκετά μεγάλο το κείμενο. Τα στοιχεία όμως που προσκομίζει είναι τόσο σημαντικά, που οποιαδήποτε συντόμευση θα το αδικούσε.

Παίρνει λοιπόν τη θέση του ενός κειμένου που θα έπρεπε

ίσως να γράψω ο ίδιος για μια γενική πληροφόρηση σχετικά με την ιστορία της Σπάρτης.

Δεν υπερβάλλει, ούτε εξωραΐζει ο Γ. Τσακίρης τα πράγματα, όπως ίσως θα φαινόταν στον ανυποψίαστο αναγνώστη. Για όλους όσοι έχουν μελετήσει την ιστορία και τον πολιτισμό της Σπάρτης, αλλά κι επισκέφθηκαν πολλές φορές την πολιτεία μελετώντας από κοντά τα πράγματα, δεν υπάρχει τίποτε το υπερβολικό και ματαιόδοξο. Ίσως μόνο κάπως στρογγυλεύει τα στοιχεία στο χώρο της Παιδείας. 1000 μαθητές είναι αριθμός πολύ μεγάλος για έναν πληθυσμό 6000 χριστιανών, με τις συνθήκες βέβαια που τότε επικρατούσαν και με δεδομένη την περιορισμένη φοίτηση κοριτσιών και το γεγονός ότι η συνολική σπουδή αναπτυσσόταν σε 9-10 τάξεις].

**

«Κυρίες και Κύριοι,

Με την ευκαιρία της σημερινής καθιερωμένης πλέον, ωραίας εορτής του συλλόγου η οποία εφέτος κατ' ευτυχή συγκυρία συνδυάζεται με το εξαιρετικό γεγονός της θεμελιώσεως της νέας πτέρυγος του Πνευματικού αυτού Κέντρου του συλλόγου, που θα στεγάσει την βιβλιοθήκη και το αναγνωστήριο, δέχθηκα με ευχαρίστηση την ευγενή πρόταση του φιλτάτου μου προέδρου για να μιλήσω, και σκέφθηκα ότι επίκαιρο θέμα για την ομιλία μου σ' αυτήν την διπλή εκδήλωση, θα ήταν ένα φανταστικό σύντομο ταξίδι στην αξέχαστη χαμένη πατρίδα μας την Σπάρτη, που είναι και η πατρίδα των ιδρυτών του συλλόγου. Τονίζω ιδιαίτερα, εκ προπομιού, ότι το ταξίδι αυτό, αναφέρεται στην πατρίδα μας την Σπάρτη, της Μικράς Ασίας, όπως συνηθίζεται να λέγεται προς διάκριση από την Σπάρ-

τη της Λακωνίας, όπως ήταν στις αρχές του έτους 1914 και τότε που βρισκόταν στον κολοφώνα της ακμής και της προόδου της. Και τούτο διότι δύο φοβερά και αναπάντεχα γεγονότα αλλοίωσαν ολότελα την μορφή και την σύνθεσή της, κατέστρεψαν την οικονομία της και την δημογραφική συνέχειά της: 1) ο επάρατος σεισμός στις 14 Σεπτεμβρίου του 1914 που κόστισε την ζωή 320 Ελλήνων και την καταστροφή μεγάλου μέρους της και 2) τον Μάιο του 1920, το τραγικό γεγονός της εξορίας του ανδρικού πληθυσμού από ηλικίας 15 μέχρι 70 ετών (1800 περίπου ατόμων) στα βάθη της Ανατολικής Μικράς Ασίας με προδιαγεγραμμένο σχέδιο γενοκτονίας και εξολοθρεύσεως, που σοφίστηκε και εξετέλεσε ο βάρβαρος κυρίαρχος. -

Όσοι απ' αυτούς κατώρθωσαν να επιζήσουν, περίπου οι μισοί, μετά την συνθήκη της ανταλλαγής των πληθυσμών, με πλείστες όσες περιπέτειες και κακουχίες, χωρίς να ξαναδούν την πατρίδα τους, έφθασαν στην Ελλάδα όπου κι αντάμωσαν τα γυναικόπαιδα που είχαν ήδη φθάσει μέσω Ατταλείας.

Η ιστορία της Σπάρτης είναι ανύπαρκτη και άγνωστη στα σχολικά βιβλία, συνεπώς και αδιάδακτη όπως και τόσων άλλων Ελληνικών πόλεων. Ονόματα όπως η Νικομήδεια, η Ραιδεστός, η Αττάλεια, η Μάκρη και άλλα αναρίθμητα, ηχούν οικεία στ' αυτιά των Νεοελλήνων μα πέρα απ' αυτό τίποτε. Η ιστορία και η ταυτότητά τους πνίγεται μέσα στο νεφέλωμα της αμφιβολίας και στην ομίχλη του θρύλου. Όσοι από σας γεννηθήκατε και ζήσατε στην Σπάρτη θα με συνοδεύσετε και θα θυμηθήτε όλα εκείνα που ο χρόνος αμείλικτος και αδυσώπητος συνέτριψε και χάθηκαν από τις μνήμες. Οι άλλοι, όλοι εκείνοι που εγεννήθηκαν στην Ελλάδα από γονείς που κατάγονται από την Σπάρτη θα με παρακολουθήσουν στο ανιαρόν ίσως γι' αυτούς μα-

κρινό ταξίδι για να έχουν μια αμυδρά εικόνα της γενέτειρας των γονέων τους.

Σ' ένα εκτεταμένο οροπέδιο στις υπώρειες της οροσειράς του Ταύρου και πιο συγκεκριμένα στους πρόποδες της βουνοκορφής του όρους Σαγλασσού, σε υψόμετρο (1020-1080)μ. βρίσκεται στημένη η πόλη της Σπάρτης. Πραγματική αητοφωλιά με μια ιστορία που χάνεται όπως και τόσων άλλων Ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας στα βάθη των αιώνων. Γεωγραφικά βρίσκεται στο κέντρον της Πισιδίας της γνωστής μεσημβρινής χώρας της Μ. Ασίας, μιας χώρας δυσπρόσιτης και αραιοκατοικημένης. Οι αρχαίοι Πισίδαι λαός σκληρός και πολεμικός ήξεραν να υπερασπίζονται με πείσμα την ανεξαρτησία τους κατά των επιδρομέων και δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα και σ' αυτόν τον Μ. Αλέξανδρο, με την σθεναρή αντίσταση που πρόβαλαν στη θριαμβευτική πορεία του. Εδώ, σιμά ήταν και ο περίφημος Γόρδιος δεσμός.

Αλλά για την ιστορία και γεωγραφία της Πισιδίας και ειδικότερα της Σπάρτης, θα ασχοληθώ το βήμα αυτό σε άλλη διεξοδική ομιλία. Σήμερα θα προσπαθήσω να δώσω με αδρές αλλά λιτές γραμμές μια εικόνα και περιγραφή της Σπάρτης. Χίλια διακόσια (1.200) περίπου ήσαν τα σπίτια τα περισσότερα διώροφα, μερικά υπερπολυτελή και καλοκατασκευασμένα όλα με τους άνετους χώρους και την παραδοσιακή μικρασιατική αρχιτεκτονική, που ανήκαν σε, (6.000) Έλληνες, άλλοι (1.000) περίπου καταγόμενοι από την Σπάρτη ήσαν εγκατεστημένοι στην Σμύρνη και σε διάφορες πόλεις της Δυτικής Μ. Ασίας. Είχαν μεταναστεύσει όχι προς αναζήτηση εργασίας αλλά για την επέκταση της δραστηριότητός τους σε ευρύτερους οικονομικούς τομείς, ή για την συμπλήρωση της μορφώσεώς των. Όλοι αυτοί οι ξενητεμένοι αδιάσπαστοι από τον κορμό της πατρίδας

διατηρούσαν ακατάλυτα τον δεσμό τους μ' αυτήν την βοηθούσαν και ενίσχυαν ηθικά και οικονομικά σε κάθε περίπτωση. Έτσι οι έλληνες κάτοικοι της Σπάρτης, ουσιαστικά ανήρχοντο σε (7.000) περίπου, (όταν η Σπάρτη της Λακωνίας είχε (2.500) κατοίκους), ενώ οι συγκάτοικοι Τούρκοι την ίδια περίοδο ανήρχοντο σε (22.000) περίπου. Θετικά στατιστικά στοιχεία δεν υπάρχουν διότι απλούστατα δεν έγινε ποτέ συστηματική απογραφή πληθυσμού. Πάντως οι ανωτέρω αριθμοί σύμφωνα με άλλα στοιχεία δεν απέχουν από την πραγματικότητα. Σε (4) συνοικίες – ενορίες ήταν συγκεντρωμένα τα σπίτια των Ελλήνων: της Μητροπόλεως, των Ταξιαρχών, της άνω ενορίας Εισοδίων και του Εμριού. Η Σπάρτη ήταν η έδρα του Μητροπολίτου Πισιδίας «Δεκάτη Εβδόμη τη τάξει» ο οποίος ετιτλοφορείτο «Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Πισιδίας, Υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Λυκίας, Σύδης, Μυραίων και Ατταλείας και Μικράς Αντιοχείας». (4) υπέρλαμπρες κεντρικές εκκλησίες στις (4) ενορίες που λειτουργούσαν τακτικά. Όμοιές τους λίγες μόνον μητροπόλεις της σημερινής Ελλάδος μπορούν να παρουσιάσουν τόσον σε μέγεθος όσο και σε αρχιτεκτονική, αγιογραφίες και μεγαλοπρεπή ξυλόγλυπτα τέμπλα, έργα διασήμων Καστοριανών λαϊκών γλυπτών, ανεκτιμήτου καλλιτεχνικής αξίας. Επτά (7) τα παρεκκλήσια εκ των οποίων ο Άγιος Νικόλαος του 1650 και ο Άγιος Γεώργιος του 1794. Και τρία (3) τα εξοχικά. Κατά κανόνα οι εκκλησίες ήταν κατάμεστες από πιστούς. Το Κυριακάτικο κήρυγμα και στις 4 κεντρικές εκκλησίες ήταν καθιερωμένο.

Η έφεση για τα γράμματα και η φροντίδα για την μόρφωση και μάλιστα την φανατικά Ελληνοπρεπή ήταν ριζωμένα στην ψυχή όλων ανεξαιρέτως των ομογενών. Από τα γραμματοδιδασκαλεία των κληρικών των αρχών του

19^{ου} αιώνας, όπου η διδασκόμενη ύλη ήταν η οκτώηχος και το ψαλτήρι, οδηγούμεθα στα 1860 στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία και νηπιαγωγεία με προϊσταμένους δασκάλους και βοηθούς εντόπιους νέους με σχετική μόρφωση. Στα 1880 το σύστημα της παιδείας βελτιώνεται με την ίδρυση εξατάξιου δημοτικού σχολείου, και στην συνέχεια περί τας αρχάς του 20ου αιώνας, σημειούται τέτοια αλματώδης πρόοδος στο κεφάλαιο παιδεία ώστε την ιστορουμένη περίοδο να υπάρχουν αρτίως οργανωμένα δύο νηπιαγωγεία με νηπιαγωγούς που εξεπαιδεύθησαν με δαπάνη της κοινότητας, ένα εξατάξιο παρθενγωγείο, με διευθύντρια και δασκάλες αρσακειάδες, και ένα δεκατάξιο αρρενωγωγείο με πλήρες διδακτικό προσωπικό με επικεφαλής φιλόλογους και μαθηματικούς. Το διδακτικό προσωπικό απετελείτο κυρίως από δασκάλους και καθηγητάς από την Σπάρτη, οι περισσότεροι των οποίων είχαν μετεκπαιδευθή στην Ελλάδα ειδικά και με έξοδα της κοινότητας και άλλοι που μετεκαλούντο από την Ελλάδα μέσω του εν Αθήναις Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή». Τα Σχολεία εποπτεύοντο από πενταμελή Εφορεία που την αποτελούσαν κατά πλειοψηφία επιστήμονες, ιατροί και μορφωμένοι ομογενείς. Η Εφορεία παρακολουθούσε με αδιάπτωτο ενδιαφέρον την πρόοδο των μαθητών και την απόδοση του διδακτικού προσωπικού και ήταν αυστηρή ως προς την επιλογή των τελευταίων. Χαρακτηριστικό του αμερίστου ενδιαφέροντος όλων ανεξαιρέτως των πατριωτών για την μόρφωση των παιδιών είναι το ότι κατά την εξεταστική περίοδο του Ιουνίου ήρχοντο από την Σμύρνη και από γειτονικές πόλεις μορφωμένοι πατριώτες για να λάβουν εθελοντικά και ένθερμα μέρος στις εξεταστικές επιτροπές. Παρακολουθούσαν την σημειούμενη πρόοδο και ιδιαίτερα την ικανότητα και απόδοση του διδακτικού προσωπικού.

Οι σχετικές εκθέσεις αυτών των επιτροπών ελαμβάνοντο σοβαρά υπ' όψιν από την σχολική εφορεία.

Χίλια (1.000) περίπου παιδιά όλων των ηλικιών γέμιζαν καθημερινά τις αίθουσες των άρτια οργανωμένων εκπαιδευτηρίων με όλα τα σύγχρονα για την εποχή μέσα, βιβλία και όργανα. Δεν είχε κανείς τίποτα να ζηλέψη από τα εκπαιδευτήρια της Σμύρνης και της Ελεύθερης Ελλάδος. Τα σχολεία συνετηρούντο αποκλειστικά από τις εισφορές των γονέων, των μαθητών, ανάλογες των οικονομικών δυνατοτήτων των και από δωρεές. Δωρητές ανεκηρύσσοντο όσοι προσέφεραν 50-150 χρυσές λίρες Τουρκίας, Ευεργέτες οι προσφέροντες από 150-300 λίρες και Μεγάλοι Ευεργέτες από 300 λίρας και άνω. Σε τιμητικές μαρμάρινες στήλες που ήταν στημένες στον ευρύχωρο διάδρομο του αρρεναγωγείου αναγράφονταν τα ονόματα των δωρητών και των ευεργετών, ενώ ανηρτημένοι ήσαν στον ίδιο χώρο οι προσωπογραφίες των μεγάλων ευεργετών.

Η κοινωνική στάθμη και το πολιτιστικό επίπεδο της Σπάρτης ευρίσκοντο αναμφισβήτητα υψηλότερα όλων των άλλων ελληνικών κοινοτήτων του εσωτερικού της Μ. Ασίας. Χάρης στην υψηλή στάθμη της παιδείας οι απόφοιτοι των Σχολείων της Σπάρτης εχρειάζοντο ένα ή δύο μόνο χρόνια για την αποπεράτωση των σπουδών τους στα Γυμνάσια και ιδιαίτερα στην περίφημη Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης.

Από τους συμπατριώτες μας ανεδείχθησαν πάμπολλοι επιστήμονες με αρτίαν κατάρτισιν και έδωσαν το παρόν στην Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη και αλλού ως επιφανείς Ιατροί, Δικηγόροι, Μηχανικοί, Φιλόλογοι. Οι εφτά χιλιάδες Έλληνες της Σπάρτης με την ψυχή γεμάτη ελεύθερη Ελλάδα, δούλοι τυπικά, κυρίαρχοι ουσιαστικά με πυρακτωμένη την εθνική συνείδηση έδιναν την σφραγίδα

της παρουσίας τους στην απομονωμένη εκείνη γωνιά της Μ. Ασίας σ' όλες τις ανθρώπινες εκδηλώσεις. Αυτοί είχαν το ασύγκριτο προβάδισμα στην μόρφωση ώστε κατά την ιστορουμένη περίοδο από τους 6 ιατρούς οι 5 να είναι Έλληνες, από τους 12 δικηγόρους οι 9, επίσης Έλληνες, ενώ το ποσοστόν των εγγραμμάτων Ελλήνων υπολογίζεται στο 80%. Αντιθέτως το ποσοστόν των αγραμμάτων Τούρκων υπολογίζεται εις 80% και πλέον.

Η Διοίκηση

Την ανωτέρα Διοίκηση της Ελληνικής Κοινότητος είχε η δημογεροντία. Το 1861 συνετάγη το πρώτο καταστατικό της. Απετελείτο από 8 δημογέροντες εκλεγομένους ανά δύο (2) από τις 4 ενορίες. Η δημογεροντία με ειδικούς κανονισμούς εις το έπακρον δημοκρατικούς διηύθυνε την κοινότητα. Αυτή κατήρτιζε τους ετησίους κοινοτικούς προϋπολογισμούς, συγκέντρωνε τους πόρους των εκκλησιών, των δωρεών. Είχε την εποπτεία των κοινοτικών ιδρυμάτων όπως του φιλόπτωχου ταμείου και των δημοτικών κτημάτων, όπως των λουτρών, καφενείου και πτωχοκομείου. Σημειούται ότι το τελευταίον ήτο εγκαταλελειμμένον και κατερειπωμένον ελλείψει πτωχών. Είχε επίσης συχνή επαφή με τις τοπικές αρχές από τις οποίες και εξετιμάτο. Συνεχής μέριμνά της ήταν η προστασία της Κοινότητος και των ομογενών ως ατόμων με όλα τα δυνατό μέσα. Ακόμη με το ιδικόν προνόμιον που είχε εξέδιδε και αποφάσεις διαζυγίου. Επέλυε τας μεταξύ των Ελλήνων διαφοράς και κατ' αυτόν τον τρόπον οι Έλληνες κατέφευγαν στα τουρκικά δικαστήρια μόνον όταν είχαν διαφορές με Τούρκους.

Υπήρχε και κεντρική πενταμελής επιτροπή δίκην γερου-

σίας η οποία σε εξαιρετικές περιπτώσεις μετείχε των αποφάσεων της δημογεροντίας, επέλυε δε τις διαφορές μεταξύ δημογεροντίας και σχολικής εφορείας που ήσαν σπάνιες. Πάμπολλα μπορεί να λεχθούν για τον άψογο τρόπο ασκήσεως της εξουσίας από την δημογεροντία και να αναφερθούν γεγονότα βαρυσήμαντα που έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην υπόσταση και πρόοδο της κοινότητας.

Η όλη ψυχοσύνθεση του πληθυσμού επηρεάζετο σοβαρά από το υψόμετρο, το κλίμα και την εκθαμβωτική μεγαλοπρέπεια και ομορφιά του τοπίου. Βαρύς χειμώνας με όλη του την γραφικότητα, χιόνια κρυστάλλινοι σταλακτίτες κρεμασμένοι από σκεπές και δένδρα, κρυστάλλινοι δρόμοι, ξάστερος ουρανός, ενώ η θερμοκρασία κυμαίνεται συνέχεια από 10 μέχρι 12 υπό το μηδέν. Η Άνοιξη και το Καλοκαίρι ολόδροσα με την πολυτέλεια του άφθονου πράσινου και των τρεχούμενων νερών του ποταμού Κέστρου που διαρρέει την πόλη. Άφθονα και ξακουστά τα υγιεινά χωνευτικά, και σιδηρούχα πόσιμα νερά που διωχετεύοντο στις συνοικιακές βρύσες ακόμη και στα σπίτια από τις γύρω βουνοκορφές. Τα σιδηρούχα νερά της Σπάρτης αναφέρονται ακόμη και στα ιατρικά συγγράμματα είναι δε η αιτία της μεταβολής του χρώματος των δοντιών των κατοίκων. Οι ελληνικές συνοικίες στα βόρεια της πόλεως περιβάλλονταν από ροδώνες που σκόρπιζαν τον Μάιο το μεθυστικό τους άρωμα. Κήποι-μπαχτσέδες με όλων των ειδών τα οπωροφόρα δένδρα, με πλούσια και εκλεκτή καρποφορία. Γιγάντιες οι κερασιές που δίνανε τα ξακουστά και πολυποίκιλα κεράσια. Αμπέλια με τα εκλεκτά επιτραπέζια σταφύλια, χωρίς υπερβολή ένας επίγειος παράδεισος των πιο εύγευστων φρούτων.

Κάθε ελληνική οικογένεια είχε και το αμπέλι της, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό διέθετε και κήπους, των οποίων η

καλλιέργεια αποτελούσε και την μοναδική γεωργική απασχόληση του ελληνικού στοιχείου, διότι κανείς Έλληνας δεν είχε την γεωργία ως κυρία απασχόληση. Τα προϊόντα των αμπελιών και των κήπων εχρησιμοποιούντο αποκλειστικά για ιδιοκατανάλωση. Ενώ αντιθέτως η κυρία ασχολία των Τούρκων ήταν η γεωργία.

Και τώρα ας αναφερθούμε εν συντομία στις οικονομικές δραστηριότητες, εργασίες και απασχολήσεις του δυναμικού ελληνικού στοιχείου της Σπάρτης χάρις στις οποίες ευημερούσε και προώδευε η Κοινότης. Λεπτομερέστερα στοιχεία υπάρχουν για τις αρχές του 19^{ου} αιώνας, οπότε ως επικρατέστερον επάγγελμα των Ελλήνων εμφανίζεται η ραπτική των εντοπίων φορεμάτων ενώ οι Τούρκοι ησχολούντο με την κατασκευή ενός είδους αρβυλών (γεμενιών). Παράλληλα Έλληνες ασχολούνται ως οικοδόμοι αυτοδίδακτοι μηχανικοί ενώ οι ανειδίκευτοι εργάτες ήσαν οι Τούρκοι. Ράπτες, Χρυσοχόοι, υποδηματοποιοί, μαρμαρογλύπτες και γουναράδες, ήσαν Έλληνες. Βυρσοδέψες, σαγματοποιοί, λαχανοπώλες, οπωροπώλες και κρεοπώλες οι Τούρκοι. Δύο-τρία οργανωμένα σιδηρουργεία ήσαν ελληνικά, ενώ τα άλλα μικρότερα, τουρκικά. Τούρκοι επίσης ήσαν οι καροποιοί και χαλκουργοί. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνας αρχίζει η παραγωγή από το ελληνικό στοιχείο, εγχωρίων υφασμάτων (αλατζάδων), με αλματώδη πρόοδο ώστε να εμφανιστούν και υφαντήρια δυναμικότητος 10-15 αργαλειών.

Σύντομα αρχίζει η εξαγωγή μέρους της παραγωγής προς μεγάλην ωφέλειαν των επιχειρηματιών και της Κοινότητος. Στα 1888 εμφανίζεται για πρώτη φορά η ταπητουργία η οποία θα παραγκωνίση κάθε άλλη μορφή βιοτεχνίας. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα δημιουργούνται πλήθος εργαστηρίων από δραστήριους επιχειρηματίες, ακόμη

και γιατρούς. Μερικά από τα εργαστήρια αυτά δίνουν την εικόνα βιομηχανίας, επεξεργαζόμενα τα νήματα από το αρχικό τους στάδιο μέχρι την τελική μορφή του χαλιού. Συντελεσταιί της δημιουργίας και αναπτύξεως των βιομηχανιών εκτός των ικανών επιχειρηματιών ήταν οι ταλαντούχοι καλλιτέχνες, όλοι ανεξαιρέτως Έλληνες που με την καλαισθησία τους έδωσαν σχέδια και χρώματα καταπληκτικά στους τάπητες. Η ξεχωριστή τεχνική υφάνσεως, η ιδιαίτερη μορφή των σχεδίων, ο συνδυασμός των χρωμάτων επιβάλλει μία νέα ποιότητα χαλιών, που θα γίνη σύντομα γνωστή και στη διεθνή αγορά, ως ποιότητα «Σπάρτα», (2.500) περίπου ήσαν οι αργαλειοί οι στημένοι στα σπίτια των εργατριών από τους οποίους μόνον 600-700 ευρίσκονταν στα σπίτια των Ελλήνων, ενώ οι υπόλοιποι στον Τούρκων. Αποκλειστικώς γυναίκες ήσαν οι υφάντριες. Σχεδιαστές και επόπτες άνδρες. Ολόκληρη σχεδόν η παραγωγή μέσω Σμύρνης διωχετεύετο στις αγορές της Ευρώπης και της Αμερικής. Είναι αυτονόητο πόσο συνετέλεσε στην οικονομική ανάπτυξη της κοινότητας και την ευημερία των μελών της, η ευρεία αυτή απασχόληση. Ευεργετική ήταν η επίδρασή της και στους συνοίκους Τούρκους, που κυριολεκτικά επένοντο.

Παράλληλα με την ταπητουργία και το εμπόριο ευρίσκετο ουσιαστικώς στα χέρια των Ελλήνων ακόμα και οι επικερδείς επιχειρήσεις παραγωγής ροδελαίου. Πολλές οικογένειες ίδρυσαν εξαγωγικούς εμπορικούς οίκους, εις την Πατρίδα και την Σμύρνη, κατέλαβον δε εξέχουσα θέση στην αγορά της Σμύρνης με διεθνή προβολή.

Συμπερασματικά το ελληνικό στοιχείο της Σπάρτης διέκρινετο δια την ευφυΐα του, εργατικότητα, φαντασίαν, δυναμισμό και επιχειρηματικότητα. Προσόντα που τον βοήθησαν στην ανασυγκρότησή του και στην νέα πατρίδα.

Ήταν της μοίρας, της αδυσώπητης να εκριζωθή απ' την Μ. Ασία ο Ελληνισμός. Δεν πρόκειται να ασχοληθώ ούτε καν να αναφέρω τα αίτια της ανυπολόγιστης αυτής καταστροφής. Κεφάλαια ιστορίας ποτισμένα με αίμα, παραδόσεις χιλιετιών όνειρα περιτυλιγμένα μέσα στο κύμα της πίστεως στον Θεό, των εθνικών ελπίδων και των ανικανοποίητων προσδοκιών χάθηκαν δια μαγείας και γένηκαν συντρίμια με την προσφυγιά. Κοινότητες με υψηλό κοινωνικό επίπεδο και ατράνταχτη οικονομική δομή που αναπτυσσόταν, και ανέπτυσαν κι αυτούς τους κατακτητάς ήτο μοιραίον να σβήσουν και να χαθούν.

Έσβησε μαζί με τόσες άλλες και η Ελληνική Κοινότητα της Σπάρτης της Μ. Ασίας. Δεν απέμεινε τίποτε από την τρισχιλιετή περίπου ιστορία της, τις πανάρχαιες παραδόσεις, τους μύθους και τα όνειρα που να θυμίζουν τα έργα και την πνοή της χαμένης αυτής γωνιάς.

Κι όμως όσοι απόμειναν και κατέφυγαν στην μητέρα Ελλάδα, και δεν ήσαν λίγοι, έφεραν μέσα στα στήθη τους άσβεστη την φλόγα της χαμένης πατρίδας τα ακατάλυτα ελληνικά ιδανικά και την αιώνια πίστη των πατέρων τους. Την ωμολογημένη και από το παρελθόν σφυρηλατημένη δημιουργική ικανότητα και εμπειρία. Χάρης σ' αυτά κατάρθωσαν να ριζώσουν στην μεγάλη πατρίδα την Ελλάδα και να ορθοποδήσουν, να ξαναδημιουργηθούν και να γίνουν ακόμη σε πάμπολλους βιομηχανικούς και εμπορικούς τομείς σοβαροί παράγοντες. Απ' αυτούς τους πάλαι ποτέ κατοίκους της Σπάρτης, και μέσα στην παραζάλη και το άγχος του σκληρού αγώνα της επιβιώσεως και ανασυγκροτήσεως στήθηκε αυτό το Κέντρον που μας φιλοξενεί. Είναι αλήθεια ότι είναι μικρό και δυσανάλογα προς την δυναμικότητα και τον αριθμό των ιδρυτών: Πρέπει όμως να αποδοθή η πρέπουσα αξία και να εκτιμηθή το

πνεύμα και η σκέψη της δημιουργίας του έχει την σημασία και αξία του και όχι το μέγεθος. Είμαι βέβαιος ότι μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα το κέντρο αυτό θα ολοκληρωθεί βαθμιαία με όλο τα απαραίτητα παραρτήματα, με την γενναιόδωρη χειρονομία των συμπατριωτών μας για να είναι και να παραμείνη μνημείον που θα θυμίζει την χαμένη πατρίδα μας και θα σκορπά την ευεργετική του επίδραση δια την επιμόρφωση των κατοίκων της Ν. Ιωνίας που είναι και η νέα πατρίδα μας.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΛΟΥ

Έθιμα αρραβώνων στην Πάρλα

[Ο Αντώνιος Φιλόσοφλου, είναι Πάρλαλης της δεύτερης γενιάς. Κατάγεται δηλαδή από την αλησμόνητη Πάρλα. Είναι εγκατεστημένος στο Δραβίσκο, το άλλο χωριό, εκτός από το Μαυρόλοφο Σερρών, όπου εγκατεστάθηκαν, μετά τον ξεριζωμό, μαζικά οι Παρλαλήδες.

Ανθολογείται το κείμενό του «Έθιμα αρραβώνων» που δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμ. 5 τεύχος της εφημερίδας «η Πάρλα της Πισιδίας», τον Φεβρουάριο του 1998.

Όπως εξηγεί ο ίδιος όσα γράφει τ' άκουσε από αφηγήσεις και μαρτυρίες παππούδων και γονέων προσφύγων στο Μαυρόλοφο και το Δραβίσκο].

**

Όταν το αγόρι έφθανε σε ηλικία 18-20 ετών ή το κορίτσι 16 ετών, συνήθως μεταξύ των γονέων χωριστά κάθε οικογένειας γινόταν συζήτηση, ποιο κορίτσι θα μπορούσε να είναι σύζυγος στο αγόρι τους.

Στη συνέχεια γινόταν με απόλυτη μυστικότητα έρευνα για την γενιά του κοριτσιού, από μέρος των γονέων του αγοριού ή ακόμη και του πλησιέστερου συγγενούς του, για

τυχόν παθήσεις μεταδοτικών νοσημάτων που έφθανε μερικές φορές σε 5 και 6 βαθμούς συγγενείας. Εφόσον όλα ήσαν καλά, οι γονείς του αγοριού βρίσκανε κάποια πρόφαση και συναντούσαν τους γονείς του κοριτσιού με διακριτικότητα, συνήθως στις γιορτές, συζητούσαν την αποκατάσταση των παιδιών τους.

Η οικονομική κατάσταση του αγοριού ή του κοριτσιού δεν επηρέαζε το συμπεθεριό. Αλλά το αγόρι έπρεπε να είναι καλός άνθρωπος, τίμιος, εργατικός, προκομένος και με χριστιανικές αρχές. Το δε κορίτσι να είναι δεξιοτέχνης, δηλαδή να ξέρει κάποια τέχνη π.χ. να υφαίνει ή να ράβει, να είναι έξυπνη, φήμη καλής οικογενείας, νοικοκυρά, ακεραίου χαρακτήρος, ηθική, γεροδεμένη και με χριστιανικές αρχές προπάντων.

Η συγκατάθεση από μέρος των γονέων του κοριτσιού δεν δινόταν αμέσως. Με διακριτικότητα ζητούσαν, μια εύλογη προθεσμία να δώσουν σχετική απάντηση στην πρόταση των γονέων του αγοριού.

Η αρνητική απάντηση δινόταν με εύσχημο τρόπο (NE GELINI VERIN NE GUYEY KÜSTÜRÜN= ούτε τη νύφη δίνω ούτε το γαμπρό δυσαρεστώ).

Σε περίπτωση θετικής απάντησης από μέρος των γονέων του κοριτσιού, η συγκατάθεση ήταν δεσμευτική απέναντι των γονέων του αγοριού. Στη συνέχεια οι μητέρες των υποψηφίων για αρραβώνες ερχόντουσαν σε επαφή και κανονίζανε την ημέρα των αρραβώνων, καθώς αγορά δώρων κ.λπ. για τον γαμπρό και νύφη, για τους γονείς των και συγγενών μέχρι Α ξαδέλφια.

Ο αρραβώνας ετελείτο ενώπιον αμοτέρων γονέων, νουνών και συγγενών το σπίτι του κοριτσιού.

Στην τελετή αυτή απαγορευόταν αυστηρά η παρουσία του γαμπρού.

Μόνο η νύφη παρευρισκόταν και η οποία σε ειδικό δίσκο προσέφερε στους καλεσμένους κεράσματα και δεχόταν τις σχετικές ευχές τους.

Σε ειδικό δίσκο τοποθετούσαν τις βέρες, τα δώρα καθώς και μια εικόνα του Χριστού ή της Παναγίας και με ευλάβεια η νονά σταύρωνε την βέρα του γαμπρού και έβαζε στο δάκτυλο του αριστερού χεριού της νύφης. Ενώ η βέρα από μέρος της νύφης η νονά της έδινε στη νονά του γαμπρού, η οποία την μετέφερε στο σπίτι του γαμπρού όπου ανέμενε με αγωνία και λαχτάρα και το έβαζε στο δάκτυλο του αριστερού χεριού του με τις σχετικές ευχές της.

Στην έξοδο της έπρεπε να συνοδεύεται από αδελφό, αδελφή ή εξαδέλφους. Τυχόν δημόσια συνάντηση μόνη με τον αρραβωνιαστικό της επέσυρε την τιμωρία σφαλιάρας στις παρειές της από τον αρραβωνιαστικό της.

Η επίσκεψη του αρραβωνιαστικού στο σπίτι της γινόταν με σχετική προειδοποίηση εγκαίρως, ώστε να βρίσκεται παρόν ένα μέλος της οικογένειας.

Σε περίπτωση κάποιας επίσκεψης σε συγγενείς ή στις γιορτές να πάει στην εκκλησία ή σε εκδηλώσεις, χορό σε δημόσιους χώρους συνήθως κοντά στους αρραβωνιασμένους πάντοτε παρόν ήταν κάποιο μέλος της οικογένειας της.

Αρραβώνας ακόμη καμιά φορά γινόταν παρουσία και ευλογία του ιερέως, στην οποία παρών ήταν και ο υποψήφιος γαμπρός και οι γονείς, συγγενείς και οι φίλοι.

Άλλος τρόπος αρραβώνα ήταν «από κούνια».

Όπως άκουσα από τους γέρους και από σημειώσεις που έχω από τον προκάτοχό μου γραμματέα Κοινότητας Δραβίσκου, γινόταν σημάδι από κούνια.

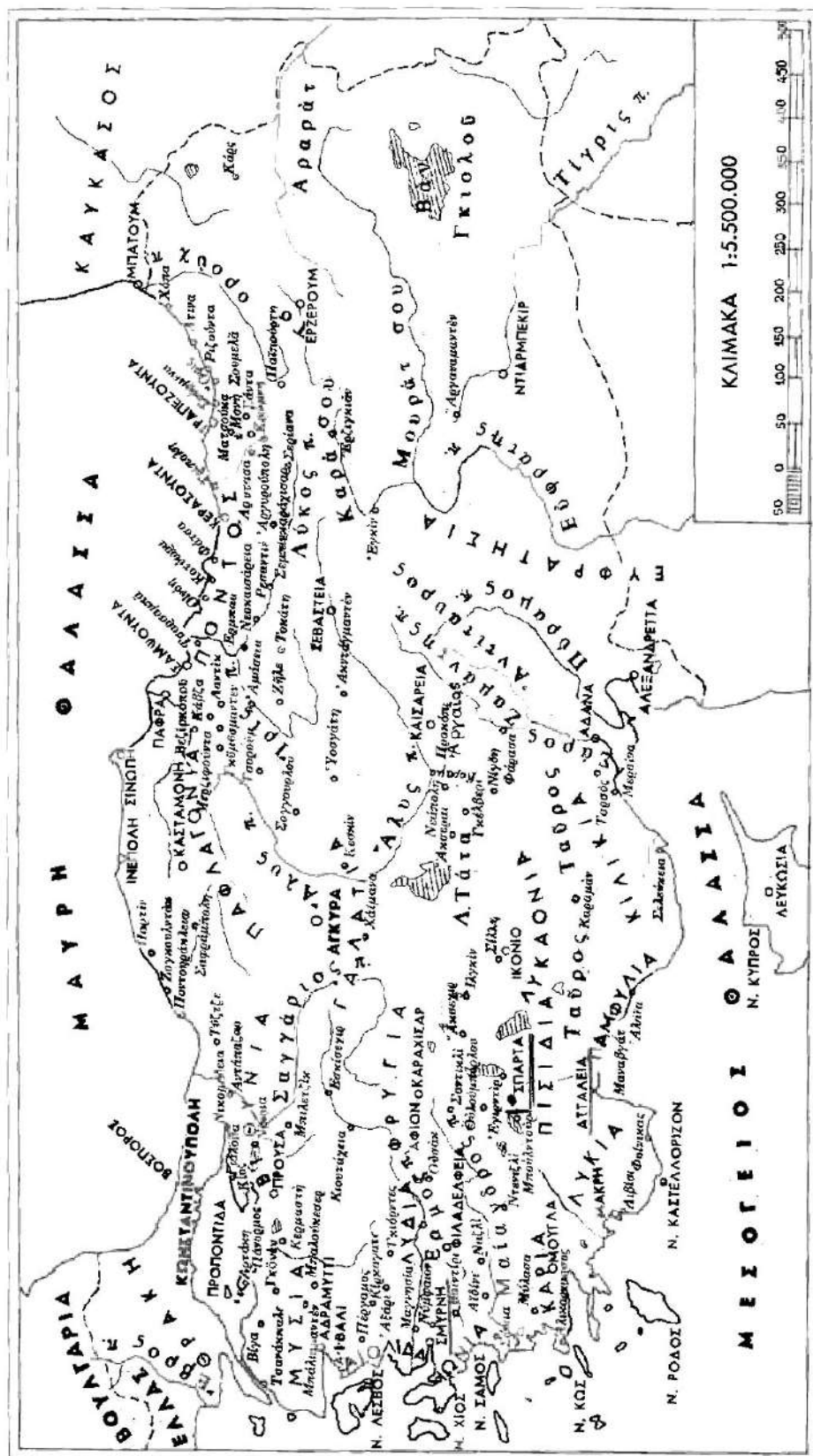
Οι μητέρες, του αγοριού και του κοριτσιού, έδιναν σημάδι από κούνια και το ονομάζανε – BESIK KERTMESI – σημάδι κούνιας.

Αυτό επεκράτησε για να αποφύγουν τις σχετικές ενοχλήσεις των Τούρκων. Καθόσον ουδέποτε οι Τούρκοι ενοχλούσαν κορίτσια χριστιανών που είχαν σημάδι αρραβώνα. Υπάρχουν περιγραφές εξισλαμισμού, εκτουρκισμού και βιαιών απαγωγών, κοριτσιών χριστιανών Ελλήνων.

Όταν φθάνανε σε ηλικία γάμου οι από «κούνια σημαδεμένοι», αρραβωνιασμένοι ήθελαν δεν ήθελαν υποχρεωτικά καταλήγανε σε γάμο χωρίς καμμία αντίρρηση.

Κατά την Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 όπως είναι γνωστό αγόρια 15-16 ετών μαζί με τους άνδρες εξορίσθηκαν στα βάθη της Ανατολίας και όσοι γλίτωσαν επέστρεψαν μετά από 2 και 3 χρόνια άγαμοι και βρήκαν τις οικογένειές των, καθώς και τις οικογένειες των κοριτσιών αυτών στα χωριά αυτά ή σε άλλα χωριά εγκατεστημένους και οι οποίες με καρτερία πολύ ανέμεναν ελεύθερες τους αρραβωνιαστικούς τους.

Καταλήξανε σε γάμο και μέχρι σήμερα γίνεται λόγος και από τους ίδιους, γέρους πλέον, με μια υπερηφάνεια αφηγούνται τη ζωή των.

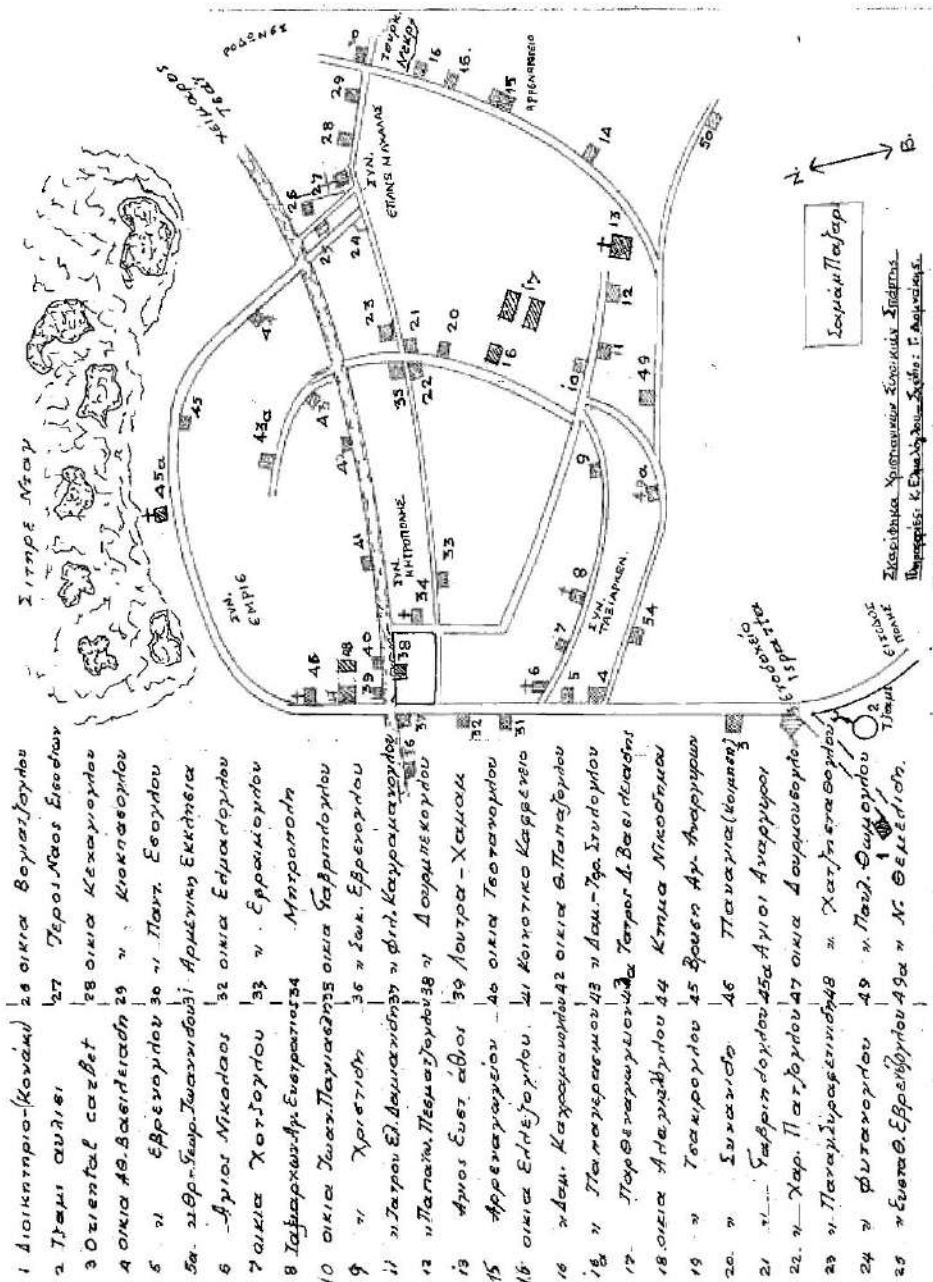
Χάρτης της Μ. Ασίας με τις Ελληνικές ονομασίες επαρχιών, πόλεων,
βουνών, λιμνών, ποταμών κλπ. Από την «Εξόδο» του Κ.Μ.Ε.

Π Ι Ν Α Κ Ε Β'.

ΚΙΝΗΤΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΦΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

I ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΦΘΕΙΣΑ (Όλη ή μέρος εις Αίμας Τουρκίας χρυσός)	II ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ (Περιληπτική περιγραφή και όλη ή μέρος εις Αίμας Τουρκίας χρυσός)	III ΚΤΗΝΕ (Αριθμός είδος και όλη ή μέρος εις Αίμας Τουρκίας)
Είδος αραβικού χρυσού Είδος αραβικού χρυσού 2. χρ. χρ. 300	32 χρυσόματα (χρυσό μετ. χρυσό) 890 2. χρ. χρ. 445	22 (χρυσό χρ.) 110
5 αραβικά χρυσά 2. χρ. χρ. 75	2 χρυσά χρυσά 2 χρυσά (χρυσό χρ.) 2 χρ. χρ. 45	120 χρυσά χρ. 38
Μία αραβική χρυσή 2. χρ. χρ. 12	2 χρυσά (χρυσό χρ.) 2 χρ. χρ. 60	
Μία αραβική χρυσή 2. χρ. χρ. 12	8 χρυσά χρυσά 2 χρ. χρ. 85	4 χρυσά 40
Μία αραβική χρυσή 2. χρ. χρ. 12	2 χρυσά (χρυσό χρ.) 2 χρ. χρ. 120	
Μία αραβική χρυσή 2. χρ. χρ. 12	2 χρυσά (χρυσό χρ.) 2 χρ. χρ. 120	
Μία αραβική χρυσή 2. χρ. χρ. 12	2 χρυσά (χρυσό χρ.) 2 χρ. χρ. 120	
Μία αραβική χρυσή 2. χρ. χρ. 12	2 χρυσά (χρυσό χρ.) 2 χρ. χρ. 120	

Δήλωση εγκαταλειφθείσας κινητής περιουσίας Σπάρταλη
οικογενειάρχου που υπεβλήθη το 1924 για αποζημίωση...

Σχαρίφωμα της Σπάρτης με τις οδηγίες του Κίμωνα Ελμαλόγιου.
 Το σχεδίασε ο επίτ. δήμαρχος Γιάννης Δομνιάκης.

Σπαρταλήδες διασκεδάζουν στην εξοχή (φωτ/φία Π. Πολυκάπου)

1960: Μπροστά στον ανεγειρόμενο «Οίκο Σπάρτης». Στη μέση ο τιμώμενος Σπάρταλης ιεράρχης Κυπριανός. Τον περιστοιχίζουν ο Πατάρων Μελέτιος και ο Παπαϊωακείμ Πεσματζίγλου. Και οι: Κοσμάς Νικολαΐδης, φωτ. Ουλκέρογλου, Ιππ. Αρναούτογλου, Μάρκος Χρηστίδης, Λουκάς Ουλκέρογλου, Κ. Εφραίμογλου και άλλοι.

ΕΦΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ
ΤΗΣ ΕΡΑΠΤΗΣ

Ε. Λαζαράκης, 13 Ιανουαρίου 1923

Πιστοποιητικό.

Αφ. 30.

Δια τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς τῆς Ε. Λαζαράκης Εφορείας τῶν
ἐκθέσεων ἀποφασίσαντες ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς
ἐκθέσεων τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς. Πρὸς τὴν ἐκδόσιν αὐτῆς
καὶ τῇ τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς ἐκδόσιν αὐτῆς.

Διὰ τὴν ἐκδόσιν αὐτῆς ἐκδόσιν αὐτῆς.

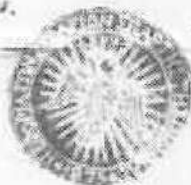
Ε. Λαζαράκης, 13 Ιανουαρίου 1923

Οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς.

ὁ ἐκθέσεις.

Μ. Λαζαράκης

ὁ ἐκθέσεις

Αφ. 51.

Διὰ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς τῆς Ε. Λαζαράκης Εφορείας τῶν
ἐκθέσεων ἀποφασίσαντες ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς
ἐκθέσεων τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς. Πρὸς τὴν ἐκδόσιν αὐτῆς
καὶ τῇ τῶν ἐκθέσεων αὐτῆς ἐκδόσιν αὐτῆς.

ὁ ἐκθέσεις

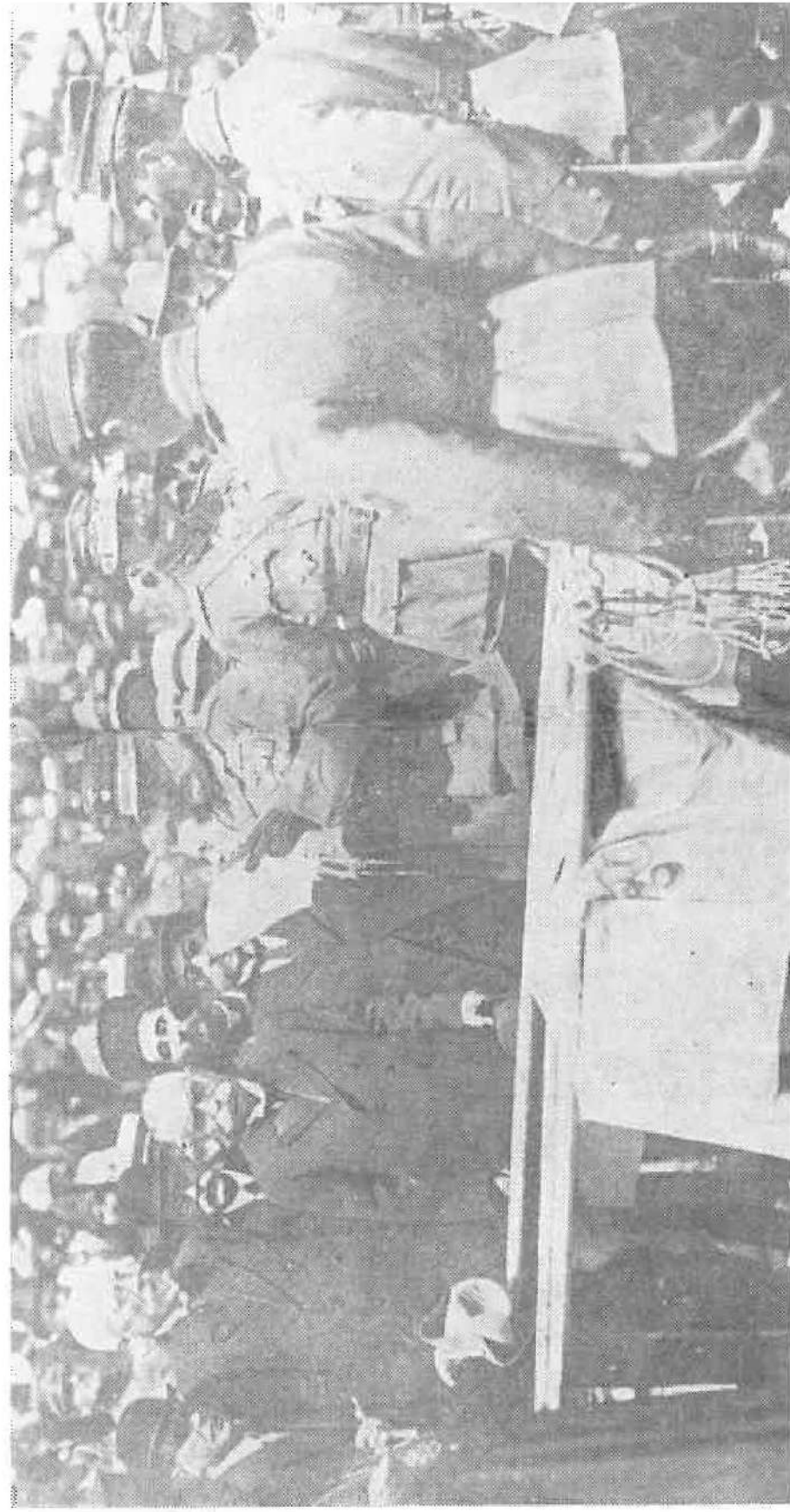
ὁ ἐκθέσεις

Μ. Λαζαράκης

ὁ ἐκθέσεις

Πιστοποιητικό της Εφορείας των Σχολείων. Σφραγίδα, υπογραφές
επάνω και κάτω η σφραγίδα του πρώτου Συλλόγου στην Αθήνα
(1923) με πρόεδρο τον Β. Πετράκη και γ. γραμματέα το Β. Ιατρίδη.

Ιστορική φωτογραφία. Σμύρνη 1920: Ο Αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος στη μέση.
Στο άκρο δεξιά ο Γωργιάκης Κλημάνογλου δίπλα στο Μητροπολίτη Χρυσόστομο που μόλις διακρίνεται.
Ορκωμοσία σημαιοφόρων.

Φωτογραφία αστικής οικογένειας στη Σπάρτη (οικογένεια Σαπουντζόγλου Αρτεμιάδη).

3 γενιές γυναικών της Σπάρτης με τα επίσημα ρούχα τους.

Το Ψήφισμα του Λαού της Σπάρτης

Πρὸς τὰς Σεβαστάς Κυβερνήσεις
τῶν Κρατῶν καὶ φιλελευθέρων Δυνάμεων
Μεγάλῃς Βρεταννίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ ἑνωμένων Πολιτειῶν.

Ε Η Ψ Ι Ε Μ Α

Ο Λαὸς τῆς Σπάρτης τῆς Πισιδείας ἀρχαίως ἀποικίαν τῶν
Λυκαονιδῶν, ἱερωμένης εἴκοσι χιλιετηρίων μετὰ τῶν ἱερικῶν
τῆς δοκιμασθεῖσθαι ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν βιωγῶν τοῦ
γένους ἀποκολεῖ τὴν γλῶσσαν κατὰ τὴν κατὰκτησιν τῶν τοῦρκων
ἵνα μὴ ποτε ὀμιλήσῃ ἑλληνιστί, ἀλλ' αἰώνως ἀνδρομενὸς διὰ τῶν
βιωγῶν καὶ τῶν παθημάτων καὶ διὰ μεγαλειότητος ἑχολέων
βιαχέων τὰ γράμματα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καθ' ὅλην τὴν ἀριστε-
ρίαν λαμβάνει τὴν τιμὴν ὡς ὑποβάλλῃ πρὸς τὰς κρατεῖς καὶ
φιλελευθέρας ὡς ἑνω δυνάμεις:

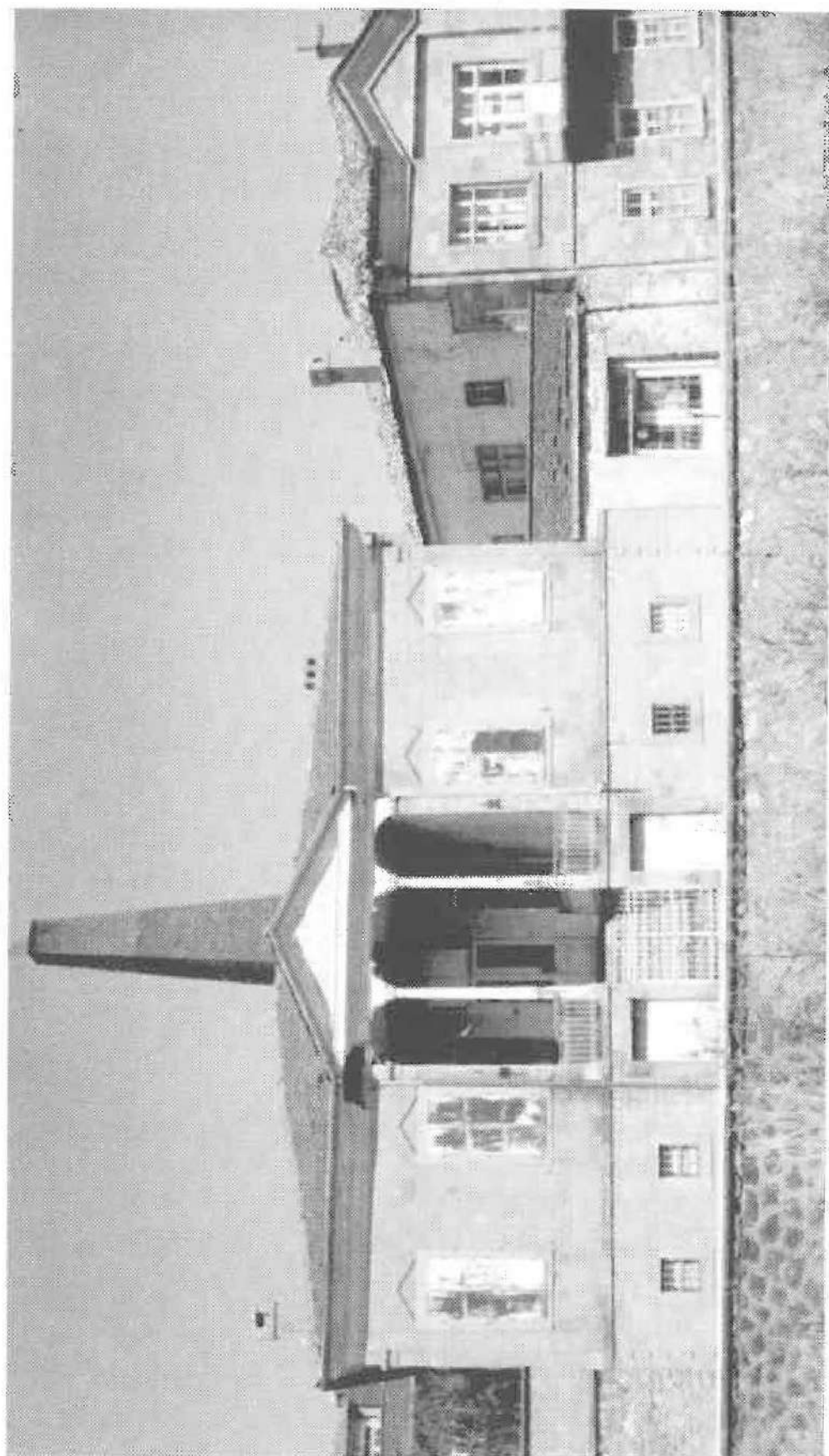
- α) ὅτι ἀδυναστεύει ἡ κρατεῖρα συμβουλία μετὰ τῶν τοῦρκων
ὡς ἀρχόντων
- β) ὅτι ἡ μόνη λύσις πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀσφαλείας, ἡσυχίας
καὶ εὐταχίας τοῦ εἶνε μόνον ἡ μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος ἑνω-
σις πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀσφαλίαν, ἡσυχίαν καὶ γλῶσσαν
τῶν συνδέουσι.
- γ) ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει αἱ φιλελευθέροι δυνάμεις δὲν στερῶσι
εἰς τὴν ἐθνικὴν τοῦ ἀποκαταστάσιν ἀσφαλίαν στερρὴν ἐκεί-
νην ἐν κοινῇ συμπαρίει μετ' ἄλλων τῶν ὁμοίων του τῆς Ἑλλά-
δος ἐκτετόχη αὐτὴν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἐκείνου τοῦ πρὸς τῆς τι-
μῆς καὶ
- δ) ἐντέλλεται εἰς τοὺς ἐντολοδόχους καὶ πληρεξουσίου αὐτοῦ
Κ. Κ. Ἰπποκράτην καὶ Χρ. Λογοθέτην, ἐμπόρον, Θεόδ. Παπάρογλου,
Νίκον Δαμιανίδην, Γεωργ. Πηλεῖον, Πηλεῖον Πηλεῖον καὶ Δαμιανὴν
Στόλογλου ὅπως διαβεβαιώσῃ τὸ πρὸν δικαίωμα.

Τὸ Ψήφισμα τοῦ Λαοῦ τῆς Σπάρτης ἐν Σπάρτῃ, τῇ δευτέρᾳ δεκεμβρίου, 1918
Βασυσεβότως
Η ΕΛΙΤΡΟΝΗ

Πρὸς τὰς Σεβαστάς Κυβερνήσεις
τῶν Κρατῶν καὶ φιλελευθέρων Δυνάμεων
Μεγάλῃς Βρεταννίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ ἑνωμένων Πολιτειῶν.

Το Ψήφισμα του Λαού της Σπάρτης για την Ένωση με τη μητέρα
Ελλάδα. Διακρίνεται η σφραγίδα της Ι. Μητροπόλεως Σμύρνης και
του Συλλόγου Πισιδών.

Η κατοικία και το ταπητουργείο Δουρμπέογλου. Μπροστά περνά ο Χείμαρος Τσαΐ.

ΣΠΑΡΤΗ

Εδρα τῆς διοικήσεως Χαμητ-Αράδ τῆς νομαρχίας ἰκονίου κεῖται ὑπὸ τοῦ πρόποδος τοῦ δρους. Ἀγλασούν ἐπὶ εὐφοριωτάτης πεδιάδος καὶ ἐπὶ π. ο. ταμίου συμβάλλοντος τῷ Κέστωρ καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 ὥρῶν τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Δινερίου πρὸς Ν. ἔχει κατοίκους 33.000 περίπου ὧν τὸ 1/3 χριστιανοὶ ὁρθόδοξοι διατηροῦντες καλῶς κατηρτισμένους σχολὰς 12 ἐκκλησίας κ. ἄ. Ἐδγεῖ ἀλατῶδες, τοσούτια μεταξωτὰ ροδέλαιον δέρματα, τάπητας, ὅπσια, γέννηματα, δαπρία, σταφίδας, ἀραβικὸ κόμμι κ. ἄ.

Μητροπολίτης Πιστιδίας ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΚΑΤΑΔΕΞ

Ακκιλογλου Ι. Αθηνάσ-
γλου Αδελφοί

ΓΕΝΗΜΑΤΑ

Κεχαγιόγλου Χ' Α. Μ.
Κλημάνογλου Γ. Κυ-
λόγλου καὶ Υἱός

ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ

Γεωργιάδης Ν. Θεμε-
λίδης Ν.
Χρηστίδης καὶ Μηνᾶς

ΕΜΠΟΡΟΙ

Αρσλανβάλιογλου Αδελ.
Γιεκτοδωρόσσογλου Αδ.

Βασιλειάδης Α. Παπά-
ζογλου Αδελφοί
Χ' Αγάπογλου Χαρ.
Χ' Αρσλάνογλου Γ.

ΙΑΤΡΟΙ

Βασιλειάδης Α. Γρη-
γοριάδης Π.
Δαμιανίδης Ε.

ΣΥΛΕΙΑ

Σερεφτινόγλου Π

ΟΡΙΟΝ

Βαζλόγλου Β. Βαχττό-
γλου Χ.
Γιεκπάσογλου Α.

ΤΑΠΗΤΑΣ

Βαχματζόγλου Α. Γρη-
γοριάδης Π.

ΑΛΑΟΙΑ

Akkiloglou J. Atha-
nassoglou Frér.

CEREALES

Kehayoglou H. L. M.
Climanoglou G. Kir-
loglou et Fils

AVOCATS

Georgiades N. The-
melides N.
Christidès et Minas

NEGOCIANTS

Arslanbaloglou Frér.
Gueuktodorossoglou
Frères
Vassiliades A. Papa-
zoglou Freres
H. Aghapoglou Ch.
H. Arslanoglou G.

MEDECINS

Vassiliades D. Grego-
riades P.
Damianides E.

BOIS DE CONSTRUCTION
Serefetinoglou P.

ORPUM

Baloglou B. Bachdjo-
glou H.
Gueukbassoglou A.

TAPIS

Basmadjoglou A. Gre-
goriades P.

ΤΡΑΠΕΖΙΤΑΙ

Κεχαγιόγλου Θ. Ν.
Κλημάνογλου Β. Χ.
Χ' Αγάπογλου

ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

Λεοντίου Γ. Μοράλο-
γλου Ι.

BANQUIERS

Kehayoglou Th. N.
Climanoglou B. H.
H. Aghapoglou

PHARMACIES

Leontiou G. Moralo-
glou J.

ΣΥΓΗ

Τῆς νομαρχίας Προέσης Κεῖται ἐπὶ τῆς Ν. παραλίας τοῦ Κόναου κόλπου μεταξὺ Μουδανίων καὶ Γριγλίας εἰς ἀπόστασιν μιάς ὥρας τῶν πρώτων ἔχουσα 330 περίπου οἰκογενεῖας χριστ. ὁρθόδοξ. διατηροῦντες καλῶς κατηρτισμένας σχολὰς ναὸν ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἡ κομμόπολις αὕτη πρὸ τοῦ 1453 ἔκαλετο Συκὴ ἐκ τῆς πληθούς τοῦ ὅμων δένδρου. Ἡ κυριώτερά δ' ἐπασχό-
λησις τῶν κατοίκων αὐτῆς εἶνε ἡ γεωργία καὶ ἡ βομβυ-
κοτροφία.

ΕΜΠΟΡΟΙ

Αὐγουστόπουλος Ε.
Μαμελίδης Π. Μολιβᾶς Ε.
Παπαδιαμαντόπουλος
Α.
Ρουσιδης Π.
Τσαμπάσογλου Κ.
Χρηστίδης Δ.

ΙΑΤΡΟΣ

Σοφιννόπουλος Δ.

NEGOCIANTS

Avgoustopoulo E.
Mamelis P. Moliva E.
Papadiamandopoulo
A.
Roussides P.
Tsambassoglou G.
Christides D.

MEDECIN

Sofianopoulo D.

ΣΥΜΗ

Υποδιοίκησις τῆς νομαρχίας Αρχιεπισκόπου τῆς διοι-
κήσεως Ρόδου κεῖται πρὸς Α. τῆς Νισύρου ἐν τῇ εἰσόδῳ
τοῦ Δωρικοῦ κόλπου εἶνε νήσος πετρώδης γυνή καὶ ἄ-
καρπος ἔχουσα 22.000 κατ. χριστιανούξ ὁρθόδοξους δια-
τηροῦντες ἀρίστα ἑλληνικὰ σχολεῖα ναοὺς κ. ἄ.

Ἀκμάζει εἰς τὴν ἀπογαλλίαν καὶ ναυτιλίαν διενερ-
γοῦσα μέγα ἐπὶ τούτων ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον.

ΑΛΕΥΡΟΠΟΙΕΙΟΝ

Ατρουίνητον
Βογιατζή καὶ Ἀγγε-
λοπούλου

Σύμη-Τουρκία

Υἱοὶ Ν. Πετρίδου καὶ
Σια

MOULIN

A VAPEUR
Boyardji
et Angelopoulo
Symi Turquie

Les Fils de M. Petri-
des et Cie

Παγκόσμιος Ἐμπορικὸς Ὁδηγὸς Μ. Ι. Μιχαηλίδου

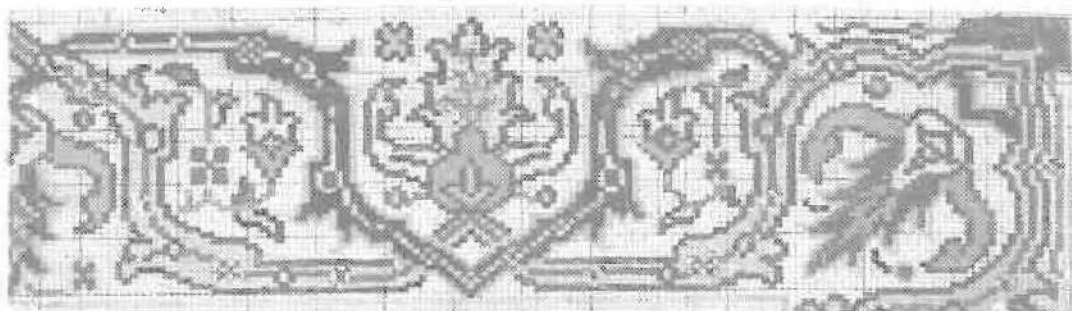
ΣΤΑΥΡΟΣ Χ. ΣΠΥΡΙΔΩΟΥ

BENIZEΛΟΥ 65

546 31 ΟΕΣΣΑΛΘΗΚΗ

ΤΗΛ (031) 226 039

Εμπορικός Οδηγός του 1904.

Σχέδια χαλιών του εικονιζόμενου σχεδιαστή
Τηλεμάχου Δουρμούσογλου.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

ΒΑΡΛΗΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ

Πρὸς τὸ διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ ἐν Ἀθήναις
Μιχαλακτικοῦ Συλλόγου "Ἑνατοχῆς".

Φιλοῦντες κύριοι,

Οἱ βαδιστεῖσθαι ὑπογαινόμενοι διαβιβαζόμεν, ὅτι ὁ
κορίβων τοῦτο κ. Παντελεῖμν Σ. Μυῦσίδης περαιώσας ἔδωκε
μετ' ἐπικριτικῆς καὶ ἐπιδεικτικῆς τῶν τῶν τοῦ ἐν ἑσάρτῃ τῆς Πι-
σιδίας Σχολάρχου περιγραφέντος καὶ διὰ τὴν τὴν καὶ τῶν
ἀπορῶν ἢ καὶ μὴ δυνάμενος ἔκκεν τούτου γὰρ πορίσεται τὰ πρὸς
ἐπιδεικτικῆς καὶ τὸ ἔχει καὶ ἢ ἐπιδεικτικῆς ἀπορῶν τῶν ἀ-
ριστῶν ἐκπαιδευτῶν τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τοῦ τῶν μιχαλα-
κικοῦ Συλλόγου, οὐδ' ἐπιδεικτικῆς ἀπορῶν.

Ἐν πλείονι πεποιθὲς, ὅτι θὰ ἐσκακούσῃ τῶν παρακλήσε-
ων ἡμῶν, διατυπώμεν μετὰ τῶν ἀπορῶν ὑμῶν ὑπομνήσας.

Ἐν Βάρλῃ 9^η 11^{ης} Αἰγίουσίου 1912.

Ὁ Ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος.

Οἱ ἀπορῶν τῶν ἐπιδεικτικῶν
ἑλλ. κοινότητος Βάρλης.

Παῦλ

Ἡ ἐφορῶν

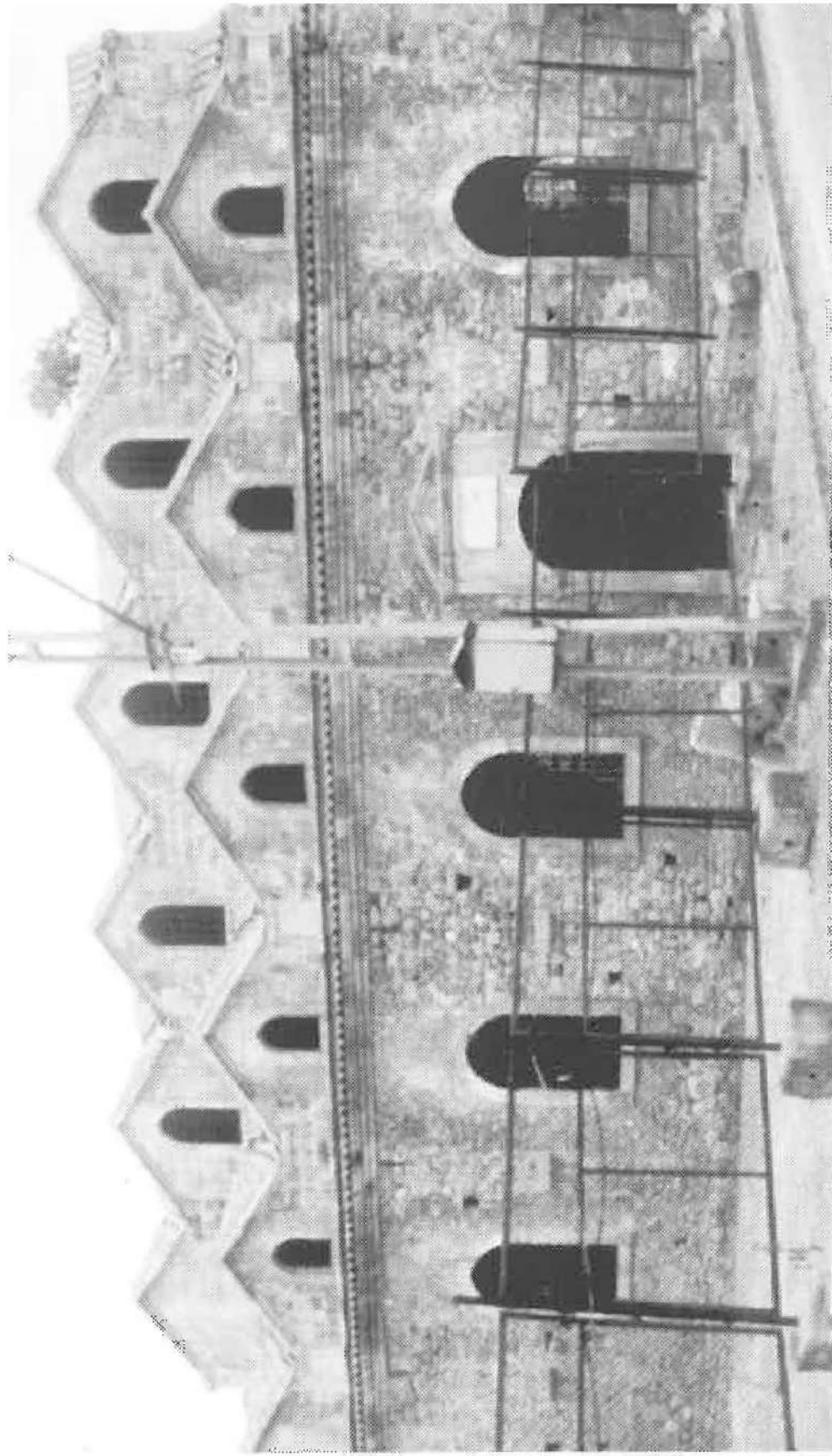

Ἡ ἐφορῶν

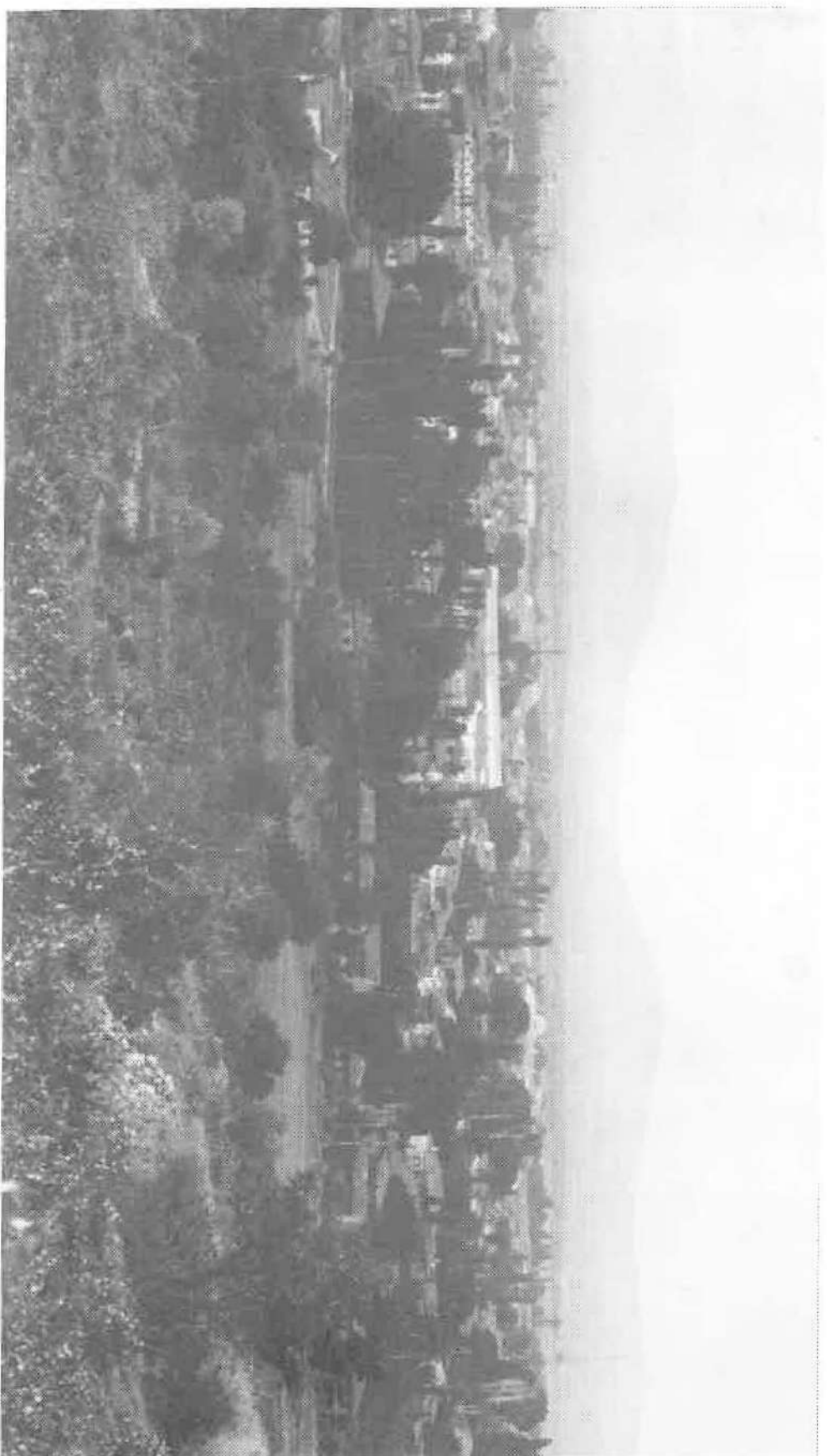
Ἡ ἐφορῶν
Ἡ ἐφορῶν
Ἡ ἐφορῶν
Ἡ ἐφορῶν
Ἡ ἐφορῶν
Ἡ ἐφορῶν

3.- Συστατικὸ δημογεροντίας καὶ εφορείας υποψηφίου γὰρ υποτροφία
Κοινότητα Βάρλης Ικονίου (Α.Α., φάκ. Ε' Πισιδίας, αρ. 394)

Ἐγγραφο τῆς Εφορείας ἀπὸ τὴν Πάρλα.

Η Μητρόπολη της Σπάρτης (Γέννηση της Θεοτόκου). Αναπαλαίωση του 1999.

Η Στάση λίγο πριν από την Καταστροφή. Καταπράσινη...

M. GASTON DESCHAMPS

«Το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας»

[Πρόκειται για τη μετάφραση του κειμένου του Γάλλου περιηγητή. Βρίσκεται καταχωρισμένο στις σελίδες 110-112 του βιβλίου «La caractere Grec de l'Asie Mineure» που κυκλοφόρησε το 1904 στο Παρίσι. Ο Deschamps είχε επισκεφθεί τη Μικρασία δύο φορές: Το 1890 και το 1904. Στην πρώτη επίσκεψή του περιγράφει τις εντυπώσεις του από τη Χίο, Σμύρνη, Αϊδίνι, Έφεσο, Καρία και ελάχιστα την Πισιδία. Στα ελληνικά το οδοιπορικό αυτό μεταφράσθηκε από το Σ. Κασενιάν και κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Τροχαλία» το 1991. Στη δεύτερη επίσκεψή του προχώρησε περισσότερο και αναφέρθηκε εκτενέστερα στη Σπάρτη. Το δεύτερο αυτό ταξίδι του, περιγράφεται στο βιβλίο που αναφέρουμε στην αρχή και μεταφράστηκε στα ελληνικά. Βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας.

Το νυχτερινό σχολείο του Καραντώνη φιλοξενείτο μάλλον στο σύλλογο «Φιλομάθεια» (μερικοί τον ονομάζουν: «Ευσέβεια»).

Έχει σημασία να ειπωθεί ότι όλα τα στοιχεία δίνουν την εντύπωση πολύ καλά λειτουργούσης σχολής επιμόρφωσης-ενηλίκων.

Ο Garton Deschamps γεννήθηκε το 1861. Φοίτησε στην *Ecole Normale* και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών. Πραγματοποίησε ταξίδια στη Μικρά Ασία. Με διεισδυτική ματιά δεν περιορίστηκε μόνο να περιγράψει ως απλός περιηγητής αυτά που έβλεπε. Μελετούσε τις σχέσεις των λαών, ανέλυε συμπεριφορές και κατέγραφε με κριτικό τρόπο τα συμπεράσματά του.

Εξέδωσε πολλά έργα, μυθιστορήματα, κριτικά δοκίμια κ.λ.π. Πέθανε το 1931.]

**

L'interieur de l'Asie Mineure

Je me rappelle une cite d'Asie Mineure dans la quelle j'ai éprouvé une émotion véritable et qui est pour moi restée inoubliable. Je veux parler de la ville d'Isparta. Je causais avec un vieil instituteur du pays qui s'appelait Carantonis. Ce brave instituteur me diti "Viens demain assister a ma classe. Tu verras un spectacle qui n'est point banal". J'y al laisen effet. Entre temps, j'anais conversé avec les gens du pays; j'avais été etonné de ne les point comprendre. Chose qui, au premier abord, parait presque révoltante, d'étaient des Grecs qui parlaient Turc. L'u d'eux, rougissant de s'exprimer dans une langue qui n'était point la sienne te qui n'avait point de raison d'aimer, me dit:

Que veux tu, il s'est passé autrefois dans notre pays une histoire epouvontable. On a coupé la langue à toute une génération d'hommes et de femmes, afin que les uns et les autres desapprissent leur langue mateinelle. Alors, nous ne pouvons plus parler le grec, et cela nous decale, cela est épouvantable, nous en rougissons devant les étrangers.

Au sortir de cette conversation, je me randis a l' école de l' Instituteur Carantonis. Je vis á sa classe des écoliers á barbe grise, des pauvres vieillards, des pères et des grand pères, qui venaient a l' ecole épeler l' alphabet de leur langue maternelle avec leurs petits enfants.

Spectacle vraiment admirable, et qui permet de bien augurer de ces btaves gens qui se rattachent, qui se cramponnent pour ainsi dire desesperément a la langue de leurs ancêtres, sachant, selon ll' expression d' un de nos poètes, que lorsque un peuple conserve sa longue maternelle, c' est comme s' il gardait la clef de sa prison.

Η μετάφραση

Το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας. (Εκ του βιβλίου «Ο Ελληνικός χαρακτήρ της Μικράς Ασίας. Τεκμήρια από τον Μ. CASTON DESCHAMPS σελίς 110-112) έτος εκδόσεως 1904.

Ενθυμούμαι μίαν πόλιν της Μικράς Ασίας εις την οποίαν έχω δοκιμάσει μίαν συγκίνησιν πραγματικήν, και η οποία μου έμεινεν έκτοτε αλησμόνητος, θέλω να ομιλήσω δια την πόλιν Ισπάρτα. (Σπάρτην). Ωμιλούσα με ένα γέροντα διδάσκαλον της πόλεως, ο οποίος ωνομάζετο Καραντώνης. Αυτός ο γενναίος διδάσκαλος μου είπεν: έλα αύριο να παρευρεθής εις την τάξιν μου. Θα ιδής ένα θέαμα το οποίον είναι πολύ σπάνιον. Επήγα πραγματικά εκεί. Εν τω μεταξύ είχα συζητήσει με τους κατοίκους της πόλεως. Έμεινα έκπληκτος διότι δεν τους εννοούσα. Πράγμα το οποίον κατ' αρχάς εφάινετο σχεδόν ως επαναστατικόν, διότι ήσαν Έλληνες οι οποίοι ωμίλουν Τουρκικά. Ένας απ' αυτούς, ερυθριών διότι εξεφράζετο εις μίαν γλώσσαν η οποία δεν ήτο ιδική του, και την οποίαν δεν είχε κανένα λόγον να αγαπά, μου λέγει. Τι θέλεις, συνέβη κάποτε εις

την πατρίδα μας μία ιστορία τρομακτική. Έχουν κόψει την γλώσσαν εις μίαν γενεάν ολόκληρον ανδρών και γυναικών, με σκοπόν και οι μεν και οι δε να λησμονήσουν την μητρικήν των γλώσσαν. Τότε δεν ημπορούσαμεν πλέον να ομιλούμεν Ελληνικά, και αυτό μας λυπεί, αυτό είναι τρομακτικό, εντρεπόμεθα από τους ξένους. Μετά την συζήτησιν αυτήν, επισκέπτομαι την τάξιν του διδασκάλου Καραντώνη. Είδα εις την τάξιν του μαθητάς με γένεια γκρίζα, πτωχούς γέροντας, πατέρας και πάππους οι οποίοι ήρχοντο εις το σχολείον να συλλαβίσωσι το Αλφάβητον της γλώσσης των με τα εγγόνια τους.

Θέμα πραγματικώς αξιοθαύμαστον, και το οποίον μου επιτρέπει να συγχαρώ αυτούς τους γενναίους ανθρώπους οι οποίοι δένονται, οι οποίοι κρατιώνται (τρόπος του λέγειν) απελπιστικά εις την γλώσσαν των προγόνων των, εις την θρησκείαν των, γνωρίζοντες κατά την έκφρασιν ενός εκ των ποιητών μας, ότι εάν ένας λαός φυλάττη την μητρικήν του γλώσσαν είναι το ίδιοι με το να φυλάττη ο ίδιος το κλειδί της φυλακής του.

SIR CHARLES FELLOWS

Οδοιπορικόν

[Δεν ήσαν λίγοι οι ξένοι περιηγητές που είχαν επισκεφθεί την Ελλάδα στα χρόνια μετά την Επανάσταση του '21. Οπωσδήποτε όμως τη Μικρά Ασία ήσαν λίγοι και μετρημένοι στα δάκτυλα του ενός χεριού προχωρούσαν στο εσωτερικό της.

Παραθέτουμε την περιγραφή της Σπάρτης (Σπάρτα την ονομάζει) του Άγγλου Περιηγητή Sir Charles Fellows, που πέρασε από τα μέρη εκείνα το 1838.

Οι πληροφορίες είναι σημαντικές γιατί καταδεικνύουν ότι τα Σπάρτα ήσαν από τότε (κι ακόμη ενωρίτερα) αξιόλογη πολιτεία.

Η μετάφραση είναι του Βασ. Αρτεμιάδη].

**

«Η πόλις της Σπάρτα είναι καλύτερα χτισμένη από κάθε άλλην που είχα ιδή ως τώρα εις την χώραν αυτήν ίσως λόγω της χρήσεως της πέτρας εις την δόμησιν των σπιτιών· αλλά χρησιμοποιείται η πέτρα εκ περισυλλογής και όχι λαξευτή και γι' αυτό προστίθεται εσωτερικώς επίχρισμα από λάσπη για να γεμίση τα κενά. Πολλά απ' τα σπίτια έχουν μεγάλους κήπους γεμάτους δένδρα που δίνουν στην

πολιτεία την εμφάνιση δάσους – Ρυάκια κυλούν δια μέσου¹ των περισσοτέρων δρόμων και καθώς η πόλις είναι χτισμένη στην πλαγιά του βουνού, υπάρχουν πολλοί λόφοι τριγύρω. Κατέλυσα περίπου ένα μίλι προς τα επάνω ενός απ' αυτούς τους ποταμούς, στο σπίτι ενός μυλωνά, ενός ανθρώπου με σημαντική ιδιοκτησία και αρκετά καλού χαρακτήρος.

Καθώς είχε μείνει αιχμάλωτος μερικά χρόνια στη Μόσχα, εμφαντάζετο πως είχε δη όλην την Ευρώπη και ότι η Αγγλία και η Γαλλία ήσαν μέρος της Ρωσίας· πράγματι διεπίστωσα ότι ο λαός αυτός δεν κάμνει διάκρισιν μεταξύ των διαφόρων Ευρωπαϊκών εθνοτήτων.

Ολίγα μόνον ίχνη αρχαιοτήτων ευρέθηκαν εδώ· από μία πλούσια κορινθιακή κορνίζα αντέγραψα μίαν επιγραφήν που προδήλως είχε γίνη αργότερα.

Ευρήκα μεγάλη δυσκολία να εξασφαλίσω άλογα, επειδή ένας πασσάς θα εταξίδευε από την Σπάρτα στην Ατάλεια. Αλλά με καθυστέρηση τριών ωρών κατά τας ενηάμισυ εξεκίνησα δια την Αλαϊσούν. Σημειώνω τα ακόλουθα περιστατικά ως προσδιορίζοντα τον χαρακτήρα των ανθρώπων αυτών. Περίπου τρία μίλλια μακρυά από την πολιτεία ο υπηρέτης μου διεπίστωσε ότι το παλτό του είχε πέσει από το άλογό του. Εγύρισε πίσω περίπου δύο μίλια και είδε ένα φτωχό που μετέφερε ξύλα και κάρβουνα από το βουνό πάνω σε γαϊδουράκια. Καθώς τον ερώτησε μήπως είδε το παλτό του απήντησε ότι το βρήκε και το μετέφερε σε ένα νερόμυλο στην παρυφή του δρόμου, δείχνοντάς το σε όλους τους ανθρώπους που συνήντησε μήπως βοηθούσαν εις την ανεύρεση του ιδιοκτήτου. Δίνοντας του χρήματα αρνήθηκε να τα δεχθή, λέγοντας με μεγάλη απλότητα ότι το παλτό δεν ήταν δικό του, και ότι ευρίσκετο εν ασφαλεία στον μύλο. Ο υπηρέτης μου πήγε

τότε στο σπίτι του μυλωνά, ο οποίος του το έδωσε αμέσως, αρνούμενος επίσης να δεχθή οποιαδήποτε ανταμοιβή και λέγοντας ότι θα το κρεμούσε έξω από την πόρτα, όταν θα έφευγε αργότερα για την πολιτεία.

Η εντιμότης ίσως να μην εκπλήσσει, αλλά η άρνησις αμοιβής είναι σημάδι χαρακτήρος τον οποίον δεν αναγνωρίζομεν στους Τούρκους.²

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Ακριβώς όμοια περιγραφή δίνει ο μαροκινός περιηγητής IBN BATOUTA, που επισκέφθηκε τη Σπάρτη, την οποία αποκαλεί «Σάμπαρτα» τον 14ο αιώνα!..

2 Σημείωση ανθολόγου: (εννοεί ότι ο μυλωνάς ήταν Έλληνας)

CHARLES WILSON

Isbarta – Buldur

[Το 1895 κυκλοφόρησε στο Λονδίνο ένας κομψός οδηγός για τον περιηγητή – ταξιδιώτη της Ελληνικής Ανατολής, της Μικράς Ασίας με άλλα λόγια, αν και περιλάμβανε και στοιχεία για νησιά του Αιγαίου, ακόμη δε και για την Καυκασία και για την Περσία.

Ο συγγραφέας δίνει πολλά στοιχεία για όλες τις πόλεις και κωμοπόλεις, επιμένοντας βέβαια περισσότερο στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Εισαγωγικά παραθέτει πλήθος ιστορικών στοιχείων τονίζοντας την παρουσία των μνημείων της αρχαίας Ελληνικής, της Ρωμαϊκής, της Ελληνιστικής ακόμη και της Βυζαντινής περιόδου.

Ομαδοποιεί τις πόλεις θέτοντας ως επίκεντρο μια εξαυτών που ορίζεται ως κόμβος. Φτάνοντας στην Πισιδία βλέπουμε να ορίζει ως κόμβο το Ντινέρ και από εκεί εξακτινώνεται κατά σειρά: στο Κετσίμπορλου (το θέλει ν' απέχει με άμαξα 4,5 ώρες), στο Βουρδούρι (Buldur – 6 ώρες), στο Aglasûm (Sagalassus – 6,5 ώρες), Isbarta (Baris – 3,5 ώρες), το Egirdir (6 ώρες), το Gelendos (Amlada – 8,5 ώρες), το Konia (Ιχόνιον: 22 ώρες) κ.λπ.

Η αναφορά στη Σπάρτη γίνεται γιατί και ο Wilson φαίνεται να υποστηρίζει την άποψη ότι είναι η παλιά Βάρις].

**

Isbarta – Baris (3 3/4 ώρες). Είναι η κυρίως πόλη του Hamid Sanjak. Η Isbarta (= εις Βάριδα) είναι μια όμορφη πόλη, τοποθετημένη στο βόρειο πόδι του Aglassun νταγ, με μια εύφορη πεδιάδα (σημ. = υψίπεδο) στο έμπροσθεν σημείο. Είναι η καλύτερη χτισμένη απ' όλες τις άλλες πόλεις στην περιφέρεια. Τα περισσότερα σπίτια έχουν μεγάλους κήπους και υπάρχουν ρυάκια με νερό, δίπλα στους δρόμους¹.

Στην είσοδο της πόλης υπάρχει ένα μεγάλο τζαμί μ' έναν θόλο, ο οποίος άλλοτε ήταν επίχρυσος.

Υπάρχει και ελληνικός πληθυσμός (παροικία). Η γλώσσα των είναι τουρκική.

Η Βάρις ήταν μια σημαντική πόλη, η οποία είχε νομισματοκοπείο και ήταν η έδρα Χριστιανικής επισκοπής. Όμως εκτός από μερικές επιγραφές και λίγες μεγάλες κολώνες λίγα πλέον έχουν απομείνει.

Ο δρόμος διασχίζει την όμορφη πεδιάδα με τις καρυδιές και τις δαμασκηνιές και μετά μιαν ελαφρά ανάβαση φτάνει κανείς στην κορυφή της οροσειράς η οποία ενώνει την έκταση του Davras D. μαζί με αυτών του Borlü D.

Απ' αυτό το σημείο επιτυγχάνεται μια όμορφη θέα της λίμνης Egurdir και των νησιών της.

Büldür (6 ώρες από Ντινέρ). Ύψος 3.150 πόδια. Η κύρια πόλη του Sanjak. Είναι κοντά στη λίμνη και ονομάζεται από τους Έλληνες «Πολυδώριον».

Το Büldür είναι μια μεγάλη πόλη με καλούς δρόμους, τοποθετημένη στο πιο κεντρικό σημείο των θεσπέσιων κήπων, το οποίο δημιουργεί μιαν έντονη αντίθεση με τον ερημικό χαρακτήρα των γύρω ασβεστολιθικών λόφων.

Τα βυρσοδεφεία και το βάψιμο των δερμάτων καθώς

και η ύφανση και η λεύκανση των λινών υφασμάτων είναι οι βασικές βιομηχανίες(!).

Οι λίμνες Ασκανία και Büldür έχουν αλμυρά και ρηχά νερά με ελώδεις ακτές 18 μέτρων και εκτείνονται βορειο-ανατολικά και νοτιοδυτικά. Οι περιφερειακοί λόφοι είναι πολύ γραφικοί και οι χρωματισμοί, νωρίς το πρωί αλλά και το απόγευμα είναι πολύ όμορφοι.

Πολλά κοπάδια πελεκάνων και άλλων πτηνών πετούν συχνά στη λίμνη.

Στην έξοδο από το Büldür ο δρόμος περνάει μέσα από μια κοιλάδα, μέσα στους ασβεστολιθικούς λόφους και μετά διασχίζει τους λόφους στα 4.760 πόδια, εκεί όπου ανθίζουν οι καρυδιές και οι βελανιδιές...

(Η μετάφραση των κειμένων είναι της Ιωάννας Χ. Σαπουντζάκη).

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Την ίδια ακριβώς περιγραφή κάνει 500 χρόνια πιο μπροστά ο Μαροκινός περιηγητής IBN BATOUTA, που ονομάζει τη Σπάρτη: «Σάμπαρτα». Βλέπετε και τη σημείωση στη σελίδα 263. Ο IBN BATOUTA μιλάει για «πολυπληθείς κήπους με πολλούς ρύακας...»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(Στο κεφάλαιο Χ. Σαπουντζάκης: Ελληνική Παιδεία
και Πολιτισμός στη Σπάρτη Πισιδίας)

Καθηγητές – Δάσκαλοι – Νηπιαγωγοί που εργάστηκαν
στα σχολεία της Σπάρτης και των περιχώρων της προ του
1922.

- 1) Αγιάννογλου Παύλος, δάσκαλος.
- 2) Αϊδαντζδόγλου Κίμων, δάσκαλος.
- 3) Αναστασιάδης (;), δάσκαλος στο Βουρδούρι.
- 4) Αξετσόγλου Ευάγγελος, δάσκαλος.
- 5) Αποστολίδου Κλεονίκη, νηπιαγωγός.
- 6) Αρζόγλου Κυρ., δασκάλα, στην Πάρλα.
- 7) Αρναούτογλου Όλγα, δασκάλα στο Νησί.
- 8) Βογάς Γεώργιος, δάσκαλος.
- 9) Γαβριηλίδου Ανθούλα, δασκάλα.
- 10) Δανιηλίδης (;), δάσκαλος στο Βουρδούρι
- 11) Δασκαλόπουλος (;) δάσκαλος στο Ουλούμπορλου
- 12) Δημητριάδης Γεώργιος, δάσκαλος από τη Μακεδονία.
- 13) Δημητριάδης Γρηγοράκης, δάσκαλος από τη Μακεδονία.
- 14) Δημητριάδης Ιορδάνης, δ/ντής, δημοτικού σχολείου Σπάρτης – ο πρώτος Πρόεδρος του συλλόγου των Σπαρταλήδων στη Ν. Ιωνία.

- 15) Διονύσιος (ο Μώραλης), δάσκαλος από την Πελοπόννησο.
- 16) Δογάνογλου Ιωάννης, δάσκαλος Γαλλικών.
- 17) Δουρμούσογλου Ιορδάνης, δάσκαλος Γαλλικών στο Βουρδούρι. Συγγραφέας.
- 18) Εσόγλου Γεσθημανή, νηπιαγωγός.
- 19) Ευσταθιάδης Νικόλαος, δάσκαλος. Κατόπιν στο Βόλο δ/ντής.
- 20) Ευστρατιάδης Στρ., καθηγητής φιλολογίας.
- 21) Ευφραίμογλου Δημ., δάσκαλος.
- 22) Ηλιάδης Πλάτων, γυμναστής, προπονητής ποδοσφαίρου.
- 23) Ηλιάδης Χαραλάμπης, δάσκαλος, ελληνιστής και τουρκιστής, ο περίφημος «καμπούρ Χότζας».
- 24) Ιατρίδης Βασίλειος, δάσκαλος – μουσικός.
- 25) Ιωακείμογλου Κατίνα, δασκάλα
- 26) Ιωάννης (ο Αθηναίος). Μεγάλη μορφή του Μικρασιατικού ελληνισμού. Κατοπινά μητροπολίτης Σμύρνης.
- 27) Καλπουρτζή Φωτεινή, νηπιαγωγός.
- 28) Καραμανλής Ιωάννης, δ/ντής σχολαρχείου.
- 29) Καραντώνης Αντώνιος, δάσκαλος-επιμορφωτής ενηλίκων – Καλύμνιος.
- 30) Καχραμάνογλου Πολύτιμη, νηπιαγωγός.
- 31) Κεραμέας Σπύρος, δάσκαλος.
- 32) Κεστενόγλου Ιορδάνης, δάσκαλος.
- 33) Κετίκογλου Άννα, δασκάλα.
- 34) Κυλέκογλου Ευστάθιος, δάσκαλος.
- 35) Κυλέκογλου Χρήστος, δάσκαλος.
- 36) Μαριστάνογλου Σάρρα, νηπιαγωγός.
- 37) Ματσήρος Νικόλαος, φιλόλογος Πανεπιστημίου Αθηνών- Σάμιος
- 38) Μελέτιος αρχιμανδρίτης, θείος των Πατάρων.

- 39) Μελέτιος, βοηθός επίσκοπος Πισιδίας, ο μετέπειτα μητροπολίτης Πατάρων.
- 40) Μισαηλίδης Ευαγγελινός, δ/ντής σχολείου. Ο περίφημος συγγραφέας – εκδότης εφημερίδων στα καρμανλήδικα.
- 41) Μισαηλίδης Μισαήλ, αδελφός του Ευαγγελινού, δάσκαλος – μουσικός.
- 42) Μιχαηλίδης Κοσμάς, δάσκαλος στο Βουρδούρι και μετά επιθεωρητής Δημ. Σχολείων στην Ελλάδα.
- 43) Νησιώτης Σωτήριος ή Κουφός, δάσκαλος στην Πάρλα.
- 44) Ουλκέρογλου Ευθαλία, Αρσακειάδα δασκάλα. Μετά δασκάλα και στην Ν. Ιωνία.
- 45) Ουλκέρογλου Σωτήρης, δάσκαλος στο Νησί.
- 46) Παλλίδης Ιορδάνης, δάσκαλος.
- 47) Παπαγερασίμου Δημήτριος, δάσκαλος
- 48) Παπαδόπουλος Μιχαήλ, δάσκαλος στο Νησί.
- 49) Παπαθεοδώρου Χρυσόστομος, καθηγητής-θεολόγος.
- 50) Παπαΐωακείμ Αγάπιος, δάσκαλος.
- 51) Παπανδρέου Γεώργιος, παπαδάσκαλος.
- 52) Παπανδρέου Νικόλαος, παπαδάσκαλος. Μετά δάσκαλος στον «Κάδμο».
- 53) Παπαχαρίτωνος Στέφανος, μουσικός, απόφοιτος Πατμειάδας σχολής.
(ο γιος του Χαρίτων, λυκειάρχης στην Ελλάδα).
- 54) Παρασκευαΐδης Ιωάννης, αρχιμανδρίτης, αριστούχος Ριζαρείου, δ/ντής Ιεροδασκαλείου Σάμου, Βουρδουρλής.
- 55) Πάρλαλης Διονύσιος, δάσκαλος από την Πάρλα.
- 56) Πατσόγλου Ιπποκράτης, δάσκαλος.
- 57) Πατσόγλου Νικόλαος, δάσκαλος.
- 58) Πατσόγλου Παναγιώτης, δάσκαλος.

- 59) Παυλίδης Λουκάς, μαθηματικός του Παν/μίου Αθηνών, καθηγητής στην Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης.
- 60) Παυλίδης Παύλος, δάσκαλος στην Πάρλα.
- 61) Παυλίδης Σωκράτης, δάσκαλος.
- 62) Περδικάκη Αναστασία, δασκάλα στην Πάρλα.
- 63) Σάββας Κελήν, γραμματοδιδάσκαλος.
- 64) Σακκάρης Γεώργιος, φιλόλογος, συγγραφέας, γυμνασιάρχης, (Κυδωνιεύς).
- 65) Σαπουντζάκης Αντώνιος, δάσκαλος στο Βουρδούρι. Ιδρυτής της ιδιωτικής σχολής «Κάδμος» στη Νέα Ιωνία.
- 66) Σαπουντζάκης Δαμιανός, δάσκαλος στην Αττάλεια και μετά δ/ντής σχολείων στην Ελλάδα και δάσκαλος στην «Κάδμο».
- 67) Σαρόγλου Μαρία, νηπιαγωγός.
- 68) Σαρόγλου Ρωξάνη, δ/ντρια νηπιαγωγείου.
- 69) Σεκερζόγλου Νικόλαος, δάσκαλος. Μετέπειτα Επιθεωρητής Μουσουλμανικών σχολείων στη Θράκη.
- 70) Σεραφετινίδης Πέτρος, φιλόλογος, δ/ντής της Αστικής σχολής.
- 71) Σεραφετινίδης Σταύρος, δάσκαλος, αδελφός του άνω.
- 72) Σεραφετινίδου Μελπομένη, Αρσακειάδα δασκάλα, αδελφή του Πέτρου.
- 73) Σινανίδης Μακκάριος, δάσκαλος (αδελφός του Σωκράτη Σινανίδη, ιδρυτή της εφημερίδας «Προσφυγικός Κόσμος»).
- 74) Σταυρίδης Αγάπιος, δάσκαλος στην Πάρλα.
- 75) Σταυρίδου Ευφροσύνη, δασκάλα, σύζυγος του άνω.
- 76) Σταυρίδης Νικόλαος, δάσκαλος, απόφοιτος Διδ/λείου Αθηνών.
- 77) Σταυρίδης Ονούφριος, δ/ντής στην Πάρλα.

- 78) Στεφαννάκης Γρηγόριος, καθηγητής, νομομαθής του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- 79) Τιλσιζόγλου Λουκάς, δάσκαλος στην Πάρλα.
- 80) Τούσας Αντώνιος, δάσκαλος Ελλαδίτης.
- 81) Τσακίρης Γαβριήλ, καθηγητής, Νομικός.
- 82) Τσακίρης Κυριάκος, βοηθός, πατέρας του Γαβριήλ.
- 83) Τσακίρης Γεώργιος, φιλόλογος από τη Μάκρη της Λυκίας.
- 84) Τσολοσίδης Νικόλαος, δάσκαλος στο Βουρδούρι, Πρόεδρος Συλλόγου.
- 85) Φυτανίδης Ιωσήφ, δάσκαλος στο Νησί (ο γιος του Κοσμάς Επιθεωρητής Δημ. Σχολείων στην Ελλάδα).
- 86) Χατζηαγάπογλου Κατίνα, νηπιαγωγός.
- 87) Χατόγλου Αικατερίνη, δασκάλα.
- 88) Χατόγλου Γεώργιος, μουσικός.
- 89) Χατόγλου Ευστάθιος, καθηγητής Γαλλικών.
- 90) Χοτζόγλου Αικατερίνη, δασκάλα.
- 91) Χοτζόγλου Νικόλαος, δάσκαλος.
- 92) Χρηστίδης Νικόλαος, δάσκαλος.

Σημείωση: τα στοιχεία για την Πάρλα, δόθηκαν από την κ. Χρυσούλα Κλημάνογλου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πέραν των βιβλίων, περιοδικών κι εφημερίδων που αναφέρονται στα εισαγωγικά σχόλια καθενός ανθολογουμένου παρατίθεται «Ενδεικτική» βιβλιογραφία. Το «Ενδεικτική» σημαίνει ότι αποφεύγεται η αναφορά γενικότερα γνωστών έργων, στα οποία ο ανθολόγος δεν προσέτρεξε (Εγκυκλοπαίδειες κ.λπ.), αλλά θα μπορούσε εύκολα ο αναγνώστης ν' αναζητήσει, κατά περίπτωση, πληροφορίες.

- *Βασική Βιβλιοθήκη «Αετού»*. Ταξιδιωτικά – τόμος 22ος – Αθήνα, 1955.
- *Evangelia Balta: Karamanlidika* – Αθήνα, 1987.
- *Βάσος Βογιατζόγλου: «Ίων Λόγος»* – Πν. Κέντρο Δ.Ν. Ιωνίας» 1992.
- *G. Deschamps: Στους δρόμους της Μικρασίας – Οδοιπορικό – 1890* – Εκδ. Τροχαλία: 1990.
- *G. Deschamps: Η Ελλάδα σήμερα – Οδοιπορικό* – Εκδ. Τροχαλία, 1992.
- *Auturs Etrangers: La Caractère grec de l' Asie Mineure* – Paris 1919.
- *Τρύφων Ευαγγελίδης: Τα Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως έως του Καποδιστρίου* – Αθήνα, 1933.
- *Χρ. Θεοδωρίδης – Σ. Κλαδάς: Πρόσφυγες φοιτηταί* – 1974.

- Χρ. Θεοδωρίδης – Σ. Κλαδάς: Διακριθέντες του ξεριζωμένου Ελληνισμού τόμοι Α', Β', Γ': 1975-1977.
- Nun. Katirgioglu: Bütün Isparta – Ankara, 1958.
- Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών: τόμοι 1977, 1980, 1983, 1985.
- Παντ. Κοντογιάννης: Γεωγραφία της Μικράς Ασίας. Αθήναι, 1921.
- Léon Maccas: «L'Hellénisme de l'Asie Mineure» – Paris, 1919.
- Δημ. Μαυρόπουλος: Πατριαρχικαί Σελίδες – Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον: 1849-1949 – Αθήναι, 1960.
- Μικρασιατικά Χρονικά: Περιοδική έκδοση της Ενώσεως Σμυρναίων (τόμοι Γ'-ΣΤ').
- Κούλα Ξηραδάκη: Παρθεναγωγεία και δασκάλες του υπόδουλου Ελληνισμού – Αθήνα, 1972.
- Κούλα Ξηραδάκη: Δάσκαλοι του υποδούλου Ελληνισμού – Αθήνα, 1992.
- Κων. Σιμόπουλος: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήνα: 1970-1975.
- Γεωργ. Σκαλιέρης: Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας – Αθήναι 1922.
- Χρήστος Σολδάτος: Η εκπ/κή και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1900-1922), Αθήνα, 1989-1991.
- Mehmet Taslialan: Pisidian Antioch – Ankara 1977.
- Γ. Τρακάκης: Η βιομηχανία εν Σμύρνη και εν τη Ελληνική Μικρασία – Σμύρνη, 1920.
- Charles Wilson: Asia Minor – London, 1895.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ	
Απόσπασμα από «Τα Παιδιά της Νιόβης».....	11
ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ ΑΡΤΕΜΙΑΔΗΣ	
«Η περίεργη ζωή μου».....	15
ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ	
Το χρέος πρέπει να διδάσκεται.....	22
ΝΙΚΟΣ ΒΙΚΕΤΟΣ	
Οι ανθελληνικοί διωγμοί στη Σπάρτη της Μικράς Ασίας.....	26
ΒΑΣΟΣ ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ	
Η τελετή του γάμου.....	31
Burdür.....	36
ΕΛΕΗΜΩΝ ΔΑΜΙΑΝΙΔΗΣ	
Η Εφορεία των σχολείων Σπάρτης από το 1892-1913.....	43
ΚΙΜΩΝ ΕΛΜΑΛΟΓΛΟΥ,	
ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΟΥΡΜΟΥΣΟΓΛΟΥ	
ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ	
Σπαρταλήδες Ταπητουργοί σ' ολόκληρη την Ελλάδα.....	51
ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΗΛΙΑΔΗΣ	
Η ίδρυση του Συλλόγου των Πισιδών στη Σμύρνη (Επιστολή).....	59
Μ. ΘΑΒΩΡΙΤΗΣ	
Η λίμνη του Εγερδέρ.....	62
Γύρω από τη λίμνη.....	64
Αλτούν-Ολούκ (Χρυσοπηγή).....	67
ΗΛΙΑΣ ΚΑΖΑΝ	
Πέραν του Αιγαίου.....	70
ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ	
Ένα Παραμύθι της Σπάρτης.....	77
ΣΑΒΒΑΣ ΕΛ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ	
Μικρασία.....	81
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΙΟΥΡΤΣΙΔΗΣ	
Το γενεαλογικό δένδρο.....	84

ΖΑΦΕΙΡΑ ΜΑΝΤΕΝΛΟΓΛΟΥ	
Ο ξεριζωμός στο Ουλούμπορλου	87
ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΗΛΟΥΤΗΣ	
Οδοιπορικόν (απόσπασμα)	91
ΝΙΚΟΣ ΜΗΛΙΩΡΗΣ	
Οι Σπαρταλήδες	93
Ο παπα-Ιωακείμ	97
ΠΕΤΡΟΣ ΠΛ. ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ	
Οι πρώτοι δάσκαλοι μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 στη Σπάρτη Πισιδίας.....	100
ΚΟΣΜΑΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ	
Ιεροί Ναοί της πατρίδος μου.....	107
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ «ΤΣΕΝΟΓΛΟΥ»	
Οικογενειακά επώνυμα	115
Αι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων.....	121
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ	
Επιστολή στον Αρχιεπίσκοπο της Κύπρου Πανάρετο.....	124
ΦΩΤΙΟΣ ΟΥΛΚΕΡΟΓΛΟΥ	
Δημογεροντία	130
Οι «Νεαρές» και η Πισιδία	135
ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ	
(Βιογραφικό Σημείωμα).....	138
ΠΑΪΣΙΟΣ Β', Μητροπολίτης Καισαρείας	
Οδοιπορικόν (Επαρχία Πισιδίας)	144
ΑΡΧΟΝΤΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	
Ένας Σπάρταλης αγωνιστής στην Επανάσταση του 1821	146
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΧΑΡΙΤΩΝΟΣ	
Εκκλησιαστική μουσική εν Σπάρτη.....	151
ΠΑΠΑΪΩΑΚΕΙΜ ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ	
Η παραμονή στη Σμύρνη.....	153
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΕΤΡΑΚΗΣ	
Αναμνήσεις εκ της προσφάτου ιστορίας.....	160
Η οικονομική ζωή των ελληνορθόδοξων κατοίκων της Σπάρτης.....	163
«Η Σπάρτη της Πισιδίας»	166
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΑΚΚΑΡΗΣ	
Η Σπάρτη Πισιδίας.....	170
Πισιδικά: Σπάρτη-Βάρις	181
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ	
Τα όνειρα της μαυρομάτας Αϊσάς.....	185
Ο Γιώργη-αγάς Κουρτμάνογλου	194
Το «μπαχσίς» και τα θαύματά του	199

Σαγαλασσός η Λακεδαίμων	201
Η «Αντιγόνη» στο Βουρδούρι	205
ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ	
Ελληνική παιδεία και Πολιτισμός στη Σπάρτη Πισιδίας και τα περίχωρά της	210
Κ.Σ. ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΗΣ	
Χαράλαμπος Ηλιάδης: Εικοσιπενταετηρίς διδασκάλου.....	231
ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΙΝΑΝΙΔΗΣ	
Μια Περιγραφή	235
ΓΑΒΡΙΗΛ ΤΣΑΚΙΡΗΣ	
«Ένα νοερό ταξίδι εις την αξέχαστη Σπάρτη της Μ. Ασίας».....	239
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΛΟΥ	
Έθιμα αρραβώνων στην Πάρλα.....	253
Μ. GASTON DESCHAMPS	
«Το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας».....	257
SIR CHARLES FELLOWS	
Οδοιπορικόν	261
CHARLES WILSON	
Isbarta - Budlür	264
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	267
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	272

Το Διοικητικό Συμβούλιο
της Ενώσεως Σπάρτης Μ. Ασίας
κατά την περίοδο της εκδόσεως του βιβλίου
είχε την ακόλουθο σύνθεση:

Πρόεδρος: Χάρης Σαπουντζάκης
Αντιπρόεδρος: Πηνελόπη Δουρμούσογλου
Γεν. Γραμματέας: Ηλίας Μωραλόγλου
Ταμίας: Παντελής Ασλάνης
Ειδ. Γραμματέας: Στάθης Ουλκέρογλου
Αν/τής αντι/δρου: Νίκος Χατόγλου
Μέλη: Χρ. Παπαγερασίμου, Νίκος Παντελίδης,
Γιώργος Κοκκινίδης, (Ανανίας Κεχαγιόγλου)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΠΙΣΙΔΙΑΣ»
ΤΟΥ ΧΑΡΗ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗ
ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2000
ΜΕ ΤΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΙΩΛΚΟΣ»
ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ 15 & ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ
106 80 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 3618684 - 3624952, FAX: 3625019

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΧΑΡΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΚΟΡΙΔΗΣ

Εικόνα εξωφύλλου:
Χριστιανική γειτονιά της Σπάρτης

Εικόνα οπισθοφύλλου:
*Μάρμαρο με ανάγλυφο σταυρό
από το ναό του Απ. Παύλου
στην Αντιόχεια Πισιδίας*

